

МУҲАҚҚИКИ ЧАВОН
ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
2023. №1

МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ
ТАДЖИКСКИЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
2023. №1

YOUNG RESEARCHER
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
2023. No1

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАҶГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2023

**ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «МУҲАҚҚИҚИ ЧАВОН»**

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

САРМУҲАРРИР:

Хушвахтзода Қобилҷон | *Доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Хушвахт

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадов | *Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми*
Сафармамад | *Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Муборакшоевич

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Исмонов Кароматулло | *Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази таъбу нашр,*
Бадридинович | *баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Шерматов Нурмаҳмад	<i>Доктори илмҳои техникӣ, профессор</i>
Солихов Давлат Куватович	<i>Доктори илмҳои физикаю математика, профессор</i>
Сатторов Абдуманон	<i>Доктори илмҳои физикаю математика, профессор</i>
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	<i>Номзади илмҳои химия, дотсент декани факултети химия</i>
Валиев Шариф Файзуллоевич	<i>Доктори илмҳои геологӣ-минералогӣ, и.в. профессор, декани факултети геологии ДМТ</i>
Расулиён Қаҳҳор	<i>Доктори илмҳои таърих, профессор</i>
Кучаров Аламхон	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Дӯстов Ҳамроҳон Ҷумаевич	<i>Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Нағзибекова Меҳриниссо Бозоровна	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонишиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Муродов Мурод	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти ДМТ</i>
Низомова Тухфамо Давлатовна	<i>Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор</i>
Одинаев Фуркат Фарҳодович	<i>Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент</i>
Сотиволдиев Рустам Шарофович	<i>Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор</i>
Сафарализода Хучамурод Қуддус	<i>Номзади илмҳои сиёсатишиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатишиносӣ</i>
Рачабов Имомиддин Ширинович	<i>Номзади илмҳои сиёсатишиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатишиносӣ</i>
Нуриддин Парвин Раймалихон	<i>Номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент</i>
Ҳочиматова Гулҷехра Масайдовна	<i>Доктори илмҳои педагогӣ, профессор</i>
Устоев Мирзо Бобочонович	<i>Доктори илмҳои биологӣ, профессори кафедраи физиологияи одам ва ҳайвонҳо, факултети биологияи ДМТ</i>

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон
ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Нишони Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

ДМТ, 2022©

**ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»**

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Хушвахтзода Кобилджон Хушвахт | Доктор экономических наук, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич | Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло Бадридинович | Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Шерматов Нурмахмад	Доктор технических наук, профессор
Солихов Давлат Кувватович	Доктор физико-математических наук, профессор
Сатторов Абдуманнон	Доктор физико-математических наук, профессор
Валиев Шариф Нарзуллоевич	Доктор геолого-минералогических наук, и.о. профессора
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	Кандидат химических наук, декан факультета химии ТНУ
Расулиён Каххор	Доктор исторических наук, профессор
Кучаров Аламхон	Доктор филологических наук, профессор
Дустов Хамрохон	Кандидат филологических наук, доцент
Муродов Мурод	Доктор филологических наук, профессор
Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна	Доктор филологических наук, профессор
Абдусатторов Абдушукур	Доктор филологических наук, профессор
Одинаев Фуркат Фарходович	Кандидат экономических наук, доцент
Сотиволдиев Рустам Шарофович	Доктор юридических наук, профессор
Сафарзода Бахтовар Амирали	Доктор юридических наук, профессор
Раджабов Имомиддин Широнович	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Сафарализода Хучамурод Куддус	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Нуриддин Парвин Раймалихон	Кандидат политических наук, доцент
Ходжиматова Гулчехра Масаидовна	Доктор педагогических наук, доцент
Устоев Мирзо Бободжонович	Доктор биологических наук, профессор

Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

© ТНУ, 2022

TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SCIENTIFIC JOURNAL “YOUNG RESEARCHER”
Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

CHIEF EDITOR:

Khushvakhtzoda Qobiljon Khushvakht | *Doctor of Economics, Rector of the Tajik National University (Dushanbe, Tajikistan)*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov Safarmamad Muborakshoevich | *Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo Badridinovich | *Candidate of philological sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University*

EDITORIAL BOARD:

Shermatov Nurmahmad	<i>Doctor of technical sciences, Professor</i>
Solihov Davlat Quvatovich	<i>Doctor of physical and mathematical sciences</i>
Sattorov Abdumannon	<i>Doctor of physical and mathematical sciences</i>
Fayzulloev Erkin Fathulloevich	<i>Candidate of chemical sciences, dean of the chemical faculty</i>
Valiev Sharif Fayzulloevich	<i>Doctor of geological and mineralogical sciences, Professor</i>
Rasuliyon Qahhor	<i>Doctor of historical Sciences, Professor</i>
Kucharov Alamkhon	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University</i>
Dustov Hamrokhon Dzhumaevich	<i>Candidate of philological sciences,</i>
Murodov Murod	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University</i>
Nagzibekova Mekhriniso Bozorovna	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University</i>
Nizomova Tuhfamo Davlatovna	<i>Doctor of Economics, Professor</i>
Odinaev Furqar Farhodovich	<i>Candidate of Economics, assistant professor</i>
Safaralizoda Khudzhamurod Kuddusi	<i>Candidate of Politics, assistant professor of the department of the political science</i>
Sotivoldiev Rustam Sharofovich	<i>Doctor of law, Professor</i>
Safarzoda Bakhtovar Amirali	<i>Doctor of law, Professor</i>
Rajabov Imomiddin Shirinovich	<i>Candidate of Politics, assistant professor of the department of the political science</i>
Nuriddin Parvin Raymalikhon	<i>Candidate of Politics, assistant professor</i>
Hojimatova Gulchehra Masaidovna	<i>Doctor of pedagogical sciences, Professor</i>
Ustoev Mirzo Bobojonovich	<i>Doctor of Biological sciences, Professor</i>

Address of the Publishing center:
734025, Republic of Tajikistan,
Rudaki Avenue, 17. Dushanbe.
E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru
Phone: (+992 37) 227-74-41
© TNU, 2022

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

ВАЗЪБИЯТИ МАКТАБ ВА МАДРАСАИ БУХОРОИ ОХИРИ АСРИ XIX ДАР «ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНӢ

Ибодати О.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бояд қайд кард, ки «Ёддоштҳо» метавонад вобаста ба вазифаҳои мустақкам кардани Истиқлолияти давлатии мо ва ваҳдати миллии он хизмати басо сазовор кунад. Зеро бо гузаштани солҳои тулонӣ қимати «Ёддоштҳо» ҳамчун манбаи таърихӣ паст нашуда, боз ҳам боло рафт. Дар байни масъалаҳои мухталифе, ки дар «Ёддоштҳо» қайд карда шуда буд, диққати моро бештар фаъолияти мадрасаҳои Бухорои охири асри XIX ба худ ҷалб кард. С. Айнӣ низ то аз тарафи навқорони амир дастгир карда шуданаш, баҳори соли 1917 аз давраи ҷавонияш бошандаи мадрасаҳои Бухоро буд. Инчунин, асари як муҳаққиқ, публицист ва нависандаи рус В. Крестовский бо номи «Дар меҳмони амири Бухоро» [3, с.34] моро водор кард, ки ба ин масъала баргардем. В. Крестовский вазифаи ёрдамчи генерал-губернатори кишвари Туркистонро оид ба қорҳои фарҳангӣ иҷро мекард. В. Крестовский ба фаъолияти ду мадрасаи Бухоро Заргаронӣ ва Элназар ошно мешавад. Махсусан, фаъолияти мадрасаи Элназар, ки ба пули додаи императори машҳури Россия Екатеринаи II сохта шуда буд, диққати муаллифро бештар ҷалб кардааст. Вай таъкид кардааст, ки мадраса ин Университет барои мусулмонон аст.

Асари В. Крестовский «Дар меҳмони амири Бухоро» ба зудӣ ба забонҳои маълуми аврупоӣ тарҷума карда шуд. Аз ин рӯ, тамоми хонандагони Аврупо ва Россия доир ба фаъолияти мадрасаҳои Бухоро аз рӯйи асари мазкур маълумот гирифтанд. Мутаассифона, маълумотҳои В. Крестовский аз аввал то ба охир ғалат буд. Чунки вай ба барномаҳои таълимӣ, фаъолияти мударрисон ва аҳволи талабагон сарфаҳм нарафта буд. Ин ақидаи ғалат то ба рӯзҳои мо дар таърихнигории Аврупо ва Россия боқӣ мондааст.

Дар давраи шуравӣ оид ба фаъолияти мадрасаҳо аз ҷумла дар асоси «Ёддоштҳо» низ тадқиқотҳои зиёде гузаронида шуда буданд. Мутаассифона, илми таърихи советӣ пеш аз ҳама партиявӣ буда, бештар мазмуни идеологӣ дошт на илмӣ. Мақсад фақат бад кардани гузашта, аз ҷумла, фаъолияти мадрасаҳо буд. Дар фаъолияти онҳо як маркази фиску фасод ва ҷаҳолати асримиёнагӣ нишон дода мешуд.

Бо тадқиқи «Ёддоштҳо» фаъолияти мадрасаҳои охири асри XIX - и Бухороро хело холисона ба ягон идеология вобаста накарда метавонем нишон диҳем. Инчунин, ҳатогиҳои асари В. Крестовскийро оид ба фаъолияти мадрасаҳо баргараф кунем. Худи ман ҳам дар вақти дарс бештар ба асари «Дар меҳмони амири Бухоро»-и В. Крестовский таъҷиб мекардам. Зеро дар фанни таърихнигорӣ як чанд мавзӯ ба таърихчиёни рус бахшида шудааст, ки онҳо дар омӯзиши таърихи мардуми тоҷик саҳми калон доранд. Маҳз бо хизмати онҳо илми таърихи мо ба мубодилои илми ҷаҳонӣ ворид шуда буд. Доир ба таърихи мо асарҳо ба забонҳои маълуми аврупоӣ пайдо шуданд. Аврупоиён аз расму оин, таърих, табиат, забону адабиёти мо воқиф шуданд. Таърихчиёни рус нахустин тарҷумонҳои манбаҳои таърихии мардуми мо буданд. Дар ин ҷода аз Н. Северсов, В. Ханников сар карда, то академик В. Бартолдро номбар кардан мумкин аст.

Аксари маводҳои қисми дуюми «Ёддоштҳо» ба фаъолияти мадрасаҳои Бухорои охири асри XIX бахшида шудааст. Дар давоми фаъолияти қариб чиҳилсолаи худ С. Айнӣ дар мадрасаҳои мухталифи Бухоро зиндагӣ карда буд. Вай имконият дошт, ки фаъолияти онҳоро ба яқдигар муқоиса карда, ба онҳо баҳои муқаммал ва холисона диҳад.

С. Айнӣ қайд мекунад, ки «бештарини вақти зиндагии манро дар шаҳри Бухоро мадраса ишғол кардааст. Лозим донистам, ки дар бораи мадрасаҳои Бухоро, тартиби зиндагии аҳли мадраса програмаи (С. Айнӣ дар «Ёддоштҳо» програма гуфтааст, на

барнома – шарҳи муаллиф) дарсҳои онҳо, тарзи таълими мударрисони он вақт, тариқи омӯзиши талабагонанон ва умуман дар бораи он чизҳое, ки ба мадрасаҳои Бухоро дахл дорад маълумоти кӯтоҳе дода гузорам» [1, с.13].

С. Айнӣ таъкид мекунад, ки «сохти мадрасаҳои кӯҳна бо ҳашамат ва шукӯҳи беруна ва тангӣ ва нобобии даруниаш (агар ин ташбеҳро хонандагон муносиб донанд) ба сохти зиндагонии феодалӣ монандӣ дошт, ки вай ҳам зоҳиран пуртантана ва ботинан тамоман хароб буд» [1, с.131-132].

С. Айнӣ таърихи мулки хусусӣ шудани ҳучраҳои мадрасаҳои Бухороро хело мукамал баён мекунад. Ба гуфти вай он чунин сурат гирифта буд. «Дар охири ҳукумронии астархониён, хусусан дар замони Абдулфайзхон (1708-1747) мадрасаҳои Бухоро ва Самарқанд тамоман вайрон ва хароб шуда буданд. (Астархониён ё аштархониён-сулолае, ки дар Осиёи Миёна дар давоми солҳои 1598-1753 ҳукм рондаанд).

Мадрасаҳои Самарқанд подахона ва мадрасаҳои Бухоро ғарибхона гардида буданд. Ҳучраҳо шакли сағонаи вайронро гирифта буданд. Заминҳои вақфи ин мадрасаҳо нокорам шуда, ё ин ки мулки хусусии ягон бой, ё танҳоҳои ягон амалдор гардида монда буд. Азбаски савдо, тиҷорат ва саноати ҳунармандӣ қариб тамоман барҳам хӯрда буд, сарой ва тиҷоратхонаҳои вақф аз даромаддиҳӣ баромада буданд. Ин харобҳои мадрасаҳо дар давраи манғитиён низ давом намуд. Вақте, ки аз сулолаи манғитиён (сулолаи манғитиён-охири сулолаи феодалӣ дар Бухорост, революсияи халқии Бухоро ба он хотима дод [1, с.664]. Амир Шохмурод ба сари кори ҳукумронӣ омад, ӯ дар Бухоро ва Самарқанд баъзе ислохотро ба амал овард. Аз ҷумла заминҳои киштро нисбатан обод ва бозорҳоро қорӣ намуда, вақфи ботилшударо ҳам аз сари нав барқарор кард. Аммо мадрасаҳо аз ҷиҳати вайрониашон қобили истиқомат набуданд. Ҳазинаи ҳукумат маблағи барзиёд надошт, ки он биноҳои вайронро таъмир намояд ва на даромади вақфи нав қорӣ кардашуда ба дуруст кардану шикастурехти онҳо мерасид. Вобаста ба ин амир Шохмурод дар бораи таъмири ҳучраҳои мадраса бо мазмуни зерин як фармон эълон кард.

Ин тадбири амир Шохмурод натиҷаи хуб дода, дар муддати ду се сол мадрасаҳои Бухоро ва Самарқанд обод шуданд ва чандин сол аз талабае ба талабаи дигар гузаштани ҳучра бо гирифтани бадали аслии таъмир ба амал меомад. Аммо вақте, ки заминҳои вақф сердаромад гардиданд, сармояи истисморӣ дар мадраса роҳ ёфт ва хариду фурӯши ҳучраҳо на ба бадали маблағи дар таъмир сарфшуда, балки ба андозаи даромади аз вақф доштааш боло рафтани гирифт. Аз ин рӯ барои ба ҳучраи мадраса соҳиб шудан, шартӣ талаба будан барҳам хӯрда ҳар пулдор метавонист бо миқдори номаҳдуд ҳучраи сердаромади мадрасаҳои Бухоро ба даст дарорад. Дар харидуфурӯши ҳучраҳо ҳамон тартиби аввалӣ ба сифати «шаръӣ» барқарор монд. Қозикалон дар васиқаи ҳучра мӯҳр пахш карда, мӯҳрона мегирифт. Аммо ҳучраҳои пеши масҷидро, ки вақф надоштанд ва ҳучраҳои сари мазорҳо, ки вақфашон подшоҳӣ шуда буданд, ҳарчанд иморати хуб ва тирезаҳои шишагин дошта бошанд ҳам касе намехарид» [1, с.113].

Дигар чизе, ки аз фаъолияти мадрасаҳои Бухоро диққати С. Айнӣро ба худ ҷалб кардааст ин программаи дарсҳои мадрасаҳои Бухоро ва мударрисони он аст. Дар мадрасаҳои охири асри XIX Бухоро асосан илмҳои зерин хонда мешуд: сарфу наҳви забони арабӣ, мантиқ, ақоид ба исломӣ (илми калом), ҳикмат (ҳикмати табиӣ ва илоҳӣ), фикҳи исломӣ (тахорат, намоз, рӯза, ҷаноза, масъалаҳои ҳаҷ, закот, хариду фурӯш, ғуломдорӣ, ғуломозодкунӣ, зангирӣ, зансардиҳӣ ва монанди инҳо, ки дар амалиёти динӣ ё ин ки дар муомилоти ҷамъият оид аст.

Ҳисобро ҳар кас хоҳад, ба пеши ягон кас рафта меҳонд. Адабиётро ҳар кас хоҳад ба сари худ машғули мекард. Дар мадрасаҳои Бухоро забони модарӣ мутлақо омӯхта намешуд. Забони модариро ҳар кас бо қадри қувва ва қобилияти худ аз зиндагӣ ва аз мутоилаи китобҳо асосан бо таври худомӯзӣ меомӯхт.

С. Айнӣ таъкид кардааст, ки барномаи омӯзиши дарсҳои мазкур ва китобҳои дарсӣ бо тарзи зерин буд: «Талаба, вақте ки мактаби ибтидоиро тамом кард, хоҳ савод бароварда бошад, хоҳ курсавод ё ин, ки тамоман бесавод бошад ҳам, агар мақсади «мулло шудан» дошта бошад, аввал ба пеши ягон муллои одӣ. «Бидон» меҳонд, ки дар ин китоб сарфу наҳви араб бо мисолҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ баён меёфт. Инчунин «Аввали илм» ном як

китобчаи тоҷикиро ҳам мехонд, ки дар вай зарурияти динӣ бо тарзи суолу ҷавоб зикр мешуд. Баъд аз он дар сарфи арабӣ «Муиззӣ» ва «Занҷонӣ» ном китобчаҳои арабиро бо тарҷумаи тоҷикияш аз ёд мекард. Ин китобҳо дар пеши муллоҳое хонда мешуданд, ки онҳоро (хоҳ дар ҷое мударрис бошанд, хоҳ не) одатан домуллои кунҷакӣ меномиданд. Дар ҳамаи ин дарсҳо тахминан се сол вақт сарф мешуд. Аз ҷумла «Шарҳи мулло», «Қофия», «Шамсия», «Ҳошияи «Қутбӣ», «Ақоид ба насафӣ», «Таҳзиб», «Ҳикмат-ул-айн» ва ғайра».

С. Айнӣ як нуқтаро махсус қайд кардааст, ки қобили тавачҷуҳ аст: «Мадрасаҳои Бухоро таълимгоҳи динӣ буданд. Мударрисони он ҳамчун олими улуми динӣ шӯҳрати калон доштанд. На танҳо дар Осиеи Миёна, балки дар байни мусулмонони Россия низ нуфузи калонро соҳиб буданд. Ба ҳамаи ин ҷои таъҷуб ин аст, ки таъкид мекунад. С. Айнӣ ғайр аз илми «Калом», ки схоластикаи асримиёнагӣ буд дигар чизе аз илмҳои динӣ дар парограмаи мадрасаҳои Бухоро дохил набуд. Ҳар кас ҳавас дошта бошад, тафсири Қуръон, ҳадиси пайғамбар ва фикҳи исломиро бо тарзи ғайрирасмӣ дар пеши ягон мутахассиси ин илмҳо рафта мехонд. Ин барномаҳои таълимии мадрасаҳо аз асри XV то инқилоби халқии Бухоро соли 1920 бе тағир амал карданд. Фақат бо гузашти солҳо баъзе фанҳо шарҳ меёфтанд. Баъзе мударрисон фанҳои асосиро як тараф монда ба шарҳи онҳо дода мешуданд, ки албата ба савияи дониши талабагон таъсири манфӣ мегузошт».

С. Айнӣ баъди шарҳи барномаҳои таълимӣ ба масъалаи айёми таҳсил ва тартиби дарсхонӣ дар мадрасаҳои Бухоро гузоштааст: «Соли таҳсил дар мадрасаҳои Бухоро моҳи мизон (22 сентябр) сар шуда, дар аввали ҳамал (22 март)-дар шаш моҳ тамом мешуд. Ин муддатро танҳо талабагоне дар таҳсил гузаронида метавонистанд, ки дар шаш моҳи зиндагии мадраса аз ҷиҳати моддӣ тоб оварда тавонанд, ё ин ки ба гуруснагӣ ва саҳтиҳои дигар бардошт дошта бошанд» [1, с.135-136].

Аммо ба гуфти С. Айнӣ «бештари талабаҳои қашоқи саҳроӣ дар аввали таҳсил ба мадраса оянд ҳам, баъди «дарёфти савоби сар шудани дарс» маҷбур буданд, ки ба саҳро баргарданд. Инҳо баъд аз ғундоштани маҳсулоти деҳқонӣ, ё пас аз ба қиса андохтани даромади имомати масҷидҳои деҳот дар моҳҳои ноябр гашта меомаданд. Инчунин ин гуна талабаҳо аз моҳи феврал сар карда ба тарафи саҳро пароканда шуда мерафтанд».

Бинобар аз рӯи ҳисоби миёна, масалан, дар аввали таҳсил, дар як дарс як ҷамоа (гурӯҳ) 50-нафарро ташкил кунад, дар ҳафтаи дуюм аз ин гурӯҳ 20 нафар мемонд. Моҳи ноябр то сари декабр баромада рафтагон баргашта омада ҷамоа боз пур мешуд. Инчунин аз моҳи феврал парокандашавии гурӯҳи толибилмон сар шуда, моҳи март тахминан даҳ кас мемонд. Дар мадрасаҳои Бухоро рӯзҳои расмии дарсхони ҳар ҳафта аз шанбе то сешанбе чор рӯз давом мекард. Рӯзҳои чоршанбе, панҷшанбе ва ҷумъа се рӯз таътил, рӯзҳои дамгирӣ буданд. Муҳаққиқи рус В. Крестовский дар инҷо низ ба хатогӣ роҳ дода, рӯзҳои дамгирии талабагонро ду рӯз панҷшанбе ва ҷумъа гуфтааст. Баъзе мударрисони фанҳои дарси хонагӣ, ки одатан куҳансол буданд носозии миҷози худро баҳона карда, баъзе рӯзҳои сешанбе ҳам дарсгӯиро тарк карда, он рӯзро таътил эълон мекарданд. Ҳамин тавр амалан шогирдони мадраса дар як ҳафта чор рӯз дар таътил буданд. Ин буд, ки мудати таҳсил 19 солро фаро мегирифт.

С. Айнӣ қайд кардааст, ки дар мадрасаҳои Бухоро одат ин буд, ки талабаҳои доротар ду кас, се кас ё чор кас шуда бо ҳам ҳамош мешуданд. Ош ҳар рӯз дар ҳучраи яке аз ин ҳамошон бо навбат пӯхта мешуд. Акаи С. Айнӣ Муҳиддин ба вай ошпазиро ёд дода ба хизмати як гурӯҳ ҳамошон месупорад. Вай ҳар рӯз соати ёздаҳ ба ҳучраи яке аз ҳамошон, ки навбати оши ӯ бошад мерафт. Масолеҳи ошро бо супориши соҳиби ҳучра С. Айнӣ тайёр мекард. Чор пиёла биринҷро ош карда бо ҳамроҳи вай чор кас соати яки рӯз мехурданд. Баъди хӯрок дегу табақ ва хонаю ҷойро С. Айнӣ шуста, ба ҳучраи бародараш, ки ҷойи истиқоматиаш буд, бармегашт. Рӯзҳои аз дарс фориғ ҳамошон ошро соатҳои 9-10 шаб тайёр мекарданд, ки хӯрдани он то бевақтии шаб идома меёфт. Бо навбат ҷомашӯии ин гурӯҳро низ С. Айнӣ иҷро мекард. Ба қавли С. Айнӣ “домуллоҳои мадраса мегуфтанд, ки сари сандалӣ нишаста дарс такрор кардан бефоида аст. Такрор ҳамон вақт фоида медиҳад, ки талаба дар сармо ва дар ҷойҳои болояш кушода нишаста риёзат ба кор барад. Чунки дар роҳи илм ҳарқадар, ки риёзат ва азоб кашӣ ҳамон қадар фоида мебарӣ. Ман дар қатори талабаҳои хурдсол баъд аз шом дар рӯи саҳни мадраса нишаста бо овози баланд дарс

такрор мекардам. Мо талабагон, дар шабҳои барф ҳам такрори рӯйисахни худро тарк намекардем ва барфи рӯйи сангро бо остин, ё бари чома рӯфта ба рӯйи санги ях монанд чорзону ё ду зону нишаста такрор кардан мегирифтем. Ин кор ба ман, ки либоси дуруст надоштам бисёр зӯр буд. Дар мадрасаи Мири Араб, ки дар онҳо аз 300 нафар талаба ва муллоҳои хатмкарда зиёдтар буданд. Ман ба касе дучор нашудам, ки аз шеър ва адабиёт гап занад. Ана ин кор ба ман аз пойбараҳнагӣ ҳам зиёдтар алам мекард» [1, с.144].

Дар «Ёддоштҳо» оид ба мударрисони донишманди мадрасаҳои маводҳои зиёд мушоҳида мекунем. Яке аз онҳо Домулло Икромча буд, ки машхуртарин мударриси Бухорои охири асри XIX ба ҳисоб мерафт. Бародари калонии С. Айни Мухиддин ва домумуллоҳои кунчакияш Мулло Абдусалом ва Мулло Бозор ҳам дар пеши он кас мехонданд. Соли таҳсили 1892-1893-ро С. Айни дар пеши Домулло Икромча оғоз мекунад. Домулло Икромча яке аз мударрисони машхури мадрасаи Чаъфархоҷа буд. Дар дарсҳои вай то ҳафтад талаба иштирок мекард. Қариб дар дарсҳои Домулло Икромча даршиканӣ набуд. (Ёддоштҳо, С. 302). Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки ба дарсҳо иштирок кардани шогирдон, пеш аз ҳама ба фаъолияти устодон вобаста аст, на аз деканату шӯбаи таълими донишкадаҳо.

Масъалаи дигаре, ки дар рафти мутоилаи «Ёддоштҳо» диққати моро ба худ ҷалб кард, ин эҳтироми зиёди талабагон ба устодон аст. То ҳатто баъд аз хатм кардани низ шогирдони мадраса на ин ки нисбат ба мударрисашон, балки ба фарзандони вай низ эҳтироми калон доштанд. Шогирдон супориши устодонашонро бечунучаро иҷро мекарданд. Ин дар фаъолияти С. Айни низ мушоҳида мешавад. Шогирдон ҳама вақт худро гуломи устод медонистанд. Новобаста аз вазифае, ки минбаъд онҳо доштанд.

Ҳамин тавр, аз навиштаҳои С. Айни дар асари маъруфаш «Ёддоштҳо» мо бо фаъолияти мадрасаҳои Бухоро шинос мешавем. Чуноне ки қайд карда будем, дар таърихи мардуми мо касе ба дараҷаи С. Айни доир ба мадрасаҳои Бухорои охири асри XIX маълумоти мукамал, амиқ ва саҳеҳ надодааст. Аз гуфтаҳои С. Айни бармеояд, ки мадрасаҳо бо риёкории баъзе муллоҳо нигоҳ накарда, маркази илму маърифат буданд. Аксари шоирон ва равшанфикрони давр дар мадраса таҳсил карда буданд. Аз ҷумла, Аҳмади Дониш, М. Ҳайрат, Шарифҷон Маҳдуми Садрӣ Зиё, С. Айни ва дигарон дастпарвари мадраса буданд.

Новобаста аз он, ки баъзеҳо ҳавлӣ доштанд дар мадраса истиқомат мекарданд. Зеро мадраса як гӯшае буд, ки амалдорони амир чуръат намекарданд ба фаъолияти онҳо даҳолат кунанд. Аз ин рӯ, шахс худро дар мадраса хело озод ҳис мекард. Бо ба даст овардани Истиқлолияти давлатии Тоҷикистони азизамон қимати сиёсӣ ва фарҳангии «Ёддоштҳо» хело боло рафт. Мо бояд аз он самаранок истифода барем. Ҳар сухани асари мазкурро ба ҷавонон омӯзонем. Дар онҳо ҳисси ифтихор аз Ватанамонро бедор кунем. Ин ҷиҳатҳои эҷодии С. Айниро Президенти муҳтарамамон Эмомалӣ Раҳмон ба назар гирифта, ба С. Айни дар қатори аввалинҳо унвони олии Қаҳрамони Тоҷикистонро сазовор донист [2, с.2].

АДАБИЁТ

1. Айни С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм), иборат аз як китоб / Айни С. - Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи миллии тоҷик. – Душанбе, 2009.
2. Ёрмухаммадов А. Роли матбуоти большевики дар тайерӣ ва ғалабаи революцияи халқии Бухоро / А. Ёрмухаммадов. – Душанбе: 1935.
3. Крестовский В.В. гостях у Бухарского эмира / В.В. Крестовский. – Спб, 1887.

ВАЗЪИЯТИ МАКТАБ ВА МАДРАСАИ БУХОРОИ ОХИРИ АСРИ XIX ДАР «ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНИ

Дар мақолаи мазкур заминаи омӯзиш ва таҳқиқи асари “Ёддоштҳо”-и Садрӣдин Айни, фаъолияти мактабу мадрасаҳои Бухоро дар охири садаи XIX, ҳамчун маркази омода намудани мутахассисони соҳаи илоҳиёт ва илми ахлоқу фикҳ, ҳисобучадал мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳамчунин, дар рафти омӯзиши ин масъала дар асоси таҳқиқи дигар муҳаққиқон тарз ва методи омӯзиши ин соҳаҳо, барномаҳои таълимии онҳо низ муайян шуда, зарурати таърихии онҳо баҳогузори гардидаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: мактаб, мадраса, барномаи таълимӣ, фикҳ, илоҳиёт.

ПОЛОЖЕНИЕ БУХОРСКОЙ ШКОЛЫ И МЕДРЕССА В КОНЦЕ XIX ВЕКА В «ЁДДОШТҲО» САДРИДДИНА АЙНИ

В данной статье на основе изучения и исследования известного труда С. Айна «Ёддотшхо», рассмотрена деятельность бухарских школ и медресе в конце XIX века как центров подготовки специалистов по богословию и науке о нравственности и правоведении. Также в ходе изучения данного вопроса на основе исследований других исследователей также были определены способ и метод изучения этих направлений, их образовательные программы, а также оценена их историческая необходимость.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: школа, медресе, учебная программа, юриспруденция, богословие.

**POSITION OF BUKHORA SCHOOL AND MADRESSA AT THE END OF THE XIX CENTURY IN
"YODDOSHTHO" (MEMORY) OF SADRIDDIN AYNI**

In this article, based on the study and research of the famous work of S. Ayni "Yoddotshkho", the activities of Bukhara schools and madrasahs at the end of the 19th century as centers for training specialists in theology and the science of morality and jurisprudence are considered. Also, in the course of studying this issue, on the basis of research by other researchers, the method and method of studying these areas, their educational programs were also determined, and their historical necessity was also assessed.

KEYWORDS: school, madrasa, curriculum, jurisprudence, theology.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ибодати Одил* – Донишгохи миллии Тоҷикистон, магистранти соли 2-юми факултети таърих. **Суроға:** 734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Телефон: **987-90-10-28**.

Сведения об авторе: *Ибодати Одил* – Таджикский национальный университет, магистрант 2-го курса факультета истории. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: **987-90-10-28**.

Information about the author: *Ibodati Odil* - Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of History. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki 17. Phone: **987-90-10-28**.

ФАЛСАФА, ПСИХОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА – ФИЛОСОФИЯ, ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА

ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ВА ШАРҲИ ПСИХОЛОГИИ ОН

Филина О.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мафҳуми таҳаммулпазирӣ предмети омӯзиши соҳаҳои гуногуни илм ба мисли фалсафа, ахлоқ, сиёсатшиносӣ, тиб, педагогика ва ҳамчунин психология ба шумор меравад. Аз ин рӯ, дар баробари муайян намудани мазмуни мафҳуми таҳаммулпазирӣ дар назди мо ҳамчунин фаҳмиши ин мафҳум ҳамчун категорияи психологӣ низ меистад. Зеро таҳлили адабиёти ба мавзӯ бахшидашуда нишон медиҳад, ки ҷанбаи психологию педагогии масъала аз баррасии фалсафӣ ва иҷтимоии он хело қафомонда аст. Инро муҳаққиқони масъала низ қайд намудаанд [7, с.176-179].

Таҳаммулпазирӣ пеш аз ҳама истилоҳи иҷтимоӣ - маданӣ буда, дар илмҳои гуногун тобишу маъноӣ нав пайдо карда метавонад. Бо вучуди ин таҳаммулпазирӣ категорияи коммуникативӣ ба ҳисоб меравад, чунки барои муносибат ва муоширати байнифардӣ ва иҷтимоӣ хизмат карданаш зарур мебошад.

Омӯзиши таҳаммулпазирӣ ҳамчун феномен дар илми психология таърихи нисбатан кӯтоҳ дорад. Дар қорҳои А.Г. Асмолова ва Г.У. Солдатова фаҳмиши таҳаммулпазирӣ ҳамчун эҳтиром ва эътирофи баробарӣ, рад кардани бартарият ва зуроварӣ, эътирофи бисёрандозагиву гуногунрангии маданият, меъёрҳо ва эътиқодоти инсонӣ, инкор кардани ин гуногунрангӣ, равшан инъикос ёфтаанд. Аз нуқтаи назари А.В. Петритский, А.В. Зимбули, Ю.А. Ищенко, В.М. Золотухин, С.Ю. Головин, А.Г. Асмолова ва Г.У. Солдатова сабру тоқатнамоӣ қисми таркибии таҳаммулпазирӣ ба шумор рафта, мафҳуми нисбатан маҳдуд ҳисобида мешавад.

Аз нигоҳи А.А. Реан ҳангоми баррасии робитаи мутақобилаи мафҳумҳои «сабру тоқатнамоӣ» ва «таҳаммулпазирӣ» баръақси андешаҳои болост. А.А. Реан андеша дорад, ки таҳаммулпазирӣ мафҳуми психофизиологист ва маъноӣ сушт шудани эътино ба қадом як омили нугувор дар натиҷаи паст шудани ҳассосӣ ба таъсири он мебошад. Мувофиқи ақидаи А.А.Реан мафҳуми «тоқатпазирӣ» фарогири таҳаммулпазирӣ буда, мафҳуми нисбатан васеъ мебошад.

Таҳаммулпазирӣро Ю.А. Ищенко ҳамчун «меъёри амалии муносибат ва муошират» меҳисобад [5, с.48-51]. Мувофиқи ақидаи В.О. Тишков таҳаммулпазирӣ бо худмуайяннамоии шахсият, ягонагии ӯ дар ҷаҳолият ва муносибат ва муошират алоқаманд аст. Он ҳамчун тавсифдиҳандаи шахсиятӣ ва ҷамъиятӣ ифодакунандаи «дарки он мебошад, ки олам ва муҳити иҷтимоӣ бисёрҷенака аст» ва ифодаи асоси тавассути ду муҳити асосӣ сурат гирифта метавонад: «дар сатҳи психологӣ – ҳамчун мақсадгузори ботинӣ ва муносибати шахсу коллектив, дар сатҳи сиёсӣ бошад, - ҳамчун амал ва ё меъёри иҷтимоии тавассути қонун ё анъанаҳо амалишаванда». Дар тадқиқотҳои худ бо номи «Доир ба таҳаммулпазирӣ» В.О. Тишков кӯшиш менамояд, ки субъекти таҳаммулпазирӣро шарҳу эзоҳ диҳад. Мувофиқи ақидаи муҳаққиқ ин хусусият барои субъекти таҳаммулпазирӣ «на хусусияти модарзодии гуруҳӣ ё инфиродӣ, балки хусусияти доимӣ ва кӯшиши ба сохтану амалӣ намудани арзишҳо ва меъёрҳои муайяни шахсӣ ва иҷтимоӣ равонагардида» мебошад, ки ӯ онро барои худ ҳамчун худмаҳдудкунӣ қадр мекунад.

Мувофиқи ақидаи А.В. Петровский ва В.В.Юрчук таҳаммулпазирӣ ҳамчун устувории психологӣ ҳангоми мавҷуд будани стрессу фрустратсия дар натиҷаи пастшавии ҳассосӣ ба таъсири такрорёбандаи онҳо бавучудомада, дида баромада мешавад.

Мувофиқи ақидаи Е.Г. Магомедова бошад, таҳаммулпазирӣро дар ду сатҳи шуури инсонӣ мебояд дид: дар сатҳи ратсионалӣ – мантиқӣ ва эмотсионалию ҳиссиётӣ. Барои

нисбати шахси дигар таҳаммулпазир будан, дарк намудани ӯ, аз дониш дар бораи он ки маҳз ҳамин тавр рафтор намудан лозим асту на таври дигар, дида ҳис кардани он заруртар аст. Аз нуқтаи назари Е.Г. Магомедова таҳаммулпазирӣ – ҳамеша рафтори аз ҳиссиёти шахс асосёфта мебошад. Соловёв В.С. бошад, чунин ҳолати руҳи одамро руҳоният меномад.

Байбородова Л.В. доир ба ҷанбаи амалии таҳаммулпазирӣ қайд менамояд, ки шахс бояд бо намунаи шахсӣ нишон диҳад, ки чи гуна бояд ба муҳокимарониҳои дигарон муносибат намуд, бо дигарон чи гуна бояд суҳбат намуд ва онҳоро шунида, сипас нуқтаи назари худро саҳеҳан пешниҳод кард [2, с.37-38].

Бояд қайд кард, ки нисбати таърифи таҳаммулпазирӣ раҳёфти бихевиоралӣ низ вучуд дорад ва дар он таҳаммулпазирӣ пеш аз ҳама чун рафтори маҳсули инсон баррасӣ карда мешавад. Мувофиқи ақидаи раҳёфти когнитивӣ низ масъалаи таҳаммулпазирӣ баррасӣ гардидааст, ки мувофиқи он асоси ташаккули ин хусусиятро донишҳо ва ҳулосаҳои оқилона ташкил медиҳанд. Бояд гуфт, ки аз мавқеи экзистенционалию гуманистӣ, таҳаммулпазирӣ комили болиғ ҳатман фаҳмидашуда, фикркардашуда ва масъулона мебошад. Ба андешаи С.Л. Братченко бошад, чунин таҳаммулпазирӣ ба автоматизм, ба амалҳои соддаи қолабӣ оварда намерасонад, ин арзиш ва мавқеи ҳаётист, ки амалиномаи он дар ҳар як вазъияти мушаххас маъноӣ муайян дошта, аз субекти таҳаммулпазирӣ ҷустуҷӯи ин маъно ва ҳалли масъулиятнокро тақозо мекунад [3, с.201-202].

Аксар «унсурҳои таркибӣ»-и сабру тоқат карданро эҳтимол бо роҳи таълими иҷтимоӣ, тамринҳои иҷтимоиву психологӣ ва монанди инҳо ташаккул додан мумкин аст.

Одатан барои шарҳи равандҳо ва зухуроти мураккаби психологӣ сегонаи унсурҳои истифода бурда шуданашон имкон дорад: унсурҳои маърифатӣ, эмотсионалӣ ва рафторӣ. Кӯшишҳои татбиқи ин схема дар тавсифи таҳаммулпазирӣ низ вучуд доранд. Унсури когнитивӣ ё маърифатии таҳаммулпазирӣ тавассути эътирофи мураккабӣ, бисёрандозагӣ ва гуногунрангии олам ва ғайриимкон будани гузариши ин гуногунрангӣ ба якрагӣ фаҳмида мешавад. Маҳз ин ҷанбаъ дар Декларатсияи принципҳои таҳаммулпазирӣ қайд шуда, тасдиқ менамояд, ки таҳаммулпазирӣ - ин пеш аз ҳама «... фаҳмиши дурусти гуногунрангии пурғановати маданияти олами мо, шаклҳои худифодасозии мо ва роҳҳои зухури фардияти инсонист» [4, с.62-68]. Унсури эмотсионалии таҳаммулпазирӣ зарурати баррасии эмпатияро ҳамчун қисми таркибии муносибати таҳаммулпазирона инъикос менамояд. Ба сифати қисмҳои алоҳидаи унсури эмотсионалӣ Г. Кристалл шакли маҳсули устувории эмотсионалӣ – «таҳаммулпазирӣ аффеक्टивӣ»-ро ҷудо менамояд, ки моҳияти онро қобилияти идора намудани шиддати эмотсионалӣ, пуртоқатона муносибат намудан ба таассуроти дарднок, изтиробҳо бидуни фишордиҳӣ ё таҳрифи онҳо ифода мекунад [6, с.38-51]. Ҷанбаи дигари ин шакли таҳаммулпазирӣ ба андешаи С.Л. Братченко бо муносибати пуртоқатона ба зухуроти гуногуни эмотсионалии шахсони дигар алоқамандӣ дорад. Таҳаммулпазирӣ аффективии инкишофёфта ба инсон имконият медиҳад, ки ҳам равандҳои эмотсионалии худ ва ҳам таассуроти одамони дигарро бидуни баангезишбӣ ва баҳои манфӣ додан ба онҳо хуб дарк намояд. Унсури рафтории таҳаммулпазирӣ ҳам мавриди ташхис ва ҳам ҳангоми таълим одатан бештар диққати муҳаққиқонро ба худ ҷалб месозад. Ба таҳаммулпазирӣ рафторӣ миқдори зиёди маҳорат ва қобилиятҳои мушаххас мансуб доништа мешаванд, ки дар байни онҳо С.Л. Братченко мушаххасоти зеринро ҷудо намудааст:

- қобилият ба ифодасозӣ ва ҳимояи таҳаммулпазиронаи мавқеи худ ҳамчун нуқтаи назар;

- омодагӣ ба муносибати таҳаммулпазирона нисбати ифодаҳои дигарон, маҳорати ҳалли маслиҳатомези масъала;

- рафтори таҳаммулпазирона дар вазъиятҳои пуршиддат ва эксквизитӣ.

Ҳамчунин, С.Л. Братченко пешниҳод менамояд, ки боз як «унсури» шартии таҳаммулпазирӣ ҷудо карда шавад, ки он ҳам бошад унсури шифоҳӣ аст. Агар унсури маърифатӣ тағйирдиҳии воқеии идрок, фаҳмиш, тафаккур, шарҳдиҳиро дар самти амалисозии принципҳои таҳаммулпазирӣ пешниҳод намояд, пас унсури шифоҳӣ танҳо ба тағйирдиҳии «таркиботи бо дониш алоқадоршта» маҳдуд мешавад. Ин «тағйирёбии» нисбатан содда ва сатҳии таҳаммулпазирӣ мебошад, ки метавонад доир ба ошноии инсон

бо ғояи таҳаммулпазирӣ ва қобилияти ба дараҷаи кам беш фаҳмонида тавонистани моҳияти он дарак диҳад, вале ин ханӯз доир ба муносибати воқеии вай ба ин чизе маълумот намедиҳад [3, с.201-222]. Ба мавқеи раҳёфти экзистенционалию гуманистӣ тақия карда истода, О.Б. Нурлигаёнова қайд менамояд, ки унсури шахсиятиро ворид намудан зарур аст [8]. Мазмуни асосии ченаки шахсиятии таҳаммулпазирӣ дар худ пеш аз ҳама системаи мувофиқи арзишиву маъноиро фаро мегирад, ки дар он мавқеи марказиро арзишҳои эҳтироми шахс он чуноне, ки ҳаст, арзишҳои ҳуқуқ ва озодиҳои шахс ва баробарии одамон дар муносибат бо масъалаҳои бунёдӣ, дар интихоби ҷаҳонбинӣ ва мавқеи ҳаёти, арзиши масъулият ба ҳаёти ҳеш ва эътирофи ҳар яки инҳо барои одамони дигар ва дигар арзишҳои ҷомеаи шаҳрвандии демократӣ ишғол мекунанд. Мувофиқи мавқеи назарияи экзистенционалию гуманистӣ муносибати одам ба худ ва ба дигарон ба таври зич марбути ҳамдигаранд. Аёнанаи дигари баррасии таҳаммулпазирӣ ҳамчун ибтидои шахсияти аз назарияи маъмули «шахсияти авторитарӣ»-и Т. Адорно [1] ва ҳамчунин назарияҳои бо он алоқаманди Э. Фромм, таҳқиқи тамоюлҳои М. Хоркхеймер, раҳёфти М. Рокич ба догматизм, консепсияи «одами якченака»-и Г. Маркузе сарчашма мегирад. Дар қорҳои илмӣ дар ин самт анҷомдодашуда, махсусан, алоқаи авторитарнокӣ бо «таҳаммулнопазирӣ ба номуайяни» нишон дода шуда буд, ки метавонад ба сифати нишондиҳандаи муҳими тоқатнопазирӣ дар сатҳи шахсияти хидмат намояд. Аз ин мебарояд, ки ченакҳои асосии таҳаммулпазирӣ байнишахсӣ дар раҳёфти мазкур инҳо мебошанд: унсурҳои шахсияти, маърифати, эмотсионалӣ, рафторӣ ва шифоҳӣ.

Умуман, таҳаммулпазирӣ дар назариёти психологию иҷтимоӣ ба маънои таҳаммул, созиш, муросо, бардошт, тобоварӣ, босабрӣ, пуртоқатӣ, таҳаммулпешагӣ ва муносибати нақӯхоҳона воҷеҳӯрад. Ба ибораи дигар таҳаммулпазирӣ маънои созиш, муросо ва гузашт намудан ба андеша ва эътиқоди дигарон, омода будан ба гуфтушунид ва ҳамкориҳои муфиду боэҳтиромона, эҳтиромӯ эътирофи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандон, муносибатҳои гуманистона доштан ба намояндагони дин, миллат ва фарҳанги ғайрро ҳисобида мешавад. Таҳаммулпазирӣ ҳеҷ гоҳ ба маънои созиш, гузашт ва тоқат намудан ба ҳамагуна низоми иртиқои идеологӣ, беадолатиҳои шахсонӣ алоқидани мансабдор ва гуруҳҳои иҷтимоӣ, поймол намудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандон, зӯроварии иҷтимоӣ, психологӣ, ҳуқуқӣ ва вандализм истеъмол набояд шавад.

Таҳаммулпазирӣ ва зуроварӣ накардан мафҳуми он қадар монанд ҳам нестанд. Фарқи таҳаммулпазирӣ аз зуроварӣ накардан дар он зоҳир меёбад, ки фаъолият ва ҷавобгариро барои расидан ба ҳадафҳо дар худ дорад, лекин таҳаммулпазирӣ аз инсон қатъият ва оромии руҳиро талаб дорад. Таҳаммулпазирӣ чи тавре, ки дар боло зикр гардида буд ба калимаи «сабр» ё «тобоварӣ» наздик аст. Сабр ва тобоварӣ аввалан ҳамчун қобилияти ошти қарданро дорад, дуҷум муносибати таҳаммулпазиронаро дорад. Сабру тоқат ин қобилияти баланди психологию руҳии фард аст. Дар фазои маънавии ин категория мафҳуми бахшандагӣ, меҳрубонӣ, бузургҳиматӣ ва кумак қардан ба дигарон арзи ҳастӣ дорад ё ин ки таҳаммулпазирӣ имконпазир аст.

Таҳаммулпазирӣ набояд ба маънои гузаштнамоӣ, илтифот, тамаллуққорӣ ва чашмпӯшӣ ба қирдори ношоҷам ташбеҳ дод. Таҳаммулпазирӣ пеш аз ҳама муносибати фаъол аст, ки дар асоси эътирофи ҳуқуқҳои универсалӣ ва озодиҳои асосии инсон ташаккул хоҳад ёфт. Масъалаи зоҳир намудани таҳаммулпазирӣ дар ҷараёни муносибат ва муошират то ҳол предмети тадқиқоти ҷиддии психологияи иҷтимоӣ ва педагогӣ нашуда буд. Фаҳмиши аёнанавии таҳаммулпазирӣ дар психология ба қисмати психофизиология тааллуқ дорад. Таҳаммулпазирӣ – ин паствавии ҳассосӣ ба таъсири омилҳои манфӣ буда, дар натиҷаи он сустшавии фаъолнокии шуур ба вучуд меояд. Таҳаммулпазирӣ дар муносибат ва муошират ба баландшавии қобилияти пуртоқатӣ нисбати омилҳои манфӣ шуда метавонад. Фаҳмиши иҷтимоию психологияи таҳаммулпазирӣ дар муносибат ва муошират – ин нисбат ба ақидаи дигарон, ба тарзи баҳодиҳии дигарон ба воқеаҳо пуртоқат будан мебошад.

Барои чӣ як нафар дар муносибат ва муошират таҳаммулпазирӣ зоҳир менамояд дигар қас не? Дар ин ҷо ду механизмро бояд фарқ намоем. Дар ҳолати яқум, таҳаммулпазирӣ иҷтимоию психологӣ ба ҳиссиёти пасти иҷтимоию психологияи шахсӣ («дилсардӣ», «мулоимхунукӣ» ва ғайра) алоқаманд буда метавонад. Роҳи дигари таъмин

намудани таҳаммулпазирии иҷтимоию психологӣ – ин хусусияти мақсади гузошташудаи ӯ мебошад («Ҳамаи одамон метавонанд хато намоянд», «Ҳар чӣ қадар нуқтаи назар бисёр бошад, ҳамон қадар хубтар», «Ҳар кас барои изхори ақидаи худ ҳуқуқ дорад» ва ғайра). Дар ин ҳолат баландшавии таҳаммулпазирӣ дар муносибат ва муошират бо ташаккули мақсади гузошташудаи мувофиқи шахс алоқаманд мебошад. Ҳамин тавр, сохти умумии таҳаммулпазирро дар муносибат ва муошират ба ду намуд ҷудо намудан мумкин аст: 1) таҳаммулпазирии сенсуалӣ (ҳиссӣ)-и шахс; 2) таҳаммулпазирии диспозитсионӣ (мувофиқи мақсад ва мавқеъ рафтор намудан)-и шахс (Реан А.А.).

Таҳаммулпазирии сенсуалӣ аз пуртоқатии шахс ба таъсири ангезанда вобаста буда, аз ҳисоби пастшавии ҳассосӣ сустшавии мутаассиршавӣ ба ягон омили манфӣ мебошад. Таҳаммулпазирии сенсуалӣ, ҳамин тавр, бо таҳаммулпазирии классикӣ, бо баландшавии зинаи ҳассосӣ ба ҳар гуна таъсири ангезанда ва инчунин таъсири субъектҳои муносибатҳои байнишахсӣ алоқаманд аст. Дар асоси таҳаммулпазирии диспозитсионӣ механизми тамоман дигар мавҷуд аст, ки дар ҳамкорӣ бо муҳит пуртоқатии шахсро таъмин менамояд. Дар ин ҳолат сухан дар бораи омодагӣ ба таъсири ангезанда меравад, яъне шахс пеш аз оғози таъсири ангезанда худро ба он тайёр менамояд. Ин омодагӣ дар заминаи когнитивӣ, аффективӣ ва рафторӣ зоҳир мешавад. Таҳти таҳаммулпазирии диспозитсионӣ гузориши мақсадҳои мушаххаси шахс бо ҷамъи муносибатҳои ӯ ба ҳақиқат меистад: ба одамони дигар, ба рафтори онҳо, ба худ, ба таъсири дигарон ба худ ва умуман ба ҳаёт. Ба ин мақсадҳои гузошташуда ва мавқеи ишғолкардаи шахс мисол шуда метавонад: «Ҳамаи одамон ягон вақт хато менамоянд», «Ҳар чӣ қадар нуқтаи назар бисёртар бошад, ҳамон қадар хубтар аст», «Бадхашмӣ ва тачовуз бисёр вақт аз лаҳзаи воқеият вобаста мебошад муҳиятан ботини шахсро зоҳир наменамоанд» ва ғайра. Нақшаи рафтор, ки аз рӯйи мақсади гузошташудаи мавқеи ишғолкардаи шахс дар ҷараёни муносибат ва муошират амалӣ мегардад, ба баландшавии таҳаммулпазирии шахсӣ оварда мерасонад. Ин мисоли овардашуда, албатта, ба таҳаммулпазирии диспозитсионӣ тааллуқ дораду мисоли таҳаммулпазирии сенсуалӣ шуда наметавонад. Ба таври дигар гӯем, таҳаммулпазирии диспозитсионӣ – ин таҳаммулпазирии мавқеи ишғолкарда дар муносибат ва муошират, таҳаммулпазирии мувофиқи мақсади гузошташуда муносибат ва муошират намудан ва таҳаммулпазирии дарки олам мебошад. Таҳаммулпазирии диспозитсионӣ бо таҳаммулпазирии психофизиологӣ вобаста нест. Дар ин маъно, дорои таҳаммулпазирии баланди диспозитсионӣ шахсе шуда метавонад, ки ниҳоят ҳассос бошад.

Чи тавре қайд карда будем, дар наврасону ҷавонон ду намуди таҳаммулпазирӣ: сенсуалӣ ва диспозитсионӣ мушоҳида карда мешавад. Таҳаммулпазирии сенсуалӣ характери физиологӣ дорад. Масалан, дар одамони мизочи флегматикӣ ва меланхоликӣ дошта, таҳаммулпазирии сенсуалӣ бештар мушоҳида мешавад. Сабаби дар одамони мизочи флегматикӣ ва меланхоликӣ дошта, таҳаммулпазирии сенсуалӣ бештар мушоҳида шуданаш дар он аст, ки дар онҳо қувваи ҳаяҷон пастар аст ва онҳо оҳиста-оҳиста ба ҳаяҷон меоянд. Барои қаҳру ғазабашон баланд шавад, вақти бисёр лозим мешавад. Аз тарафи дигар, қувваи боздориашон қодир аст, ки ҳаяҷони пайдошудаистодаро нобут созад. Ҳамин тавр, онҳо табиатан пурсабру тоқат ва таҳаммулпазир мешаванд.

Дар одамони мизочи холерикӣ ва сангвиникӣ дошта, афсус, ки ҳамин намуди таҳаммулпазирӣ, яъне сенсуалӣ камтар дида мешавад, зеро дар онҳо қувваи ҳаяҷон зӯртар аст ва онҳо тез ба ҳаяҷон меоянд. Барои қаҳру ғазабашон баланд шавад, вақти кам ва сабаби ночиз кифоя мешавад. Аз тарафи дигар, қувваи боздориашон на ҳама вақт қодир аст, ки ҳаяҷони пайдошуда истодаро хомӯш созад. Бинобар ин, дар ин гурӯҳи одамон зарурати ташаккули додани таҳаммулпазирии диспозитсионӣ пайдо мешавад.

Барои муайян кардани он, ки дар кадом одам, кадом намуди таҳаммулпазирро ташаккули додан мувофиқи мақсад аст, зарурати истифодабарии методикаи ташхисии типҳои мизоч пайдо мешавад. Ҳамин тавр, дар рафти тадқиқоти худ, мо аз методи ташхисии типҳои мизоч истифода намудем. Барои фаҳмидани он, ки озмудашаванда дорои кадом типии мизоч аст, кадом намуди таҳаммулпазирӣ барои ташаккули додан беҳтар аст.

Дар асоси гуфтаҳои боло қайд карда, мо тадқиқоти худро бо гурӯҳи донишҷӯёни бахши якум гузаронида, чунин натиҷаҳои мушаххасро ба даст овардем, ки аз 25 нафари

озмудашавандагон 10 нафарашон табиатан дорои таҳаммулпазирии сенсуалӣ мебошанд. Дар 15 нафари дигари озмудашавандагон таҳаммулпазирии табиӣ камтар дида мешавад ва мо ба онҳо маслиҳат додем, ки тавассути таҳаммулпазирии диспозитсионӣ дар худ ин хусусияти муҳимро ташаккул диҳанд.

АДАБИЁТ

1. Адорно Т. Исследования авторитарной личности / Т. Адорно. – М., 2001. -165с.
2. Байбородова Л.В., Паладьев С.Л., Степанов Е.Н. Изучение эффективности воспитательной системы школы // Учебно-методическое пособие / Л.В. Байбородова., С.Л Паладьев., Е.Н. Степанов., – Псков, 1994. – 94 с.
3. Братченко С.Л. Межличностный диалог и его основные атрибуты // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / С.Л. Братченко., – М., 1997. – 362 с.
4. Декларация принципов толерантности. Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года // Век толерантности: Научно-публицистический вестник. М.: МГУ, 2001– 281с.
5. Ищенко Ю.А. Толерантность как философско-мировоззренческая проблема // Философская и социологическая мысль. Киев, 1990. – №4. – 184с.
6. Кристалл Г. Аффективная толерантность // Журнал практической психологии и психоанализа, 2001. – №3. – С. 76-88.
7. Морозова О. П. Педагогическая толерантность учителя начальных классов //Ярославский педагогический вестник– 2013 – №2 – Том II (Психолого-педагогические науки). - 247с.
8. Нурлигаянова О.Б. Психологическое содержание педагогической толерантности как профессионально важного качества учителя: дис. ... канд. психол. наук. – Ярославль, 2006. – 188 с.

ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ВА ШАРҲИ ПСИХОЛОГИИ ОН

Дар мақолаи мазкур сухан оид ба масъалаи зоҳир намудани таҳаммулпазирӣ дар ҷараёни муносибат ва муошират меравад, ки то ҳол предмети тадқиқоти ҷиддии психологӣ нашуда буд. Таҳаммулпазирӣ – ин пастишавии ҳассосӣ ба таъсири омилҳои манфӣ буда, дар натиҷаи он сустшавии ғайбӣ шуур ба вучуд меояд. Таҳаммулпазирӣ дар муносибат ва муошират ба баландшавии қобилияти ҷурҷатӣ нисбати омилҳои манфӣ шуда метавонад. Фаҳмиши психологии таҳаммулпазирӣ дар муносибат ва муошират – ин нисбат ба ақидаи дигарон, ба тарзи баҳодихии дигарон ба воқеаҳо ҷурҷатӣ будан мебошад. Барои муайян кардани он, ки дар кадом одам, кадом намуди таҳаммулпазирӣ ташаккул додан мувофиқи мақсад аст, зарурати истифодабарии методикаи ташхисии типҳои мизоч пайдо мешавад. Ҳамин тавр, барои фаҳмидани он, ки озмудашаванда дорои кадом типҳои мизоч аст, кадом намуди таҳаммулпазирӣ барои ташаккул додан беҳтар аст, мо дар рафти тадқиқоти худ аз методи ташхисии типҳои мизоч истифода намудем.

КАЛИДВОЖАҲО: таҳаммулпазирӣ, муошират, муносибат, таълим, ташаккул, сенсуалӣ, диспозитсионӣ, мизоч.

ТОЛЕРАНТНОСТЬ И ЕЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ОБЪЯСНЕНИЕ

В данной статье рассматривается проблема толерантности в процессе отношений и общения, которая до сих пор не была предметом серьезных психологических исследований. Толерантность – это снижение чувствительности к влиянию негативного фактора, в результате чего происходит снижение активности сознания. Толерантность в отношениях и общении может повысить способность переносить негативный фактор. Психологическое понимание толерантности в отношениях и общении заключается в том, чтобы быть терпимым к чужому мнению и тому, как другие оценивают события. Для того чтобы определить, у какого человека, какой тип толерантности следует развивать, необходимо использовать методы диагностики типов клиентов. Таким образом, в ходе нашего исследования мы использовали метод диагностики типов клиентов, чтобы понять, какой тип клиента у испытуемого и какой тип толерантности лучше всего развивать.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: толерантность, общение, отношение, обучение, формирование, сенсуальный, диспозитсионный, темперамент.

TOLERANCE AND ITS PSYCHOLOGICAL EXPLANATION

This article deals with the problem of tolerance in the process of relationships and communication, which has not yet been the subject of serious psychological research. Tolerance is a decrease in sensitivity to the influence of a negative factor, resulting in a decrease in the activity of consciousness. Tolerance in relationships and communication can increase the ability to endure a negative factor. The psychological understanding of tolerance in relationships and communication is to be tolerant of other people's opinions and how others evaluate events. In order to determine which person, what type of tolerance should be developed, it is necessary to use methods for diagnosing types of clients. Thus, in the course of our study, we used the method of diagnosing types of clients, to understand what type of client the subject has and what type of tolerance is best developed.

KEYWORDS: tolerance, communication, attitude, learning, formation, sensual, dispositional, temperament.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Филина Ольга* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **935553635**.

Сведения об авторе: *Филина Ольга* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета философии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **935553635**.

Information about the author: *Filina Olga* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **935553635**.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ И СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ ДЕТЕЙ

Зайдуллоев А.

Таджикский национальный университет

Прежде чем перейти к рассмотрению психологических условий, позволяющих социализации личности детей школьного возраста, целесообразно рассмотрим проблемы их социализации. Так как в современной психологии проблема социализации личности детей школьного возраста постепенно выходит на первый план. В связи с поступлением ребёнка в школу расширяется круг его социальных отношений.

Социализация – это «процесс, в ходе которого человеческое существо с определёнными биологическими задатками приобретает качества, необходимые ему для жизнедеятельности в обществе» [5, с. 58]. Социализация отражает два параллельных процесса. Во-первых, это процесс приспособления или адаптации человека к жизни в обществе, в результате которого индивид усваивает социальные нормы и культурные ценности того общества, к которому он принадлежит, включается в социальную практику. Во-вторых, это процесс формирования личности, предполагающий развитие и само изменение человека в процессе освоения и воспроизводства культуры, происходящее на всех возрастных этапах [5].

Главным агентом социализации школьника является семья. Влияние семьи на развитие ребёнка очень велико. Значительную часть своей жизни ребёнок проводит в семье, и по длительности своего воздействия на личность ни один из других институтов воспитания не может сравниться с семьёй. В семье закладываются основы личности ребёнка, и к моменту поступления в школу он в значительной степени сформирован как личность. Дети, которые растут в атмосфере любви, понимания и доверия, имеют меньше проблем, связанных со здоровьем, с трудностями в обучении, общении с ровесниками, и наоборот, нарушение отношений между детьми и родителями влечёт за собой формирование различных психологических проблем и комплексов [8].

Главные задачи семьи:

- 1) формирование предметно-орудийной компетентности в раннем возрасте и социальной компетентности в дошкольном;
- 2) сотрудничество и поддержка в освоении системы научных понятий и осуществлении самостоятельной учебной деятельности в младшем школьном возрасте;
- 3) создание условий для развития автономии и самосознания в подростковом и юношеском возрасте [6].

В нашей стране в настоящее время происходят сложные изменения во всех сферах жизни. Эти изменения касаются всех социальных институтов, но особенно отражаются на семье, что приводит к её неустойчивости, росту разводов, нестабильности детско-родительских отношений, снижению роли ряда функций – социализирующей, репродуктивной, первичного социального контроля, духовного общения. Устойчивая тенденция роста разводов, рождение детей вне брака, высокие показатели смертности и другие факты свидетельствуют о том, что неполная семья становится одной из типичных моделей современной семьи общества [9, 4].

Исходя из результатов многочисленных исследований, можно сделать вывод о том, что условия и жизнь ребёнка в неполноценной семье имеют явную специфику и существенно отличаются от жизни ребёнка в полноценной семье. Одиноким родителям приходится сталкиваться не только с материальными проблемами. Например, мать не может реализовать одновременно обе родительские позиции – и материнскую, и отцовскую, то же самое относится и к отцу [9]. Следовательно, воспитание ребёнка в семье может оказывать негативное влияние на становление его личности. Например, у ребёнка, родители которого развелись, может наблюдаться гнев по отношению к родителям, различные опасения, фобии, повышенная тревожность [8, с. 70 - 72], нарушения идентификации, одиночество, обострение или нарушение психосоматических нарушений, ухудшение успеваемости и пр.

Социализация – это процесс развития личности, в результате которого происходит освоение индивидом языка, социальных ценностей, норм, установок, социальных ролей, образцов поведения присущих данному обществу, и воспроизводство им социальных связей и социального опыта. Сущность социализации состоит в том, что в процессе ее человек формируется как член того общества, к которому он принадлежит. Процесс социализации начинается с рождения человека и продолжается на протяжении всей его жизни. Социализация человека осуществляется в социальной среде, которая его окружает (семья, школа, работа, друзья, сверстники и т. д.). В этом контексте стоит отметить, что младший школьный возраст является наиболее чувствительным для успешной положительной социализации личности. Ребенок этого возраста начинает сознательно, произвольно усваивать, ценности, социальные роли, правила и нормы общества, представителем которого он является, поэтому процесс социализации является наиболее значимым на данном этапе развития ребенка. Когда ребенок идет в школу вид его деятельности меняется: на смену игровой деятельности, которая была ведущей деятельностью дошкольника, приходит учебная деятельность. Но игра, все же не исчезает совсем, а остается значимой для младшего школьника. По мнению психологов, именно в игре ребенок строит свои первые модели окружающего мира, усваивает правила общения между людьми, развивает свои способности и характер. Игра — это единственная центральная деятельность ребенка, имеющая место во все времена и у всех народов, где происходит активная деятельность воображения, под влиянием которого имеющиеся знания комбинируются, действительные, реальные представления сочетаются с выдумкой, фантазией [4]. Кроме того, в процессе совместных игр со сверстниками, у ребенка формируются важнейшие коммуникативные качества, необходимые ему в сфере общения и межличностного взаимодействия. Считаем необходимым детальное рассмотрение ресурсов детской игры и изучение тех условий, которые позволяют ей максимально эффективно воздействовать на успешную социализацию.

Понятие «социализации» имеет междисциплинарный характер. Его изучением занимаются различные гуманитарные науки, такие как социология, психология, педагогика. Анализ литературы показал, что на сегодняшний день существует несколько подходов к определению понятия «социализация».

Род социализацией также понимается процесс усвоения и последующего развития индивидом социально-культурного опыта – трудовых навыков, знаний, норм, ценностей, традиций, которые накапливаются и передаются от поколения к поколению, процесс включения индивида в систему общественных отношений и формирования у него социально-значимых качеств. Передача осознанного опыта, научение различным формам и способам деятельности осуществляются при помощи воспитания и воздействия внешней среды. Средствами передачи опыта служат язык и результаты человеческой деятельности, прежде всего орудия труда [10].

Социализация по Л.С. Выготскому — это процесс, направленный на самом субъекте, а не на внешние правила и обстоятельства. Ребенок последовательно овладевает своими психическими функциями и процессами. При этом его социальность проявляется в средствах, при помощи которых он становится субъектом своей психики [62 - 68].

На наш взгляд, процесс социализации детей младшего школьного возраста осуществляется в деятельности, которая имеет два направления: по освоению предметного мира и мира отношений между людьми, и результат этого процесса зависит от социальной среды, которая их

окружает. Социализированный младший школьник, на наш взгляд, должен осознавать социальные роли, которые он выполняет (школьник, сын или дочь и др.), свою социальную принадлежность; ориентироваться в овладеваемых и выполняемых им видах деятельности; усвоить нормы и правила поведения, принятые в его социальном окружении и обществе в целом, и строить свое поведение в соответствии с этими правилами.

Игра теснейшим образом связана с развитием личности, и именно в период её особенно интенсивного развития - в детстве - она имеет особое значение [7].

Игра человека - продукт деятельности, посредством которой человек преобразует действительность и изменяет мир. Суть человеческой игры — в способности, отображая, преобразовать действительность. Впервые проявляясь в игре, эта самая всеобщая человеческая способность в игре впервые и формируется. В игре впервые формируется и проявляется потребность ребёнка воздействовать на мир — в этом основное, центральное и самое общее значение игры [7].

Игра - один из видов деятельности, значимость которой заключается, в самом процессе, а не в результатах. Она помогает психологической разрядке, гармоничному вхождению в мир человеческих отношений. Игра особенно важна для детей, которые познают окружающую действительность через воспроизведение в игровом процессе действий взрослых и отношений между ними. Игра необходима для физического, умственного и нравственного воспитания детей [3, с. 139 - 143].

Согласно С.А. Шмакову, игра ребенка выполняет следующие функции:

1. Функция социализации. Игра - есть сильнейшее средство включения ребенка в систему общественных отношений, усвоения им богатств культуры.

2. Функция межнациональной коммуникации. Игра позволяет ребенку усваивать общечеловеческие ценности, культуру различных национальностей, поскольку «игры национальны и в то же время интернациональны, межнациональны, общечеловечески».

3. Функция самореализации ребенка в игре как «полигоне человеческой практики». Игра позволяет, с одной стороны, построить и проверить проект снятия конкретных жизненных затруднений в практике ребенка, с другой — выявить недостатки опыта.

4. Коммуникативная функция игры ярко иллюстрирует тот факт, что игра реализует коммуникативную деятельность, позволяя ребенку войти в реальный контекст сложнейших человеческих коммуникаций.

5. Диагностическая функция игры предоставляет возможность педагогу распознавать и фиксировать различные проявления ребенка (интеллектуальные, творческие, эмоциональные и др.). В то же время игра — «поле самовыражения», в котором ребенок проверяет свои силы, возможности в свободных действиях, самовыражает и самоутверждает себя.

6. Терапевтическая функция игры заключается в использовании игры как средства преодоления различных трудностей, возникающих у ребенка в поведении, общении, учении.

7. Функция коррекции — предполагает внесение позитивных изменений, дополнений в структуру личностных показателей ребенка. В игре этот процесс происходит естественно, мягко.

8. Развлекательная — направлена на достижение удовольствия и пробуждение интереса [11, с. 96 - 113].

Выполняя эти функции, игра имеет большое значение для процесса социализации личности ребенка.

Стоит отметить, что игра младшего школьника обладает рядом особенностей, способствующих социализации.

Поступая в школу, ребенок 6—7 лет приобретает статус ученика и, как следствие, главное место в его деятельности начинает занимать учебная деятельность. Но младший школьник не в силах отказаться от игры, как только переступил порог школьного класса. Игра не перестает существовать и продолжает влиять на его развитие.

Игры у детей младшего школьного возраста бывают очень разнообразными. Традиционно различают игры подвижные, ролевые, настольные и дидактические.

1. Подвижные игры. Они очень полезны для здоровья. Растущий детский организм не может долгое время сидеть на одном месте, ему нужно движение, высвобождение накопившейся энергии. И подвижные игры являются незаменимым способом этой энергетической разрядки и развития физических качеств младших школьников. Во многих проводится борьба за личное первенство или первенство коллектива. Кроме физических качеств, они развивают такие свойства личности, как смелость, выдержка, настойчивость.

2. Ролевые игры. Они отражают явления и процессы, которые дети наблюдают или о которых слышат из мира взрослых. В этих играх каждый ребенок берет себе определенную роль, например, врача, учителя, пожарника, и изображает соответствующую деятельность. Иногда сюжет игры бывает заранее намечен, события и действия разворачиваются в определенном плане (сюжетные игры).

Если в дошкольном возрасте игровые интересы мальчиков и девочек нередко бывают очень близки, то у детей младшего школьного возраста наблюдается уже дифференциация склонностей. Мальчики любят роль героев (летчиков, космонавтов, отважных пограничников, капитанов, разведчиков, альпинистов), совершающих подвиги. Девочки предпочитают изображать в игре матерей, учителей, врачей. В первых классах они еще играют в куклы, нянчат их, учат, лечат. Иногда обходятся без игрушек, тогда кукол нередко заменяют младшие братишки и сестренки, играя с которыми девочки выполняют материнские обязанности.

В младшем школьном возрасте у мальчиков появляется интерес к технике. Они сами мастерят самолеты, автомашины, играют с ними. Девочки любят в играх заниматься делами бытового характера: шьют одежду для кукол (вручную или на игрушечных машинках), накрывают стол, моют посуду, стирают и гладят платья для кукол.

Подобного рода игры в дальнейшем постепенно переходят в трудовую деятельность.

3. Настольные игры. Некоторые из них очень полезны для расширения познавательных интересов и для умственного развития. К числу таких игр относятся лото с картинками, словесные игры со всякого рода загадками, шарадами, ребусами, игры-головоломки и т. п. В это же время многие дети начинают играть в шашки, в шахматы.

4. Учителя начальных классов на уроках и внеурочных занятиях достаточно широко применяют дидактические игры. Дидактическая игра — это активная учебная деятельность по имитационному моделированию изучаемых систем, явлений, процессов. Так как младшие школьники очень любят играть, процесс передачи системы знаний, умений и навыков в форме игры является наиболее эффективным. Такие виды игр помогают ребенку лучше усвоить учебный материал. Кроме того, они способствуют активному взаимодействию участников этих игр.

Игра позволяет ребенку получать и обобщать знания об окружающем мире, развивать у него чувство коллективизма, желание и умение помогать другим. Игра есть сильнейшее средство включения ребенка в систему отношений общества, которому он принадлежит, усвоения им культурных и духовных богатств. В игре, развиваются интеллектуальные, личностные качества и физические способности.

Процесс социализации в младшем школьном возрасте должен выполнять следующие задачи:

1. Научить воспитанников быть «продуктивными членами общества»;
2. Приобщить их к социальным ролям, правам и обязанностям;
3. Адаптировать к социальной среде;
4. Интегрировать в жизнь общества [2].

Для решения поставленных задач могут быть использованы такие игры как сюжетно-ролевые, подвижные и дидактические.

В сюжетно-ролевых играх, дети усваивают социальные роли, способы взаимодействия, правила поведения в обществе, а также идентифицируя себя с выполняемой ролью, приобретают различные социально значимые качества учатся понимать, что такое добро и зло. Также сюжетно-ролевая игра предоставляет большие возможности по овладению детьми морально-

нравственными качествами личности. Кроме того, сюжетно-ролевые способствуют усвоению правил, что крайне важно для усвоения общественного опыта.

Подвижные игры с правилами помогают детям укреплять социальные связи, способность и стремление к сотрудничеству. Развивают умение общаться, договариваться между собой.

Дидактические игры помогают расширять представления об окружающем мире, систематизировать знания, развитию мыслительных процессов и операций. Способствуют межличностному общению, совместной деятельности.

В детстве ребенок проходит трудный путь познания мира, формирования личности, постоянно сталкивается с внешними препятствиями, с собственной беспомощностью, с неумением выразить свои чувства и стремления.

Начало школьного возраста - первая крупная перемена в жизни ребенка. Дети оказываются в совершенно новой ситуации. Новой и ведущей деятельностью становится учеба, расширяется общение, формируется характер, интеллект, жизненный опыт. Поэтому учителю начальных классов необходимо многое пояснять, рассказывать, сообщать, многому обучать. В начальной школе дети учатся приобретать знания, учатся быть самостоятельными, учатся умению оценивать себя.

Социализация в начальном образовании направлена на формирование *компетенций* – способности и готовности действовать на основе полученных знаний, умений и опыта деятельности.

В структуре начального образования выделяют следующие компетенции: *познавательная, коммуникативная, ценностно-смысловая, информационная, личностная.*

В своей работе с младшими школьниками, на наш взгляд, следует стремиться создать педагогические и социально - психологические условия, позволяющие, учащимся начальной школы овладеть навыками социализации.

Для учеников 1 класса основной задачей является формирование умения ориентироваться в новой социальной среде. Для этого можно провести классные часы: «*Давайте познакомимся*», «*Я – ученик*», «*Наш класс на перемене*», «*Права и обязанности школьников*» и т.д. Для развития коммуникативных способностей можно вести ролевые игры: «*Приветствие*», «*Знакомство*», «*Разговор по телефону*». Для того чтобы научить решать возникающие проблемы: классные часы «*Мы - дружные ребята*», «*Я и мои товарищи*».

Часто разбираю жизненные ситуации: «*Я - пешеход*», «*Я на улице*». Для развития положительной самооценки провожу игру «*Самореклама*».

Работа по социальной адаптации учащихся проходит и в учебной деятельности. Так на уроках окружающего мира расширяется представление детей о природе, нормах жизни, ознакомление с правилами поведения во всех сферах жизни человека, идет обучение мерам безопасности при взаимодействии с окружающим миром. Уроки здоровья также нацелены на формирование у ребенка понятия ценности здоровья, на расширение знаний и навыков по гигиенической культуре.

На уроках детской литературы, читая и разбирая статьи, рассказы, стихотворения, сказки дети учатся понимать прочитанные произведения и оценивать нравственные поступки людей, вопросы честности, дружбы, верности.

Использую работу в группах на различных уроках, которая учит детей доброжелательному отношению друг к другу, умению справедливо распределять обязанности и оценивать усилия каждого.

Навыки социального поведения приобретаются учениками и в подготовке к праздникам, в трудовой деятельности, при выполнении поручений.

Работа по социализации учеников начальной школы дает представление о нормах и правилах, существующих в обществе, учит чувствовать и понимать других людей, приобщать к общественным ценностям: добру, красоте, здоровью, помогает видеть ценность каждого и всего живущего на Земле.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Выготский Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка// Вопросы психологии. — 1966. № 6. С. 62-68.

2. Добренков В.И. Кравченко А.И. Фундаментальная социология: В 15 т. / В.И. Добренков., В.И. Кравченко. - М.: 2005. - Т. 8. - 1025 с.
3. Ковалева А.И. Социализация // Энциклопедия гуманитарных наук, 2004. № 1. С. 139—143.
4. Лэндрет Г.Л. Игровая терапия: искусство отношений: Пер. с англ. / Предисл. А.Я. Варга М.: Международная педагогическая академия, 1994. - 368 с.
5. Мудрик А.В., Бодалев А.А., Малькова З.А., Новикова Л.И., Караковский В.А. Концепция воспитания учащейся молодежи в современном обществе / А.В. Мудрик., А.А. Бодалев., З.А. Малькова., и др. - М., 1991.
6. Осипов Г.В., Кабыща А.В. Социология / Г.В. Осипов., А.В. Кабыща. - М., 2005. - 235 с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. - СПб: Издательство «Питер», 2000.
8. Семушина Н. Н., Кувалдина Е. А. Исследование особенностей социализации младших школьников из неполных семей // Научно-методический электронный журнал «Концепт», 2016. Т. 28. С. 70–72. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/56473.htm>.
9. Фалькович Т.А. Нетрадиционные формы работы с родителями / Т.А. Фалькович. - М.: Просвещение, 2005. - 240 с.
10. Философский словарь Режим доступа: <http://ksana-k.narod.ru/Book/Filosof/main.html>. Дата обращения: 30.09.2022 г.
11. Шмаков С.А. Игры учащихся / С.А. Шмаков. - М.: Издательство «Просвещение», 1994. С. 96-113.

ШАРОИТИ ПСИХОЛОГӢ ВА ИҶТИМОИШАВИИ ШАХСИЯТИ КӢДАКОН

Дар мақолаи мазкур шароити психологии иҷтимоишавии кӯдакони синну соли хурди мактабӣ ва нақши бозию соатҳои тарбиявӣ дар ташаккули он баррасӣ шудааст. Дар ибтидо масъалаи иҷтимоишавии кӯдакони синну соли хурди мактабӣ баррасӣ гардида, сипас ба таври муфассал, дар асоси таҳқиқоти психологҳо ва педагогҳо, шароити психологии таҳқиқ шудаанд, ки ба иҷтимоишавии кӯдакони синну соли хурди мактабӣ мусоидат менамоянд. Таъкиди махсус ба вазифаҳои бозӣ ва соатҳои синфӣ, ба мисли иҷтимоишавӣ, иртиботи байнимиллӣ, худтатбиқкунии кӯдак ва ғ., бозиҳои сужавию нақшӣ, ҳаракати ва дидактикӣ, инчунин ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоӣ қарда шудааст. Дар хотима шароити намунавии психологӣ доир ба қор бо иҷтимоикунии хонандагони синфҳои ибтидоӣ оварда шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: шароити психологӣ, иҷтимоишавӣ, кӯдакон, синну соли хурди мактабӣ, оила, бозӣ, соатҳои синфӣ, рушди шахсият, вазифаҳои бозӣ, муҳити иҷтимоӣ.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ И СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ ДЕТЕЙ

В статье рассматриваются психологические условия социализации личности детей младшего школьного возраста и роль игры и классных часов в ее становлении. Сначала рассматривается проблема социализации детей младшего школьного возраста, затем подробно, на основе работ психологов и педагогов, рассматриваются психологические условия, позволяющие социализации детей младшего школьного возраста. Особый акцент сделан на функции игры и классные часы, такие как социализации, межнациональной коммуникации, самореализации ребенка и т.д., сюжетно-ролевые, подвижные и дидактические игры, а также формирование социальный компетенций ребенка. В заключение дается примерные психологические условия по работе с социализацией учеников начальной школы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: психологические условия, социализация, дети, младший школьный возраст, семья, игра, развитие личности, функции игры, классные часы, социальная среда.

PSYCHOLOGICAL CONDITIONS AND PERSONALITY SOCIALIZATION OF CHILDREN

The article discusses the psychological conditions of socialization of children of primary school age and the role of the game and class hours in their formation. First, there is considered the problem of the socialization of children of primary school age, then in detail, on the basis of the work of psychologists and teachers, the psychological conditions that allow the socialization of children of primary school age are considered. Particular emphasis is made on the functions of the game and class hours, such as socialization, inter-ethnic communication, child's self-realization, etc., role-playing, mobile and didactic games, as well as the formation of the child's social competencies. In conclusion, there given an approximate psychological conditions for working with the socialization of elementary school pupils.

KEYWORDS: psychological conditions, socialization, children, early school age, a play, class hours, family, development of a personality, functions of a play, a social environment.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зайдуллоев Авзалшо* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми ихтисоси психология. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **501202053**.

Сведения об авторе: *Зайдуллоев Авзалшо* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса по специальности психологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **501202053**.

Information about the author: *Zaidulloev Avzalsho* – Tajik National University, second-year master's student in psychology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **501202053**.

ТАВСИФИ ПСИХОЛОГИИ ХОНАНДАГОНИ СИННИ ХУРДИ МАКТАБӢ

Достиев Б.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бояд қайд кард, ки дар синни хурди мактабӣ пойдевори асосии рафтори маънавӣ вобаста ба меъёру қоидаҳои рафтор ҳаматарафа ташаккул дода мешавад. Омӯхтани меъёру қоидаҳои рафтори маънавӣ ин қисми хонандагонро ба он водор менамояд, ки рафтори худро дар оила, ҷомеа, ҷойҳои ҷамъиятӣ ва мактаб дар асоси меъёрҳои ахлоқӣ роҳандозӣ намуда, ба танзим дароварда бошанд. Зеро муҳокимаҳои маънавӣ, ҳиссиётҳои маънавӣ ва рафтори маънавӣ-психологӣ хонандагони синни хурди мактабӣ зина ба зина шакл гирифта, тадриҷан бою рангин мегардад. Чунки тарбияи маънавӣ дар ин давра яке аз масъалаҳои муҳимми психологияи синнусолӣ ба шумор меравад. Дар бештари мавридҳо ҳангоми иштироки хонандагони синни хурди мактабӣ дар шаклҳои нави муоширати байниҳамии атрофиён ва коллективи ҳамсинфон дониш ва таҷрибаи рафтори маънавии онҳо васеъ шуда, барои ташаккули характеру иродаи мустаҳкам ба онҳо мусоидат менамояд. Ҳамзамон, бояд зикр намуд, ки дар ин қисми кӯдакон ҳатто то мактабхон шудан низ, сифатҳои маънавӣ-психологӣ ташаккул меёбад.

Омӯзиши масъалаҳои психологӣ зухуроти хусусиятҳои ҳиссиёти маънавӣ, муҳокимаҳои маънавии хонандагони синни хурди мактабӣ дар зери таъсири бевоситаи муҳити психологӣ оилавӣ, муоширати байниҳамии аъзоёни оила, муҳити иҷтимоӣ сатҳи маданият ва ҷаҳонбинии падару модарон, атрофиён ва ҳамсолон, муҳити психологӣ синф ва мактаб, инчунин маданияти муаллимон, алалхусус муаллимони синфҳои ибтидоӣ рушду такомул меёбад. Минбаъд низ дар заминаи шуурнокии ахлоқӣ дар ин хонандагон эътимоди ахлоқӣ ба вучуд меояд. Хонандагон ба эътимодҳои ахлоқӣ тақия карда, рафтору амал ва феълу аъвори худро ба тартиб медароранд.

Сифатҳои маънавӣ-психологӣ хонандагони синни хурди мактабӣ дар натиҷаи дуруст ба роҳ мондани корҳои таълимиву тарбиявӣ метавонад дуруст шакл бигирад. Ташаккули сифатҳои маънавӣ-психологӣ ин қисми хонандагон пеш аз ҳама ба тарзу усулҳои муносибатҳои байниҳамии калонсолон, ҳамсолон ва махсусан муоширати ҷамъиятиву фаъолияти таълимӣ вобаста мебошад [9;28].

Ҳангоми бо ҳамсолон ва ҳамсинфон муносибат кардан олами ҳисси бачагон, махсусан ҳиссиёти ахлоқӣ-равонии онҳо торафт такомул ёфтани мегирад. Бачагон ба он одат мекунанд, ки эмотсияҳо ва ҳиссиёти худро идора кунанд ва ба тартибу низоми муайян дароранд. Бояд қайд намуд, ки эмотсияҳо зуд дар қиёфаи хонандагон зоҳир мегардад ва муддате вазъи руҳии онҳоро фаро мегирад, вале он тез аз як ҳолат ба ҳолати дигар мегузарад, ки дар ин замина дониш ва таҷрибаи рафтори маънавии бачагон васеътар мегардад. Онҳо хуб дарк менамоянд, ки қоидаҳои хонандагиро ҳатман риоя намудан лозим аст. Ҳамзамон хонандагон ҳиссиёти худро дар ин маврид нисбат ба амалиёт ва рафторҳои яқдигар изҳор мекунанд ва ҷиҳатҳои мусбату манфии онро шарҳ медиҳанд [10;37].

Дар асоси ҳиссиёти ахлоқӣ дар хонандагони синни хурди мактабӣ характер шакл мегирад, вале он ноустувор, мавқеънок ва вазъиятӣ буда, бо мурури замон тадриҷан тағйир меёбад. Ин қисми хонандагон нисбат ба ҳаёт, олами ҳастӣ ва рафтори одамон ақидаҳои муайяну гуногунранг доранд ва ҳамин тавр дар ин замина ҳисси масъулиятшиносӣ дар онҳо низ ташаккул меёбад.

Ҳаминро бояд гуфт, ки дар синни хурди мактабӣ тадриҷан тағйирёбии фаъолияти пешбаранда, яъне гузаштан аз фаъолияти бозӣ ба таълимӣ сурат мегирад. Дар баробари ин, бозӣ нақши пешбарандаи худро низ нигоҳ медорад. Аз ин рӯ, имкони тақия ба фаъолияти бозӣ имкон медиҳад, ки ҳавасмандии табиӣ нутқ бо забони хориҷӣ таъмин карда шавад, ҳатто ибораҳои ибтидоӣ ҷолиб ва пурмазмун шаванд. Бозӣ дар таълими забони хориҷӣ ба фаъолияти таълимӣ муҳолиф нест, балки ба таври органикӣ бо он алоқаманд аст [2]. Ҳатто дар асарҳои Я.Коменский қайд карда шудааст, ки бо ёрии бозӣ ворид намудани кӯдак ба

фаъолияти таълимӣ нисбатан осонтар мебошад. Бозӣ аз кӯдак таваччуҳи худсарона, аз ёд кардан ва маҳдудкунии эҳсосотро талаб мекунад. Зеро ҳар як бозӣ қоида дорад ва мувофиқи қонунҳои бозӣ кӯдак бояд бодикқат бошад, ин қоидаҳоро риоя кунад ва иродаи худро ба вазифаҳои бозӣ тобеъ гардонад. Хонандагони синни хурди мактабӣ нисбатан кунҷков мебошанд. Ҳангоми дарк кардан, онҳо майл доранд, ки ба рангҳои дурахшон ва эмотсионалӣ диққат диҳанд. Бо вучуди ин, диққати онҳо бо ноустуворӣ хос аст: онҳо метавонанд танҳо якчанд дақиқа муттамарказият дошта бошанд. Ин қисми хонандагон тавзеҳоти монологии тӯлонӣ (зиёда аз 10-15 дақиқа)-и муаллимо дарк намекунанд, бинобар ин ҳама гуна тавзеҳот бояд дар шакли суҳбат сохта шавад. Раванди азхудкунии дониш, малака ва маҳорат назорати доимӣ ва самараноки хонандагони синни хурди мактабиро тақозо мекунад, ки ин танҳо дар сурати ба қадри кофӣ ташаккул додани сатҳи баланди диққати ихтиёрӣ дар онҳо имконпазир аст. Тавре ки мо медонем, дар хонандагони хурдсол дар давраи аввали омӯзиш диққати ғайриихтиёрӣ ҳукмфармо аст. Аз ин рӯ, инкишофи диққати ихтиёрӣ шартӣ асосии фаъолияти минбаъдаи бомуваффақияти таълимии хонандагон ва аз ин рӯ, вазифаи аввалиндараҷаи омӯзгор ба ҳисоб меравад [10;54].

Имрӯзҳо барои ҳалли мушкилоте, ки бо рушди диққат дар хонандагони мактаб хоса хонандагони синни хурди мактабӣ алоқаманд аст, бояд масъалаҳои зиёдеро ҳал намуд ва омӯзгорон, волидайн ва равшиносонро зарур аст, ки ба ин самт таваччуҳи бештар зоҳир намоянд. Дар мавриди инкишофи нутқи кӯдакон бошад, онҳо метавонанд соддатарин таҳлили овозии нутқро гузаронанд, онҳо метавонанд садоҳои алоҳидаро дар калимаҳо ҳангоми суҳбат бо хонандагон ҷудо карда бошанд. Масалан, хонандагон метавонанд қоидаҳои яке аз бозӣҳоро шарҳ диҳанд. Хонандагони ин синну сол хеле хушмуомила ҳастанд ва дар гурӯҳи ҳамсолон буданро дӯст медоранд. Аммо дар хотир бояд дошт, ки бачаҳо эродҳо ва дастурҳои муаллимо шахсан ба худ намегиранд, агар ин дастурҳо хусусияти умумӣ дошта бошанд, ба ҳамаи хонандагон дахл доранд. Инчунин, барои муаллим донишони он муҳим аст, ки фарқиҳои хеле назарраси инфиродӣ дар рушди равонӣ дар байни кӯдакон мушоҳида карда мешавад, ки ба онҳо бояд диққати махсус дода шавад.

Дар синни хурди мактабӣ бо хонандагон амалиётҳои таҳлилий ва бошууронаи забонӣ нисбатан хос мебошад; чунин амалиёт, ҳамчун тарзи азхудкунии забони хоричӣ, умуман ба 30 фоизи хонандагон хос аст [11;44].

Дар фаъолияти таълимии хонандаи хурдсол муносибат нисбат ба худ, ба олам, ба ҷамъият, ба одамони дигар ташаккул меёбад ва аз ҳама муҳимаш ин муносибат асосан тавассути ҳамин фаъолият яъне муаллим, синф ва мактаб ҳамчун муносибат ба мазмун ва усулҳои таълимӣ ба амал меояд [3].

Синни хурди мактабӣ асосан ҳаёти ояндаи кӯдакро муайян мекунад, ки ӯ чӣ гуна таҳсил мекунад, бо кӣ муошират мекунад, чӣ гуна ниятҳо дар ӯ инкишоф ёфтааст - ҳамаи ин кӯдакро ҳамчун фарде тавсиф мекунад, ки метавонад дар оянда шахсияте шуда бошад. Маҳз дар ҳоле ки фаъолияти таълимӣ дар мақоми фаъолияти пешбаранда қарор дорад, барои ташаккули ҳавасмандии таълим замина фароҳам оварда, то охири таҳсил дар мактаби миёна ба ҳавасмандкунӣ шакли муайян дода шавад, яъне ки он ба тарбияи шахсии устувори хонандагон табдил ёбад. Ин раванд хеле ҳам зарурӣ мебошад, зеро ҳамаи тадқиқотчиён якдилона далели ташвишовар ва ба назар парадоксалиро дар ин давра қайд мекунанд. Таваччуҳ ба омӯзиш аз синф ба синф коҳиш меёбад, ки ин махсусан дар сарҳади синфи ибтидоӣ ва болоӣ, тақрибан аз синфи чорум ба панҷум ба назар намоён мегардад [1;53]. Ташаккули ҳавасмандии омӯзиш роҳи ҳалли масъалаҳои тарбияи шахсият мебошад. Ҳавасмандкунии характернок, аксар вақт мубрамияти таълим ва яке аз хусусиятҳои асосии устувории он мегардад. Фаъолият, шавқу ҳавас, муносибати масъулиятнок ба қори қалонсол аллақай дар мактаб, ба раванди фаъолияти тарбиявии хонанда асос ёфтааст [4]. Ташаккули шахсияти хонандаи синни хурди мактабӣ, тағйироти асосии он дар давраи муайян аз фаъолияти пешбаранда вобаста аст. Масалан, маҳз дар бозӣ хонандагони сини хурди мактабӣ, аз як тараф, вазифаҳои иҷтимоӣ ва меъёрҳои дахлдори рафтори қалонсолон («қоргар, муаллим ва ғайра чӣ аст»)-ро аз худ карда, аз тарафи дигар бо ҳамсолон

муносибати созгор барқарор намуда, хусусиятҳои тарбиявии худро зина ба зина беҳтар мегардонанд. Фаъолияти тарбиявӣ дар ибтидои раванди ташаккули хонандагон танҳо дар асоси гузоштани вазифаҳои тарбиявӣ дар назди хонандагони сини хурди мактабӣ, ки вазифаи мониторинг ва баҳодиҳиро низ иҷро мекунанд, имконпазир аст. Шаклҳои таҳияшудаи фаъолияти таълимию тарбиявӣ дар ин раванд қорӣ намудани назорат ва баҳодиҳӣ ба худназораткунӣ ва худбаҳодиҳӣ, мустақилона муайян намудани мақсадҳои дар назди худ гузошташудаи ин қисми хонандагон ва роҳҳои расидан ба ин мақсаду ҳадафҳоро дар бар мегирад. А.Н.Леонтьев ин шакли фаъолияти таълимиву тарбиявиро ҳамчун фаъолияти пешбаранда барои хонандагони синни хурди мактабӣ ҳисоб намуда, онро чунин тавсиф менамояд;

1) ин раванд чунин фаъолиятест, ки дар шакли он дигар намудҳои нави фаъолият ба вучуд меоянд ва дар доираи он фарқ мекунанд;

2) ин раванд чунин фаъолиятест, ки дар он протсессҳои алоҳидаи равонӣ ташаккул ё аз нав сохта мешаванд;

3) ин раванд чунин фаъолиятест, ки тағйироти асосии психологӣ шахсияти хонанда дар давраи муайяни рушд ба назар расида, ба дигар равандҳо аз ҳама наздик вобаста аст [8.26].

Чизи асосие, ки дар муносибатҳои хонанда дар ин раванд тағйир меёбад, системаи нави талабот нисбат ба хонанда вобаста ба вазифаҳои нави ӯ мебошад, ки на танҳо барои худ ва оилааш, балки барои фаъолияти минбаъдааш низ хеле муҳим аст. Ӯ дарк менамояд, ки дар ин давра атрофиён ӯро ҳамчун фарде мебинанд, ки ба зинаи аввали нардбон ворид шудааст ва кӯшишу ғайрати ӯ метавонад ӯро ба зинаҳои аз ҳама болоии нардбон бароварда, то ба камолоти шахсӣ расонад. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки мактаббачаҳои хурдсол дар аксари мавридҳо омӯзишро хеле дӯст медоранд. Маъноии ҷамъиятии таълим низ аз муносибати мактаббачагони хурдсол ба баҳо баръало намоён мегардад. Муддати дароз онҳо на ба сифати кори иҷрошуда, балки баҳои гирифтаашон ва ба натиҷаи саъю кӯшиши худ меандешанд. Онҳо омӯзгори худро пеш аз ҳама барои он дӯст медоранд ва эҳтиром менамоянд, ки вай «омӯзгор» аст, барои он ки вай таълим медиҳад, ба ғайр аз ин онҳо аз омӯзгори худ талаб мекунанд, ки вай серталаб ва саҳтгир бошад, зеро ин чиддият ва аҳамияти фаъолияти онҳоро таъкид мекунад [5;48].

Дар баробари ин, ҳавасмандии иҷтимоии омӯзиш дар хонандаи хурдсол он қадар қавӣ мебошад, ки онҳо барои фаҳмидани он ки чаро ин ё он вазифаро иҷро кардан лозим аст, пайваستا ба омӯзгор суол медиҳанд, кӯшиш мекунанд, ки ба воситаи пурсиш дар раванди дарс донишҳои зиёдро аз худ намоянд ва саъй менамоянд мутғамарказияти диққати худро рушд диҳанд. Ҳамаи хонандагони синни хурди мактабӣ дар мутобиқ шудан ба шароити нави таълиму тарбия душворӣ мекашанд. Дар ин раванд онҳо аз ҷиҳати равонӣ осебпазир мегарданд - таъсири номуайяние, ки бо ҳаёти қомилан нав дар мактаб алоқаманд аст, боиси изтироб ва эҳсоси норухатӣ дар онҳо мегардад [6;97]. Ҳамзамон онҳо дар ин давра аз ҷиҳати ҷисмонӣ тезу тунд гардида, речаи нав стереотипҳои кӯхнаро вайрон мекунанд. Ин раванд ба он оварда мерасонад, ки ҳатто хонандагони хурдсола, ки риоя кардани қоидаҳоро медонанд ва дар режими қатъӣ зиндагонӣ мекунанд, рафтарашон тағйир меёбад. Баъзе кӯдакон дар ин давра ба вазъияти нав дар ҳаёти худ хеле саҳт муносибат мекунанд. Ҳоб ва иштиҳояшон ба таври қиддӣ ҳалалдор гардида, вазъи саломатиашон бадтар мешавад, ҳаяҷон ва асабоният низ дар онҳо пайдо шуда метавонад. Сарбории аз ҳад зиёди кӯдак дар ҷараёни таълиму тарбия боиси ҳастагии равонӣ мегардад. Ҳастагӣ як ҳолатест, ки бо паст шудани фаъолияти қорӣ тавсиф дода мешавад. Ҳастагии психологӣ, ки дар натиҷаи гузаштан аз як намуди фаъолият ба дигар намуди фаъолият ба вучуд омада буд, метавонад дар якуним-ду моҳ аз байн равад. Агар қалонсолон оромона ва мунтазам речаи мувофиқро барои фаъолияти рӯзмарраи хонанда иҷро намоянд, хонандаи хурдсол низ қоидаҳои ҳатмии ин речаро меомӯзад ва шиддати ҳастагиаш низ паст мешавад. Тартиб ва баргараф кардани фишори равонӣ некуаҳволии ҷисмонии хонандаро муътадил мегардонад. Хонандагони хурдсола аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва руҳӣ заиф дар ин давра тезтар ҳаста мешаванд. Чунин хонандагон аксар вақт бемор, руҳафта ва асабонӣ мебошанд. Беморӣ ва асабонияти доимӣ метавонад дар ашк бо сабабҳои ночиз зоҳир гардад [7.68]. Хоҳиши муносибатҳои

мусбӣ бо калонсолон асоси рафтори хонандаи хурдсолро ташкил медиҳад: ӯ фикру ақида ва баҳодихии онҳоро ба назар мегирад ва кӯшиш менамояд, ки қоидаҳои муқарраргардидаи рафторро риоя кунад [7;37].

Фаъолияти пешбарандаи синни хурди мактабӣ, ба ақидаи Леонтьев А.Н., аслан тарбиявӣ мебошад. Дар фаъолияти таълимӣ бошад азхудкунии донишҳои илмӣ ҳамчун ҳадафи асос ва натиҷаи асосии фаъолият баромад мекунад. Дар синни хурди мактабӣ омӯзгорон бояд ҳатман хусусиятҳои фаъолияти таълимиро барои ин давраи синнусолӣ ба назар гиранд. Хусусиятҳои фаъолияти таълимӣ дар хонандагони хурдсол чунин ҷанбаҳоро дар бар мегирад:

- мазмун аз мафҳумҳои илмӣ ва қонунҳои илмӣ дар асоси усулҳои умумии ҳалли масъалаҳои амалӣ иборат бошад;

- мақсад ва натиҷаи фаъолият ба яқдигар ҳамоҳанг қунонида шуда бошад.

Хусусиятҳои фаъолияти таълимӣ дар ин синну сол тибқи ақидаи Д.Б.Элконин панҷ параметри асосиро дар бар мегирад: сохтор, ангеҷаҳо, гузоштани ҳадаф, эҳсосот ва қобилияти омӯхтан [11;43]. Рефлексиёро ба таври анъанавӣ неоплазмаи марказии психологӣ синну соли хурди мактабӣ меноманд [8;105]. Ба гуфтаи Е.Л.Горлова омӯзиши инъикосӣ дар ду самт сурат мегирад: 1) он ҳамчун раванди мустақили аз рӯи мантиқи худ инкишофёфта омӯхта мешавад; 2) масъалаи инъикос дар ҳамвории онтогенези муошират баррасӣ мешавад [9.74]. Яке аз вазифаҳои муҳимтарини таълим, дар синни хурди мактабиро ташаккули малака ва маҳорати хонандагон дар ҷараёни фаъолияти таълимӣ бояд донист. Маҳз дар синни хурди мактабӣ кӯдак системаи амалиётҳоеро, ки барои фаъолияти бомуваффақияти таълимӣ дар марҳилаҳои минбаъда ниҳоят заруранд, азхуд мекунад. Дар баробари ин, зарур аст, ки тафаккури хонанда ҷандир, мустақил ва эҷодкор боқӣ монад ва ба ҷаҳорҷӯбаи қатъии дастурҳои универсалӣ монета насозад. Ин ба пайдо шудани нуқсонҳои забонӣ низ дахл дорад. Агар раванди ташаккули шахсияти омӯзиш дар ҷараёни таълим ба таври кофӣ дар хонандагон амалӣ нагардад метавонад барои хонанда мушкилиҳои равониро дар пай дошта бошад. Ин раванди фаъолият махсусан дар марҳилаи рушдҳои онҳо хеле муҳим аст, зеро маҳз дар синни хурди мактабӣ барои дар оянда шахсият гардидани хонандагон асос гузошта мешавад ва ҳар як ҳатогии ночиз ҳам дар ин давра метавонад тағйиротҳои манфии ҷиддиро дар оянда дар ҳаёти онҳо дар пай дошта бошад. Акнун дар давраи мазкури синнусолӣ вазифаи дигари таълимӣ дар синни хурди мактабиро мурабтаб кардан бамаврид аст, ки мантиқан аз концепсияи инкишофи синнусолии Д.Б. Элконин бармеояд: ин вазифаи така ба ашё дар инкишофи марҳила ба марҳилаи хонанда мебошад. Ба мактаббачагон маҷмуъ ё системаи донишро фаҳмонидан ва ба онҳо додани таҷрибаи ҷамъияти кифоя нест. Ин раванд бояд бо пайдарпайӣ ва бо интиҳоб, дар ботини хонандагон сурат гирад, ки нуқтаҳои калидӣ, гардиши инкишофи интеллектӣ хонанда ва умуман инкишофи функцияҳои олиии психологӣ хонанда, ки ба майлияти махсуси хонандаи хурдсол ба азхудкунии онҳо мувофиқанд ва ҳамзамон таъсири муайян ба ашёҳои зарурӣ ва кофӣ таъмин карда мешаванд. Чунин талабот махсусан дар таълими забони модарӣ аксар вақт вайрон карда мешавад.

Ташаккули маҳорату малакаи фаъолияти таълимӣ дар хонандагони хурдсол бо ду вазифаи дигари таълим низ алоқаманд аст: азхудкунии маводи таълимӣ ва ташаккули қобилияти озодона аз фаъолияти таълимӣ ба ғайритаълимӣ гузаштан ва қобилияти гузаштан аз ҳалли системаи вазифаҳои таълимӣ, инчунин ориентировка дар вазъиятҳои мушкилоти воқеият, эътироф ва ҳалли мушкилоте, ки дар он ба миён меоянд.[3;82]. Ҳадафи ниҳонии омӯзиш ва таълиму тарбияи хонандагон хосса хонандагони синни хурди мактабӣ низ ҳамеша ҳаёти воқеӣ аст.

АДАБИЁТ

- 1.Афанасьева О. П. Губин В. А. Психологические характеристики учащихся подростковой образовательной оздоровительной организации с разным уровнем успешности учебной деятельности // European Social Science Journal: Междунар. науч. журн. – М.: МИИ НАУКА, 2014. – Т. 2. №8(38).
- 2.Беляев Б.В. Психологическая характеристика устной речи на иностранном языке // Методическая мозаика. Приложение к журналу «ИЯШ». № 8. 2006,- 187с.

- 3.Блонский П.П. Психология младшего школьника / под ред. А.И. Липкиной, Т.Д. Марцинковской / П.П. Блонский. – М.: Ин-т практ. психол., Воронеж: Модек, 1997. -166с.
- 4.Верещагина И.Н. Учеб. для 2 кл.: В 2 ч. / И. Н. Верещагина, К. А. Бондаренко, Т. А. Притыкина. 2-й год обучения. Ч. 1, 2. М.: Просвещение, 2005.
- 5.Выготский Л.Р. Мышление и речь / Л.Р. Выготский. – М.: Лабиринт, 1999. -170с.
6. Выготский Л.С. Умственное развитие детей в процессе обучения: сб. ст. / Л.С. Выготский. – М.: Гос. учеб.-пед. изд-во, 1935.-210с.
- 7.Давыдов В.В. Психическое развитие в младшем школьном возрасте // Возрастная и педагогическая психология / под ред. А. В. Петровского / В.В. Давыдов. - М., 1979. -186с
- 8.Давыдов В. В., Зак А. З. Проблемы рефлексии: Современные комплексные исследования / В.В. Давыдов. – Новосибирск, 1987. – С. 112–115.
9. Зимняя И.А. Педагогическая психология / И.А. Зимняя. – М.: Логос, 2000. -251с
10. Леонтьев А.А. Педагогическое общение / А.А. Леонтьев. - М: Знание, 1979. -205с
11. Пассов Е.И. Урок иностранного языка в средней школе / Е.И. Пассов. - М., Русский язык, 1989. -145с

ТАВСИФИ ПСИХОЛОГИИ ХОНАНДАГОНИ СИННИ ХУРДИ МАКТАБӢ

Дар мақолаи мазкур тавсифи психологии хусусиятҳои синнусолии хонандагони синни хурди мактабӣ ва омилҳои таъсиррасони психологӣ-ичтимоӣ ба фаъолияти хонандагон дар ин давра, муайяннамҳои мушкилоти бамӣномада ва роҳҳои бартарафсозии он дар синни хурди мактабӣ мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода шудааст. Бояд қайд намуд, ки сифатҳои маънавӣ-психологии хонандагони синни хурди мактабӣ дар натиҷаи дуруст ба роҳ мондани қорҳои таълимиву тарбиявӣ метавонад дуруст шакл гирад. Омӯзиши масъалаҳои психологии зухуроти хусусиятҳои ҳиссиёти маънавӣ, муҳокимаҳои маънавии хонандагони синни хурди мактабӣ дар зери таъсири бевоситаи муҳити психологии оилавӣ, муоширати байниҳамии аъзоёни оила, муҳити иҷтимоӣ, сатҳи маданият ва ҷаҳонбинии падару модарон, атрофӣён ва ҳамсолон, муҳити психологии синф ва мактаб, инчунин муаллимон, алаҳхусус муаллимони синфҳои ибтидоӣ рушду такомул меёбад. Фаъолияти пешбарандаи синни хурди мактабӣ, аслан фаъолияти тарбиявӣ мебошад. Дар фаъолияти таълимӣ бошад азхудкунии донишҳои илмӣ ҳамчун ҳадафи асосӣ ва натиҷаи асосии фаъолият баромад мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: хонанда, психология, синни хурди мактабӣ, таълим, тарбия, мактаббача, ташаккул, шахсият, фаъолият, раванд, кӯдак, оила.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В данной статье проводятся психологическая характеристика возрастных особенностей учащихся младших школьников и влияния социально- психологических факторов деятельности учащихся в этот период, выявление проблем и путей их устранения, изучение и рассмотрение в младшем школьном возрасте. Следует отметить, что нравственно-психологические качества младших школьников могут быть правильно сформированы в результате правильного осуществления учебно-воспитательной деятельности. Изучение психологических проблем, проявления особенностей духовных переживаний, духовных дискуссий младших школьников развиваются и совершенствуются под непосредственным влиянием психологической среды семьи, взаимодействия членов семьи, социальной среды, уровня культуры и мировоззрения родителей, соседей и сверстников, психологическая обстановка класса и школы, а также учителей, особенно учителей начальных классов. Ведущей деятельностью младшего школьного возраста является по существу учебная деятельность. В образовательной деятельности усвоение научных знаний является главной целью и главным результатом деятельности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: ученик, психология, младший школьный возраст, обучение, воспитание, школьник, формирование, личность, деятельность, процесс, ребенок, семья.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF YOUNGER STUDENTS

This article provides a psychological description of the age characteristics of primary school students and the influence of socio-psychological factors of students' activities during this period. Identification of problems and ways to eliminate them, study and consideration at primary school age. It should be noted that the moral and psychological qualities of junior schoolchildren can be correctly formed as a result of the correct implementation of educational and upbringing activities. The study of psychological problems, manifestations of the characteristics of spiritual experiences, spiritual discussions of younger students develop and improve under the direct influence of the psychological environment of the family, the interaction of family members, the social environment, the level of culture and worldview of parents, neighbors and peers, the psychological environment of the class and school, as well as teachers, especially primary school teachers. The leading activity of primary school age is essentially educational activity. in educational activities, the assimilation of scientific knowledge is the main goal and the main result of the activity.

KEYWORDS: student, psychology, junior school age, education. education, student. formation, personality, activity, process, child, family.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Достиев Бахтиёр Амиркулович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми ихтисоси психология. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **555500315**.

Сведения об авторе: *Достиев Бахтиёр Амиркулович* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса по специальности психологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **555500315**.

Information about the author: *Dostiev Bakhtiyor Amirkulovich* – Tajik National University, second-year master`s student in psychology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **555500315**.

ЧАНБАҲОИ ПСИХОЛОГИИ РАСОНИДАНИ ЁРИИ ПАЛЛИАТИВӢ БА КӮДАКONI ХУРДСОЛ ВА ОИЛАИ ОНҲО

Қурбонов А. И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аксарияти беморихое, ки ҳар як шахс мубталои он мегардад, табиист, ки бо вучуди чанбаҳои тиббӣ доштанишон боз чанбаҳои психологии худро доранд. Аз ин рӯ, барои табобати баъзе беморихо зарурати ошкор намудани чанбаҳои психологии он муҳим аст ва ин корро танҳо мутахассиси соҳаи психология ба анҷом расонида метавонад. Яке аз самараноктарин самт барои табобати баъзе беморихое, ки чанбаҳои психологии худро доранд - ин расонидани ёрии паллиативӣ ба ҳисоб меравад. Аслан пешниҳод намудани намуди беморӣ барои шахси бемор ва аҳли оилаи ӯ як давраи мураккабу вазнин ба ҳисоб меравад. Аз лаҳзаи ташҳиси беморӣ то давраи табобати он дар ҳаёти бемор ва наздикони ӯ тағйироти кулӣ ба вучуд меояд, аз қабилӣ: он чизе, ки барои шахси бемор пештар дастрас ва имконпазир буд, акнун душвор ва ғайриимкон мегардад. Агар оризаҳои беморӣ чӣ тавре ки қайд кардем чанбаи психологӣ дошта бошанд дар ин маврид ёрии паллиативӣ аз аҳамият холӣ нест ва он бояд на танҳо ба бемор, балки ба тамоми аҳли оила равона карда шавад. Яке аз роҳҳои самарабахши расондани кумак ба бемор ва оилаи ӯ дар лаҳзаҳои вазнини ҳаёт - ин расонидани ёрии паллиативӣ мебошад.

Расондани ёрӣ барои рафъи дарди ҷисмонӣ, дастгирӣ дар ҷустуҷӯи маънавиёт, андохтани таҷрибаҳои психологӣ, ёрӣ дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоию ҳуқуқӣ ва бисёр ҷиҳатҳои дигар — ин танҳо як қисми хурдест, ки моҳияти ёрии паллиативиро инъикос менамояд. Шахсе, ки ба як намуди бемории табобатнашаванда гирифта шудааст, на танҳо ба кумаку дастгирии наздикон, дӯстон, балки ба кумаки тамоми ҷомеа низ ниёз дорад. Кӯдакони бемор бошанд ҳамеша ва доимо ба нигоҳубин ва дастгирии калонсолон эҳтиёҷ доранд. Дар ҳар як олами бачагон дарки воқеияти калонсолон тавассути муносибат ба онҳо ташаккул меёбад ва равшании ҷаҳони психикии кӯдак, пур аз рӯйдодҳост, ки аз рангҳои тасвирнамудаи калонсолон вобаста аст. Дар ин маврид барои волидайн рушди самтҳои муайяни ёрии паллиативӣ як тақягоҳи пурқувват аст [1].

Барои дуруст ба роҳ мондани тарзи ҳаёти солим истифодаи ёрии паллиативӣ аз мутахассисон басо ғоидаовар аст. Ёрии паллиативӣ бисёрсоҳавӣ буда дастгириро аз кӯдак то оилаи ӯ барои қадам ба қадам мутобиқ шудан ба ҳаёт бо назардошти бемории табобатнашаванда мусоидат мекунад. Ҳангоми расонидани ёрии паллиативӣ на танҳо ба оила ва кӯдак доир ба он чизе ки айни замон рӯй дода истодааст, балки дар оянда чӣ гуна паёмадҳо дорад ва бо он чӣ гуна мубориза бурданро бояд ба роҳ монд.

Ёриии касбии паллиативӣ ҳамаҷониба амалӣ карда мешавад ва кори мутахассисони соҳаҳои гуногунро дар бар мегирад: кормандони тиб, психологҳо, ҳуқуқшиносон, кормандони иҷтимоӣ, омӯзгорон ва ғайра. Чунин равиш имкон медиҳад, ки ҳам ба кӯдак ва ҳам ба оилаи ӯ ёрии ҳамаҷониба расонида шавад, ки маҷмуи равандҳои асосии марбут ба тағйирот дар ҳаёти онҳо, ки дар натиҷаи бемории кӯдак ба амал омадаанд, фаро гирифта шавад [5].

Акнун рӯ меоварем ба баъзе манбаҳои асосии бавучудоии беморихо. Дар адабиётҳои психологӣ аксарияти омилҳои бавучудории беморихо ин қонунҳои нагардидани талаботҳои шахс ба ҳисоб мераванд ва оид ба ин масъала рӯ меоварем ба нуқтаи назари А. Х. Маслоу. Ӯ пирамидаи талаботи шахсро пешниҳод менамояд ва чунин ақида дорад: талаботи асосӣ қонунҳои кардани талаботҳои физиологӣ (хоб, ғизо, ҳаво ва ғ.), баъд бехатарӣ, баъд муҳаббат,

эхтиром, шаъну шараф ва худшиносӣ мебошад. То он даме, ки талаботи асосӣ қонеъ карда нашавад, доир ба рушди шахсият суҳбат кардан ниҳоят душвор аст. Ҳоло расонидани ёрии паллиативиро дар алоқамандӣ бо талаботҳои шахс дида мебароем, ки чунин аст: (ниг.ҷадвали 1) [2].

Ҷадвали 1 (Расонидани ёрии паллиативӣ ба кӯдакони хурдсол ва оилаи онҳо вобаста бо баҳисобгирии талаботҳои шахс)

ТАЛАБОТИ ФИЗИОЛОГӢ (ОРГАНИКӢ)	
<p>хаво, об, хӯрок, хоб, нафаскашӣ, гуруснагӣ, ташнагӣ, майлҳои чинсӣ ва ғ.</p>	<p>Дар кӯдаки ба ёрии паллиативӣ ниёздошта, чун қоида, маҳз талаботҳои аввалиндараҷаи физиологӣ мавқеи аввалро ишғол мекунанд: қобилияти мустақилона нафас гирифтани, хӯрок хӯрдани, озодона ҳаракат кардани ва ғ. Вақте ки кӯдаки хурдсол ба ягон намуди беморӣ гирифта аст мустақилона талаботҳои аввалиндараҷаашро қонеъ карда наметавонад. Дар ин раванд мутахассис бо ба ҳисоб гирифтани талаботҳои аввалин ва волидон бошанд бо таъмини талаботҳои аввалин ёрии паллиативиро мерасонанд. Таъмини талаботҳои кӯдаки бемор барои падару модарон қори мураккабу душвор ба ҳисоб меравад. Бе иштироки мутахассисони соҳаи тиб баъзан оилаи кӯдаки бемор аз уҳдаи ин қор баромада наметавонанд. Аз ҳамин сабаб оила ва ё шахсони наздики кӯдаки бемор бояд барои таъмини талаботҳои аввалиндараҷа ба шахсони дигар – мутахассисон бовар кунанд.</p> <p>Сараввал ба даст овардани ин боварӣ барои мутахассис қори осон нест, зеро нигаронӣ дар бораи сифати нигоҳубини кӯдак ва дар бораи авҷгирии беморӣ, чораҳои изтирорӣ ва дигар нигарониҳо доимо онҳоро нороҳат месозанд. Ин - раванди муқаррарии мутобиқшавии психологӣ волидайн мебошад.</p>
ТАЛАБОТ БА АМНИЯТ ВА БЕХАТАРӢ	
<p>бехатарӣ, аз тарс, нобарорӣ таҷовуз ва ғ.</p>	<p>Талабот ба амният ва бехатарӣ низ барои кӯдаки бемор яке аз талаботҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Ҳисси таъмини амнияти кӯдаки бемор барои волидайн шояд яке аз омилҳои асосии ташкили робита бо мутахассисон бошад. Агар волидайн дар вазъияти душвор танҳо монда бошанд, намедонанд, ки ба кӣ ва ба қучо муроҷиат кунанд ва дар бораи вазъи кунунӣ (вазъияти саломати кӯдак) дар ин маврид оид ба таъмини амнияти ҷисмонӣ ва психологӣ сухан рондан ниҳоят душвор аст ва онҳо бояд хатман ба мутахассис муроҷиат кунанд.</p>
ТАЛАБОТ БА МАНСУБИЯТ ВА МУҲАББАТ	
<p>дӯстӣ, оила, мансубият ба гурӯҳ, мутааллиқ будан, этироф шудан, муҳаббат ва ғ.</p>	<p>Талабот ба мансубият ва муҳаббат низ ба монанди талаботи физиологӣ ва талабот амният ва бехатарӣ барои кӯдаки ба ёрии паллиативӣ ниёздошта аҳамияти қалон дорад. Дар ин намуди талабот кӯдак ба муҳаббат ва дустдории волидону ҳешовандон ниёз дорад. Инчунин, онҳо ҳамавақт меҳоҳанд мансуб ба касе ё чизе бошанд (мансубият ба гурӯҳ, одамон ва ғ.) Бо ба ҳисоб нагирифтани ин гуна талаботҳои кӯдакони бемор метавон зарбаи қавиеро ба ҳолатҳои равонии кӯдак зад.</p>
ТАЛАБОТ БА ИЗЗАТУ ИКРОМ ВА ЭҲТИРОМ	
<p>салоҳият</p>	<p>Агар бемории кӯдаки хурдсол таъбабатнашаванда бошад, ин маънои онро надорад, ки ӯ аз таваҷҷуҳ,</p>

эътироф шудан, обрую эътибор доштан, эътиром аз дигарон ва ғ.	эътиром ва нигоҳубини оилаву мутахассисон дар канор бошад. Кӯдак, новобаста аз синну сол, ҷойгиршавӣ, шароит фардест ҳамавақт ба нигоҳубин эҳтиёҷ дорад. Ҳангоми расонидани ёрии паллиативӣ кори психологон ва психотерапевтҳо хеле муҳим буда, он ба ташаккул, нигоҳ доштани эътиром ва таҳаммулпазирии волидайн нисбат ба худ ва кӯдак нақши калидӣ дорад.
ТАЛАБОТ БА ХУДИФОДАНАМОӢ	
амалигардонии мақсадҳо, қобилиятҳо, худинкишофдиҳӣ ва ғ.	Қобилияти нигоҳ доштани сатҳи баланди зиндагӣ, ва таъминоти талаботҳо аз ҷониби шахс бо дарназардошти хусусиятҳои синну сол ва бисёр ҷанбаҳои дигар барои ҳар як фард, хоҳ кӯдак ва хоҳ калонсолон хеле муҳиманд. Чунки ҳар як аъзои оила чи кӯдаки хурдсол чи волидайн ҳамавақт меҳоҳанд тамоми талаботҳоиашон қонеъ бошанд. Аз ҷумла, талабот ба худифоданамоӣ. Агар инро дар кӯдаки хурдсол дида бароем пас маълум мешавад, ки онҳо ҳамавақт меҳоҳанд қобилияту истеъдодҳои худро нишон диҳанд. Ин метавонад дар шаклҳои гуногун зоҳир шавад. Масалан, бисёре аз онҳо меҳоҳан ҳамаи корро худашон иҷро кунанд хӯрдани хӯрок, пӯшидани либос ва ғ. Ҳангоми ба ҳисоб нагирифтани ин гуна талабаҳои одӣ кӯдаки хурдсол метавонад ба ёрии паллиативӣ эҳтиёҷ пайдо кунад.

Оила манбаи асосии амнияти ҷисмонӣ ва психологӣ кӯдак мебошад, ки нигоҳубин ва дастгирии онҳоро дар бар мегирад. Чун қоида, ҳешовандони наздик барои нигоҳубин ва қабули қарорҳои муайяне, ки бевосита барои ҳаёт ба сар бурдани кӯдакони бемор бароварда мешавад, масъулияти пурра ва ҷиддиро талаб мекунад. Метавон қайд кард, ки як кӯдаки бемор дар оила метавонад зарбаи саҳти равониро ба тамоми аҳли оила расонад. Аз ин рӯ барои чунин оилаҳо метавон, якчанд пинсипҳои асосии муносибати оилавиرو пешниҳод намуд:

1. оила ва кӯдак аз ҳам ҷудонашавандаанд (аз ҳамдигар ҷудо кардани кӯдак ва модар ғайриимкон аст. Ин хилофи пинсипҳои инсондӯстӣ аст);
2. эътиром ба оила (аз ҷумла, хусусиятҳои этникӣ, иҷтимоӣ-фарҳангии ҳар як аъзои оила, инчунин арзишҳо ва эътиқодҳои инфиродӣ);
3. ростқавлӣ (хабар додан ба оила дар бораи вазъияти мавҷуда, инчунин дар бораи тағйироти эҳтимоли дар ояндаи наздик);
4. эътимод (муносибати беғаразона ба ҳалли масъалаҳои мухталиф дар дохили ҳар як оила);
5. ҳамкориҳои оила ва кормандони соҳаи тиб дар ҳама ҷойҳо дар беморхона, хона, муассисаҳои ҳифзи иҷтимоӣ ва ғайра [3].

Аз ин ҷо саволе ба миён омаданиш мумкин аст ки чаро ҳамкорӣ бо оилаи кӯдак дар ҳама сатҳҳои ёрии паллиативӣ ва ҷалби онҳо ба сифати иштирокчиҳои комили раванди табобат ва нигоҳубин муҳим аст?

Муносибати ба оила нигаронидашуда нишон медиҳад, ки муттаҳид кардани кӯшишҳои оила ва ҳамаи мутахассисони соҳаи ёрии паллиативӣ метавонад сифати зиндагии кӯдаки беморро ба таври назаррас беҳтар намояд ва дар баробари қонеъ кардани тамоми талаботҳои кӯдаки бемор ҳадди ақал модар бояд ўро доимо зерӣ назорати худ гирад. Дар як рӯз 24 соат, дар 7 рӯз, яъне дар як ҳафта бояд дар бораи камтарин тағйирот дар рафтор ё эмотсияи кӯдаки бемор ба мутахассис маълумот диҳад. Ин маълумот дар таъмини нигоҳубини босифати кӯдакон нақши беандоза калон дорад [6].

Ҳамкориҳои байни мутахассисон ва оилаи кӯдаки бемор метавонад бисёр мушкилотҳоро ҳал кунад ва ба самараноки расонидани ёрии паллиативӣ мусоидат намояд, аз ҷумла:

Эътимод. Хешовандон ва ё оилаи кӯдаки бемор метавонанд аз мутахассисон маълумоти заруриро гиранд, яъне доимо аз вазъият ва ҳолати кӯдакашон пурсон шаванд. Чунки барои онҳо мустақилона дониста гирифтани саломатии кӯдак ғайриимкон аст. Инчунин, волидайн метавонад оид ба беморие, ки кӯдакашон ба он гирифтор шудааст аз тарафи дигар маълумот гиранд: масалан, тавассути шабакаҳои интернетӣ, форумҳо ва дигар манбаҳо. Ҳар як маълумоте, ки онҳо азхуд мекунанд агар мутахассис вобаста ба он кор карда натиҷае ба даст оварда истода бошад он гоҳ бовариву эътимоди волидон зиёд мешавад ва ин амал барои онҳо як умед ба оянда шуда метавонад. Дар баробари ин шояд баъзан мушкилотҳое вохӯранд, ки хешу таборон барои табобат гирифтани монеаҳо эҷод созанд, яъне бовариро нисбати мутахассисон нашошта бошанд.

Назорат аз болои вазъият. Барои ҳар як волидайн аз чихати психологӣ хеле муҳим аст, ки доимо назоратро аз болои вазъияти кӯдакашон ба роҳ монанд, зеро сухан дар бораи беморие меравад, ки он метавонад фарзандашонро ҳар лаҳзаю замон зери хатар гузорад. Аз ин рӯ, бояд оила ва мутахассисон нақшаи инфиродии кор бо кӯдаки беморро тарҳрезӣ намуда, миқдори кумаки заруриро баррасӣ ва танзим кунанд, дараҷаи масъулиятро барои қабули қарорҳои муайян танзим кунанд ва ба ин васила ҳисси назоратро аз болои вазъият нигоҳ доранд.

Эҳтиром ва шаъну шараф. Надонистани баъзан истилоҳоти тиббӣ, инчунин як услуби хоси муоширати байни кормандон аксар вақт боварии волидайнро аз мутахассисон дур месозад. Аз ин рӯ, мутахассисе, ки дар самти расонидани ёрии паллиативӣ кор мекунад бояд ҳамаҷониба омода бошад. Дар баробари ин мутахассисон бояд тамоми арзишҳои оилавӣ ва ниёзҳои ҳар як аъзои оиларо эҳтиром намояд ва ё баръакс. Дар байни мутахассисон ва оилаҳо чунин муносибатҳо ба вучуд овардан ниҳоят муҳим аст, ки дар он ҳар як иштирокчи арзиш ва шаъну шарафи худро ҳис кунанд.

Огоҳ кардан. Мутахассисе, ки ба расонидани ёрии паллиативӣ машғул аст бояд ҳар лаҳза аз вазъияти кӯдаки бемор ба оила ва ё ба хешовандонашон хабар дода истанд. Ин ба ӯ имкон медиҳад, ки кӯдак ва оилаи ӯро ба вазъиятҳои мураккаб пешаки омода созад.

Тарс ва танҳой. Ҳангоми расонидани ёрии паллиативӣ ҳадафи ниҳой - сифати зиндагии кӯдак набояд фаромӯш шавад, ки дар он рафъи дарди ҷисмонӣ ва психологӣ ҷойи махсусро ишғол мекунад. Дар ин қисмат равиши анъанавии муоширатӣ, яъне қисман ва ё пурра, аз вазъияти кӯдаки бемор ба волидон надодани иттилоот боиси изтироб ва нооромии зиёд мегардад. Дар муносибат бо оила, мутахассис бояд таваччуҳи махсусро ба он равона созад, ки на кӯдак ва на оилаи ӯ худро танҳо ҳис намоянд [9].

АДАБИЁТ

1. Д. Р. Гильфантинова и др. — М.: Психологические аспекты паллиативной помощи детям/ Издательство «Перспект», 2019. — 4С.:
2. Психология зери таҳрири М. Давлатов. - Душанбе: Собириён, 2010. – с.138.
3. Моисеенко Е. И. Основные положения концепции социально-медицинской работы в онкологии // Социальные и психологические проблемы детской онкологии: Материалы I Всероссийской конференции с международным участием. М., 2000. - с. 12-15.
4. Новиков Г.А. Практическое руководство по паллиативной помощи онкологическим больным / Г.А. Новиков. - М.: Медицина, 2004. - 218 с.
5. Новиков Г.А. Паллиативная помощь онкологическим больным // Учебное пособие / Новиков Г.А., Чиссов В.И. (под ред.). - М.: ООД «Медицина за качество жизни», 2006. - 192 с.
6. Новиков Г.А., Осипова Н.А., Старинский В.В. и др. Организация паллиативной помощи онкологическим больным и перспективы ее совершенствования. / Г.А. Новиков., Н.А. Осипова., В.В. Старинский. - Вопросы онкологии - 1995; 2: 27-28.
7. Паллиативная медицина и реабилитация / Под ред. Г.А. Новикова. М.: Фонд «Паллиативной медицины и реабилитации больных», 2001. - № 3-4.
8. «Практическая онкология» №1 (5) (март) 2001 Г.А. Новиков, Н.А. Осипова, Б.М. Прохорова, М.А. Вайсман, С.В. Рудой. С. 14-15.
9. Стойчева М.Г. Паллиативный уход: современный взгляд на новое общественное здравоохранение. Профилактика заболеваний и укрепление здоровья / М.Г. Стойчева. - 2002, 45-48.

ЧАНБАҲОИ ПСИХОЛОГИИ РАСОНИДАНИ ЁРИИ ПАЛИАТИВӢ БА КӮДАКОНИ ХУРДСОЛ ВА ОИЛАИ ОНҲО

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои психологии расонидани ёрии паллиативӣ ба кӯдакони хурдсол ва оилаи онҳо мавриди омӯзишу барраси қарор гирифтааст. Ба ҳамагон маълум аст, ки хангоми ягон нафар аз хонавода ба беморие гирифта шуд ҳатман ба назди табиб меравад. Аммо баъзе беморӣҳое ҳастанд ки табобати он аз тарафи табиб ғайриимкон мегардад. Ин беморӣҳо албатта ҷанбаҳои психологии худро доранд ва яке аз самтҳои он расонидани ёрии паллиативӣ мебошад. Ҳамчунин, муаллиф қайд намудааст, ки расонидани ёрии паллиативиро бо ба ҳисоб гирифтани талаботҳои шахс расонида мешавад. Инчунин, дар мақола нуктаи асосӣ - ин расонидани ёрӣ ба кӯдакони хурдсол ва оилаи онҳо мебошад, ки мутахассис бояд аз рӯи принципҳо ва салоҳиятҳои худ зиракона истифода барад то ки натиҷае ба даст орад. Зеро ҳаёти кӯдаки хурдсол метавонад дар дасти ӯ бошад.

КАЛИДВОЖАҲО: ёрии паллиативӣ, беморӣ, табобат, талабот, кӯдаки хурдсол, оила, тарс, танҳой, боварӣ, принцип, мутахассис.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОКАЗАНИЯ ПАЛЛИАТИВНОЙ ПОМОЩИ МЛАДШИХ ДЕТЕЙ И ИХ СЕМЬЯМ

В данной статье рассмотрены психологические аспекты оказания паллиативной помощи младших детей и их семьям. Всем известно, что когда кто - то из семьи заболевает, то обязательно идут к врачу. Но есть болезни, которые врачи не лечат. Эти имеют свои психологические аспекты, и одним из его направлений является оказание паллиативной помощи. Автор также отметил, что паллиативная помощь оказывается с учетом индивидуальных потребностей. Также основным пунктом в статье является оказание помощи детям раннего возраста и их семьям, которую специалист - использовать с умом согласно своим принципам и силам для достижения результата. Потому что жизнь маленького ребенка может быть в его руках.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: паллиативная помощь, болезнь, лечение, спрос, маленький ребенок, семья, страх, одиночество, доверие, принцип специалист.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PROVIDING PALLIATIVE CARE TO YOUNGER CHILDREN AND THEIR FAMILIES

In this article, the psychological aspects of providing palliative care to young children and their families are studied and examined. Everyone knows that when someone from the family gets sick, they must go to the doctor. But there are some diseases that cannot be treated by a doctor. This has its own psychological aspects, and one of its directions is the provision of palliative care. The author also noted that palliative care is provided taking into account individual needs. Also, the main point in the article is the provision of assistance to children of early age and their families, which the specialist uses with everyone according to his principles and strength to achieve results. Because the life of a small child can be in his hands.

KEYWORDS: palliative care, loneliness, recovery, demand, small child, family, fear, loneliness, trust, principle, specialist.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қурбанов Алишер Иномович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси якуми ихтисоси психологияи факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **933733310**.

Сведения об авторе: *Курбанов Алишер Иномович* – Таджикский национальный университет, магистрант первого курса по специальности психологии факультета философии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **933733310**.

Information about the author: *Kurbanov Alisher Inomovich* – Tajik National University, first-year master`s student in Psychology of the Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **933733310**.

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА – ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

КОНЦЕПТ "КРАСОТА" В КИТАЙСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ

Сун Ядзие
РТСУ

Красота как эстетическая ценность является одним из важнейших терминов культуры, существующих в каждом языке и являющихся актуальным для каждого человека. С одной стороны, понятие «красота» имеет культурологическое воплощение, а с другой - языковое обозначение. Данный концепт известен каждому народу и является достаточно изученным различными исследователями. В традиционной китайской философии красота часто проявляется в единстве человека и природы, так как человек является порождением природных и высших сил.

У разных народов красота ассоциируется с двумя важными категориями. Во-первых, это красота природы и окружающего мира, и во-вторых красота женщины. Женская красота занимает важное место в различных культурах в самых разных регионах мира. Ярким примером здесь может выступать Иллиада Гомера, где поводом для начала Троянской войны выступает Елена троянская, чья красота описывалась в древнем эпосе. Китайская культура в данном контексте тоже не исключение. У китайского писателя Ли Юй есть прекрасное высказывание, касающееся секрета красоты, обаяния и привлекательности китайских женщин в любом возрасте: "надо сделать старое молодым, уродливое – прекрасным, привычное – изумительным" [2,90с.].

Лексические единицы, выражающие концепт «красота» в китайском языке, содержат в себе оценочный компонент, связанный с эстетической оценкой внешних и внутренних характеристик, который определяется этой эстетической оценкой, принятой в китайской лингвокультуре. В китайском языке «прекрасное», «прекрасно», «красивое», «красиво», «красота» обозначается иероглифом *mei* 美, который имеет точное происхождение, в древнем этимологическом словаре четко прослеживается его толкование, связанное со вкусом мяса козла. Хотя сорт данного мяса отличается специфическим запахом и вкусом, не всегда приятными для восприятия, очевидно, в древнем Китае оно нравилось и вызывало определенное эстетическое наслаждение, близкое к понятию красоты. Кроме этого иероглифа в древнем этимологическом словаре рассматривался иероглиф *gan*, который наряду со значением «сладкий, приятный вкус», имел значение «красота» [1,155с.].

Ключевой иероглиф 美 мэй, обозначающий красоту, может передавать значение «счастье», «благополучие»: 美满的 счастливая семья; счастливая жизнь; счастливый брак; счастливый конец, например, книги, фильма. Для обозначения женской красоты и красоты окружающего мира часто используют сочетание иероглифов 美丽, например, 美丽的城市 (красивый город), 美丽的眼睛 (красивые глаза). Иероглиф мэй не используется для обозначения красоты животных (кроме птиц) и мужчин.

Иероглиф 美 мэй, как и другие прилагательные в китайском языке, может обозначать несколько степеней красоты. Одиночный иероглиф, как правило, употребляется в диалоге, например, - 我剪了新发型·看起来怎么样? -美! (Я сделала новую причёску. Как я выгляжу? - Красиво!). Это нейтральная форма. Мэй в сочетании с наречием «очень» передает более высокую степень, например, 非常美的国家 (очень красивая страна). Следующая, превосходная степень, обозначается сочетанием иероглифов 特别美的姑娘 (самая красивая девушка). Наивысшая степень красоты исключает 美 мэй: 惊艳的姑娘 (суперкрасивая девушка).

Красота мужчины передается сочетаниями 英俊的, 帅的 · 潇洒的 · 玉树临风 · 风流倜傥. Первое и второе сочетание употребляется при описании лица и фигуры мужчины. Третье относится к манере поведения, умению держать себя, коммуникабельности и т.п. Четвертое характеризует мужчину с точки зрения соединения внешности, манер, хорошего вкуса. Пятое описывает образованного и независимого человека, который не боится высказывать свое мнение. Такие мужчины особенно пользуются расположением женщин. При описании внешности животного иероглиф мэй не употребляется, его заменяют сочетания 好看的, 漂亮的., например, 好看的猫 (красивый кот), 漂亮的老虎 (красивый тигр). Особое отношение у китайцев к птицам, описание их красоты связано с иероглифом мэй, который придает своеобразное «очеловечение» образу: 美丽的孔雀 (красивый павлин) [3,75с.].

Человеческая внешность рассматривается как важнейшее творение природы. Сама природа является нормой красоты. В китайском языке красота человека часто сопоставляется с образами природы, существует большое количество устойчивых метафор и сравнений, уподобляющих красивую внешность (особенно женскую) красоте природы. В древней китайской сказке говорится о четырех красавицах, своей красотой затмивших красоту природы: 闭月羞花 (красота девушки способна затмить луну и посрамить цветы); 沉鱼落雁 (рыбы, увидевшие красоту девушки, утонули, а дикие гуси упали с высоты). В поэзии и прозе очень распространены метафоры, которые прославляют женскую красоту, уподобляя ее цветам, нефриту, снегу, воде, луне и т.д., например, 出水芙蓉 (красивая, как показавшийся из воды лотос); 如花似玉 (красивая как цветок, как нефрит); 花容月貌 (лицо прекрасно как цветок, как луна); 脂如凝雪 (кожа как снег); 盈盈秋水 (глаза как прозрачная осенняя вода); 柳叶细眉 (тонкие брови как ивовые листья); 樱桃小口 (маленький рот как вишня) ; 唇如花瓣 (губы как лепестки) ; 面若桃花 (лицо как цветок персика); 青葱玉指 (пальцы как маленький зеленый лук) В разговорной речи такие сравнения используются крайне редко.

Понятие "красота" у каждого народа и цивилизации воспринимается с учётом особенности культурно-исторического развития, климатических особенностей региона, уровня развития общества и ментальности того или иного народа. Тем не менее, при всех различиях существует тонкая нить, которая на межкультурном уровне объединяет людей в преклонении перед красотой. Загадочный силуэт юной китайки, утренний горный пейзаж, элегантная фарфоровая посуда, созданная китайскими мастерами, вызывают чувство восхищения у представителя любого этноса, независимо от происхождения. Красота является тем феноменом, который объединяет всех людей на планете.

ЛИТЕРАТУРА

1. Духовная культура Китая: энциклопедия: в 5 т. / Гл. ред. М.Л. Титаренко; Ин-т Дальнего Востока. - М.: Вост. лит., 2006 –. Т. 3. Литература. Язык и письменность / ред. М.Л. Титаренко и др. – 2008. – 855 с.
2. Идеал женской красоты в русской и китайской рекламе (опыт контрастивного описания) // Вестник РУДН: Русский язык нефилологам. Теория и практика. М.: Изд-во РУДН. – 2006. – № 7. – С. 86-94.
3. Хуа Ли Китайская красота и русское прекрасное // Русская речь. – 2006. – № 4. – С. 74-80.

КОНСЕПСИЯ И «ЗЕБОЙ» ДАР МАДАНИЯТИ ЗАБОНИ ХИТОЙИ

Ин мақола ба омӯзиши мафҳуми "зебой" ва муаррифии он дар забони хитойӣ бахшида шудааст. Дар ин мақола омӯзиши луғавии репрезентавӣ мафҳуми дар боло зикр шуда, дар заминаи маводи лексикографӣ ва воҳидҳои фразеологӣ сурат гирифтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: зебой, симои инсон, зебоии зан, зебоии мард, концепт, фарҳанги забони.

КОНЦЕПТ "КРАСОТА" В КИТАЙСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ

Данная статья представляет собой исследование концепта «красота» и его репрезентацию в китайском языке. В данной работе производится исследование лексических репрезентантов вышеназванного концепта на материале лексикографических материалов и фразеологических единиц.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: красота, человеческая внешность, женская красота, мужская красота, концепт, лингвокультура.

THE CONCEPT "BEAUTY" IN CHINESE LINGUOCULTURE

This article is a study of the concept of "beauty" and its representation in Chinese. In this paper, the study of the lexical representatives of the above concept is carried out on the basis of lexicographic materials and phraseological units.

KEYWORDS: beauty, human appearance, female beauty, male beauty, concept, linguistic culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сун Ядзие* – Донишгоҳи (Славянии) Русияву Тоҷикистон, магистранти курси дуоми факултети забонҳои хориҷӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Мирзо Турсунзода, 30.

Сведения об авторе: *Сун Ядзие* – Российско – Таджикский (Славянский) университет, магистрант второго курса факультета иностранных языков. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, у. Мирзо Турсунзаде, 30.

Information about the author: *Sun Yadzie* - Russian - Tajik (Slavonic) University, second-year master's student of the Faculty of Foreign Languages. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Mirzo Tursunzade, 30.

НАЗАРЕ БА ФАЪОЛИЯТИ РЪЗНОМАНИГОРИИ ШАРИФ ҲАМДАМПУР

Қутбиддинзода У.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Замони Истиқлол таърихи навини тоҷикон аст. Дар тури сӣ сол мо шоҳиди шакл гирифтани давлати миллии тоҷикон шудем. Албатта, бар асари ҷанги шаҳрвандӣ он ба мушкилоту душворӣ ва маҳрумиятҳо дучор гардид. Аммо дар як вақти кӯтоҳи таърихӣ аз ҷанги шаҳрвандӣ осоре ҳам намонда, ҷазои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангии Тоҷикистон комилан тағйир ёфта, тамоми шаҳрвандони Тоҷикистон хушбахтии комил ба даст оварданд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон борҳо дар суҳанрониҳояшон ин нуктаро қайд кардаанд: “Беҳтарин ва бузургтарин дастоварди таърихи навини миллати куҳанбунёд ва соҳибфарҳанги тоҷик Истиқлол аст. Истиқлол дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон ва сарнавишти миллати тоҷик оғози марҳилаи сифатан нав гардида, барои шинохт ва дарёфти арзишҳои тамаддуну фарҳанги миллӣ заминаи устувору пойдор фароҳам овард” [10].

Дар замони Истиқлол дар тамоми соҳаҳо дигаргунӣ ба амал омад. Аз ҷумла, дар низоми матбуот нашрияҳои зиёде аз рӯи тип ва таъйиноти гуногун шомил гардиданд, шакл ва мундариҷаи онҳо низ то андозае тағйир ёфт. Муҳаққиқ М. Муродов дар китоби “Истиқлолият ва рушди матбуоти даврӣ” менависанд: “Дар замони истиқлолияти кишвар матбуоти даврӣ марҳилаҳои гуногунро аз сар гузаронида, тарҳи комили худро пайдо кард, ки мавҷудияти типҳои гуногуни нашрияҳо, фосолаи ҷоп ва шакли ороиш хусусиятҳои онро бозгӯ мекунанд” [1, с.34].

Рушди ВАО, баҳусус матбуоти даврӣ барои зуҳури шахсиятҳои касбӣ эҷодӣ ва роҳбарӣ менеҷментӣ замина фароҳам овард. Дар ин замина рӯзноманигороне ба майдони матбуот омаданд, ки бо таъсиси рӯзномаву василаҳои таъбу нашр дар рушду тақомули матбуоти тоҷик нақш гузоштанд.

Шариф Ҳамдампура аз ҷумлаи ҷунин шахсиятҳо. Ӯ дар ҷазои касбии рӯзноманигорӣ тоҷик ҳамчун рӯзноманигор, муҳаррир, менеҷер ва яке аз пешбарандагони матбуоти хусусӣ шинохта мешавад. Саҳми ӯ дар тақомули типҳои нави нашрияҳои даврӣ - хусусӣ хеле назаррас аст. Мавсуф фаъолияти эҷодӣ аз рӯзноманигорӣ шуруъ намуда, баъдтар корро дар самтҳои публитсистиву менеҷерӣ идома додааст. Баҳусус фаъолияти ташкили идорӣ ӯ қобили мулоҳиза ва паҷуҳиш аст. Маҳз бо талошҳои Шариф Ҳамдампура Медиа Ҳолдинги “Оила” бунёд гашт, ки тақони тозае дар рушди матбуоти тоҷик ворид намуд. Фаъолияти эҷодӣ Шариф Ҳамдампура ҳанӯз аз мактаби миёна ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ зодгоҳаш - деҳаи Қулолии ҷамоати деҳоти Рӯдакӣ ноҳияи Панҷакент оғоз мегардад. Ҳанӯз замони хонандаи мактаби миёна будан тахти роҳбарӣ устодони забон ва адабиёти тоҷик А. Холиқов, М. Муродов ӯ дар мактаб маҳфили адабӣ ва нашрияи деворӣ таъсис медиҳад. Дар ин нашрия шеърӯ лавҳаҳои нахустини Шариф Ҳамдампура ба нашр мерасанд.

Соли 1971 пас аз хатми мактаби миёна меҳри суҳанварӣ ӯро ба факултаи филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон меорад. Имтиҳонҳои қабулро бомуваффақият супорида, донишҷӯ мешавад. Дар факултаи филологияи тоҷик аз олимони шинохта Шарифҷон Хусейнзода, Соҳиб Табаров, Воҳид Асрорӣ, Додочон Тоҷиев дарс омӯхта, ҳанӯз дар курси дуҷум Соҳиб Табаров Шариф Ҳамдампууро раиси маҳфили илмии донишҷӯён пешниҳод мекунад. Корҳои илмии Шариф Ҳамдампуор перомуни дostonҳои “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ таҳти роҳбарии Шарифҷон Хусейнзода сураат мегирад.

Соли 1976 баъд аз хатми факултети филологияи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон фаъолиятро дар нашриёти “Маориф” ба ҳайси муҳаррир ва муҳаррири калони шуъбаи мактабҳои олии оғоз мекунад. Кор дар нашриёти “Маориф” барояш имкон дод, то дар фаъолияти муҳаррирӣ низ таҷриба пайдо кунад, вале шавқи рӯзноманигорӣ Шариф Ҳамдампууро соли 1980, баъди муддате кор дар ин нашриёт, барои таҳсил ба Донишгоҳи давлатии ба номи М. Ломоносови шаҳри Москва мебарад. Таҳсил дар ин маҳзани рӯзноманигорӣ, ки ба он профессор Засурский Ясин Николаевич сарварӣ мекард, ҳамчунин таҷрибаомӯзӣ дар рӯзномаи “Комсомолская правда”, шиносӣ ва ҳамкорӣ бо рӯзноманигорони варзида Юрий Черниченко, Татьяна Хорошилова, Александр Росляков барояш дар ҷодаи рӯзноманигорӣ роҳ мекушоанд. Соли 1985 очерки нахустини Шариф Ҳамдампуор дар рӯзномаи “Комсомольская правда” ғолиби озмуни байналмилалӣ ин нашрия мегардад.

“Уқоби баландпарвоз”. 38 сол муқаддам чунин ном бурда буд Шариф Ҳамдампууро сармуҳаррири рӯзномаи “Комсомольская правда” Генадий Селезнёв” [5, с. 570]. Ғолибият бо очерки “По следу лазурита” дар озмуни ин рӯзномаи он замон маъруф ӯро ҳавасманд намуда, ба фаъолияти рӯзноманигорӣ замина гузошт.

Баъд аз хатми факултети журналистикаи Донишгоҳи давлатии ба номи М. Ломоносов соли 1983 Шариф Ҳамдампуор ба Тоҷикистон баргашта, дар маҷаллаи “Коммунист Таджикистана” ба сифати муҳаррир ба фаъолият шуруъ мекунад. Кор дар ин маҷалла, ки таъйиноти ҳизбӣ дошт, чандон ба майлу рағбати ӯ мувофиқ наомад.

Соли 1986 бо даъвати Бобо Насриддинов ба коллективи идораи рӯзномаи “Омӯзгор” мепайвандад. Дар ин нашрия, ки аз мактаби Бӯриниссо Бердиева маншаъ гирифта буд, рӯзноманигорони шинохта Дорой Дӯст, Ҳикмат Раҳмат, Мирзо Боқӣ фаъолият менамуданд. Ин нашрия дар он замон бо доираи мавзуоти фарроҳ ва таҳлилу баррасии масъалаҳои муҳим миёни мардум шухрату маҳбубият дошт. Шоирону нависандагон ва публитсистони шинохта, аз ҷумла Ҷумъа Одина, Бозор Собир, Фазлиддин Муҳаммадиев, Лоик Шералӣ, Баҳтиёр Муртазоев аз мактаби эҷодии ин нашрия баҳра бардоштаанд.

Маҳз муҳит ва фазои ин нашрия ба фаъолияти эҷодии Шариф Ҳамдампуор такон мебахшад, доираи мавзуоти нигоштаҳоиаш васеъ гардида, маҳорати нигорандагӣ сайқал меёбад. Мақола ва очеркҳои Шариф Ҳамдампуор - “Зангӯлаи мактаб садо надод” (“Омӯзгор”.- 1989.- 28 январ), “Гирдбод” (“Омӯзгор”.- 1989.- 4 феврал), “Назаре чун нигоҳи Латифӣ” (“Омӯзгор”.- 1989.- 4 феврал), “Сабақи ҷашнвора” (“Омӯзгор”.- 1989.- 5 декабр), “Ҳалқаи дор” (“Омӯзгор”.- 1989.- 28 ноябр.) мавриди муҳокимаҳо қарор мегирифтанд.

Мақолаҳои проблемавӣ, ки Шариф Ҳамдампуор солҳои 1989-1990 дар нашрияи “Омӯзгор” ба нашр мерасонид, дар мактабҳо ва ташкилотҳои ҳизбӣ мавриди муҳокимаҳо қарор мегирифтанд. Аз ҷумла, мақолаи “Ҳалқаи дор” (“Омӯзгор”.- 1989.- 28 ноябр) бо дастури КМХК Тоҷикистон дар тамоми созмонҳои ибтидоии ҳизбии ҷумҳурӣ мавриди муҳокима қарор гирифт. Дар ин мақола муаллиф дар бораи сарнавишти модаре навиштааст, ки духтари 28-солааш даст ба худкушӣ задааст. Модаре, ки баъди марги духтараш 17 номаи пурдard ба унвони рӯзномаю муассисаҳои маъмурӣ ирсол намуда, аз редаксияи нашрияҳои даврӣ кумақ хостааст. Баъд аз гирифтани номаи пурдard ба унвони редаксияи “Омӯзгор” Шариф Ҳамдампуор ҳамчун хабарнигори ин рӯзнома масъаларо мавриди омӯзиш қарор дода, аз натиҷааш мақолаи публитсистӣ менависад. Ӯ дар ин мақола аз он изҳори нигаронӣ мекунад, ки худкушии духтарон дар деҳаҳои дурдаст рӯз аз рӯз зиёд шавад ҳам, масъулин ба ин ҳодисаҳо чандон эътибор намедиханд. Муаллиф проблемаи худкушии занони деҳотро баррасӣ намуда, омилҳои сар задани онро мушаххас нишон додааст. Аз ҷумла, ӯ зикр менамояд, ки “ҳар маҳал, ҳар ҳодиса таҳлили хоса меҷӯяд.

Мушаххас ба таҳлили худкушӣ дар маҳалҳо на касе машғул аст на дар муассисаҳои республикавӣ. Дар маҷмуъ ҳама дар алоҳидагӣ ҳеҷ кас. Кам шудани як сар чорво аз инструктор то котиб, аз муҳосиб то шӯрои вазирон, ҳамаро ба ташвиш меоварад. Аммо ба сарнавишти инсон, марги ӯ аз миёни ангуштон менигаред. Дар деҳот ҷое нест, ки лаҳзае ҳам бошад, занон гурбати хонаро фаромӯш кунанд. Пешрафти ҷомеа марбут ба дараҷаи маърифати зан аст. Вале ҳуқуқи занон, алаҳусус дар деҳот дар рӯи қоғаз аст. Худкушӣ боз аз он аст, ки ба доди додхоҳон кам касест бирасад” [11].

Муаллиф аз як тараф масъулин ва аз ҷониби дигар, хонандаро сари андешаи муҳим раво кардааст, яъне ӯ тавассути ин мақола сарнавишти наздикон ва пайвандони занонро, ки дар деҳаҳои дурдаст даст ба худкушӣ мезананд, мавриди баҳс ва муҳокима қарор додааст. Ин аз вижагии хоси услуби Шариф Ҳамдампура аст, ки проблемаи ба миён гузошташударо умқан ва вусъатнок баррасӣ намуда, ҳамчун журналисти коршинос ҳалли мушкилоти мавҷударо тариқи муҳокимаҳои асоснок пешниҳод менамояд. Шариф Ҳамдампура дар баробари фаъолияти рӯзномангорӣ ба тадқиқоти рӯзгори Бобочон Ғафуров майл намуда, маҳсули омӯзиш ва пажӯҳишашро соли 1989 дар шакли филми мустанад бо номи “Академик Бобочон Ғафуров” таҳия мекунад. Комиссия дар ҳаёти аъзои бюрои КМПК Тоҷикистон онро қабул мекунад ва барои намоиш дар кинотеатрҳо иҷозат медиҳанд. Филми мустанади “Академик Бобочон Ғафуров” ҷеҳраи ин шахсияти дар сарнавишти халқи тоҷик нақши созанда доштара бозгӯ мекунад. Дар филми мустанади “Академик Бобочон Ғафуров” нақши академик Бобочон Ғафуров дар таърихи халқи тоҷик, муборизаҳо ва сарсупурдагӣҳо, заҳматҳои, ки дар навиштани китоби “Тоҷикон” муаллиф кашидааст, бозгӯ мешавад. Дар таърихи кинои тоҷик ин филм ягона филми мустанад дар бораи рӯзгор ва корнамоиҳои академик Бобочон Ғафуров мебошад, ки онро Шариф Ҳамдампура таҳия намудааст. “Садои мардум” дар таърихи матбуоти даврии тоҷик ба ҳайси нахустин нашрияи парлумонии ҷумҳурӣ сабт гардидааст. “Қарори Совети Олии РСС Тоҷикистон аз 29-уми августи соли 1990, таҳти №115 дар бораи ташкили наشري он ҳамчун органи Совети Олии РСС Тоҷикистон ба имзо расид. Фотеҳи Абдулло, Мирзомахмуд Мирбобоев, Бахтиёр Муртазоев, Додочон Раҷабӣ, Зулфиқори Шодӣ, Қироншоҳ Шарифзода, Шариф Ҳамдампура аъзои ҳаёти таҳририяи “Садои мардум” буданд” [6, с. 32].

Шариф Ҳамдампура соли 1990 ибтидо ба сифати котиби масъул ва баъдан ҳамчун ҷонишини сармуҳаррир дар рӯзномаи парлумонии “Садои мардум” фаъолияти эҷодиро давом медиҳад. Ӯ сабаби ба рӯзномаи “Садои мардум” омаданаширо дар мусоҳибае, ки баҳшида ба 30-солагии ин нашрия ҷоп шудааст, чунин шарҳ медиҳад: “Дар матбуот масъулияти омода ва наشري рӯзнома асосан дар дасти котиби масъул аст. Пас аз сармуҳаррир ман дуҷумин шахсе будам, ки барои кор дар рӯзнома пешбарӣ ва тасдиқ гаштам. Як беғоҳ Шерализода, ки бо он кас дер боз шинос будам, наздашон даъват карданд. Он вақт ёрдамчи Қаҳҳор Маҳкамов - Раиси Совети Олии РСС Тоҷикистон буданд. Пас аз муқаддимаи кӯтоҳ гуфтанд, ки барояшон вазифаи сармуҳаррирӣ ба рӯзномаи ханӯз таъсис наёфтаи Шӯрои Олӣ пешниҳод гаштааст, вале дудилаанд, ки қабул кунанд ё не. “Шумо, Маҳмадшариф, хатмкардаи факултети журналистикаи Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М. Ломоносов ҳастед, собиқаи кор дар “Комсомольская правда”, Коммунисти Тоҷикистон” доред. Агар шумо розӣ шавед ва ба кор оед, ман ҳам ин вазифаро қабул мекунам” [8].

Шариф Ҳамдампура яке аз аввалин кормандони рӯзномаи “Садои мардум” буд. Саҳми ӯ ҳамчун аввалин котиби масъули рӯзнома дар омода намудани шумораи нахустини нашрияи “Садои мардум” хеле калон буд. Маҳз дар замони кор дар ин нашрия доираи ҷаҳонбинии сиёсии Шариф Ҳамдампура васеъ мешавад ва ӯ дар риштаи рӯзноманигорӣ, публитсистика мавқеъ ва мақом пайдо мекунад. Фаъолияти Шариф Ҳамдампура дар ин доира маҳдуд намегардад. Ӯ даст ба корҳои бузург мезанад. Соли 2020 китоби ӯ бо номи “Тоҷикон дар суҳбати Ғафуров бо Сталин” ба нашр расид. Дар китоби “Тоҷикон дар суҳбати Ғафуров бо Сталин” лаҳзаҳо аз рӯзгори Қаҳҳорони Тоҷикистон, академик Бобочон Ғафуров оварда шудааст. Профессор А. Сатторзода менависанд: “Шариф Ҳамдампура аз даврони донишҷӯӣ ба таърихи халқи тоҷик ва корнамоиҳои фарзандони фарзонаи миллат, хоса Бобочон Ғафуров тавачҷуҳи зиёд дошт. Айён аст, ки ин асар натиҷаи заҳматҳои

чандинсолаи муаллиф буда, дар бадали солиёни зиёд гаштаву баргашта чандин маъхазҳои таърихию таърифи намуда, ин китобро таълиф кардааст”[9]. Соли 2021 бошад, шакли мукаммали ин тадқиқоти публитсистиӣ дар Маскав, дар китоби “Взгляд: лица и события от Памира до Москвы” аз ҷоп баромад.

Ҳафтаномаи “Тоҷикистон”, ки равияи ҷамъиятиву сиёсӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ дорад, аз 21-уми апрели соли 1992 ба майдони матбуоти тоҷик омад, ки ин нашрия баъд аз андаке танаффус имрӯз фаъолияти худро давом дода истодааст. Имрӯз “Тоҷикистон” маҳз бо ташаббуси муассиси ин ҳафтанома Шариф Ҳамдампури рӯи ҷоп меояд. Ин рӯзнома асосан ба ду нафар иртиботи тавҷам дорад, яке Насруллоҳ Асадуллоев ва дигаре Шариф Ҳамдампури. Муҳаққиқони китоби “Таърихи журналистикаи тоҷик” И. Усмонов ва Н. Усмонова менависанд: “Пас аз сари Насруллоҳ Асадуллоев муддате рӯзнома нашр нагардид, он гоҳ рӯзноманигор, менечери моҳири соҳаи журналистика Шарифҷон Ҳамдамов, ки собиқаи кори эҷодӣ дар рӯзномаи “Маориф ва маданият” ва “Садои мардум” дорад, эҳё ва наشري баъдии ин ҳафтаномаро ба дӯш гирифт ва онро аз зумраи нашрияҳои ҳам аз нигоҳи муҳтаво, ҳам аз нуктаи назари шакли сифати ҷопӣ муосир қарор дод” [3, с. 96]. Шариф Ҳамдампури дар баробари фаъолияти журналистӣ созмондиҳандаи матбуоти навин дар Тоҷикистон мебошад. Ӯ асосгузори Медиа Ҳолдинги “Оила” мебошад, ки нашрияҳои маъруфе чун “Тоҷикистон” (1996), “Крим инфо” (1998), “Оила” (2000), “Рекламная газета (2001)-ро фаро мегирад. Тули солҳои истиқлол ду пружаи бузург - наشري муштараки “Аргументы и факты в Таджикистане” ва “Комсомольская правда в Таджикистане”-ро дар Тоҷикистон роҳандозӣ кардааст.

Ҳамин тариқ, фаъолияти рӯзноманигории Шариф Ҳамдампури ифодагари муҳимтарин масъалаҳо аст ва ин фаъолият шоистаи омӯзишу пайравӣ мебошад. Нигоштаҳои Шариф Ҳамдампури, ки дар атрофи миллати тоҷик, тоҷикият, ҳисси худшиносии миллӣ анҷом додааст, барои тарбияи насли ҷавони кишвар дар руҳияи арҷгузори ба арзишҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва миллӣ саривактиву ибратомӯз аст.

АДАБИЁТ

1. Муродов М. Б. Истиқлолият ва рушди матбуоти даврӣ / М.Б. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 224с.
2. Муродӣ М. Публитсистикаи тоҷик / М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2022. – 576с.
3. Усмонов И. К. Усмонова Н. К. Таърихи журналистикаи тоҷик (курси лексияҳо) / И.К. Усмонов., Н.К. Усмонова. – Душанбе: Олами дониш, 2020. – 249с.
4. Ҳамдампури Ш. Тоҷикон дар суҳбати Ғафуров бо Сталин / Ш. Ҳамдампури. – Душанбе: Мега-принт, 2020. – 155с.
5. Ҳамдампури Ш. Чунин гуфт, оне, ки буду оне, ки ҳаст / Ш. Ҳамдампури. – Душанбе: Адиб, 2020. – 570 с.
6. Шарифзода Қ. Газета (рӯзнома) – (қисми 1) / Қ. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 102с.
7. Шарифзода Қ. Дар ҷустуҷӯи шахсият / Қ. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 192с.
8. Атовуллоев Ш. Аз шеваи роҳбарии Муродуллоҳ Шерализода то муваффақияти “Садои мардум”// Садои мардум. – 2021. - 5 январ.
9. Раҳматзода А. Шариф Ҳамдампури баробари қаҳрамонҳои дар таърих мемонад // Тоҷикистон. – 2021. – 29 март.
10. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи ботантана ба муносибати 30 - солагии Истиқлоли давлатӣ. mfa.tj. 8.09.2021.
11. Ҳамдампури Ш. Ҳалқаи дор // Омӯзгор. – 1989. – 28 ноябр.

НАЗАРЕ БА ФАЪОЛИЯТИ РӯЗНОМАНИГОРИИ ШАРИФ ҲАМДАМПУРИ

Дар замони Истиқлолият дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ дигаргунӣ ба амал омад. Аз ҷумла, дар низоми матбуоти даврии тоҷик нашрияҳои зиёде пайдо шуданд, ки аксарияташон таъиноти хусусӣ доранд. Дар таъсис ва ташкили фаъолият дар нашрияҳои хусусӣ рӯзноманигорони пуртаҷриба ва кордон сахм гузоштаанд. Яке аз чунин шахсиятҳо рӯзноманигор, менечер, публитсист, сармуҳаррири наشري “Тоҷикистон” ва роҳбари медиа Ҳолдинги “Оила” Шариф Ҳамдампури мебошад, ки на танҳо дар рушди нашрияҳои хусусиву тичоратӣ, балки дар пешрафти кори матбуоти даврии тоҷик корҳои муҳимро анҷом додааст. Ӯ аз созмондиҳандагони типи нави матбуоти даврӣ – нашрияҳои хусусӣ дар Тоҷикистон аст. Шариф Ҳамдампури солҳои ҳаштодуми садаи ХХ ба кори матбуот шуруъ намуда, бо қобилияти эҷодӣ ва ташкилӣ байни ҳамкасбони худ шинохта гардид. Нигоштаҳои публитсистиӣ ӯ, ки дар қолаби жанрҳои гуногун нашр гардидаанд, на танҳо дируз, балки имрӯз низ аҳамияти худро гум накардаанд. Публитсистикаи Шариф Ҳамдампури аз ҷиҳати интиҳоби мавзӯ, баёни фикру андеша, шеваи таҳлилу баррасӣ ва масъалагузориҳои касбӣ хусусияти хосаеро касб кардааст, ки омӯхтан ва таҳқиқи он аз аҳамият холӣ нест.

КАЛИДВОЖАҲО: Шариф Ҳамдампура, мақола, публицистика, рӯзнама, менечер, матбуоти даврӣ, фаъолият, таҳқиқ, масъала.

ВЗГЛЯД НА ЖУРНАЛИСТКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ШАРИФА ХАМДАМПУРА

В годы независимости произошли изменения во всех сферах общественной жизни. В частности, в системе таджикской периодической печати появилось много издательств, большинство из которых имеют частное значение. Опытные и профессиональные журналисты внесли свой вклад в создание и организацию деятельности частных изданий. Одной из таких личностей является Шариф Хамдампура, журналист, менеджер, публицист, главный редактор издания «Таджикистан» и медиа – менеджер холдинга «Оила», проделавший важную работу не только в развитии частных и коммерческих изданий, но и в развитии таджикской периодической печати. Он является одним из организаторов нового типа периодической печати – частных изданий в Таджикистане. Шариф Хамдампура начал работать в прессе в восьмидесятых годах XX века и прославился среди коллег своими творческими и организаторскими способностями. Его публицистические взгляды, опубликованные в различных жанрах, не потеряли своего значения не только в прошлом, но и сегодня. Публицистика Шарифа Хамдампура приобрела особенность, с точки зрения выбора темы, выражения мыслей, анализ и обсуждения, профессиональных вопросов, что не лишено важности для изучения и исследование.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Шариф Хамдампура, статья, публицист, газета, менеджер, периодическая печать, деятельность, исследование, проблема.

A LOOK AT SHARIF HAMDAMPUR'S JOURNALISM

During the years of independence, changes took place in all spheres of public life. In particular, many publishing houses have appeared in the system of Tajik periodicals, most of which are of private importance. Experienced and professional journalists have contributed to the creation and organization of private publications. One of these personalities is Sharif Hamdampur, a journalist, manager, publicist, editor-in-chief of the publication “Tajikistan” and media manager of the Oila holding, who has done important work not only in the development of private and commercial publications, but also in the development of the Tajik periodical press. He is one of the organizers of a new type of periodical press - private publications in Tajikistan. Sharif Hamdampur began working in the press in the 1980s and became famous among his colleagues for his creative and organizational skills. His journalistic views, published in various genres, have not lost their significance not only in the past, but also today. The journalism of Sharif Hamdampur has acquired a particularity, in terms of the choice of topic, expression of thoughts, analysis and discussion, professional issues, which is not without importance for study and research.

KEYWORDS: Sharif Hamdampur, article, publicist, newspaper, manager, periodical press, activity, research, problem.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Кутбиддинзода Уғулой* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **904-31-10-99**. E-mail: **ukutbiddinzoda@mail.ru**

Сведения об авторе: *Кутбиддинзода Уғулой* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **904-31-10-99**. E-mail: **ukutbiddinzoda@mail.ru**

Information about the author: *Kutbiddinzoda Uguloy* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **904-31-10-99**. E-mail: **ukutbiddinzoda@mail.ru**

ОСОБЕННОСТИ ФИЛОСОФСКОЙ ЛИРИКИ ДМИТРИЯ МЕРЕЖКОВСКОГО (НА ПРИМЕРЕ СТИХОТВОРЕНИЯ «ОДИНОЧЕСТВО»)

Давлатбекова М.

Таджикский национальный университет

Воплощение темы одиночества является отражением общих идей русского декаданса, который появился на рубеже 19-20 веков. Именно это тема легла и в основу философской лирики Дмитрия Мережковского.

Особенностью русского декаданса и как литературного направления и как философии мировосприятия является воплощение в нём не только мотивов утраты веры, но и кризиса гуманизма вообще.

Декадентство внешне выразилось в преобладании настроения отчаяния, бессилия, усталости, разочарования. В основе развития декаданса как литературного направления лежит система определённых течений, культуры и искусства. К основным представителям русского декаданса относили символистов старшего поколения таких, как С. Бальмонт, А. Добролюбов, Каневской, Ф. Сологуб, Мережковский, З. Гиппиус, а также ранний Брюсов.

Одним из наиболее ярких представителей русского символизма вообще всей литературы Серебряного века является Дмитрий Мережковский. Достаточно противоречивая личность как с точки зрения прежде всего его внутренних психологических качеств, так и особенностей его поэтического творчества. Конечно, творчество поэта как старшего символиста, на поэзию которого повлияли идеи декаданса, в целом, конечно же, является, с одной стороны, типичным достоянием художественной мысли русского символизма: в его творчестве воплотились самобытные темы, проблемы и мотивы, которые являются именно доказательством уникальности его поэтического мастерства. В то же время в творчестве писателя нашли свое отражение извечные темы русской литературы, как тема любви, жизни и смерти, рока или судьбы, тема идеалистического прошлого, тема иллюзорного будущего, тема трагического настоящего. Одной из главных особенностей творчества поэта стало то, что эти темы соединены единством его поэзии. Примером такого органичного соединения является, например, стихотворение «Одиночество».

Уже в названии стихотворения заложена классическая тема для философской лирики Дмитрия Мережковского - тема одиночества и грусти в этом одиночестве. Эта мысль подтверждается уже первыми строками:

Поверь мне: - люди не поймут
Твоей души до дна!..
Как полон влагою сосуд, -
Она тоской полна.

Ещё больше эта тема подчеркивается использованием таких фигур речи как умолчание во второй строке, и синтаксический параллелизм между первыми двумя и последними двумя строками. Сравнение в человеческой душе с наполненной влагою сосудом свидетельствует о том, что это бесконечный процесс наполнения душевной энергии становится непредсказуемо для самого человека, который зачастую сам не может понять где оно дно его душе? И насколько оно наполнено? Вторая строка является конкретизация той базовой мысли, которая транслируется в следующих строках:

Когда ты с другом плачешь, - знай:
Сумеешь, может быть,
Лишь две-три капли через край
Той чаши перелить.

Лексический повтор, который ещё больше усиливает использованную в третьей строке градацию, способствует реализации ключевой проблемы данного стихотворения: проблемы сложности определения дна своего внутреннего мира. Это проблема помимо лексического повтора и градации усугубляется использованием характерного эпитета в оценочные окраски больной души. Данная словоформа ещё больше подчёркивает и вторую проблему неразрывно связанную с предыдущей, проблема травмированной различными факторами окружающего мира внешнего бытия человеческой души, которая болит от неразделённой любви, болит от тягостных минут воспоминаний прошлого, тех ударов судьбы, которую зачастую она получает в свой адрес. Третья строфа является апофеозом утверждения данной мысли:

Чужое сердце-мир чужой
И нет к нему пути!

В него и любящей душой
Не можем мы войти.

Это строфа раскручивает еще одну проблему- проблему неразгаданности внутреннего мира другого человека. Иногда нам кажется, что, ориентируясь на собственные мировоззренческие интересы картины восприятия мира, мы можем познать и душу и сердце другого человека, что они нам хорошо понятны и знакомы, но на самом деле это лишь иллюзия, это лишь кажущееся умозаключение, которое является лжестереотипом, потому что внутренний мир другого человека- это целая неразгаданная вселенная. Если человек даже не в состоянии понятие где и в чем заключается дно его собственной души, и это тем более он не способен познать и внутреннее «Я» окружающих его людей. Эта мысль продолжается следующими строками:

И что-то есть, что глубоко
Горит в твоих глазах,
И от меня- так далеко,
Как звезды в небесах....

Этот разрыв между личностно-ориентированным индивидуальным осознанием твоего собственного бытия и бытия другого человека подчёркивается характерными сравнением экспрессивно-оценочной окраски "как звезды в небесах" усиливающего эту дистанцию, показывающего всю немыслимость этого расстояния между твоим сердцем и сердцем другого человека. Последняя строфа обращает на себя внимание образ-символ характерный для поэзии старших символистов -это образ тюрьмы:

В своей тюрьме, - в себе самом,
Ты, бедный человек,
В любви, и в дружбе, и во всем
Один, один навек!..

Таким образом, тема одиночества приобретает здесь кольцевую основу, потому что трансляция этой темы начинается со стихотворения. И кульминация этой мысли передаётся в конце стихотворения. И мы понимаем, что выход из этого процесса невозможен. Это некий тупик человеческой души, но блуждая в котором люди проводят весь отведённый ими путь жизненного бытия.

Идея стихотворения заключается в том, что невозможно познать мир человеческой души в его проявлениях, причём как своей собственной, так и других людей, как и невозможно познать всю эту вселенную в её сложной противоречивой диалектике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андрущенко Е.А., Фризман Л.Г. Критик, эстетик, художник // Д.С. Мережковский. Эстетика и критика. М., Харьков. 2004.
2. Зобнин Ю.В. //Дмитрий Мережковский: жизнь и деяния / Ю.В. Зобнин. - Москва. – Молодая гвардия. 2008.
3. Мережковский Д. С. Пятая // Мережковский Д. С. Стихотворения и поэмы. СПб., 2000. С. 643.
4. М. Гаспаров, И. Корецкая //Русская поэзия серебряного века. 1890–1917. Антология. Ред. Москва: Наука, 2003.
5. Полонский В. В. Дмитрий Мережковский//Русская литература 1920-1930-х годов. Портреты прозаиков: В 3 т. Т. 1. Кн. 1.М.: ИМЛИ РАН, 2016.
6. Холиков А. Дмитрий Мережковский: Из жизни до эмиграции: 1865–1919 / А. Холиков. - СПб.: Алетейя, 2008.
7. Чураков Д.О. Эстетика русского декаданса на рубеже XIX–XX вв. Ранний Мережковский и другие / Д.О. Чураков. - Москва: МПГУ, 2007.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛИРИКАИ ФАЛСАФИИ ДМИТРИЙ МЕРЕЖКОВСКИЙ (ДАР МИСОЛИ ШЕЪРИ "ОДИНОЧЕСТВО")

Ин мақола ба хусусиятҳои лирикаӣ ва фалсафии Дмитрий Мережковский бахшида шудааст. Мавзӯи ҳаёти мамот, сарнавишт, танҳои ва ғамгинӣ мавзӯҳои асосии эҷодиёти ӯ мебошанд. Файр аз ин, дар мақола таҳлили идеявӣ бадеии яке аз шеърҳои Дмитрий Мережковский «Танҳои» оварда шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: символизм, декаденсия, лирика и философия Д.Мережковский, образы асои, рамзо, мавзуи ишқ, мавзуи танҳои ва ғам, мавзуи ҳаёт ва марг, таҳлили идеяӣ ва бадеии матн мебошанд.

ОСОБЕННОСТИ ФИЛОСОФСКОЙ ЛИРИКИ ДМИТРИЯ МЕРЕЖКОВСКОГО (НА ПРИМЕРЕ СТИХОТВОРЕНИЯ «ОДИНОЧЕСТВО»)

Данная статья посвящена особенностям философской лирики Дмитрия Мережковского. Тема жизни и смерти, судьбы, одиночества и грусти являются ключевыми темами его творчества. Кроме того, в статье приводится идейно-художественный анализ одного из стихотворений Дмитрия Мережковского «Одиночество».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: символизм, декаданс, философская лирика Д.Мережковского, основные образы символы, тема любви, тема одиночества и грусти, тема жизни и смерти, идейно-художественный анализ текста.

FEATURES OF THE PHILOSOPHICAL LYRICS OF DMITRY MEREZHKOVSKY (ON THE EXAMPLE OF THE POEM "LONELINESS")

This article is devoted to the peculiarities of Dmitry Merezhkovsky's philosophical lyrics. The theme of life and death, fate, loneliness and sadness are the key themes of his work. In addition, the article provides an ideological and artistic analysis of Dmitry Merezhkovsky «Loneliness» one of the poems.

KEYWORDS: symbolism, decadence, philosophical lyrics D. Merezhkovsky, the main images are symbols, the theme of love, the theme of loneliness and sadness, the theme of life and death, ideological and artistic analysis of the text.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Давлатбекова Мунзила* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **000066910**.

Сведения об авторе: *Давлатбекова Мунзила* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **000066910**.

Information about the author: *Davlatbekova Munzila* - Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **000066910**.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЯДЕРНОЙ ЗОНЫ И СЕМАНТИЧЕСКИХ СЕКТОРОВ ПОЛЯ «ЛОЖЬ, ОБМАН»

Негматов С.Э., Одиназода Ф.

Таджикский национальный университет

Ядерные для поля «Обман» смыслы выражаются глаголом *обманывать* и существительными *обман, ложь* „обман“, *неправда*. Именно эти лексемы обладают, в отличие от «речевых» *лгать, врать, вранье*, широтой значения, позволяющей им обозначать самые разные явления, классифицируемые как обман.

Его семантика, с одной стороны, размыта и может быть приписана к различным действиям, в разных ситуациях интерпретируемым как обман; с другой стороны, она «нагружена» дифференциальными семами и включает в себя идеи о ряде вполне определенных действий, формирующих общую идею обмана. Вокруг названного семантического ядра расположены все частные семантические сферы, заданные расчленением сложной семантики глагола (путем ее сужения до частного значения – выразителя конкретного действия).

Выбор в качестве манифестантов семантических групп именно глаголов связан с частотностью воплощения обманной идеи глаголами. Ниже представлено процентное соотношение категориально-грамматических сем (КГС) в анализируемом материале:

Таким образом, в центре ситуации обмана стоит процесс, действие, совершаемое кем-либо. Номинатора также интересуют участники этого процесса. Выражением же абстрактной идеи или характеристикой чего-либо диалект практически не занимается.

Внутри данного базового частеречного деления материала необходимо на основании анализа словарных дефиниций выделить семемы, составляющие семантическое поле «Обман». Выделение семем происходит с большой долей условности, так как словарные дефиниции диалектных словарей неоднотипны и несовершенны, а контексты зачастую отсутствуют; кроме

того, описываемые явления не отграничены друг от друга строго и включаются в семантические группы, являющиеся смежными и проницаемыми.

Внутри группы, имеющей КГС '**процессуальность**', можно выделить следующие семемы:

семема '**обманывать, говорить неправду**' выделяется на основании значений „обманывать, врать“, „обманывать, лгать“, „обманывать, сплетничать/распространять ложные слухи“, „клеветать, оговаривать“, „врать, лгать“, „врать, говорить пустое“, „обманывать, привирать“, „много говорить, болтать, врать“, „лгать, хвастать“, „выдумывать небылицы, врать, обманывать“ и некоторых подобных (ср., например, свердл. блудить „обманывать, врать“, пск. водить концы „заговаривать зубы, обманывать“; здесь и далее значения приводятся в их словарных формулировках, которые могут быть неточными и даже некорректными в объединении разноплановых понятий, ср. значение „обмануть, украсть“, однако подобные значения подсказывают смежные с обманом сферы действительности); семема '**обманывать, совершая мошенничество**' выделяется на основании значений „обманывать, плутовать, мошенничать“, „смошенничать, сжульничать, провести покупателя“, „обсчитать, обмануть“, „обманывать, обирать“, „обмануть, обобрать, надуть“ и некоторых подобных (ср., например, арх., олон. *смухлачить* „сжульничать, смошенничать,

„выгодно продать что-л., провести покупателя“; семема '**обманывать, прибегая к хитрости, лицемеря**' выделяется на основании значений „ласкаясь, обманывать“, „обманывать, хитрить, выдумывать уловки“, „обманывать, лицемерить“, „обманывать, притворяться“, „льстить, обманывать лестью“,

„обманывать, лукавить“ и некоторых подобных (ср., например, *алюсничать* сиб.

„угодничать, льстить с корыстной целью“, тобол., забайк. „льстить, лицемерить“,

„обманывать“; семема '**обманывать, не выполняя обещаний**' выделяется на основании значений „обмануть, надавать пустых обещаний“, „надавать обещаний и не выполнить“ (ср., например, алт. проманежить „обмануть, надавать пустых обещаний“; семема '**обманывать в любви**' выделяется на основании значений „обманывать, изменять“, „изменять в любви“, „изменять мужу (жене)“ и некоторых подобных (ср., например, лапти плести „обманывать (жену, мужа), изменять“: Лапти плетет, а концов хоронить не умеет; Он женатый, а лезет к ей, лапти плетет, обманывает;

семема '**обманывать колдовством**' выделяется на основании значений „обманывать, околдовывать, одурять“, „обманывать, колдовать“ (ср., например, пск. морочить беса „обманывать, колдовать“; семема '**испытать обман**' выделяется на основании значений „быть обманутым“, „поверить неправде“ и некоторых подобных (ср., например, ворон. галки в рот влетели „кто-л. остался обманутым“; семема '**пережить измену в любви**' выделяется на основании значений „испытать измену в любви“, „пережить измену“ (ср., например, пск. *рогатку получить* „узнать об измене любимой девушки“, новг. *получить блин* „пережить измену“: *Ну что, милый, получил блин? Нюшка вчера с другим провожалась; Девушка ему понравилась, он уж к ней приглядываться стал, а она возьми и к другому переметнись. Получил блин, вот как.*

Внутри группы, имеющей КГС '**предметность**', выделяются следующие семемы: семема '**обманщик, тот, кто говорит неправду**' выделяется на основании значений „обманщик, лгун“, „обманщик, врун“, „лгун, врун, сплетник“, „врун, болтун“, „лгун, хвастун“, единичного значения „тот, кто поддерживает хвастовство, ложь другого, врун, обманщик“ и некоторых подобных (ср., например, вят. *елдыга* „лгун, обманщик“

семема '**обманщик, мошенник**' выделяется на основании значений „обманщик, плут“, „обманщик, мошенник“, „обманщик, скряга“ и некоторых подобных (ср., например, арх., ворон., курск. *жэга* „плут, обманщик, хитрый человек“; семема '**обманщик, лицемер**' выделяется на основании значений „льстец, обманщик, притворщик“, „тот, кто притворяется, обманщик, неискренний человек“ (ср., например, казан. *галан* „льстец, обманщик“; семема '**обман, неправда**' выделяется на основании значений „обман“, „обман, ложь, хитрость“, „ложь, неправда“ и некоторых подобных (ср., например, р. Урал *свист* „ложь, неправда“: *Свист – это значит вранье, болтовня.*

Перечисленные семантические секторы, составляя «сильную», центральную часть семантического поля, внутри каждой группы с общей КГС объединяются на основании общих категориально-лексических сем (КЛС): „обманывать как-либо“, „быть обманутым как-либо“, „обманщик“, „обман“, „обманывающий“. Каждая семема связана с ядерным семантическим компонентом „обманывать“, так или иначе отражая какой-либо фрагмент ситуации обмана. Дифференциальные семы внутри каждой КЛС нестрого закреплены за диалектными лексемами: очевидно, каждая из лексем в конкретном словоупотреблении может варьировать свое значение, что отражается на словарных дефинициях, ср., например, ряз. *макар* „лицемер, плут“, тамб. *згальный* „насмешливый, любящий зубоскалить, говорящий вздор, обманывающий, лживый“ и др.

Такие лексемы относятся к каждому семантическому сектору, к которому имеют отношение своими дифференциальными семами (*макар* „лицемер, плут“ принадлежит как сектору „обманщик, мошенник“, так и сектору „обманщик, лицемер“). В случае, если у лексемы зафиксирована дифференциальная сема, не принадлежащая центральной части поля (см. выше: *згальный* „насмешливый, говорящий вздор“ наравне с „обманывающий, лживый“), она классифицируется по «обманной» семе, другие при этом подсказывают семантические области, соседствующие с «сильной» частью рассматриваемого семантического поля.

Каждая из семем может объединять в себе дифференциальные семы, в некоторых случаях семантически значительно отстающие друг от друга.

Внутри секторов ‘**обманывать, говорить неправду**’ и ‘**обманщик, тот, кто говорит неправду**’ говорение неправды имеет разные причины, цели и масштабы. Формируется семантическая шкала, на которой разграничиваются значения „врать“ от значений „хвастаться“, „лгать“ и „клеветать“; переход от одного значения к другому обусловлен различиями в целях говорящего неправду, в оценивании явления социумом и в степени серьезности последствий.

Значения „врать“ и „лгать“, несмотря на общий базовый смысловой компонент „говорить неправду“, имеют некоторые ощутимые различия. Сам глагол *врать* отличают более широкие возможности употребления по сравнению с глаголом *лгать*: *лгать* „говорить неправду, обманывать“, *врать* „говорить неправду, лгать; говорить вздор, пустословить“. В словарной дефиниции закреплён существующий в языке устойчивый семантический перенос „болтать, пустословить“ → „врать“, который отражается в возможности присутствия этих двух значений у одной номинации (ср., например, *боронить боронү* „болтать, пустословить“, „говорить неправду, врать“, олон., новг. *базліть* „говорить пустое, врать“).

ЛИТЕРАТУРА

1. Плотникова С. Н. Неискренний дискурс (в когнитивном и структурно-функциональном аспектах) / С.Н. Плотникова. - Иркутск, 2000.
2. Попчук О. М. Лингвистические и паралингвистические средства реализации ложного высказывания в акте коммуникации: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 2006.
3. Родионова И. В. Глаголы с антропонимической корневой морфемой в русских народных говорах (I) // Ономастика и диалектная лексика. Сборник научных трудов. Выпуск 5. / Под ред. М. Э. Рут., Л. А. Феоктистовой. Екатеринбург, 2004.
4. Рут М. Э. Образная номинация в русском языке / М.Э. Рут. - Екатеринбург, 1992.
5. Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности / Отв. ред. В. Н. Телия. М., 1991.
6. Толстая С. М. К понятию культурных кодов // Сборник статей к 60летию А. К. Байбурина. СПб., 2007. С. 23–31.

ХУСУСИЯТҲОИ МАЙДОНИ АСЛӢ ВА ҚИСМҲОИ СЕМАНТИКИИ ДОМЕНИ "ДУРӢҒ, ФИРЕБҒАР"

Ин мақола нишон медиҳад, ки мафҳуми фиреб дар забон таҷассумҳои сершумор ва тағйирёбанда дорад. Ин аз мазмуни семантикии он, бо дараҷаи баланди ифоданокии хоси воҳидҳои забони «фиребӣ», бо аҳамияти қаллобӣ ҳамчун падида аст. Сабаби аҳамияти он метавонад дар он бошад, ки феълҳои фиреб, дурӯғ, исмҳои фиреб, на рост, дурӯғ аз чумлаи вожаҳои забони русӣ мебошанд, ки дар матнҳои гуногуни жанр хеле зиёд ба назар мерасанд.

КАЛИДВОЖАҲО: дурӯғ, фиреб, матн, дискурс, забони русӣ, доираи семантикӣ, қисмҳои нутқ, маънои калима.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЯДЕРНОЙ ЗОНЫ И СЕМАНТИЧЕСКИХ СЕКТОРОВ ПОЛЯ «ЛОЖЬ, ОБМАН»

В статье раскрывается понятие обмана, который имеет в языке множественное и вариативное воплощение. Это связано со смысловым его наполнением, с высокой степенью экспрессии, присущей «обманным» языковым единицам, со значимостью обмана как явления. Доказательством значимости может служить факт вхождения глаголов *обманывать, обмануть, лгать, врать*, существительных *обман, неправда, ложь* в число слов русского языка с высокой частотой появления в текстах разной жанровой дифференциации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: ложь, обман, текст, дискурс, русский язык, семантическое поле, части речи, значение слова.

CHARACTERISTICS OF THE NUCLEAR ZONE AND SEMANTIC SECTORS OF THE FIELD "FALSE, DECEPTION"

The article reveals the concept of «deception» in the language which has a plural and variative incarnation. This is due to its semantic content, with a high degree of expression inherent in "deceptive" linguistic units, with the significance of deception as a phenomenon. The proof of significance can be the fact that the verbs to deceive, deceive, lie, lie, nouns deceive, not true, lie are among the words of the Russian language with a high frequency of occurrence in texts of different genre differentiation.

KEYWORDS: lie, deceit, text, discourse, Russian language, semantic field, parts of speech, word meaning.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Негматов Саъдуллоҷон Эргашевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон доктори илмҳои педагогӣ, профессор. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E – mail: akila.ru@mail.ru

Одиназода Фарида – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **988084061, 989252000**. E – mail: farida.odinazoda@mail.ru

Сведения об авторах: *Негматов Садуллоджон Эргашевич* – Таджикский национальный университет, доктор педагогических наук, профессор. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E – mail: akila.ru@mail.ru.

Одиназода Фарида – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **988084061, 989252000**. E – mail: farida.odinazoda@mail.ru

Information about the authors: *Negmatov Sadullojon Ergashevich* - Tajik National University? Doctor of Pedagogical Sciences, Professor/ E – mail: akila.ru@mail.ru

Odinazoda Farida - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **988084061, 989252000**. E – mail: farida.odinazoda@mail.ru

ИСТИЛОҶ ВА ИСТИЛОҶШИНОСӢ АЗ НИГОҶИ ДОНИШМАНДОНИ ВАТАНИ ВА ХОРИҶӢ

Розиқова Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пеш аз он ки ба таҳлили амиқи масъала равам, қобили қабул аст, ки каме дар бораи пайдоиши этимологии истилоҳ ва истилоҳотшиносӣ дар забон маълумоти мухтасар арз намоем.

Истилоҳ вожаи арабӣ аст. Решаи он феъли **салаҳал/ салуҳа** мебошад, ки аз он вожаҳои гуногун ҳамчун: **ислоҳ, солеҳ, сулҳ, салоҳ, салоҳият, масолеҳ, мусталаҳ, муслех, маслиҳат** ва монанди инҳо ба вучуд омадаанд. Вожаи истилоҳ низ бо вожаҳои зикршуда ҳамреша аст ва аз он байн бо вожаи мусталаҳ ё гунаи ҳамӣ он - мусталаҳот ҳаммаъно аст. Истилоҳ дар луғатҳо дар ду маънӣ шарҳ ёфтааст. Масалан, дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” айнан бо чунин маъниҳо оварда шудааст: 1) бо ҳам сулҳ кардан, оштии кардан; 2) калима ё иборае, ки хоси мардум (мас. аҳли як касб) аст ё дар байни онҳо маънои махсусе пайдо кардааст; 3) калимае, ки дар соҳаи илму фан барои ифодаи маънои махсуси ғайриаслӣ қабул шудааст, термин ва ғайра”.

Ҳамин тавр, истилоҳ вожаҳову ибораҳои махсусе мебошанд, ки дар ягон риштаи илмӣ ё соҳаву касб ба қор гирифта мешаванд ё ба таври дигар истилоҳ вожаҳову ибораҳои махсуси илмӣ - соҳавӣ мебошанд.

Масалан, дар илми забон вожаҳое монанди: исм, феъл, мубтадо, хабар, калима, ибора, чумла, фонетика, морфология, пайрав, пайвандак, чида ва ғ. ҳукми истилоҳро доранд. Дар адабиёт вожаҳое монанди: газал, шеър, рубой, достон, роман, повест, қофия, вазн (- и аруз) ва ғ. ҳукми истилоҳро доранд. Дар илми кимиё ин вожаҳо ҳукми истилоҳро доранд: ангишт, тило, нуқра, модда, маҳлул, фосфор, астат, бром ва ғ. дар таърих: сулҳ, ҷанг, бухрон, салоҳ, муоҳида, оташбас, ҷанги шаҳрвандӣ, ҳолати пешазбухронӣ, вазъи сиёсӣ, дипломатия, тавофуқнома, инқилоб, ошӯб, оромӣ, субот ва ғ.

Истилоҳот муродифот надоранд ва агар дошта бошанд ҳам, аз байни онҳо танҳо як вожа ҳукми истилоҳро мегирад. Масалан, вожаҳои ном (точикӣ) ва исм (арабӣ) - ҳарду муродифанд, вале ҳукми махсусро вожаи исм гирифтааст ва ҳамчун истилоҳи забоншиносӣ қабул шудааст. Вожаҳои **сифат** (арабӣ), **аломат** (арабӣ), **нишона** (точикӣ) ҳам муродифанд, вале аз байни ин се танҳо вожаи **сифат** ҳукми истилоҳи забоншиносиро гирифтааст.

На ҳар як калимаи хос истилоҳ аст ва на ҳар маҷмуи вожаҳои махсусро истилоҳот номидан мумкин аст. Мафҳуми «истилоҳ» дар байни намоёндагони соҳаҳои гуногун мазмуни нобаробар дошта, ба таври худ муайян карда шудааст. Дар «Лугати мантиқӣ» - и Н.И. Кондакова истилоҳ ҳамчун калима ё иборас муайян карда мешавад, ки номи дақиқи мафҳуми қатъӣ муайян карда шудааст. «Инчунин калима ё ибораси махсус истилоҳ номида мешавад, ки барои ифодаи чизе дар ин ё он соҳа ё касби муайян қабул шудааст» [7]. Ҳамин тариқ, муаллиф истилоҳро чун ҳама гуна калима (аниқтараш мафҳуми бо ягон калима алоқаманд) медонад, агар ба он таърифи қатъӣ дода шавад. Ин фаҳмиши истилоҳ дар илми Юнони қадим аз замони Афлотун пайдо шуда, ҳазорсолаҳоро паси сар кардааст.

Дар фарҳанги энциклопедии фалсафӣ [7] чанд таърифи мухталифи истилоҳ омадааст: «Истилоҳ (лот. **Terminus** — сарҳад, ҳудуд, анҷом). 1. Номе, ки дорои мазмуни махсус (илмӣ) буда, дар заминаи ҳама гуна назария ё шохҳои дониш зикр гардидааст; 2. Дар фалсафаи қадим мафҳуме, ки ҷанбаҳои устувор ва муҳимми воқеиятро бар хилофи образҳои гуногун ва тағйирёбандаи он муқаррар мекунад (монанди мафҳуми муосири «қонун»); 3. Дар силлогистика ва мантиқи анъанавии аристотелӣ унсурҳои ҳукмхое, ки силлогизмро ташкил медиҳанд: субъектҳо ва хабарҳои ҳулоса ва далелҳои он.

«Намоёндаи дониши касбӣ оиди хусусияти системавии онҳо ва мавҷудияти асосҳои кофӣ барои истилоҳоти ин ва ё он мафҳум на ҳамеша андешида, тамоми вожаҳои марбут ба касби ҳудро истилоҳ медонад.

Нишонаи падидаи истилоҳ (термин) дар асоси таърифи фалсафӣ гносеологияи (маърифатшиносӣ) он мавҷуд буда, таъкид менамояд, ки бо ёрии истилоҳот дар шакли моддӣ натиҷаҳои донишҳо собит мешаванд; истилоҳот натиҷаҳои донишҳоро дар соҳаҳои махсус (илм, истеҳсолот, иқтисод ва ғайра) муқаррар мекунад. Инчунин, истилоҳот мисли дигар воситаҳои рамзӣ донишҳои мавҷударо мустақкам намуда, мафҳумҳо ва категорияҳоро ифода мекунад.

Дар натиҷаи инкишофи истилоҳоти даркшавандаю зеҳнӣ мафҳуми зерини истилоҳ ба вучуд меояд: «истилоҳ падидаи динамикӣ буда, дар ҷараёни шиноخت (дарк), гузариш аз мафҳум – категорияи раванӣ ба мафҳуми лафзӣ, бо назария, мафҳуми мушаххаси алоқаманд, ки ин ё он соҳаи дониш ва фаъолиятро дарк мекунад, ба вучуд омада, ташаккул меёбад ва амиқтар мешавад» [16; сах. 20].

В.М. Лейчик чунин мешуморад, ки ҳамаи таърифҳои забонии истилоҳ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд. Дар гурӯҳи якум чунин фаҳмида мешавад, ки истилоҳот - калимаҳои махсус дар таркиби луғавии забони табиӣ мебошанд. Дар таърифҳои гурӯҳи дуюм чунин ақидаест (изҳороти Г.О.Винокур), ки истилоҳот калимаҳои махсус набуда, балки танҳо калимаҳои дорои вазифаи махсус мебошанд [16]. Ақидаи оиди калимаҳои махсус будани истилоҳот ба Д.С.Лотте тааллуқ дорад, ки истилоҳ бар хилофи калимаи муқаррарӣ ҳамеша мафҳуми қатъӣ муайянро ифода намуда, бояд кӯтоҳ ва аз сермаъноӣ маҳрум бошад [16].

Вале ин гуфтаҳо ҳанӯз дар солҳои 60-уми асри гузашта мавриди танқид қарор гирифта, эътироф шуда буд, ки истилоҳ вожа ё ибораси дар вазифаи махсус буда: «истилоҳ - аломати забоние, ки мафҳуми махсусро ифода мекунад» [15, с.30].

А.В. Суперанская истилоҳро ба таври зайл таъриф мекунад: «Истилоҳ калимаи (ё ибораси) махсусест дар фаъолияти касбӣ қабул шуда, дар шароити махсус истифода

мешавад. Истилоҳ як ифодаи шифоҳии мафҳуме мебошад, ки ба системаи мафҳумҳои соҳаи муайяни донишҳои касбӣ дохил карда шудааст. Истилоҳ унсури асосии возеҳи забон барои мақсадҳои махсус мебошад» [17, с.14].

Ҳамин тариқ, мо метавонем «истилоҳ»-ро ҳамчун калимаи махсусе муайян кунем, ки ба ифодаи як мафҳум ё номбарии ашё майл намуда, дар шароити муайян истифода мешавад.

Дар заминаи равиши функционалӣ-забоншиносии истилоҳот, ки истилоҳро ҳамчун калима ё ибора дар вазифаи махсус меҳисобад, масъалаи мураккабе ба миён меояд: истилоҳ калима (яъне воҳиди луғавӣ) аст ё танҳо вазифаи калима? Оё истилоҳот дар системаи луғавии забон як қабати алоҳидаро ташкил медиҳанд?

В.М. Лейчик маводҳои забонро таҳлил намуда, изҳор менамояд, ки ҳалли ин масъала яхела нест. Аксарияти воҳидҳои луғавӣ, ки истилоҳот эътироф мешаванд, дар истилоҳот ё системаҳои истилоҳотӣ аз доираи лексикаи ғайримахсус шомил шуда, чунин гаштаанд. Қабл аз истилоҳ шудан чунин воҳидҳо ба мисли бинӣ (-и киштӣ), истиора (бардоштан, кӯчонидан) лексемаҳои ғайримахсуси забонӣ мувофиқ буданд [16]. Ба ибораи дигар, дар аксари мавридҳо истилоҳот аз рӯи сохтори шаклии худ аз дигар воҳидҳои луғавии забони табиӣ мувофиқ фарқ намекунанд. Маҳз аз ин рӯ, ҳамон як воҳиди луғавӣ дар забон ҳамчун истилоҳ ва ғайриистилоҳ вучуд дошта метавонад.

В.Шмидт аломатҳои зеринро муайян мекунад, ки истилоҳотро тавсиф намуда, онҳоро ба синфи нисбатан мустақил ҷудо мекунад:

- 1) алоқамандӣ ба як соҳаи махсуси муайян;
- 2) возеҳӣ (моҳиятноқӣ);
- 3) дақиқӣ (равшании мантиқӣ ва гносеологӣ);
- 4) ягонагӣ;
- 5) якмаъноӣ (такроршаванда);
- 6) худфаҳмонӣ (ангезаи равшан);
- 7) системанокӣ;
- 8) мухтасар ва сарфакорӣ ифода;
- 9) бетарафии комил ё мутлақи эстетикӣ, тез ва модалӣ.

Рӯйхати вижагиҳои дар боло зикршуда нишон медиҳад, ки майл ба дақиқӣ (якмаъноӣ)-и истилоҳ яке аз сифатҳои асосии он мебошад.

Бар хилофи «истилоҳ» мафҳуми «истилоҳот» дар муҳити забонӣ баҳсҳои махсуси ҷиддиеро ба вучуд намеорад. Аксари муҳаққиқони муосир ба истилоҳи «терминология» мазмуни зеринро гузоштаанд: истилоҳот аз маҷмуи истилоҳҳои ин ё он соҳаи фаъолияти инсон иборат аст. Бо вучуди ин, ихтилофҳои муайяне мавҷуданд, ки ба гуногунфигурии концептуалӣ оварда намерасонанд. Тадқиқотчиён, монанди Д. Лотте, А. Реформатский, И.В. Арнолд, К.Я. Авербух, Е.И. Ханпира, А.В. Суперанская, З.И. Комарова бар ин назаранд, ки истилоҳот мувофиқи қонунҳои худ ташаккул ва инкишоф меёбад, ки аз меъёрҳои забони адабӣ хеле фарқ мекунанд. Дигар забоншиносон (А.А.Брагина, К.Я.Авербух истилоҳотро ҷузъи таркибии луғавии забони адабӣ медонанд.

Яке аз асосгузори истилоҳшиносии шуравӣ - А. Реформатский ҳангоми муайян кардани мафҳуми истилоҳот ба мавқеи Соссюр (забоншинос) ишора мекунад, ки забон система аст. Аз ин рӯ, дар таркиби луғат системаҳо низ вучуд доранд, зеро дар шуури забонӣ, чунон ки Реформатский менависад, «калимаҳо ба ҳам муқобил бо ҳам алоқаманд гашта, системаҳоро ташкил медиҳанд».

Тавре ки дар боло зикр гардид, аксари истилоҳот истилоҳро ҳамчун калима ё ифодаи ифодакунандаи мафҳуми соҳаи ҳуди ҳамон ашё медонанд. Маҷмуи истилоҳҳои соҳаи ашё системаи истилоҳоти онро ташкил медиҳад. Вобаста ба ин, дар боло мисолҳои зеринро дар асоси соҳаҳои фалсафа, кимиё ва таърих овардаем.

Истилоҳ маъмулан бо роҳи ба дӯши калимаҳои мустаъмал бор кардани мазмуни мафҳуми мушаххас ба миён меояд. Шартӣ муҳим он аст, ки истилоҳ ифодагари яке аз нишонаҳои асосии мафҳум бошад ё ба таври қатъӣ бори маънии мафҳуми мушаххас бар дӯши истилоҳ вогузор карда шавад. Илова бар ин, дар ҳолатҳои истисноӣ, гоҳе истилоҳ метавонад хилофи мазмуни исмии худ бошад ва ё ба мазмуни исмии худ ягон робита надошта бошад.

К.Я. Авербух таъкид мекунад, ки истилоҳ як чузъи системаи истилоҳот ва аслан вожа ё таркиби вожаест, ки мафҳуми илмӣ касбии марбут ба ягон соҳаи махсуси дониш ва ё фаъолияти инсонро дар бар мегирад. Ин таъриф ба эътирофи «авлавияти системаи истилоҳҳо ва дуумдараҷагии унсурҳои он (истилоҳ танҳо дар ҳоле мавҷуд аст, ки чузъи ин система бошад)» асос ёфтааст.

Ҳамин тавр, таҳти системаи истилоҳот маҷмуи мурағабшудаи истилоҳотро дар назар дорем, ки муносибатҳои собит байни онҳоро инъикос намуда, муносибати байни мафҳумҳоро, ки аз онҳо ин истилоҳот асос ёфтаанд, инъикос менамояд.

Дар баробари инкишофи босуръати ин ё он соҳаи илм ва техника инъикоси фаъоли дастовардҳои он тавассути воситаҳои ахбори омма, гузаштани истилоҳоти алоҳида аз истифодаи махсус ба истифодаи умумӣ оғоз меёбад. Дар баробари ин, истилоҳот дурусти илмӣ худро гум карда, доираи қорбурди онҳо васеъ мегардад ва детерминологияи онҳо ба амал меояд. Ҳангоми истифодаи махсус дар система ҷойи мувофиқро ишғол намуда, истилоҳҳо худашон боқӣ мемонанд. Ҳамто ва омонимҳои онҳо, ки дигар мувофиқати зарурӣ ва дақиқии илмӣ надоранд, ба истифодаи умум мегузаранд. Дар ҳамин ҳангом онҳо калимаҳои муд мешаванд ва имкониятҳои услубӣ, эҳсосотӣ пайдо мекунанд. Чунин вожаҳои муд – истилоҳоти солҳои 1940-1950 атом ва ҳосилаҳои он, дар солҳои 60-ум моҳвора, дар солҳои 1970-ум моҳвора буданд. Истифодаи маҷозии онҳо пайдо шуд: атомчиён «фарзандони хурдсол», атомчиён «сиёсатмадороне, ки ба ҷанги атомӣ таҳдид мекунанд» ва ғ.

Як истилоҳро метавон ба истилоҳоти гуногуни забон дохил кард, ки омонимияи истилоҳотии байниилмӣ мебошад, масалан:

Реаксия - 1) дар химия; 2) дар физиология; 3) дар сиёсат;

редуксия - 1) дар фалсафа, 2) дар ҳуқуқ, 3) дар фонетика;

ассимилятсия - 1) дар этнография, 2) дар фонетика ва ғ.

Дар асоси чунин таҳлилҳои ба дастамада мо ба хулосае омадем, ки аз худ пурсем: “Пас забон истилоҳоти худро аз кучо мегирад?”

Роҳи аввал истифодаи забони умумӣ ҳамчун истилоҳи калимаи худ аст. Ҷиҳати мусбати ин дар он аст, ки захираи луғавии он маҳфуз аст, забон бо вожаҳои бегона банд нашудааст ва “вожа”-ро, ки ба сифати истилоҳ қабул намудааст, ба таври умум ҳар як гӯяндаи ин забон мефаҳмад.

Бо вучуди ин, қоидаи мазкур на ҳама вақт дуруст аст. Аввалан, вожа чун истилоҳ дорой маънои дигар, маҷозӣ ва баъзан метонимӣ мебошад, ки дар асоси маъно асосӣ ва бевосита қушодани он боз ҳам мушкилтар мегардад. Ҳамин тарик, фаҳмидани калимаи оддӣ ин маънои дарки дурусти мафҳуми истилоҳро надорад.

Ин мушкилотро истилоҳоте, ки калимаҳои хориҷӣ гирифтаанд, пешгирӣ мекунанд. Онҳо ба забон ҳамчун таҳаллус, нишона, қариб мисли номҳои хос (**қомбайн, контейнер, булдозер** ва ғайра) дохил мешаванд. Ҳамчун номҳои ашё ва ҳодисаҳо (**фен, эмбарго** ва ғайра) ҳангоми ба таври алоҳида истифода бурдани онҳо сирф номинативӣ буда, танҳо пас аз ташаккули истилоҳҳои ҳосилавӣ вазифаи семасиологӣ мегиранд, ки умумияти мафҳум ҳамчун пайвандак байни номинатсияҳои калимаҳои гуногун баромад мекунад.

Одатан, мутахассисон таърифҳои қорӣ истилоҳро истифода мебаранд, ки одатан нопурраанд, вале ҳосиятҳои муҳимми онро инъикос мекунанд, масалан, таърифи Г.О. Винокура: «Ҳар калима метавонад ҳамчун истилоҳ амал кунад... истилоҳ калимаи махсус нест, балки танҳо калимаест, ки вазифаи махсус дорад, вазифаи номгузории мафҳуми махсус, номи ашё ё падидаи махсус».

Дар таърифҳои истилоҳ бештар як хусусияти муҳим (масалан, робита бо мафҳуми илмӣ, мувофиқат ва ғайра) ошкор мешавад. “Истилоҳ воҳиди иттилоотии забони табиист. Истилоҳ интиқолдиҳандаи дақиқи иттилоот дар бораи мафҳуми илмӣ мебошад.

“Баъзан мегӯянд, ки истилоҳ мафҳумро номбар мекунад, нишон медиҳад, ифода мекунад ва ҳатто инъикос мекунад ва аз он бармеояд, ки ба истилоҳ вазифаи номинативӣ, аломатӣ, ифодакунанда ва ҳатто инъикоскунанда мансуб аст.”

Одатан, истилоҳи хуб дорой талаботи асосии зерин мебошад, ки бо муаллифони гуногун фарқ мекунанд: номуайяний, дақиқӣ, кӯтоҳӣ, пайвастагӣ, бетарафии эмотсионалӣ,

набудани вазифаи модалӣ ва услубӣ, бепарвоӣ ба контекст, мавҷуд набудани синонимҳо ва омонимҳо дар доираи як низоми истилоҳот ва ғайра.

Истилоҳоти тоҷикӣ асосан дар заминаи захираи гании луғавии дар тули бештар аз ҳазор сол гирдомада, забони зиндаи мардум, ҳамчунин сохтан ва пазируфтани истилоҳот аз забонҳои дигар ташаккул ёфтааст. Бояд гуфт, ки истилоҳоти тоҷикӣ дар даврони шуравӣ ҳамзамон бо пешрафти ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва илму фан, ба хусус зери таъсири истилоҳоти русӣ ва забонҳои дигар тақмилу тақомули бештар ёфт ва равиши илмӣ низомманд пайдо кард. Нахустин дастурамал, ки усули асосии истилоҳоти забони тоҷикиро то солҳои ҳафтадони садаи ХХ муқаррар мекард, «Установаи терминологияи забони тоҷикӣ» ном дошта, соли 1936 аз ҷониби Кумитаи марказии алифбои нав ва терминология (истилоҳот) ба тасвиб расид. Вале бояд ёдовар шуд, ки усулномаи мазкур дар руҳияи сиёсати давр таҳия шуда, ҷанбаи заифии илмӣ дошт ва дар роҳи пешрафти забони тоҷикӣ ва истилоҳоти миллӣ дар садаи сарнавиштсози бист то андозае монеа эҷод кард.

22 июни соли 1960 бо қарори Шурои Вазирони ҶШС Тоҷикистон (рақами 276) Комитети терминология (Кумитаи истилоҳот) дар назди Раёсати Академияи илмҳо аз нав таъсис ёфт ва соли 1969 ин Кумита бо ташаббуси собиқ Президенти Академияи илмҳо - устод Муҳаммади Осимӣ, ки ҳамзамон вазифаи раисии Кумитаро ба зимма дошт, ба аъзои Кумита лоиҳаи «Принсипҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ»-ро пешниҳод кард ва моҳиятан таҳияи усули истилоҳнигорӣ тоҷикиро дар навбати аввал ба имкониятҳои худ забони тоҷикӣ марбут донист.

Мусаллам аст, ки истилоҳнигорӣ аслан фаъолияти огоҳонаи сохтан, пазируфтани ва мавриди истифода қарор додани истилоҳот мебошад. Усул ё аслҳои асосии истилоҳнигорӣ тоҷикиро дар заминаи меъёрҳои асли ва таърихӣ забон метавон аз инҳо иборат донист:

Асли 1. Истифодаи босамар аз калимаҳои захираи луғавии забони тоҷикӣ, ки дар осори илмӣ адабии ниёгон ё дар забони зиндаи мардум маҳфуз мондаанд ва маънои истилоҳро ба пуррагӣ ифода мекунанд. Масалан: **замин, осмон, ситора, кӯҳ, дара, чашма, дарё, садаф, нукра, бузургӣ, сафеда, биринҷӣ, заъфарон, гахворачунбон, шудгор, ҳастӣ, сулола** ва ғ.

Асли 2. Ба маънии истилоҳи мушаххас қор бастанӣ вожа ё калимаҳое, ки дар забон маъмул мебошанд. Бо истифода аз ин асл ба дӯши калимаҳои маъруф ё номаъруфи забон бори ифодаи маънии истилоҳи мушаххас гузошта мешавад. Масалан: **бозор** (бозори пул, бозори мол, бозори қор, бозори қоғазҳои қиматнок, иқтисоди бозорӣ), **девон** (девони вазирон), **бозаргонӣ** (бизнес), **бозаргон** (бизнесмен) ва ғ.

Аз ин хотир шеваҳои асосии истилоҳсозии тоҷикӣ аз инҳо иборат дониста мешаванд:

1) шеваи сарфӣ ё вандафзоӣ:

а) сохтани истилоҳ бо пешванд: **абарсаҳт** (сверхпрочный), **абарсадо** (гиперзвук), **абармард** (сверхчеловек), **андарёфт**, **барсӯ**, **беандоза**, **боздошт**, **фаросавт**, **фурӯсӯ**, **ҳамчанд**, **норост**, **нопазиро**, **по(д)заҳр** ва ғ.;

б) сохтани истилоҳ бо пасванд: **гӯша**, **даҳа**, **овеза**, **асбак (чека)**, **хиштак (диоптр)**, **раванда**, **хазанда**, **дарозо**, **жарфо**, **пахно**, **гардон**, **нуҳгона** (ададҳои нуҳгона, яъне ададҳои аз 1 то 9), **ҷисмонӣ**, **дарёбор**, **астурлобгар**, **расадгоҳ**, **тиҳигоҳ**, **сангистон**, **шӯристон**, **варзиш**, **якӣ**, **сардсер**, **гармсер** ва ғ.;

2) шеваи нахвию сарфӣ:

а) сохтани истилоҳоти мураккаб: **буновар** (абцесс), **говмеш**, **дупайкар**, **сангпушт**, **турширин**, **дарозмиёна**, **донишнома**, **тандуруст**, **ёддошт**, **сурхраг**, **сесӯ**, **ҳазорпо**, **сарсом**, **мардумгӣҳ**, **ситораёб**, **шаборӯз**, **шоҳбалут** ва ғ.;

б) сохтани истилоҳоти мураккаби омехта: **уштурговпаланг**, **бодреса**, **модаронбӯ**, **сангберуноранда** (гӣҳ), **дувоздаҳангуштӣ** (рӯда) ва ғ.;

3) шеваи сарфию нахвӣ, яъне маънои истилоҳ пайдо кардан ҳангоми аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигари нутқ гузаштани калима бидуни вандафзоӣ ва ё воситаи дигар: **нимбурид**, **пурӣ**, **ростпахлу** (аз сифат), **истода**, **овеза**, **орамида**, **баранда**, **гарданда**, **гиранда**, **раванда**, **паранда** (аз сифати феълӣ), **гузар**, **шумор** (аз асоси замони ҳозираи феъл), **дошт**, **хост** (аз асоси замони гузаштаи феъл) ва ғ.

4) шеваи луғавию наҳвӣ, яъне ба истилоҳи мураккаб табдил шудани ибораи изофӣ ё чумлагуна: **мурғобӣ**, **бӯйимодарон**, **дорчинӣ**, **нимасб**, **канорирӯзӣ**, **каноришабӣ**, **кичуман**, **чуманкидид** ва ғ.

Шоистваи зикр аст, ки истилоҳи гиёҳшиносии кичуман (кӣ+чу+ман) ба сурати кичуман ба забони арабӣ ворид шудааст ва гунаи **чуманкидид** (чу+ман+кӣ+дид) ба арабӣ айнан дар шакли **ман роа мислӣ** (кӣ дид мисли ман) тарҷума гардидааст;

5) шеваи луғавию маъноӣ, ки дар ин шева ҳодисаи ба чанд маъно истифода шудани як истилоҳ ба назар мерасад. Масалан, калимаи маъруфи **сутун** дар ҳандасаи қадим ба сифати истилоҳ ба маънии устувона (цилиндр) қорбаст шудааст: **сутуни рост** (прямой цилиндр), **сутуни каж** (наклонный цилиндр); калимаи **тир** ба сифати истилоҳ ба маънии меҳвар (ось): **тири сутун** (ось цилиндра) омадааст. Калимаҳои **сурхӣ** ба маънии **шиҳоб** (метеор), **баландӣ** ба маънии **зирва** (апогей), **хирман** ба маънии ҳола (ореол) ба сифати истилоҳи нучумӣ ба қор рафтаанд.

Ҳамчунин феълҳои костану афзудан дар илми шумор (арифметика) ба маънии чамъу тарҳ ва дар илми нучум ба маънии нуксонӣ зиёдат истифода шудаанд;

Ёдоварӣ мебояд, ки шеваҳои луғавию наҳвӣ ва истилоҳсозии ихтисораҳо дар истилоҳсозии тоҷикӣ ниҳоят каммаҳсул мебошанд.

Асли 4. Истилоҳи нав бо унсури зинда ва маънодори забон сохта мешавад ва мутобиқи қоидаи маъмули истилоҳнигорӣ истилоҳ бояд таркибпазир буда, дар заминаи он барои сохтани истилоҳоти дигар имкон мавҷуд бошад. Масалан: **сармоя** (сармоягузор, сармоягузорӣ, сармоядор, сармоядорӣ, сармояфизоӣ, сармояи иҷтимоӣ, сармояи қарзӣ, сармояи аслӣ, сармояи эълоншуда, сармояи инсонӣ, сармояи аввалия, сармояи сахмӣ, сармояи табиӣ, сармоягузори мустақил, сармоягузори дохилӣ, сармоягузори хориҷӣ, сармоягузори мустақим, сармоягузори воқеӣ), **паймон** (паймонгар, паймонкор, паймонкорӣ, паймоншикан, паймоншиканӣ), **сахмия** (сахмиядор, сахмиядорӣ, сахмияфурушӣ, сахмияи номӣ, сахмияи одӣ, сахмияи имтиёздор) ва ғ.

Асли 5. Тарҷумаи озоди истилоҳ, яъне сохтани истилоҳоти нав бо роҳи тарҷумаи озоди истилоҳот аз забонҳои дигар, ба хусус аз забонҳои русӣ ва англисӣ. Масалан: **ҳаққи иштироки афзалиятнок** (квалифицированная доля участия), **меъёрҳои мақбул** (пруденциальные нормативы), **иқоматнома** (вид на жительство), **биманом** (страховой полис), **қарзи худтаҷдид** (автоматически возобновляемый кредит), ва ғ.

Асли 6. Тарҷумаи маъноӣ истилоҳ ё сохтани истилоҳи нав бо роҳи баёни мафҳуми истилоҳ аз забонҳои дигар. Масалан: **икрори ихтиёрӣ** (явка с повинной), **рӯёнидан бо қарори суд** (отсуждение), **табақаи зерҳок** (подпочва) ва ғ.

Асли 7. Сохтани истилоҳи нав бо роҳи ҳамроҳ кардани калима ва унсуру воситаҳои калимасозии тоҷикӣ ба истилоҳи забонҳои дигар. Масалан: **дуатома** (двухатомный), **қарбиди оҳан** (железистый углерод), **даҳанаи вулқон** (жерло вулкана), **оҳанубетон** (железобетон) ва ғ.

Асли 8. Сохтани истилоҳи нав бо роҳи ба таркиби истилоҳи русӣ ё забони дигар ҳамроҳ кардани унсуру воситаҳои калимасозии тоҷикӣ. Масалан: **бонқдорӣ**, **бетонрез** (бетонщик), **бомбаандоз** (бомбардировщик), **мошинрон** (машинист), **пианинонавоз** (пианист), **футболбоз** (футболист) ва ғ.

Асли 9. Бо калимаи мураккаб ифода кардани истилоҳе, ки дар забони русӣ ва забонҳои дигар дар қолаби ибора таркиб ёфтааст. Масалан: **садоафкан** (акустический излучатель), **садопарда** (голосовая связка), **ангиштсанг** (каменный уголь), **намаксанг** (каменная соль), **мағзпарда** (мозговая оболочка), **ҳароммағз** (спинной мозг), **сарсагтр** (красная строка), **сиккаҳона** (монетный двор), **тирреша** (стержневой корень) ва ғ.

АДАБИЁТ

1. Абдулфайзов Саиднуриддин. Лексико-семантический анализ дипломатических терминов таджикского языка: автореф. дисс. канд. филол. наук: 10.02.22 – Языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии (таджикский язык) / Саиднуриддин А. – Душанбе, 2013. – 22 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. / О.С. Ахманова. – М.: Наука, 1966. – 605 с.
3. Бархударов С.Г. Актуальные задачи лексикографии в области терминов // Проблема определений терминов в словарях разных типов. / С.Г. Бархударов. – Ленинград, 1976. – С. 38-46
4. Баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷикӣ. // Маҷмуаи мақолаҳо. – Душанбе, 1964. – 350 с.

5. Дешериев Ю.Д. Проблемы универсализации (интернационализации) терминологии. / Ю.Д. Дешериев. // Проблемы разработки и упорядочения терминологии в Академиях наук союзных республик. – Москва, 1983. – С. 112 – 121
6. Звегинцев В.А. Проблема знаковости языка / В.А. Звегинцев. - М., 1956. 342с
7. Кондаков Н.И. Логический словарь / Н.И. Кондаков М., 1975. 594с. Философский энциклопедический словарь. М., 1983. 681с.
8. Лотте Д. С. Как работать над терминологией. / Д.С.Лотте. – М., 1968. –168 с.
9. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. - М.: КомКнига, 2006. - 256 с.
10. Меъёрҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1971. –62 с
11. Мухаммадиев М.Принсипҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ. /М.Мухаммадиев. / Масъалаҳои забони тоҷикӣ. - Душанбе. Ирфон, 1967. – ФЗТ с.
12. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка. /А. А. Реформатский. // Проблемы структурной лингвистики. – Москва. 1968. – С.103-126
13. Реформатский А.А. Вопросы терминологии / А.А. Реформатский. - М.: Аспект, 2005. -403 с.
14. Реформатский А.А. Введение в языкознание / А.А. Реформатский. - М.: Аспект Пресс, 2008. -536 с.
15. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. - М., 2003. С.14.
16. Татаринцов В.А. Исторические и теоретические основания терминоведения как отрасли отечественного языкознания: диссертация д-ра филол.н., М., 1996. 30с
17. Schmidt W. Fachsprachen und gemeinsprache. 1968 №4. - с.10.
18. Қосимова М.Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик. / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 113 с.

ИСТИЛОҲ ВА ИСТИЛОҲШИНОСӢ АЗ НИГОҲИ ДОНИШМАНДОНИ ВАТАНӢ ВА ХОРИҶӢ

Истилоҳшиносӣ яке аз самтҳои муҳими илми забоншиносӣ ба шумор рафта, таҳлил ва омӯзиши амиқро талаб мекунад. Мақолаи мазкур ба яке аз шохаҳои илми забоншиносӣ истилоҳот бахшида шудааст. Сарфи назар аз шумораи зиёди мақолаҳои илмӣ, ки ба истилоҳу истилоҳшиносӣ бахшида шудаанд, таваҷҷуҳ ба ин мавзӯи тадқиқот кам намешавад. Аз ин рӯ, мо ҳам ба ин мавзӯ рӯ оварда, дар мақола назари донишмандони ватанӣ ва хориҷиро доир ба истилоҳ ва истилоҳшиносӣ ҷамъоварӣ карда, онҳоро таҳлил намудем.

КАЛИДВОЖАҲО: истилоҳ, истилоҳшиносӣ, истилоҳ-калимаҳо, истилоҳ-ибораҳо, забоншиносӣ, луғатшиносӣ.

ТЕРМИНОЛОГИЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ

Терминология является одним из важнейших разделов языкознания и требует глубокого анализа и изучения. Данная статья посвящена одному из разделов языкознания. Несмотря на значительное количество научных работ, посвященных терминам и терминологиям, интерес к данному предмету исследования не угасает. Поэтому в статье мы затронули этот вопрос и проанализировали взгляды отечественных и зарубежных ученых на термин и терминологию.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: термин, терминология, термины-слова, термины-словосочетания, языкознание, лексикология.

TERMINOLOGY FROM THE POINT OF VIEW OF DOMESTIC AND FOREIGN SCIENTISTS

Terminology is an essential part of linguistics and requires in-depth analysis and study. This article is devoted to one of the sections of linguistics. Despite a considerable amount of scientific work on terms and terminology, interest in the subject is not diminishing. Therefore in the article we touched upon this issue and analyzed views of domestic and foreign scientists on the term and terminology.

KEYWORDS: term, terminology, one-word terms, terminological collocations, linguistics, lexicology.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Розиқова Шаҳноза* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992)554447760. E-mail: rozikovasahnoza@gmail.com

Сведения об авторе: *Розиқова Шаҳноза* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса кафедры английского языка и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992)554447760. E-mail: rozikovasahnoza@gmail.com

Information about the author: *Roziqova Shahnoza* – Tajik National University, second-year master`s student of the Department of English language and comparative typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992)554447760. E-mail: rozikovasahnoza@gmail.com

ИФОДАИ ПЕШОЯНДҶОИ МАКОН ДАР ЗАБОНҶОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ (дар асоси маводи «Шохзода ва Гадо»-и Марк Твен)

Нуралшева Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бо касби истиқлолият намудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳо бо тамоми кишварҳои ҷаҳон боло гирифт, ки ин зарурати омӯзиши забонҳои байналмилалиро аз пештара бештар намуд. Бо назардошти ин зарурат Ҳукумати кишвар, ба вижа Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваста ба забаномӯзӣ забондонии шаҳрвандон, хусусан ҷавонон таваҷҷуҳ менамоянд. Чунончи Пешвои миллат таъкид намудаанд, ки «донистани забонҳои дигар, махсусан забонҳои русӣ ва англисӣ барои наврасону ҷавонони мо зарурати воқеии рӯз аст. Ҳангоми хостагирӣ ва ҷобачокунии кадрҳо маҳз дараҷаи баланди касбӣ, донишҳои васеи муосир, дар сатҳи хуб донистани забони давлатӣ, забонҳои хориҷӣ ва технологияҳои замонавӣ, дараҷаи баланди масъулиятшиносӣ ватандӯстӣ, покҷиҳдонӣ ва оштинопазирӣ нисбат ба ҳолатҳои коррупсионӣ бояд меъёрҳои асосӣ гарданд» [<http://prezident.tj/node/4318>].

Бе тардид дар самти забаномӯзӣ яке аз бахшҳои муҳимро донистани қоидаҳои грамматикӣ забон ташкил медиҳад. Барои беҳтар аз худ намудани қоидаҳои грамматикӣ дилхоҳ забони хориҷӣ муқоиса намудани он бо қоидаҳои дастурии забони модарӣ айни муддао мебошад, зеро тақия ба ин метавон ба умумиятҳои ҷузъиётҳои он ба ҳубӣ оғаҳӣ ёфту хангоми корбурди он аз хатонамоя то андозае эмин гашт.

Забони англисӣ аз ҷумлаи забанҳоиест, ки дар байни мардумони гуногуни ҷаҳон ба вазифаи забони муошират ба кор бурда мешавад. Бояд қайд кард, ки имрӯз дар ҷумҳуриамон омӯзиши забони англисӣ дар мактабҳои миёна ба таври васеъ ба роҳ монда шудааст. Қарори Президенти ҶТ аз 04.05.2003 “Оид ба баланд бардоштани сатҳи омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ” моро водор менамояд, ки барои беҳтар ва хубтар тайёр кардани мутахассисони ҷавон талошҳои зиёде варзем.

Маълум аст, ки омӯзиши забони дигар аз донистани грамматикаи забони модарӣ вобастагии зиёд дорад, зеро грамматика ба забон як ранги мавзуну бо маъно мемиҳад ва шахсро мебояд то забони дигарро дар муқоиса бо забони худ омӯзад. Ҳангоме, ки мо забони модариро бо забони хориҷӣ муқоиса мекунем, забони модарӣ чун забони ҷенкунанда хизмат мекунад, аммо сохти забони модарӣ ҳар хел шуданаш мумкин, чун ки ҳар забон сохти хоси худро дорад. Маҳз бо ҳамин васоит мо фарқиат ва монандии грамматикаи дигар забонҳоро нисбат ба грамматикаи забони модарии хеш меомӯзем. Аз ин бармеояд, ки муқоисаи методи асосии омӯзиши забон мебошад.

Яке аз масъалаҳои муҳиму асосие, ки пеши забоншиносони ватанӣ меистад, ин масъалаи омӯзиши муқоисавии забонҳо ба шумор меравад. Чи гунае ки ба мо маълум аст, хусусият ва қонуниятҳои ҳар як забон ҳамон вақт аз худ карда мешавад, ки ба онҳо аз ҷиҳати муқоисаи умумии синтаксисӣ, морфологӣ ва хусусиятҳои махсусашон назар карда шавад. Омӯзиши забонҳо бо методи мутаносибӣ-муқоисавӣ якбора ду проблемаи мушкилро ҳал карда метавонад. Яқум, ин гуна тадқиқотҳо илми забоншиносиро бой мегардонанд. Дуюм, ин метод омӯзиши забонҳои хориҷиро осон гардонидани протсессии азхудкунӣ кумак мерасонад. Истифодаи пешояндҳо ҳамчун ҷиссаҳои ёридиҳандаи нутқ хеле барвақт мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Пешоянд, ки маънои гуногуни грамматикӣ ифода менамояд, аз мафҳумҳои лексикӣ тамоман маҳрум нест. Аммо дараҷаи ба маънои лексикӣ соҳиб будани онҳо як хел нест: баъзе пешояндҳо аз мафҳумҳои мустақили лексикӣ умуман маҳрум буда, фақат вазифаҳои ёвариро адо менамоянд; баъзеи онҳо дар баробари вазифаҳои ёварӣ, қисман моҳияти лексикӣ ва бештар моҳияти номӣ ва зарфӣи худро нигоҳ медоранд. Дар ҳолати мазкур пешоянд ба таркибу ибора тобиши иловагӣ мебахшад, ки ба моҳияти асосии лексикӣ онҳо алақаманданд ва ин тобиши маъно, махсусан дар ҳолате, ки пешоянд муносибати

грамматикии масоҳат, замон ва ғайраро ифода менамояд, бештар зоҳир мегардад. Чунончӣ забоншиносии ҳозира тасдиқ менамояд, дар ибтидо пешоянду пасояндҳо аз калимаҳои мустақил ба вучуд омадаанд, ки бо мурури замон ба гурӯҳҳои калимаҳои ёрирасон дохил шудаанд. Қисме аз онҳо моҳияти луғавиашонро тадриҷан гум карда, ҳамчун калимаҳои ёвар танҳо барои алоқамандии калима истифода мешаванд. Қисми дигар маънои луғавиашро қисман нигоҳ дошта, дар айни замон ҳамчун калимаҳои ёрирасон дар истеъмоланд.

Пешояндҳо аз рӯйи хусусиятҳои морфологиашон ба намудҳои гуногун: макон, замон, самту ҳаракат ва ғайраҳо ҷудо мешаванд. Яке аз мавзӯҳои баҳсталаб истифодаи пешояндҳои макон мебошад. Доир ба мавзӯи таҳқиқи пешояндҳои макон дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ забоншиносони дохилӣ ва хориҷӣ асару мақолаҳои илмӣ зиёде эҷод намуданд. Пешояндҳоро шоирону нависандагони мо дар асарҳояшон ба таври васеъ истифода бурдаанд. Аз ҷумла, забоншинос Р.Л.Неменова дар асару мақолаҳои илмиаш хусусиятҳои пешояндҳои забони тоҷикиро аз нутқтаи назари пайдоиш, сохти морфологӣ, вазифа, муносибати синонимӣ мавриди таҳқиқи илмӣ қарор додааст. Забоншинос Б. Камолидинов доир ба вазифаҳои хоси ҳиссаҳои ёридиҳанда дар забон, хусусан пешоянду пасоянд ва пайвадакҳо дар асараш “Сухан аз баҳри дигарон гӯянд” (1,5) маълумоти мукамал дода, нуқсонҳои истеъмоли онҳоро дар забони тоҷикӣ зикр намудааст, ки аз рӯйи он мавқеи истеъмоли баъзе пешояндҳо ва муродифоти онҳоро ҷудо кардан мумкин аст.

Дар забоншиносии англис низ ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ, ки дар ҷараёни нутқи гуфтугӯӣ ва китобӣ аҳамияти хоса доранд, мукамал мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Муҳаққиқон Б.Н. Аксиненко ва В.В. Виноградов дар асару мақолаҳои илмиашон оид хусусиятҳои грамматикӣ ва маъноии пешояндҳои забони англисӣ маълумот додаанд.

Пешояндҳо калимаҳои ёридиҳанда буда, барои нишон додани муносибати исм (ҷонишин) бо дигар калимаҳои ҷумла истифода бурда мешаванд. Онҳо дар ҷумла вазифаи мустақилро иҷро намеkunанд, аз ҳамин сабаб аъзои ҷумла ба ҳисоб намераванд. Пешояндҳо муносибатҳои маконӣ, замонӣ ва муносибати сабабро ифода мекунанд. Пешоянди **under** ҳолати ҷойгиршавии предмет ё шахси дар поён бударо нисбат ба предмети дар боло ҷойгиршуда нишон медиҳад.

Масалан:

One of his swollen legs had a pillow under it, and was wrapped in bandages [1, 29].

Як пой варамкардааш дар таги болишт буда, бо бинт печонда буд.

He took up a towel, from under the boy's nose, and handed it to him without comment [1, 64]

ӯ дастмолеро аз зери бинии писарак бардошта, бидуни шарҳ ба ӯ дод.

Баъзан вақт бархе аз пешояндҳои забони англисӣ танҳо вазифаи грамматикиро иҷро мекунанду ҳалос. Дар чунин ҳолат пешояндҳо маънои лексикӣ худро аз даст дода, дар тарҷума ба дигар забон бо калимаи алоҳида ифода карда намешаванд. Ба ин гурӯҳ пешояндҳои зерин дохил мешаванд: Пешояндҳое, ки дар баъзе ҷумлаҳо тарҷума намешаванд: of, to.

Пешоянди **of**: – дар (фарҳанг чунин дода шудааст: ба маънои бандаки изофии (1) “и”, (2) “аз”, (3) “ба тарафи”, (4) “аз сабаби”, (5) “аз лиҳози, дар бораи”, (6) “баъзе аз”, (7) “андоза” (вай дарҷумла – муносибати ду исмро ифода мекунанд). Масалан:

Forbear! Wouldst sit in the presence of the King? [1,64]

Сабр кунед! Оё дар назди Подшоҳ нишастед?

The circus is at the street-Сирк дар охири куча ҷойгир аст.

Дар ҷумлаи додашуда пешоянди of ифодакунандаи макон буда, макони предметро (шахс)нишондода истодааст.

The King warmed his heart with a second glass of wine, and said — “I would know thee— tell me thy story. [1 64].

Подшоҳ бо як пиёла майи дуҷум дилашро гарм кард ва гуфт: «Ман туро мешиносам, ба ман достони худро нақл кун.

Sir Richard Hendon of Hendon Hall, by Monk's Holm in Kent. [1,64]

Сер Ричард Хендон аз Хендон Холл, аз ҷониби Монк Холм дар Кент.

Dushanbe is the capital of Tajikistan - Душанбе пойтахти Тоҷикистон аст.

The group of students climbed the Pamirs - Ғуруҳи донишҷуён ба куҳи Помир баромаданд.

Ин пешоянд ба маънои “аз” пеш аз номгӯйи гурӯҳи предметҳо, ки аз байни онҳо як ё якчандтои онҳо чудо карда мешаванд:

Some of these books are difficult for us - Қисме аз инкибҳо барои мо мушкил мебошад.

Инчунин барои ифодаи модда ё масолаҳо, и предмет аз онҳо сохта мешавад.

The house is built of bricks-Хона аз хишт сохта шудааст.

Пешояндҳои ифодаи соҳиби амал to - муносибати феълро бо пурқунандаи ифодакунандаи шахсе ,ки амал ба ӯ равона шудааст, ифода мекунад; Масалан:

I have lodged worse for seven years;’twould be but ill gratitude to Him above to find fault with this [1, 69].

Ман ҳафт сол аст, ки аз ин бадтар зиндаги карда истодаам, барои он ки таҷрибае бигарам, сипосгузорам.

Қисми зиёди пешояндҳо якчанд маъно доранд. Аз ҷумла, пешоянди in-дар мавриди зерин истифода бурда мешавад:

Барои ифодаи макон ба маънои -“дар“ҷойи воқеъ шудани амал-(ба саволи дар кучо?)

There was a woman in our town, in our town did dwell [1,69]

Дар шаҳри мо зане буд, истиқоматкунандаи шаҳри моб уд.

2) барои ифодаи замон: ифодаи моҳ, сол

They will arrive in May - Онҳо моҳи май бар хоҳанд гашт.

Ба маънои “дар муддати”, “муддати”, “дар давоми”.

The next moment Hugo turned a corner and darted down a crooked alley—and in another moment or two he lounged into view again, looking innocent and indifferent, and took up a position behind a post to watch results. [1,126].

Лаҳзаи баъд Хого ба гушае печид ва ба самти як кучаи қач рафт, -ва як ду лаҳза баъд дубора намоён гашта бегуноҳ ва бетафовут ба назар мерасид ва барои тамошои натиҷа дар пушти як плакат қарор гирифт.

Қайд намудан лозим аст, ки дар байни пешояндҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ на ҳамеша мувофиқати маъноӣ вучуд дорад. Пешояндҳои забони англисиро метавон ба воситаи пешояндҳои гуногуни тоҷикӣ ифода кард. Масалан:

Shamshod is standing at the door [5, 43].

Шамшод дар назди дар истодааст.

He laughed at them [8,43].

Ӯ ба ҳоли онҳо хандид.

Аммо пешояндҳои забони тоҷикӣ дар баъзе ҳолатҳо ба пешояндҳои забони англисӣ мувофиқати сохторӣ маъноӣ доранд.

The book is on table [8,44].

Китоб дар болои миз аст.

Ҳолатҳои мавҷуданд, ки дар забони англисӣ пешояндҳо истифода бурда мешаванду дар матни тарҷума онҳо ба забони тоҷикӣ ифода намеёбанд:

Wait for me - Маро интизор шав [8,33].

Listen to me - Маро гӯш кун [8,41].

Ин қобили қайд қайд аст феъл дар забони англисӣ дар аксар маврид бе пешоянд меояд, тарҷумаи онҳо бошад баръакс бо пешоянд сурат мегирад:

He entered the hall - Ӯ ба зал ворид шуд [8,41].

Аз рӯйи сохт пешояндҳои забони англисӣ ба гурӯҳҳои зерин чудо карда мешаванд:

а) Пешояндҳои сода for – барои, with – бо ҳамроҳии, ҳамроҳи.

б) Пешояндҳои мураккаб: into - ба даруни, upon - дар болои, through - ба воситаи.

с) Пешояндҳои таркибӣ - (ибораҳои, ки вазифаи пешояндҳоро иҷро мекунанд): according to - мувофиқи, by means of - бо роҳи, in front of –дар пеши, рӯ ба рӯи. Пешоянди содаи at барои ифодаи макон дар ҷумлаҳои забони англисӣ мавриди истифода қарор медиҳем.

Пешоянди at – барои ифодаи макон:

а) Ба маънои дар назди, дар наздикии.

At each side of the gates stood guard [8,16]

Дар ду тарафи дарвозаи зарҳалкор ду нафар сарбоз истода буданд.

Дар чумлаи додашуда ифодаи макон ба воситаи пешоянди at омадааст:

б) Ба маънои дар, пеш аз шаҳрҳои хурд, деҳаҳо истифода мешавад. (ба саволи where? – дар кучо?)

John Canty lived at the Offal Court [1,22].

Чон Кенти дар маҳаллаи Сарқутҳо зиндагӣ мекард.

Пешоянди in – вақте истифода бурда мешавад, ки ҷойи иҷрои амал бевосита ифода шудааст:

Soon he found himself in John Canty's dirty room. [1,75] –

Дар ин вақт шоҳзода ба вайронахонаи Чон Кенти омада даромад. [1,64]

Дар ин чумла пешоянди in ба маънои макони зист истифода шудааст.

There were two girls and two women in it [1,28] – Дар як гушаи девор хона ду духтарак ва ду зан буданд.

Дар чумлаи дода шуда ифодаи макон ба воситаи пешоянди in ифода ёфта, дар забони тоҷикӣ бо пешоянди дар ифода шудааст.

Then he came up to the great mirror and begin to turn himself this way and that way [1,86] - Баъд Ё дар пеши оинаи калон ҳар дам ба тавре меистод.

Аз таҳлили муфассали мавзӯ маълум гашт, ки ифодаи макон дар забони англисӣ дар аксар мавридҳо бо пешояндҳои to, at, in, on, according, toward ва ғайраҳо ифода ёфта, дар забони тоҷикӣ бошад, пешояндҳои зерин маконро ифода мекунанд: дар, дар даруни, дар наздикии, дар болои ва ғ. Ҳамин тавр, мавқеи истифодаи пешояндҳои макон ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар дигар забонҳо ҳатмианд.

АДАБИЁТ

1. Mark Twain. «The Prince and the Pauper» / Mark Twain - London. 1877y.
2. Абдусалом Мамадназаров. Фарҳанги англисӣ- тоҷикӣ / Абдусалом Мамадназаров. - Душанбе: ЭР-граф 2015.
3. Иқболов О., Н. Ёралиева., М. Тағоева “Грамматикаи забони англисӣ” / О. Иқболов, Н. Ёралиева., М. Тағоева. – Душанбе, 2015.
4. Камолидинов Б. Сӯхан аз баҳри дигарон гуянд / Б. Камолидинов. - Душанбе: Оптима 2005-200
5. Наврузшоев Б.Н. “ифодаи пешояндҳои забони англисӣ” / Б.Н. Наврузшоев. - Душанбе 2009. 42с.
6. Рустамов Ш “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” Душанбе -2019.
7. Тарҷумаи Раҳим Ҳошим. «Шоҳзода ва Гадо» - Марк Твен. - Душанбе. 1975с.
8. Қуллаева З.Х. “ Грамматикаи забони англисӣ” / З.Х. Қуллаева. - Душанбе – 2017.
9. <http://prezident.tj/node/4318>.

ИФОДАИ ПЕШОЯНДҲОИ МАКОН ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ (дар асоси маводи «Шоҳзода ва Гадо»-и Марк Твен)

Мақола ба яке аз масъалаҳои муҳимми забоншиносӣ – масъалаи грамматикӣ, оиди пешояндҳои макон дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст. Дар чараёни таҳқиқ мо дарк намудем, ки пешоянди макон дар ҳамаи забонҳо нақши бузург доранд. Пешоянди макон метавонад ба вазифаи исм ва дигар аъзои грамматика дар чумла биёяд ва донишмандони вазифаҳои онҳо ҳангоми тарҷума хеле муҳим аст.

КАЛИДВОЖАҲО: пешоянд, макон, вазифа, лексикӣ, калима, забоншиносӣ, тоҷикӣ, англисӣ.

ВЫРАЖЕНИЕ ПРЕДЛОГА МЕСТА В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ (по мотивам «Принца и нищего» Марка Твена)

Статья посвящена одной из важных проблем языкознания проблеме грамматики, предлога места в английском и таджикском языках. В ходе исследования мы констатируем, что предлог играют большую роль в каждом языке. Префиксы места могут выступать в качестве существительных и других грамматических членов в предложении, и очень важно знать их функции при переводе.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: предлог, место, функция, лексический, слово, лингвистический, таджикский, английский.

EXPRESSION OF THE PREPOSITION OF PLACE IN ENGLISH AND TAJIK (Based on Mark Twain's The Prince and the Pauper)

The article is devoted to one of the important problems of linguistics - the problem of grammar, the preposition of place in English and Tajik languages. In the course of the study, we state that prepositions play a big role in every language.

Place prefixes can act as nouns and other grammatical members in a sentence, and it is very important to know their function when translating.

KEYWORDS: preposition, place, function, lexical, word, linguistic, Tajik, English.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нуралиева Ширинмоҳ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавӣ. **Суроға:** 734025, Чумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **904477505**.

Сведения об авторе: *Нуралиева Ширинмоҳ* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса кафедры английского языка и сравнительной типологии ТНУ. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **904477505**.

Information about the author: *Nuralieva Shirinmoh* – Tajik National University, second-year master's student of the Department of English language and comparative typology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **904477505**.

ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ ФЕНОМЕНЫ (ПФ) В РЕКЛАМЕ

Мухаметов Г.Б., Ян Лян

Таджикский национальный университет

Предметные области, связь которых анализируется в данном обзоре, - прецедентные феномены и реклама - представляют собой речевые жанры и практики, каждая из которых широко распространена в современном социуме. К настоящему времени прием включения прецедентных феноменов (ПФ) в рекламу приобрел масштабный характер, что, конечно, не является случайным. По мнению В.В. Зирка, именно изучение фактора прецедентности в рекламе может способствовать решению важнейших проблем построения и восприятия этой разновидности текстов, таких как привлечение внимания адресата (аттракция), апелляция к его фоновым знаниям и эмоциональной сфере, формирование установки, необходимой адресанту (Зирка, 2010). Между тем прием ПФ в рекламе еще не был предметом достаточного внимания со стороны лингвистов.

Термин «прецедентные феномены» был введен Ю.Н. Карауловым (Караулов, 1986). В более поздних работах к этому классу относятся разные по структуре языковые явления, функционирование которых в культурно-языковом социуме характеризуется тремя ключевыми признаками: 1) известностью в национально-культурном (лингвокультурном) сообществе или в какой-либо его части, например, в социальной или возрастной группе; 2) значимостью для всех представителей национально-культурного сообщества или для его части в познавательном и эмоциональном отношении. Этот признак означает, что ПФ всегда ассоциируется с неким представлением, общим для носителей языка или социально-культурной группы, что обеспечивает инвариант восприятия ПФ и делает апелляции к нему коннотативно насыщенными; 3) постоянной воспроизводимостью в речевых практиках лингвокультурного социума. Эта воспроизводимость может характеризоваться разной частотой, но возобновление в дискурсе так или иначе должно осуществляться (Красных, 2002). Данные дифференциальные признаки ПФ перекликаются с теми, которые были выделены ранее Ю.Н. Карауловым: 1) значимостью для личности в познавательном и эмоциональном отношении; 2) надличностным характером, или широкой известностью в окружении данной личности; 3) неоднократным возобновлением в дискурсе данной языковой личности (Караулов, 1986). Те же признаки прослеживаются в содержании термина «воспроизводимые феномены», включающего в себя фразеологию в «широком» смысле и акцентирующего свойства устойчивости (формульности) и повторяемости этих единиц языка (Телия, Дорошенко, 2010). По мнению авторов данной работы, воспроизводимость выявляет особый статус этих феноменов, а именно их принадлежность не только к сфере языка, но и к сфере культуры. Устойчивость и воспроизводимость формульных выражений обусловлены тем, что в них содержится важная для носителей языка культурная

информация, и это отличает их от структур, создаваемых в речи заново, согласно правилам свободной комбинаторики данного языка.

Некоторые теоретические аспекты явления прецедентности, в том числе виды ПФ (прецедентные тексты, прецедентные высказывания, прецедентные имена, прецедентные ситуации) и их особенности, были проанализированы в обзоре Е.О. Опариной (Опарина, 2008). Там же рассматривались причины активизации ПФ в разных сферах языкового общения в последние десятилетия. Среди этих причин важную роль играют потребность личностей и культурно-языковых групп в самоидентификации и свойственное современному менталитету «фрагментарное» мировосприятие: языковая коммуникация, подобно другим сферам деятельности, понимается как пространство, в котором сосуществуют и сталкиваются фрагменты разных текстов и дискурсов. ПФ, представляющие собой короткие отрезки речи или же конденсацию известного текста или ситуации до одной фразы, за которой они узнаются, соответствуют этой тенденции мировосприятия и языкового поведения.

Данные разновидности языковых выражений отличаются общим свойством: их семантика обладает культурным компонентом. Они апеллируют к фоновым знаниям и культурно-эмоциональному опыту, которые оказываются общими для носителей языка в какой-то (возможно - краткосрочный, но возможно, что и достаточно длительный) период времени. Именно с культурным компонентом значения связана основная цель употребления ПФ: доминирующей интенцией говорящего в этих случаях является не денотация, а актуализация коннотаций слова или выражения. Помимо указания на референт они несут некий важный ценностный смысл, который должен быть известен адресату (чтобы замысел говорящего был адекватно понят). Другими словами, они заключают в себе информацию, декодирование которой требует культурно-языковой компетенции: ПФ отсылают адресата сообщения к какой-то ранее имевшей место ситуации, известной носителям языка по опыту, который является не сугубо личным, но разделяется всеми представителями лингвокультурного сообщества или какой-либо их группой. Поэтому ПФ можно рассматривать как знаки общего культурного кода (Барт, 1989). В плане исследования функций текстов в социуме прецедентные феномены играют важную роль как конденсаторы коллективной культурной памяти. Эту функцию Ю.М. Лотман назвал одной из основных ролей текста наряду с генерированием новых смыслов и обучающей функцией (Лотман, 1996).

Для оценки роли ПФ важно то, что они включаются в речь как фрагменты других речевых произведений или дискурсов и осмысливаются на фоне включающих их отрезков речи. Поэтому проблематика ПФ определяется не только характером и интенцией употребления включенных текстов, т.е. самих ПФ и тех речевых произведений, частями которых они изначально являются, но также природой и целью включающих их текстов и жанров. В данном случае типом включающего текста является реклама, сформировавшая в современном обществе особый рекламный дискурс, понимаемый как речевая практика, связанная с определенной сферой деятельности и предполагающая определенные правила построения речевых сообщений.

Для нашей страны реклама представляет собой относительно новое явление, однако конец XX - начало XXI в. характеризуются не только ее интенсивным распространением в России, но и постепенным превращением в привычный элемент повседневной жизни. Однако реклама осознается также и как новое для нашего менталитета явление, как «вынужденная среда обитания, к которой необходимо адаптировать свои органы чувств» (Кузьмина, Терских, 2002, с. 204). В качестве объекта изучения феномен рекламы исследуется разными науками и в различных ракурсах: социальной психологией, культурологией, экономикой, лингвистикой, в том числе в историческом плане. Интересуются рекламой также специалисты, занимающиеся конкретными сферами публичной деятельности - кинематографом, телерадиовещанием, дизайном, пиаром и т. д. До настоящего времени нет четкого и всеобъемлющего определения рекламы, которое позволило бы охватить все ее признаки и отграничить ее от смежных явлений, таких, например, как пропаганда. Это отчасти объясняется существованием разных видов рекламы - коммерческой, политической, социальной. С точки зрения лингвистики реклама представляет собой сферу деятельности, направленную на создание особого типа речевых

произведений - рекламных текстов. Они отличаются особыми дифференциальными признаками в плане содержания, формы, композиционных характеристик и целей. Однако при анализе разновидностей рекламы обнаруживается, что, несмотря на различие ситуаций применения, все ее виды преследуют одну и ту же цель - побудить потенциального потребителя к приобретению товара / услуги или же получить его голос на выборах. Поэтому часто языковые и композиционные приемы различных видов рекламы сходны: например, партии во время предвыборных кампаний используют методики, свойственные коммерческой рекламе (Зирка, 2010).

Определением, учитывающим разные параметры рекламы (ее назначение, дискурсивные и коммуникативные свойства), нам представляется следующее: «Это разновидность массовой коммуникации, в которой создаются и распространяются информативно-образные, экспрессивно-суггестивные тексты однонаправленного и неличного характера, оплаченные рекламодателем и адресованные им группам людей с целью побудить их к нужным рекламодателю выбору и поступку» (Медведева, 2008, с. 5-6; ср. дефиницию, приведенную в: Дейян, 1993). В данном обзоре исследуются и приводятся в качестве иллюстраций преимущественно образцы коммерческой рекламы.

В большинстве работ, исследующих языковую специфику рекламы, постулируется однонаправленный и надличный характер этого типа коммуникации, часто подчеркивается упрощенность и откровенная навязчивость рекламных слоганов, внушающих реципиенту информации необходимый адресанту-реklamодателю образ товара или услуги. Реклама намеренно представляет только те свойства товара, которые служат его позитивной оценке, редко упоминая о проблемных качествах или о возможных негативных последствиях его использования. По сути, она создает особый виртуальный мир, в котором предлагаемый товар выступает как идеализированная мифологема, как символ позитива, успеха (Бод-рийяр, 2000; Кагарлицкий, Литвина, 1998; Кочеткова, 2010; Медведева, 2008). Такая направленность рекламных текстов дает основание говорить об их манипулятивном характере и, более того, о манипуляции как об основном способе воздействия в этой сфере.

Языковое манипулирование определяется как «использование особенностей языка и принципов его употребления с целью скрытого воздействия на адресата в нужном для говорящего направлении» (Зирка, 2010, с. 85). Такое воздействие не осознается адресатом и при этом навязывает ему определенное представление о действительности, не совпадающее с тем, которое он мог бы сформировать самостоятельно. Среди средств языковой реализации подобной стратегии в рекламе прецедентным феноменам отводится одно из важнейших мест: разные виды готовых (устойчивых, клишированных) речевых формул, выражений, имен, отсылок к прецедентным ситуациям, аллюзии к общеизвестным текстам выступают как средство манипулятивного влияния, или манипулятивные компоненты. Эта функция связывается с их ключевой ролью в быстром распознавании и запоминании сообщения, что работает на степень актуализации фирмы или бренда в сознании людей (Зирка, 2010; Пирогова, Баранов, Паршин, 2000).

Е.В. Медведева рассматривает манипулятивный характер современной рекламы как результат исторического развития этого типа дискурса. Изначально доминирующей функцией рекламного сообщения было информирование о товаре, его свойствах и стоимости, об имени владельца. Давление на потенциального потребителя не было неотъемлемым признаком рекламы. Поэтому рекламные сообщения на этой стадии можно отнести к деловой коммуникации, понимаемой как «процесс взаимосвязи и взаимодействия, при котором происходит обмен деятельностью, информацией и опытом, предполагающий достижение определенного результата, решение конкретной проблемы или реализацию определенной цели» (Медведева, 2002, с. 10). Однако отличие рекламы от деловой коммуникации, где речь идет о коммерческом партнерстве, состоит в том, что она направлена на достижение другой цели. Эта цель - быстро и успешно заставить адресата, который не является профессионалом в области коммерции, приобрести товар или услугу, принеся адресанту материальную выгоду. Отсюда - стремление через текст рекламы наделять товар сверхзначимостью, а этого можно достичь,

только приписав товару какие-то дополнительные не вещные ценности, ассоциированные с эмоциональным и культурным опытом адресата. Опираясь на эти ориентиры, реклама придает материальной вещи символический смысл. В результате такого целенаправленного действия создается имидж товара - его мифологизированный образ выходит за пределы рекламного текста, становясь элементом массовой культуры и человеческого сознания (Медведева, 2002; Бодрийяр, 2000). Поскольку эти ценности часто не имеют отношения к действительным свойствам предлагаемой вещи или услуги и адресант, зная об этом, преследует конкретную прагматическую цель, такое воздействие рекламного текста является манипулятивным.

Таким образом, интенсивное применение прецедентных феноменов в рекламе объясняется их культурной и эмоциональной «заряженностью», обуславливающей прагматический эффект. Апеллируя к набору имеющихся у адресата знаний, опыта и ценностей, будучи узнаваемыми и культурно маркированными для культурно-языкового сообщества, они фиксируют на себе внимание и резко повышают возможности коммуникативного воздействия. Естественно, данные свойства ПФ очень ценятся в рекламе как сфере деятельности. В рекламных текстах последних лет ПФ стали главным инструментом манипулятивной стратегии, так как часто именно через них акцентируются «исключительные» свойства товара, конструируется его особый мифологизированный образ. Этот образ служит ориентиром в ситуации выбора и в конечном счете регулятором человеческого поведения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барт Р. От произведения к тексту // Барт Р. Избранные работы: Семиотика.
2. Поэтика / Пер. с франц. - М., 1989. - С. 413-423. Бодрийяр Ж. Соблазн / Пер. с франц. - М., 2000. - 318 с.
3. Гудков Д.Б. Прецедентные имена и проблемы прецедентности. - М., 1999. - 152 с. Дейян А. Реклама / Пер. с франц. - М., 1993. - 176 с.
4. Зирка В.В. Манипулятивные игры в рекламе: Лингвистический аспект. - Изд. 2-е, испр. - М., 2010. - 256 с. Зирка В.В., Пристайко Т.С. Коммуникативно-манипулятивный эффект фразеологических феноменов в рекламе // Фразеология, познание и культура: Сб. докл. 2-й Междунар. науч. конф. (Белгород, 7-9 сент. 2010 г.): В 2 т. - Белгород, 2010. - Т. 2. - С. 214-218. Кагарлицкий Ю.В., Литвина А.Ф. Слабый дискурс: О стратегиях рекламного текста // Русистика сегодня. - М., 1998. - № 3 / 4. - С. 33-44.
5. Караулов Ю.Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы: Докл. сов. делегации на 6-м конгр. МАПРЯЛ. - М., 1986. - С. 105-126.

ПАДИДАҶОИ ПРЕСЕДЕНТ (ПФ) ДАР РЕКЛАМА

Дар мақола дар бораи истифодаи воҳидҳои преседентӣ дар матни таблиғотӣ сухан меравад. Таблиғгарон ба татбиқи воҳидҳои преседентӣ дар матн ҳам дар шакли асли, қонунӣ ва ҳам дар шакли табдилёфта муроҷиат мекунанд. Воҳидҳои фразеологӣ дар матнҳои таблиғотӣ ғайбона истифода мешаванд, онҳо барои эҷоди тасвири равшан, эҳсосӣ, хотирмон, ки таблиғгарон истифода мебаранд, кӯмак мекунанд.

КАЛИДВОЖАҶО: таблиғ, матни пештара, воҳид, зарбулмасал, мақол, воҳидҳои фразеолог, муошират, шакли табдилшуда.

ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ ФЕНОМЕНЫ (ПФ) В РЕКЛАМЕ

В статье говорится об использовании прецедентных единиц в рекламном тексте. Рекламисты прибегают к реализации в тексте прецедентных единиц как в исходной, канонической, первоначальной форме, так и в трансформированном виде. В рекламных текстах активно используются фразеологизмы, они помогают создать яркий, эмоциональный, запоминающийся образ, чем и пользуются рекламисты.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: реклама, прецедентный текст, единица, пословицы, поговорки, фразеологизмы, коммуникация, трансформированный вид.

PRECEDENT PHENOMENA (PP) IN ADVERTISING

The article talks about the use of precedent units in the advertising text. Advertisers resort to the implementation of precedent units in the text both in their original, canonical, original form, and in a transformed form. Phraseological units are actively used in advertising texts, they help to create a vivid, emotional, memorable image, which is what advertisers use.

KEYWORDS: advertising, precedent text, unit, proverbs, sayings, phraseological units, communication, transformed form.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мухаметов Гафур Бобоевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон доктори илмҳои педагогӣ, профессор. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E – mail: gmuhametov@yandex.ru

Ян Лян – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуоми факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Чумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторах: *Мухаметов Гафур Бобоевич* – Таджикский национальный университет, доктор педагогических наук, профессор. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E – mail: gmuhametov@yandex.ru

Ян Лян – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the authors: *Mukhametov Gafur Babaevich* - Tajik National University? Doctor of Pedagogical Sciences, Professor/ E – mail: gmuhametov@yandex.ru

Yan Lyan - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТАНДАРТНОГО ВАРИАНТА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Сулаймонова А.М.

Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова

Основной темой данной статьи является стандартный английский язык, разновидность английского языка, который обычно используется в письменной форме и на котором обычно говорят “образованные” носители языка. Это также, конечно, разновидность английского языка, которую изучают студенты, изучающие английский как иностранный или второй язык (English as a foreign language (EFL) - английский язык как иностранный / English as a Second Language (ESL) - английский язык как второй язык.), при получении обучения. Термин "Стандартный английский" относится к грамматике и словарному запасу, но не к произношению. Таким образом: *I haven't got any.* - *У меня их нет* [5,234].

Это предложение стандартного английского языка, состоящее из форм, используемых во многих нестандартных диалектах. Однако в этой статье мы также будем иметь дело с теми акцентами английского языка, которые обычно используются носителями стандартного английского языка и поэтому наиболее тесно связаны с этой разновидностью. Обратите также внимание, что стандартный английский язык включает в себя как неформальный, так и формальный стили:

I haven't got a bloody clue. - *Я понятия не имею.*

Является стандартным английским языком, в то время как:

I an't got no idea - *Я понятия не имею.*

Не является стандартным английским языком

Две основные стандартные разновидности традиционно, в школах и университетах Европы — и во многих других частях мира — преподают ту разновидность английского языка, которую часто называют ‘Британским английским’. Что касается грамматики и словарного запаса, то это обычно означает стандартный английский, поскольку на нем обычно пишут и говорят образованные носители языка в Англии и, с небольшими различиями, в Уэльсе, Шотландии, Северной Ирландии. Республика Ирландия, Австралия, Новая Зеландия и Южная Африка. Что касается произношения, то это означает нечто гораздо более ограничительное, поскольку акцент нормативное произношение, которому обучают иностранцев, на самом деле используется, возможно, только 3-5 процентами населения Англии. Акцент нормативного произношения берет свое начало на юго-востоке Англии, но в настоящее время является социальным акцентом, связанным с государственными школами в Англии, а также с представителями высшего среднего и высшего класса. Он считается престижным акцентом на всех Британских островах и в Британском Содружестве, но по большей части это акцент, ассоциирующийся только с Англией. По этой причине в этой книге мы будем ссылаться на сочетание грамматики и лексики британского стандартного английского языка с акцентом нормативного произношения как на английский английский, а не на британский английский [7,69].

Другая форма стандартного английского языка, которая широко преподается студентам EFL и ESL. Мы будем называть его североамериканским английским, что означает, что английский язык, поскольку он написан и на нем говорят образованные носители языка в Соединенных Штатах Америки и Канаде. Если мы хотим провести различие между этими двумя североамериканскими разновидностями, мы будем писать английский Соединенных Штатов и канадский английский. Название, естественно, преподается студентам, изучающим английский язык в Северной Америке, а также во многих частях Латинской Америки и других регионах мира.

До недавнего времени многие европейские университеты и колледжи не только преподавали английский язык, но и фактически требовали от своих студентов, то есть другие разновидности стандартного английского языка были запрещены. Часто это было результатом сознательного решения о том, что необходимо установить какую-то норму и что возникнет путаница, если учителя предложат противоречивые модели. В последнее время многие университеты смягчили это требование, признав, что их студенты с такой же вероятностью (если не с большей вероятностью) столкнутся с североамериканским английским, как и с английским английским, особенно с учетом того, что некоторые европейские студенты какое-то время учатся в Северной Америке. Поэтому многие университеты теперь разрешают студентам говорить и писать либо на английском, либо на североамериканском английском, при условии, что они последовательны [1,23].

Мы считаем, что это шаг в правильном направлении, но он также несколько нереалистичен. Например, неразумно ожидать, что таджикский студент, изучающий английский язык, выучил английский в школе, а затем год проучился в США, чтобы вернуться в Таджикистан с чем угодно, кроме некоторой смеси североамериканского английского и английского английского языка. Учитывая, что идеал, к которому стремятся иностранные студенты, - это владение английским языком на уровне носителя языка, мы считаем, что в такой смеси нет ничего предосудительного и что терпеть это ни в коем случае не обязательно плохо. Также не обязательно плохо или сбивает с толку школьников знакомство с более чем одной моделью [2,85].

В любом случае, независимо от точной формы требований, предъявляемых к студентам, изучающим английский язык в разных университетах и в разных странах, очевидно, что ознакомление и / или признание законности этих двух разновидностей стандартного английского языка при изучении английского языка, вероятно, повлечет за собой определенные проблемы. Как те учителя, которые хотят настаивать на строгом использовании только, скажем, английского языка, исключая североамериканский английский, так и те, кто хочет разрешить использование обеих разновидностей, должны четко представлять, какие формы встречаются в той или иной разновидности. Например, преподаватели английского языка (независимо от того, являются ли они носителями языка или нет), которые сталкиваются с такими выражениями, как "*Прежде всего ... (First of all...), во-вторых... (secondly...)*" или "*сделал это за пять минут (did it in five minutes)*" в работе ученика, скорее всего, сочтут это типичными ошибками ученика, если они не осознают, что эти формы совершенно нормальны в некоторых разновидностях североамериканского английского языка. Аналогичным образом, учителя североамериканского английского языка могут отметить как неправильные некоторые формы, которые вполне приемлемы в английском языке, такие как "*Я мог бы сделать (I could do)*" и "*я дам ему (I'll give it to him)*".

Мы надеемся, что эта статья и запись обеспечат, по крайней мере, частичное решение проблемы распознавания и преодоления различий между стандартными разновидностями английского языка, охватывая различия на уровнях фонетики, фонологии, грамматики и словарного запаса. (Различия в интонационных паттернах, мелких фонетических деталях, региональных и нестандартных разновидностях подробно не рассматриваются; мало что известно о различиях в особенностях дискурса, но некоторые замечания включены.) Эта информация должна быть полезна, в частности, учителям и учащимся, чтобы четко представить одну или несколько разновидностей стандартного английского языка и оценить работу студентов, в то время как неродные языки, которые изучали или изучают одну разновидность

английского языка, должны найти полезным повысить свою способность понимать другие разновидности разговорного и письменного стандартного английского языка. Эта статья также может помочь носители английского языка, поскольку, несмотря на то, что носители языка понимают гораздо больше разновидностей своего языка, чем они говорят, различия в акценте и тонкие или неожиданные различия в диалекте также могут затруднить понимание для них. Наконец, этот материал также должен представлять интерес для всех, кто работает в области английской лингвистики или диалектологии [4,47].

ЛИТЕРАТУРА

1. Виссон Л. Русские проблемы в английской речи. Слова и фразы в контексте двух культур. Пер. с англ. Изд. 2-е, испр. / Л. Виссон. – М.: Р.Валент, 2003.
2. Домашнев О.А. О лексикографическом отражении американского стандарта английского литературного языка. Лингвистические исследования. 1985. Структура языка и языковые изменения / О.А. Домашнев. - М., 1985.
3. Евдокимов М. С., Шлеев Г. М. Краткий справочник американско – британских соответствий [Текст]: учебник / Евдокимов М. С., Шлеев Г. М. -М.: 2000, 96 с.
4. Т. М. Беляева и А. Потапова. Английский язык за пределами Англии / Т.М. Беляева. -Л., 1961-с. 47-51.
5. Фарҳанги тоҷикӣ ба англисӣ / Ҷамшедов П., Толиби Розӣ – Душанбе: Пайванд, 2005. – 1202с
6. Фефилова А.В. Американский английский – основные различия британского и американского вариантов английского языка: Справ. пособие / А.В. Фефилова; Междунар. ун-т бизнеса и новых технологий. - Ярославль: МУБиНТ, 2002.
7. Швейцер А. Д. Различия в лексике американского и британского вариантов современного литературного английского языка. Вопросы языкознания. №2. - М., 1967.

ХУСУСИЯТҲОИ ГРАММАТИКИИ ЗАБОНИ АНГЛИСИИ СТАНДАРТӢ

Мақолаи мазкур дар бораи забони англисии стандартӣ, инчунин гуногунии забони англисӣ, ки дар шакли шифоҳӣ ва хаттӣ, ки маъмулан онро дар гуфтугӯ истифода мебаранд, сухан меравад. Инчунин, ин гуногунии забони англисӣ мебошад, ки ҳамчун забони хориҷӣ ё забони дуюм аз ҷониби донишҷӯён омӯхта мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: стандарт, англисӣ, забони хориҷӣ, таълим, забони дуюм, грамматика, луғат, акцент.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТАНДАРТНОГО ВАРИАНТА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье речь идет о стандартном английском языке также разновидность английского языка, который используется в устной и письменной форме и на котором обычно говорят носители языка. Это также, конечно, разновидность английского языка, которую изучают студенты, изучающие английский как иностранный или второй язык.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: стандарт, английский язык, иностранный язык, обучение, второй язык, грамматика, словарный запас, акцент.

GRAMMATICAL FEATURES OF THE STANDARD VERSION OF THE ENGLISH LANGUAGE

This article is about standard English, also a variety of English that is used in oral and written form and which is usually spoken by native speakers. It is also, of course, a kind of English that is studied by students studying English as a foreign or second language.

KEYWORDS: standard, English, foreign language, learning, second language, grammar, vocabulary, accent.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сулаймонова Азмина Муминҷонова* – Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров, магистранти курси дуюми факултети забонҳои хориҷӣ. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1. Телефон: **931130440**. E-mail: **azmina_1997@mail.ru**

Сведения об авторе: *Сулаймонова Азмина Муминджонова* – Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, магистрант второго курса факультета иностранных языков. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1. Телефон: **931130440**. E-mail: **azmina_1997@mail.ru**

Information about the author: *Sulaimonova Azmina Muminjonovna* – Khujand State University named after B. Ghafurov, second - year master`s student of the Faculty of foreign languages. **Address:** Republic of Tajikistan, Khujand, 1 Mavlonbekova. Phone: **931130440**. E-mail: **azmina_1997@mail.ru**.

ИДЕЙНО-ХУДОЖЕСТВЕННОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ЛИРИКИ ФЁДОРА СОЛОГУБА (НА ПРИМЕРЕ СТИХОТВОРЕНИЯ «ЧЕРТОВЫ КАЧЕЛИ»)

Шаринова М. А.

Таджикский национальный университет

Поэзия символизма является знаковой и особенной для всей литературы серебряного века, именно по причине своей сложной диалектике, по причине своего глубоко экзистенциального наполнения, примером чего является творчество символистов нескольких поколений прежде. Но прежде всего эти идеи, находят своё выражение в творчестве старших символистов, предшественниками которых стали представители декадентского направления русской литературы. Яркой иллюстрацией этих тезисов стала лирика Фёдора Сологуба. Именно «старшие» символисты унаследовали от русского декаданса идеи мистицизма, идеи торжества смерти над жизнью, особенности романтизации смерти, умение видеть в ней не негативное начало, а то, что составляет неотъемлемую часть жизни человека, что за частую является её управляющим доминирующим началом, что очень влияет на мировоззренческую составляющую человека, на способ его мышления восприятия этого мира таким, какой он есть на самом деле. Ф. Сологуб является одной из ключевых фигур старших символистов, который воплотил в себе лучшие идеи символизма с его тяготением к античным образцам, панэстетизмом, с его фундаментальностью тем и образов зачастую архаического происхождения, с его стремлением к оккультным наукам, но всему необычному к тому, что овеяно тайной и таким мистическим подтекстом. Творчество Ф. Сологуба в этом смысле является удивительным и интересным, поскольку воплощает в себе лучшие образцы литературы серебряного века. Попробуем доказать этот тезис, обратившись к рассмотрению идейно-художественного содержания стихотворения «Чертовы качели». Данное стихотворение было написано в классическом стиле эпохи старших символистов, проявление чего мы видим, как в идейно-художественном своеобразии стихотворения, так и на уровне использования отдельных образов, которые являются доминирующими для всей поэзии Ф. Сологуба.

В тени косматой ели,
Над шумною рекой
Качает черт качели
Мохнатую рукой.

Качает и смеется,
Вперед, назад,
Вперед, назад,
Доска скрипит и гнется,
О сук тяжёлый трется
Натянутый канат...

Стихотворение производит противоречивое впечатление на читателя. С одной стороны, это ощущение некоего задора, веселья, так как автором даются описание качелей, что у каждого человека ассоциируется с детством. Однако, дальнейшей интонацией тон стихотворения меняется, от чего-то более поверхностного и легкого, к чему-то более тревожному и серьёзному. Потому и эмоциональный фонд читателя становится другим, наполненным тревогой, неопределённостью сомнениями относительно будущего, и это связано с тем, что стихотворение окрашивается нотками сумрака, тумана, чего-то тёмного, потому что эти качели раскачиваются ни кем быто не было, а самим чертом. Ключевыми темами стихотворения являются классические для русского символизма и в частности для старшего символизма и русского декадентского направления, таких как тема жизни и смерти, тема судьбы, тема хаоса. И

эти темы находят своё уникальное художественное преломление в реализации проблемы двоимирия, также проблемы, характерные для русского символизма. Это двоимирие между жизнью и смертью, между этим драйвом ощущение здесь и сейчас, который связан с образом качелей, символом самой жизни, и страхом летального исхода, которым может закончиться это раскачивание абсолютно безудержное, абсолютно не бережное, и лирический герой заранее не может предсказать итог этого раскачивания. Эти качели становятся аллегорией, чего-то неизвестного, какого-то балансирующего начала, и где эта точка баланса, и как её найти неведома никому. Ещё одной проблемой, является проблема непредсказуемости жизненного пути человека. Который связан с образом качелей, ибо этими качелями управляет сатана, тёмные силы, что по определению не может сулит нечего хорошего. Доказательством этого тезиса является использование в тексте различно изобразительных средств, таких как эпитеты: косматой ели, шумной рекой, мохнатой рукой. Использование характерна звуковых приёмов, аллитерации, то есть нагнетение согласных звуков, таких как: сонорный Р, плавного Л, которые усиливают динамику всего происходящего, и с другой стороны, нагнетение и свистящих С, Ч, что вносит в стихотворение некую интригу, некую тайну, некую сумятицу. Ещё одна проблема безнадёжности и безысходности человеческого бытия реализуется в тексте, за счет использований глаголов активного действия: перетрётся, крутятся, подвернётся. Усиливает эту проблему, и образ конопли, как аллегии, какого-то галлюцинационного бреда, потому что лирический герой на самом деле не понимает, где граница между реальностью и его внутренним восприятием, есть ли эта граница вообще. Ведь в самом начале лирический герой понимает, что от рук черта ему не уйти, и он полностью, тотально переходит в его власть. И если изначально эта пугает, то в дальнейшем, во второй части стихотворения лирический герой славно пускает этот процесс на самотёк, поэтому больше используются глаголов активного действия, которые связаны с неуправляемыми волевыми усилиями человека: томлюсь, качаюсь, хватаюсь, мотаюсь. Такое ощущение, что лирический герой попал в некую воронку, в некий водавород, в бермудский треугольник, из которого он не может найти выхода. Однако в дальнейшем герой смиряется со своей судьбой, начинает относиться к этому процессу гораздо спокойнее, словно принимая его. Во всех правлениях. Понимая при этом, что у всего есть конец и у жизни тоже. Об этом свидетельствует метафора с элементами гиперболы: хохочет голубой, качался на качели, качайся, черт с тобой! Этот троп подчеркивает, и проблему непростого жизненного пути, и колебаний, скачка от успехов и взлётов к падению, что также связана с использованием анафорического начала, «вперёд, назад, вперёд, назад» и это извечное колебание, которое сопровождает жизнь каждого человека. Ибо в душе самого человека и в его жизни всегда присутствует, что-то от дьявола.

Идея стихотворения становится мысль о том, что не нужно бояться, принимать жизнь, во всей её сложной диалектики, даже если часть этой жизни управляется, чем-то бессовестным и дьявольским. И нужно любить жизнь такой, какой она даётся человеку всевышним со всеми её взлётами и падениями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анненский И. О Сологубе// О Фёдоре Сологубе. Критика: Статьи и заметки. Составлено Ан. Чеботаревской. СПб., 1911.
2. Гумилёв Н. Ф. Сологуб. Пламенный круг // Речь 1908. № 223.
3. Сологуб Ф. Поэзия. Проза / Ф. Сологуб. - М. 1999.
4. Сологуб Ф.К. Пламенный круг / Ф. Сологуб. - СПб.,1908.
5. Сологуб Ф.К. Материалы к стихотворениям художественной прозе, статьям, заметкам и т. д. Наброски, конспекты, темы и пр./ИРЛИ. Ф. 289. Оп. 1. №538.

АСОЛАТИ ҒОЯВИЮ БАДЕИИ ЛИРИКАИ ФЁДОР СОЛОГУБ (ДАР МИСОЛИ ШЕЪРИ «ЧЕРТОВЫ КАЧЕЛИ» (АРҒУНЧАКИ ШАЙТОН))

Ин макола ба таҳлили асолати идеявию бадеии лирикаи Фёдор Сологуб бахшида шудааст. Мавзӯҳои ҳаёту мамот, сарнавишт ва бесарусомонии мавзӯҳои асосии эҷодиёти ӯ мебошанд. Ғайр аз ин, дар макола таҳлили идеявию бадеии яке аз шеърҳои Фёдор Сологуб «Чертовы качели» (Арғунчаки шайтон) оварда шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: лирика, рамзшиносӣ, образҳои асосӣ, рамзҳои лирикаӣ Солоғуб, таҳлили ғоявию бадеии матн.

ИДЕЙНО-ХУДОЖЕСТВЕННОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ЛИРИКИ Ф. СОЛОГУБА (НА ПРИМЕРЕ СТИХОТВОРЕНИЯ «ЧЕРТОВЫ КАЧЕЛИ»)

Данная статья посвящена анализу идейно-художественного своеобразия лирики Фёдора Сологуба. Темы жизни и смерти, судьбы, хаоса являются ключевыми темами его творчества. Кроме того, в статье приводится идейно-художественный анализ одного из стихотворений Фёдора Сологуба «Чертовы качели».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: лирика, символизм, основные образы-символы лирики Сологуба, идейно-художественный анализ текста.

IDEOLOGICAL AND ARTISTIC ORIGINALITY OF THE LYRICS OF F/ SOLOGUB (ON THE EXAMPLE OF THE POEM “DAMN’S SWING”)

This article is devoted to the analysis of the ideological and artistic originality of the lyrics of Fyodor Sologub. The themes of life and death, fate, chaos are the key themes of his work. In addition, the article provides an ideological and artistic of one of the poems of Fyodor Sologub “Devil’s swing”

KEYWORDS: lyrics, symbolism, main images, symbols of Sologub’s lyrics, ideological and artistic analysis of the text.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарипова Муҳайё Абдухолиқовна* - Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети филологияи рус. Телефон: **915073322**. E-mail: **sharipova2022@my.com**

Сведения об авторе: *Шарипова Мухайё Абдухоликовна* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета русской филологии. Телефон: **915073322**. E-mail: **sharipova2022@my.com**

Information about the author: *Sharipova Muhayo Abdukholiqovna* – Tajik National University, second-year master’s student of Faculty of Russian Philology. Phone: **915073322**. E-mail: **sharipova2022@my.com**

АНАЛИЗ ТВОРЧЕСТВА ЗИНАИДЫ ГИППИУС (НА ПРИМЕРЕ СТИХОТВОРЕНИЯ «БЕССИЛЬЕ»)

Маликаи Р.

Таджикский национальный университет

Зинаида Гиппиус, является одной из ярких представителей Серебряного века, она относилась к старшим символистам. Её творчество подобно замысловатому узору, который завораживает своей неповторимостью. На творчество Зинаиды Гиппиус значительное влияние оказал декаданс, её лирика носит в себе преимущественно мрачные настроения. Несмотря на это, в своем творчестве Зинаида Гиппиус затрагивает вечные темы, которые всегда интересовали, и будут интересовать человека всегда. Её лирика всегда пронизана глубокими философскими размышлениями о жизни и смерти, о любви и ненависти, о добре и зле [2, с. 19]. Лирика Гиппиус переносит человека в его собственный внутренний мир чувств и переживаний. Заставляет задуматься о тех темах, от которых не каждый человек будет в восторге.

Художественный язык творчества Зинаиды Гиппиус своеобразен и неповторим, так как, в своей поэзии она избегает женского сентиментализма, её лирика всегда остроумна и точна, она всегда достигает своей цели и проникает глубоко в сердце и разума человека. Как считал Юрий Терапиано «С самого начала Зинаида Гиппиус поражала всех своей “единственностью”, пронзительно-острым умом, сознанием (и даже культом) своей исключительности, эгоцентризмом и нарочитой, подчеркнутой манерой высказываться наперекор общепринятым суждениям и очень злыми репликами [3, с. 15]. “Изломанная декадентка, поэт с блестяще отточенной формой, но холодный, сухой, лишенный подлинного волнения и творческого самозабвения”, — так определяли Гиппиус» [1, с. 74].

Таким образом, в доказательство всего вышесказанного, проведем анализ одного из стихотворений Зинаиды Гиппиус известное под названием “Бессилие” оно написано в 1894 году.

Данное стихотворение вызывает у читателя, такие чувства как апатия, безысходность, грусть. Оно заставляет задуматься о том, как именно человек проживает свою жизнь. Есть ли вообще в этой жизни смысл, и способен ли человек на нечто большее в жизни.

В стихотворении говорится о темах жизни, любви одиночества.

Смотрю на море жадными очами,
К земле прикованный, на берегу...
Стою над пропастью – над небесами, –
И улететь к лазури не могу.

С самых первых строк, читателя охватывает мрачное настроение, которое настраивает его на тягостные раздумья о смысле его существования, кроме того из этих строк мы можем выйти на проблему неоправданных надежд и желаний, так как лирический герой очень хочет исполнить то о чём мечтал, свидетельством неистового желания перемен является, использование автором эпитета «жадными очами», но увы, не может воплотить свои мечты и желания в жизнь, так как что-то ему мешает, то перед чем он бессилён. Герой стихотворения хочет взлететь ввысь над суровыми жизненными обстоятельствами, но даже перед этим он бессилён.

Не ведаю, восстать иль покориться,
Нет смелости ни умереть, ни жить...
Мне близок Бог – но не могу молиться,
Хочу любви – и не могу любить.

Здесь, мы чётко можем увидеть проблему несобранности и нерешительности человека в жизни. Лирический герой не может решиться на определённый шаг, который может быть, изменить его жизнь к лучшему. У лирического героя даже нет смелости решить, хочет он жить или же нет. Он находится в смятении, на это указывают также использование антонимов «умереть-жить», «восстать-покориться», «знаю-не знаю» [2, с.35]. С одной стороны, лирический герой хочет сопротивляться этой безжалостной судьбе, а с другой, не может решиться на эту борьбу, потому что чувствует своё бессилие перед нею. Также лирического героя гложет сомнение на счёт веры, ему «близок Бог» но в силу своих сомнений он не может молиться. Он абсолютно одинок, так как, не может обратиться за помощью даже к Богу, а это указывает нам на ещё одну важную проблему, раскрытую в стихотворении Зинаидой Гиппиус, на проблему потери надежды, каждый человек должен хоть на что-то надеяться, ведь без надежды человек долго ни живёт. Изображенный герой хочет любить, но не может, всё это указывает на тотальное одиночество лирического героя.

Я к солнцу, к солнцу руки простираю
И вижу полог бледных облаков...
Мне кажется, что истину я знаю –
И только для нее не знаю слов.

В этой строфе мы узнаём, что лирический герой пытается бороться со своим положением, со своим одиночеством, но всё-таки не находит выхода. Он протягивает руки к свету отыскивая выход из тьмы в которой находится, ему кажется, что он знает правду жизни и вот-вот постигнет ее, но увы все усилия лирического героя оказывается четными и его положение безвыходно, хоть он и знает истину бытия, но не может её высказать и исполнить. И всё вышесказанное нами выводит нас, на основную мысль стихотворения, а она такова, на сколько бы безвыходным не казалось человеку его жизненная ситуация, никогда ни надо сдаваться и отпускать руки, потому что без надежды жизнь теряет тот маленький лучик света, который поблёскивает в этой мрачной жизни. Ведь, если человеку не на что надеяться, жизнь для него всегда будет тягостным грузом и неподъёмной ношей, если же у него будет, хоть искорка надежды он будет жить дальше.

Никогда не нужно отпускать руки и идти вперёд по жизни смелыми и твёрдыми шагами, пусть это и не просто.

«Если в твоей жизни нет печалей и забот, то, может, ты и не живёшь вовсе?»

(Елена Петровна Блаватская)

ЛИТЕРАТУРА

1. Белый А. Критика. Эстетика. Теория символизма / А. Белый. - 1994. – 571 с.
2. Белый А. Символизм как миропонимание / А. Белый. – М., 1994. – 428 с.
3. Берберова Н. Н. Курсив мой Серебряный век. Мемуары / Н.Н. Берберова. - М., 1990. - 431с
4. <http://parnasse.ru/klassika/gippius-zinaida-nikolaevna/o-zinaide-gippius-vozpominaniya.html>

ТАҲЛИЛИ ФАЪОЛИЯТИ ЗИНАИДА ГИППИУС (ДАР МИСОЛИ ШЕЪРИ «БЕҚУВВАТӢ»)

Дар мақола дар бораи эҷодиёти Зинаида Гиппиус сухан меравад. Бархе аз ин вижагиҳои ашъор ва умуман эҷодиёти ӯ баррасӣ шудааст. Мавзӯҳои эҷодиёти Зинаида Гиппиус таҳлил карда мешавад. Таҳлили ғоявию бадеии яке аз ашъори шоир, ки «Беқувватӣ» ном дорад, низ оварда шудааст.

КАЛИДВОЖАҶО: Зинаида Гиппиус, эҷодкори, ҳаёт, лирика.

АНАЛИЗ ТВОРЧЕСТВА ЗИНАИДЫ ГИППИУС (НА ПРИМЕРЕ СТИХОТВОРЕНИЯ «БЕССИЛЬЕ»)

В статье говорится о творчестве Зинаиды Гиппиус. Рассмотрены некоторые особенности её поэзии и творчества в целом. Анализируются темы творчества Зинаиды Гиппиус. Также приведен идейно художественный анализ одного из стихотворений поэта, который называется «Бессилье».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Зинаида Гиппиус, творчество, жизнь, лирика.

ANALYSIS OF THE CREATIVITY OF ZINAIDA GIPPIUS (BY THE EXAMPLE OF THE POEM “POWERFULNESS”)

The article talks about the work of Zinaida Gippius. Some features of her poetry and creativity in general are considered. The themes of Zinaida Gippius creativity are analyzed. An ideological and artistic analysis of on the poet's poems, which is called “Powerlessness”, is also given.

KEYWORDS: Zinaida Gippius, creativity, life, lyrics.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маликаи Равшанзода* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **904599005**. E-mail: **24malika09.99@gmail.com**

Сведения об авторе: *Маликаи Равшанзода* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **904599005**. E-mail: **24malika09.99@gmail.com**

Information about the author: *Malikai Ravshanzoda* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **904599005**. E-mail: **24malika09.99@gmail.com**

ОСНОВНЫЕ КАТЕГОРИИ ГЛАГОЛА

Дандорова А.

Таджикский национальный университет

ГЛАГОЛ – часть речи, к которой относятся слова, обозначающие действие или состояние предмета, или живого существа: *идти, спать, находится*.

В русском языке, как и во многих других, различаются глаголы переходные и непереходные. Переходные глаголы управляют прямым дополнением в винительном падеже без предлога: *читать книгу, резать хлеб*. Винительный падеж может замещаться родительным

а) если действие направлено не на весь предмет, а на его часть: *отрезал хлеба*;

б) при отрицании: *не читал этой книги*. Непереходные глаголы не могут иметь при себе прямого дополнения.

Русскому глаголу присущи грамматические категории вида, залога, времени, наклонения; глаголы изменяются по лицам и числам (а в прошедшем времени – по числам и родам) и относятся к тому или иному типу спряжения.

Глаголы различаются по виду – совершенному и несовершенному.

Совершенный вид показывает, что действие доведено до предела, не может быть продолжено: *сделать, отметить, прочитать, вылить, собрать*. Форма совершенного вида означает, что действие длится или многократно повторяется: *делать, отмечать, читать, выливать, собирать*.

Глагольные формы, которые различаются только значением вида, образуют видовую пару: *делать – сделать, отмечать – отметить*. Некоторые глаголы не имеют видовых пар: они употребляются либо только в совершенном виде: *кануть, очнуться, ринуться* и т.п., либо только в несовершенном: *пробывать, находиться, иметься, зависеть, ожидать* и т.п.

По форме глаголы совершенного и несовершенного вида отличаются друг от друга наличием/отсутствием суффиксов и префиксов: *одеть – оде-ва-ть, разглядеть – разгляд-ыва-ть, прыг-ну-ть – прыг-а-ть, с-делать – делать, на-писать – писать*. Мена суффикса может сопровождаться чередованием корневого гласного с другим гласным или с нулем: *запереть – запира-ть, собрать – собира-ть*. Некоторые глаголы имеют разнокоренные (супплетивные) видовые пары: *брать – взять, говорить – сказать, ловить – поймать*.

У некоторых глаголов формы совершенного и несовершенного вида совпадают. Такие глаголы называются двувидовыми. Например, *жениться, казнить, использовать, мобилизовать, электрифицировать* и подобные. Ср.: *Штангист уже использовал две попытки* (совершенный вид). – *Я использовал этот прибор в течение двух лет* (несовершенный вид).

Весьма своеобразна и сложна лексическая и грамматическая сочетаемость глагольных форм совершенного и несовершенного вида с другими словами в предложении. Так, при употреблении форм глагольного вида в пределах одного высказывания нельзя сочетать противоречащие друг другу значения – например, значение начала или продолжения действия со значением завершенности или однократности. Поэтому такие глаголы, как *начать, продолжать, быть* (в будущем времени), *стать* и подобные не могут сочетаться с глагольными формами сов. вида: нельзя сказать **начал рассказать, *продолжайте написать, *буду сделать, *не стану отказаться*.

В сочетаниях глаголов с обстоятельствами, имеющими значение повторяемости или длительности действия, глагол, как правило, должен иметь форму несом. вида: *долго собирался, гуляли вечерами, обычно встаю в семь, постоянно жалуется* (нельзя сказать: **долго собрался, *погуляли вечерами, *обычно встал в семь, *постоянно пожаловался*). Однако такие наречия, как *постепенно, медленно*, характеризующие растянутость действия во времени, сочетаются с формами как несом. , так и сов. вида: *постепенно привыкал – постепенно привык, медленно встает (подходит, читает) – медленно встал (подошел, прочитал)*.

Наречия, указывающие на однократность или внезапность действия (*вдруг, неожиданно, мгновенно* и подобные), также могут сочетаться с формами обоих видов: *вдруг вспыхнул – вдруг вспыхивает (свет), неожиданно замолчал – неожиданно замолкает, мгновенно остановился – мгновенно останавливается*. Однако в подобных сочетаниях возможны далеко не всякие глаголы несом. вида, а лишь те, которые входят в видовые пары. С непарными глаголами несом. вида – обозначающими состояния, положения в пространстве, обладания, чувства и т.п., типа *находиться, сидеть, стоять, висеть, иметь, обладать, волноваться, мечтать, ненавидеть*, – данные наречия не сочетаются.

Переходные глаголы в форме сов. вида могут иметь при себе прямое дополнение как в винительном падеже, так и в партитиве: *купил (куплю) хлеб – купил (куплю) хлеба*. Форма же несом. вида сочетается обычно с винительным падежом существительного: *покупаю (покупал) хлеб* и лишь при описании действий, регулярно повторявшихся в прошлом, возможны конструкции типа *покупал хлеба*, например: *Мы жили тогда на даче. Утром я вставал, шел в магазин, покупал хлеба, масла, молока...*

Сочетаясь с глаголом в форме несом. вида, прямое дополнение не допускает при себе указаний на меру, количество того, что обозначено существительным; нельзя сказать: **Он ел тогда тарелку каши и пил стакан компота* (правильно: *съел тарелку каши, выпил стакан компота*).

Употребление форм вида зависит также от того, в каком времени употреблен глагол, каково его склонение, от наличия или отсутствия при нем отрицания *не*. Так, если частица *не* относится к глаголу, имеющему форму прошедшего времени или повелительного склонения, то, как правило, выбирается форма несов. вида: *Я не брал твою ручку; Не включайте свет!* Однако если глагол употреблен в будущем времени, то сочетание частицы *не* с формой сов. вида вполне нормативно: *Я не возьму твою ручку; Он не включит свет без надобности.* Возможна форма сов. вида с отрицанием также в составе условного придаточного предложения: *Если ты не возьмешь (не взял) с собой денег, то тебе нечем будет заплатить за проезд* (в данном примере форма несов. вида: *не брал* вообще невозможна).

В тех случаях, когда в предложении употребляется инфинитив глагола, выбор его вида может обуславливаться характером описываемого действия и контекстом. Так, в контексте слов типа *можно, нельзя, пора* формы несов. вида предпочитаются тогда, когда описывается некий принятый порядок, обычай (такое значение глаголов называется узуальным): *В зал можно входить только после звонка; Нельзя садиться в поезд на ходу.* Если же описывается какое-либо конкретное действие (в этом случае глагол имеет актуальное значение), то выбирается форма сов. вида: *Можно к вам войти? Посмотри, сколько народу, – даже сесть негде!*

От глагольных форм страдательного залога следует отличать глаголы, содержащие формант *-ся*, которые обозначают действие, направленное на субъект этого действия: *мыться, купаться, кататься, причесываться* и под. Это – возвратные глаголы. Они обладают самостоятельным лексическим значением по сравнению с соответствующими глаголами без *-ся* и не противопоставлены этим глаголам по залоговым значениям действительности – страдательности. Глаголы типа *мыться, кататься, купаться* – однозалоговые, они всегда выражают значение действительного залога: действие совершается субъектом, который выражен существительным (или местоимением) в именительном падеже: *Мальчик катается на коньках; Мы купались в пруду.*

Некоторые возвратные глаголы не имеют соответствий без форманта *-ся*: *бояться, надеяться, смеяться* и т.п. (форм типа **боять, *надеять, *смеять* не существует). В тех случаях, когда возвратный глагол соотносительный с глаголом без *-ся* (*мыться – мыть*), может возникать омонимия формы страдательного залога, образованной от переходного глагола, и возвратного глагола; ср.: *Мальчик моется в ванне* – возвратный глагол (действие направлено на субъект этого действия). – *Пол моется один раз в неделю* – форма страдательного залога глагола *мыть* (подлежащее – объект, на который направлено действие, выражаемое глаголом *мыть*).

Глагольные формы, противопоставленные друг другу по залого, формируют соотносительные по смыслу активные и пассивные конструкции. Ср.: *Комиссия рассматривает жалобы трудящихся.* – *Жалобы трудящихся рассматриваются комиссией; Машинист остановил поезд.* – *Поезд был остановлен машинистом; Все любили ее.* – *Она была любима всеми.* Подобные пары предложений описывают одну и ту же внеязыковую ситуацию. Однако каждое из предложений имеет свой собственный логический акцент, и поэтому они не вполне равнозначны. Ср.: *Рабочие строят дом* (сообщается, что объект строительства – дом, а не что-либо иное). – *Дом строится рабочими* (а не кем-то другим); *Почтальон доставил свежие газеты и журналы* (обращается внимание на то, что именно доставил почтальон). – *Свежие газеты и журналы доставлены почтальоном* (подчеркнуто, кто именно доставил почту).

Время – это такая грамматическая категория, которая указывает на отношение действия к моменту речи.

Настоящее время обозначает действие, совпадающее с моментом речи: *иду, читаю*; прошедшее – действие, которое совершалось до момента речи: *шёл, читал*; будущее – действие, которое будет происходить после момента речи: *пойду, буду читать*.

В прошедшем времени глаголы изменяются по родам и числам: *мальчик шел – девочка шла – стадо шло – дети шли*.

Настоящее время может обозначать действие как постоянное свойство предмета (*При нагревании тела расширяются, а при охлаждении сжимаются*) – или же характеризовать возможности либо способности живого существа (*Он пробегает стометровку за одиннадцать*

секунд – т. е. ‘может пробежать’; *За сутки слон съедает около ста килограммов пищи* – т. е. ‘может съесть, обычно съедает’); такое употребление формы настоящего времени называется настоящим потенциальным.

В настоящем и будущем времени глаголы имеют формы лица, которые показывают, кем производится действие: говорящим(и) – этому соответствуют формы 1-го лица ед. и множ. числа (*читаю, читаем, прочитаю, прочитаем*), собеседником (или собеседниками) – этому соответствуют формы 2-го лица ед. и множ. числа (*читаешь, читаете, прочитаешь, прочитаете*) или третьими лицами – этому соответствуют формы 3-го лица ед. и множ. числа (*читает, читают, прочитает, прочитают*). Совокупность всех личных форм глагола называется его спряжением.

Формы наклонения показывают, как говорящий представляет себе действие или состояние, обозначаемые глаголом, по отношению к действительности.

Если он считает это действие фактом (по отношению к настоящему, прошлому или будущему), то он использует форму изъявительного наклонения: *Он посылает (послал, пошлет) письмо бабушке*.

Если говорящий оценивает действие как предположительное или желательное, он использует форму сослагательного наклонения: *Послал бы ты письмо бабушке*.

Если же говорящий побуждает другое лицо к какому-либо действию или просит его о чем-либо, он использует форму повелительного наклонения: *Пошли письмо бабушке!*

Сослагательное наклонение образуется прибавлением частицы *бы* к форме прошедшего времени: *взял – взял бы, читал – читал бы*.

Повелительное наклонение образуется от основы настоящего времени глагола прибавлением суффикса *-и*: *возьм-у – возьми-и* или же без такого прибавления – в этом случае на конце формы повелительного наклонения пишется *-й*: *чита-ю – читай-й* или мягкий знак: *вын-у – вынь, реж-у – режь*). Некоторые глаголы, имеющие в 1-м лице ед. числа так называемое вставное *-л* (*составить – состав-л-ю, готовить – готов-л-ю*), в форме повелительного наклонения оканчиваются на мягкий согласный корень (на письме после согласного ставится мягкий знак): *ставь, готовь*. Множественное число повелительного наклонения образуется прибавлением форманта *-те* к форме ед. числа: *возьми-те, читай-те, вынь-те, режь-те, составь-те, готовь-те*.

Основная роль глагола в предложении – быть сказуемым; в сказуемом воплощаются и основные грамматические категории глагола – наклонение, время, лицо. Инфинитив глагола может употребляться также в функции подлежащего (*Курить – здоровью вредит*) и в функции дополнения (*Им приказали наступать*).

Глагольные категории залога, вида, времени, наклонения, лица имеют определенные смысловые и стилистические особенности в их речевом выражении. Укажем наиболее характерные из них. Так, формы страдательного залога чаще используются в официально-деловой и научной речи: *Право на труд охраняется законом; Эти явления рассматриваются автором в третьей главе*. Для других стилей речи и в особенности для устно-разговорной ее разновидности формы страдательного залога не характерны.

Формы вида – совершенного и несовершенного – употребляются во всех разновидностях речи, но некоторые стили отличаются преимущественным использованием форм какого-либо одного вида. Так, в научном стиле употребительнее несовершенный вид, так как с помощью форм этого вида можно описывать различные свойства и закономерности: *горит, расширяются, плавится* и т. п. С другой стороны, глаголы совершенного вида, обозначающие однократность или мгновенность действия и содержащие в своей структуре суффиксы *-ну, -ану*, характерны для разговорной речи и просторечия: *двинуть, толкнуть* и т.п.

Глаголы движения с префиксом *при-* в несовершенном виде не могут употребляться в форме настоящего времени, обозначающей действие, которое совпадает с моментом речи, – такие формы имеют значение повторяющегося, регулярного действия: *Поезд приходит в восемь часов; По утрам к моему окну прилетают голуби* (нельзя сказать: **Смотри, вот приходит поезд*);

**Видишь, прилетают голуби*). Другие глаголы не имеют такого ограничения в употреблении; ср.: *Смотри, прорубь прямо на глазах замерзает; Вратарь разбегается и выбивает мяч в поле.*

Формы времени наиболее разнообразно представлены в разговорной и в художественной речи. Здесь употребительны собственно настоящее, совпадающее с моментом речи, настоящее историческое (*Вчера выхожу, смотрю – Иванов идет. Говорю ему...*), настоящее в значении будущего (*Значит, завтра я еду*), будущее в значении настоящего (*То как зверь она завоюет, То заплачет, как дитя*), будущее, обозначающее события в прошлом (*Ни лес не зашумит, ни рыба не плеснет*) – такое будущее, кроме того, в разговорной речи используется для обозначения внезапности действия: *Как вскрикнет она, как побежит!* Форма будущего времени в значении настоящего употребляется в некоторых жанрах научного стиля речи (в лекциях, учебниках), в публицистике; ср.: *Умножим обе части уравнения на два; Представим себе результат этой политической акции.* Однако в целом для этих стилей характерно использование временных глагольных форм (преимущественно настоящего времени) в их собственных значениях.

Глаголы несовершенного вида отвечают на вопрос что делать? а глаголы совершенного вида — что сделать?

Глаголы несовершенного вида не указывают на завершённость действия, на его конец или результат. Глаголы совершенного вида указывают на завершённость действия, на его конец или результат.

Глаголу одного вида может соответствовать глагол другого вида с одним и тем же лексическим значением. Такие глаголы образуют видовую пару:

Совершенный вид	Несовершенный вид
Вычертить	вычерчивать
Вспахать	вспахивать
Объединить	объединять
Достигнуть	достигать
проиллюстрировать	иллюстрировать
Удвоить	удваивать
Соорудить	сооружать

При образовании глаголов одного вида от глаголов другого вида используются приставки (ехать — уехать, мчаться — примчаться), суффиксы (толкать — толкнуть, наводнять — наводнить).

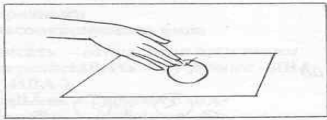
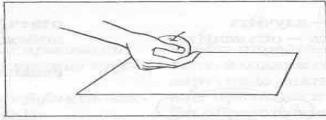
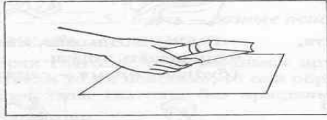
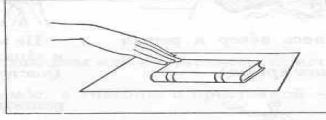
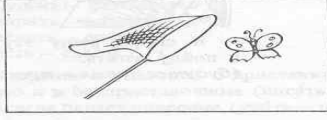
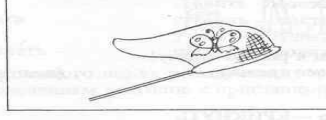

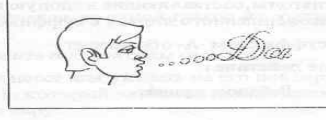
Образование видов глагола может сопровождаться чередованием гласных и согласных в корне:

Чередующиеся звуки	Совершенный вид	Несовершенный вид
о а	опоздать	опаздывать
е и	стереть	стирать
о ы	вздохнуть	вздыхать
я им	понять	понимать
а ин	начать	начинать
д ж	проводить	проводить
д жд	победить	побеждать
ж г	изложить	излагать
т ч	ответить	отвечать
з ж	снизить	снижать
м мл	утомить	утомлять
ст щ	простить	прощать
т щ	защитить	защищать
с ш	упросить	упрашивать

Некоторые видовые пары представляют собою разные слова, имеют разные основы:

5. БРАТЬ – ВЗЯТЬ

Некоторые видовые пары состоят из разных глаголов. Их надо запомнить:

	брать Я беру...		взять Я взял...
	класть Я кладу...		положить Я положил...
	ловить Я ловлю...		поймать Я поймал...
	говорить Я говорю...		сказать Я сказал...

			становится Становится холодно.	стать Стало холодно.	
1/XI	2/XI	3/XI	ложиться – лечь сидиться – сесть		15/XI

Изменение глаголов по числам

Глаголы изменяются по числам.

Глаголы в единственном числе обозначают действие одного предмета: ребёнок играет, мяч прыгает, колесо вращается. Глаголы во множественном числе обозначают действие двух или нескольких предметов: дети играют, мячи прыгают, колёса вращаются. Глаголы всегда стоят в том же числе, что и имена существительные, с которыми они связаны.

Время — это категория глагола, которая выражает отношение времени действия к моменту речи.

В русском языке существуют три формы времени:

- настоящее,
- прошедшее
- будущее.

По временам глаголы изменяются только в изъявительном наклонении.

Способность глагола образовывать формы времён зависит от его вида.

Глаголы совершенного вида образуют формы:

- прошедшего времени,
- будущего простого.

Глаголы несовершенного вида образуют формы:

- настоящего времени,
- прошедшего времени,
- будущего сложного.

Настоящее время глагола

Формы настоящего времени глагола показывают, что действие происходит в момент речи или осуществляется постоянно, регулярно повторяется:

На всех парах несётся поезд, колёса вращают паровоз... (Б. Пастернак);

О, как убийственно мы любим, как в буйной слепоте страстей мы то всего вернее губим, что сердцу нашему милей! (Ф. Тютчев).

Формы настоящего времени образуют только глаголы несовершенного вида с помощью личных окончаний, которые присоединяются к основе настоящего времени:

думать — думаю — думаешь — думает — думаем — думаете — думают;
пилить — пилю — пилишь — пилит — пилим — пилите — пилят.

Прошедшее время глагола

Формы прошедшего времени показывает, что действие предшествует моменту речи:

Мы все учились понемногу чему-нибудь и как-нибудь... (А. Пушкин).

Формы прошедшего времени образуются от основы инфинитива с помощью суффикса -Л, за которым следует окончание со значением числа и рода (в единственном числе):

писать — писал — писала — писало — писали,

запомнить — запомнил — запомнила — запомнило — запомнили.

Суффикс -Л- может быть нулевым в форме мужского рода: *вёз, тёр, берёг, замер.*

Форма прошедшего времени глагола ИДТИ образуется от другой основы:

идти — шёл — шла — шло — шли.

Будущее время глагола

Форма глагола будущего времени показывает, что действие произойдёт после момента речи:

Настанут холода, осыпятся листья — и будет льдом — вода (Г. Иванов).

Глаголы совершенного вида образуют формы ПРОСТОГО БУДУЩЕГО ВРЕМЕНИ от основы простого будущего времени и личных окончаний:

напишу, расскажу, принесу.

Глаголы несовершенного вида образуют формы СОСТАВНОГО БУДУЩЕГО ВРЕМЕНИ с помощью глагола *быть* (*буду, будешь, будет, будем, будете, будут*) и инфинитива: *буду писать, будете читать, будут нести.*

Формы времени в переносном значении

Формы времени могут употребляться не только в своём основном значении, но и в переносном, в значении других времён.

Форма времени

Значение формы

Пример

настоящее время

прошедшее время

(настоящее историческое)

Только, понимаешь, выхожу от мирового, глядь — лошадки мои стоят смирёхонько около Ивана Михайловича.)

настоящее время

будущее время

У меня уже всё готово, в после обеда отправляю вещи. Мы с бароном завтра венчаемся, завтра же уезжаем на кирпичный завод, и послезавтра я уже в школе, начинается новая жизнь.

прошедшее время

будущее время

Бежать, бежать! Иначе я умер (К. Федин).

будущее время

прошедшее время

Герасим глядел, глядел, да как засмеётся вдруг (И. Тургенев).

Время	Значение	Вопросы	Примеры
Настоящее	Действие происходит в момент речи	Что делаю? Что делаешь? Что делает?	Пою, Поёшь, Поёт,

		Что делаем? Что делаете? Что делают?	Поём, Поёте, Поют
Прошедшее	Действие происходило до момента речи	Что делал? Что сделал? Что делали? Что сделали?	Пел, Спел, Пели, Спели
Будущее	Действие будет происходить после момента речи	Что сделаю? Что сделаем? Что сделаешь? Что сделаете? Что сделает? Что сделают? Что буду делать? Что будем делать? Что будешь делать? Что будете делать? Что будет делать?	Спою, Споём, Споёшь, Споёте, Споёт, Споют, Буду петь, Будем петь, Будешь петь, Будете петь, Будет петь,

Глаголы прошедшего времени имеют суффикс – Л: стоял, осветило, задумалась.

Глаголы прошедшего времени в единственном числе изменяются по родам, принимая соответствующие окончания: решил – решила, решило; отцвёл – отцвела, отцвело, дошёл – дошла, дошло.

Глаголы прошедшего времени всегда стоят в том же роде, что и имена существительные, с которыми они связаны.

Неопределённая форма глагола

Неопределённая форма глагола – это начальная форма глагола.

В словарях глаголы даны в неопределённой форме.

Глаголы в неопределённой форме отвечают на вопросы что делать? и что сделать? и имеют суффиксы – ТЬ и –ТИ, ЧЬ: спрашивать – спросить; приносить – принести; расти – вырасти.

Неопределённая форма не указывает на время и число глагола.

Спряжение глаголов

Спряжение – это изменение глаголов настоящего и будущего времени по лицам и числам.

Лицо и число глагола определяются по местоимению и окончанию глагола или только по его окончанию: Вы пойдёте – 2-е лицо, единственное число, я –читаю – 1-е лицо, единственное число.

Существует два спряжения. У глаголов одного и того же спряжения ударных и безударные окончания одинаковые.

Личные окончания глаголов I спряжения

Лицо	Окончания		Примеры	
	Ед. ч.	Мн.ч	Ед. ч.	Мн.ч
1-е	-у(-ю)	-ем (- ём)	Иду, узнаю	Идём, узнаём
2-е	-ешь (- ёшь)	-ете (-ёте)	Идёшь, узнаёшь	Идёте, узнаёте
3-е	-ет (-ёт)	-ут (- ют)	Идёт, узнаёт	Идут, узнают

Личные окончания глаголов II спряжения

Лицо	Окончания		Примеры	
	Ед. ч.	Мн.ч	Ед. ч.	Мн.ч

1-е	-у(-ю)	-им	Горю, научу	Горим, научим
2-е	-ишь	-ите	Горишь, научишь	Горите, научите
3-е	-ит	-ат (-ят)	Горит, научит	Горят, научат

Спряжение глагола с ударным окончанием определяют по окончанию.

Спряжение глаголов с безударным окончанием определяют по неопределённой форме глагол русский спряжение переходной

I спряжение	II спряжение
<p>Все глаголы на – ЕТЬ, -АТЬ, -ЯТЬ, -ЫТЬ, -ОТЬ, - УТЬ, - ТЬ: краснеть, сажать, лаять, рыть, колоть, тронуть, лезть.</p> <p>Исключения: Гнать, держать, дышать, обидеть, Видеть, слышать и смотреть, Ненавидеть и зависеть, Да ещё терпеть, вертеть.</p>	<p>Все глаголы на – ИТЬ: просить, лечить, ловить.</p> <p>Исключения: брить, стелить, зиждиться</p>

Особенности спряжения глаголов будущего времени

Число	Лицо	При употреблении одного глагола	При употреблении двух глаголов
Единственное	1-е	(Что сделаю?) <i>Помогу, наклею</i>	Единственное 1-е (Что сделаю?) <i>Помогу, наклею</i> (Что буду делать?) <i>Буду помогать, буду клеить</i>
	2-е	(Что сделаешь?) <i>Поможешь, наклеишь</i> (Что будешь делать?) <i>Будешь помогать, будешь клеить</i>	(Что сделаешь?) <i>Поможешь, наклеишь</i> (Что будешь делать?) <i>Будешь помогать, будешь клеить</i>
	3-е	(Что сделает?) <i>Поможет, наклеит</i>	(Что будет делать?) <i>Будет помогать, будет клеить</i>
Множественное	1-е	(Что сделаем?) <i>Поможем, наклеим</i>	(Что будем делать?) <i>Будем помогать, будем клеить</i>
	2-е	(Что сделаете?) <i>Поможете, наклеите</i>	(Что будете делать?) <i>Будете помогать, будете клеить</i>
	3-е	(Что сделают?) <i>Помогут, наклеят</i>	(Что будут делать?) <i>Будут помогать, будут клеить</i>

Если в будущем времени употребляют два глагола, то при спряжении изменяется только окончание глагола буду.

Разноспрягаемые глаголы

Разноспрягаемыми называются глаголы, которые спрягаются то по I, то по II спряжению: *хотеть* (*хочешь, хочет – по I спряжению; хотим, хотите, хотят – по II спряжению*).

Правописание глаголов в прошедшем времени

В глаголах прошедшего времени перед суффиксом – Л пишется та же гласная, что и перед суффиксом – ТЬ в неопределённой форме: *строить – строил*.

НЕ с глаголами

Частица НЕ придаёт глаголам отрицательный смысл и пишется с ними отдельно: *не видит, не строить*.

Исключения составляют случаи, когда глаголы не употребляются без НЕ: *негодовать, недоумевал, нездоровится*.

Таким образом, следует заключить, что глагол – самостоятельная часть речи.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Авилова, Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова / Н.С. Авилова. - М.: Наука, 1976. - 328с.
- 2.Апресян, Ю. Д. Лексическая семантика / Ю.Д. Апресян. - М.: Наука. 1974.- 376с.
- 3.Бондарко, А. В., Буланин, Л. Л. Русский глагол / А.В.Бондарко, Л.Л. Буланин. - М. - Л.: Просвещение, 1967. - 192 с.
- 4.Бондарко, А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А.В. Бондарко. - Ленинград: Наука, 1983.
- 5.Васильев, Д.М. Семантика русского глагола Д.М.Васильев. - М.: Высш. шк., 1981.- 184с.
- 6.Васильев Л.М. Принципы семантической идентификации глагольной лексики / Л.М. Васильев // Семантические классы русских глаголов. - Свердловск, 1982. С. 11-14.
- 7.Виноградов, В.В. Русский язык / В.В. Виноградов. - М.: Высшая школа, 1972.
- 8.Гайсина, Р.М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке / Р.М. Гайсина - Саратов, 1981. – 98 с.
- 9.Пирогова Л. И. Русский глагол: Грамматический словарь-справочник / Л.И. Пирогова. — М.: Школа-Пресс, 1999. — 416 с.
- 10.Розенталь Д. Э. Русский язык: Пособие по русскому языку для поступающих в вузы / Д.Э. Розенталь. — М.: Издательский дом «ОникС 21 век», 2000.

КАТЕГОРИЯҲОИ АСОСИИ ФЕЪЛ

Дар мақола тавсифи феъл ҳамчун ҷузъи нутқ дар забони муосири русӣ оварда шудааст. Феъл - хиссаи нутқ, ки калимаҳои ифодакунандаи амал ё ҳолати предметро дар бар мегирад: рафтани, хоб рафтани, мондани. Феъл категорияҳои морфологӣ дорад. Дар ҷумла ва ибораҳо вазифаҳои синтаксисиро иҷро мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: феъл, категория, забони русӣ, ҷузъи нутқ, вазифа, амали предмет, синтаксис, морфология.

ОСНОВНЫЕ КАТЕГОРИИ ГЛАГОЛА

В статье приводится характеристика глагола как части речи в современном русском языке. Глагол – часть речи, к которой относятся слова, обозначающие действие или состояние предмета, или живого существа: *идти, спать, находиться*. Глагол имеет морфологические категории. В предложении и словосочетании выполняет синтаксические функции.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: глагол, категория, русский язык, часть речи, функция, действие предмета, синтаксис, морфология.

BASIC VERB CATEGORIES

The article provides a description of the verb as a part of speech in modern Russian. VERB - part of speech, which includes words denoting the action or state of an object or living being: *go, sleep, stay*. The verb has morphological categories. It performs syntactic functions in sentences and phrases.

KEYWORDS: verb, category, Russian language, part of speech, function, object action, syntax, morphology.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Дандорова Азиза* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **917601055**.

Сведения об авторе: *Дандорова Азиза* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **917601055**.

Information about the author: *Dandorova Aziza* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **917601055**.

ФИЛОСОФСКИЕ ПОДТЕКСТЫ ПОВЕСТИ «ПРИЗРАКИ» И.С. ТУРГЕНЕВА

Тахминаи Дж.

Таджикский национальный университет

Природа, по мнению Тургенева, целостна и заключает в себе единство всех своих составляющих, при этом каждая составляющая, будь то комар, цветок, соринка в глазу человека, считает себя центром всей вселенной, сердцем природы. Закон природы Тургенев формулирует так: тихое одушевление, равновесие во всем, сдержанность - основа природы, все остальное, отклоняющееся от заданного уровня траектории, уничтожается ею как непригодное. Этот закон отражает обреченность человеческого существования. Человек никогда не поймет до конца, зачем он здесь нужен, он лишь «расходный материал», и ничего великого ему не предназначено, а если и предназначено, то он об этом никогда не узнает. И если он «расходный материал», то какой смысл вообще жить? [3, с. 43]

Тургенев в своих философских воззрениях на природу остается пессимистом, но не в традиционном понимании. Тургеневский пессимизм безутешен в силу чисто человеческой усталости и разочарований Тургенева-человека, но при этом писатель полон и непреодолимой любви к жизни. Главным источником тургеневской печали является невозможность личного бессмертия для человека, бессмертия, в котором человек оставался бы личностью, а не растворялся бы без остатка в ничто.

Мы выявили ряд переключек между мировоззрением Тургенева и взглядами других философов, а также различия между ними. Тургенев не стремился создать некое учение, не продвигал свои идеи в массы как просветитель или автор-демиург, он просто находился в постоянном поиске истины и способа решения бытийных проблем. В силу своей гениальности писатель вобрал в себя множество различных учений и доктрин, в каждой находя что-то нужное именно ему для построения собственной картины мира. Его философия построена на противоречиях. Ее можно определить, как своеобразный синтез презрения к ничтожности человеческой участи, страха смерти в сочетании с ощущением бессмысленности существования и в то же время удивительной жажды жизни, любви и сострадания к людям. «Призраки» обнаруживают тяготение к такому синтезу и в то же время к выборке, преломлению вполне определенных философских традиций. Круг тем в повести расплывчат и широк: от критики современного общества до космического по своим масштабам пессимизма.

Обозначенные нами выше философские идеи имели существенное влияние на «таинственную» повесть Тургенева. К примеру, некоторые положения из книги Марка Аврелия стали предпосылкой для идейно- фабульной схемы повести: «Знай, что если бы ты, внезапно поднявшись вверх над землей, бросил бы взгляд на человеческие дела и на многоизменчивый ход их, то преисполнился бы презрения к ним <...> и, что сколько бы раз ты не поднимался таким образом, ты всегда увидишь одно и то же, единообразное и кратковечное» [2, с.78]. Подобные мысли отсылают нас к полетам главного героя «Призраков» с Эллис сквозь время и пространство. Тот факт, что с каждым полетом герой видит одно и то же - эпизоды с Цезарем и Степаном Разиным, - заставляет нас вспомнить хотя бы о той же исторической концепции писателя.

Тургенев, вернувшись после короткой лирической повести к объективному роману «Дым», сохраняющему значительный объем пессимистических настроений, все же старается вывести повествование к возможному разрешению ситуации (возвращение Литвинова к Татьяне, предполагающее душевное успокоение). Тургенев-философ тяготеет к созерцательности, медитативности, избегает категоричности в философских обобщениях. А. Батюто называет «Призраки» и «Довольно» своеобразными произведениями-медитациями, в которых больше сомнений, чем каких-либо четких философских тезисов, но это всегда сомнения, указывающие на мысль, ищущую [1, с.123] \ Для Тургенева не существует пустых абстракций, та же природа понимается им просто как общее начало, вбирающее в себя все существующее.

В «Призраках» такое понимание природы отражается в мысли о враждебности человеку общих законов бытия и о невозможности для мыслящей личности проникнуть в тайну «всегообщего» (герой так и не смог осознать, что с ним происходило и почему) [3.с.78]. Весь текст произведения испещрен синонимами к слову «тайна» и производными от него - загадочность, таинственность и т.п. Более того, диалоги героя с Эллис большей частью выглядят так: герой задает важный жизненный вопрос, чтобы разъяснить себе происходящее, - она обычно не отвечает на него. Такой диалог похож на то, как Тургенев понимает «иные» силы, которые вряд ли когда-нибудь ответят, что они по существу представляют собой и зачем что-либо делают.

К этому сводятся все философские рассуждения Тургенева. В «Призраках» писатель выступает как философ со своим собственным видением мира, поэтому в главе, посвященной жанру произведения, мы определяли его жанр в том числе и как философский очерк. В повести отчетливо вырисовываются три пересекающихся и сложно взаимодействующих друг с другом темы: природа - история - современность; прекрасное - ужасное; человек - общество.

В процессе работы над «Призраками» Тургенев высказывал сомнения в актуальности того, что выходит из-под его пера. Писатель называл свое новое произведение «фантазией» и опасался, что читатели сочтут ее «несколько детской», не имеющей «человеческого смысла», «очепушившейся», однако опасался напрасно. В итоге получилось произведение, несущее огромную философскую нагрузку.

ЛИТЕРАТУРА

1. Батюто А. И. Творчество И.С. Тургенева и критико-эстетическая мысль его времени / А.И. Батюто. – Л.: Наука, 1990. – 304 с.
2. Лахманн Р. Дискурсы фантастического / Р. Лахманн. – М.: Новое литературное обозрение, 2009. – 384 с
3. Тургенев И. С. Собрание сочинений: в 12 т. – М.: Гос. изд-во худож. литры, 1955. Т. 7 / И.С. Тургенев. – 372 с.

ЗЕРМАТНҲОИ ФАЛСАФИИ ДОСТОНИ «ПРИЗРАКИ» - И И.С. ТУРГЕНЕВ

Дар мақола хусусиятҳои жанри асари Тургенев «ПРИЗРАКИ» суҳан меравад. «ПРИЗРАКИ» ақидаҳои фалсафии Тургеневро хеле равшан инъикос кардааст. Фалсафаи ӯ дар асоси таълимоти Шопенгауэр ва дигар файласуфон призмаеро ташкил медиҳад, ки нависанда аз он ба воқеаҳои дар асари тасвиршуда назар меандозад. Достони «ПРИЗРАКИ» яке аз намунаҳои дурахшони баёнгари афкори фалсафии нависанда мебошад ва дар асар унсурҳои жанри фалсафӣ низ дида мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳикоя, зерматн, ҷаҳонбинии фалсафӣ, фантазия, фазо, замон, достони пурасрор, интиқоди ҷомеа.

ФИЛОСОФСКИЕ ПОДТЕКСТЫ ПОВЕСТИ «ПРИЗРАКИ» И.С. ТУРГЕНЕВА

В статье рассматриваются особенности жанра повести «Призраки» Тургенева. В «Призраках» совершенно явно отразились философские взгляды Тургенева. Его философия, основывающаяся на учении Шопенгауэра и других философов, образует призму, через которую писатель смотрит на события, описываемые в повести. Повесть «Призраки» является одним из ярких примеров, иллюстрирующих философские воззрения писателя, что дополнительно позволяет увидеть в произведении элементы философского жанра.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: повесть, подтекст, философское мировоззрение, фантазия, пространство, время, таинственная повесть, критика общества.

PHILOSOPHICAL SUBTEXTS OF THE STORY «PRIZRAKI». I.S. TURGENEV

The article deals with the features of the genre of Turgenev's novel "Prizraki". The "Prizraki" quite clearly reflected the philosophical views of Turgenev. His philosophy, based on the teachings of Schopenhauer and other philosophers, forms a prism through which the writer looks at the events described in the story. The story "Prizraki" is one of the brightest examples illustrating the philosophical views of the writer, which additionally allows you to see elements of the philosophical genre in the work.

KEYWORDS: story, subtext, philosophical outlook, fantasy, space, time, mysterious story, criticism of society.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тахминаи Ҷалолӣддин* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Тахминаи Ҷалолӣддин* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Takhminai Jaloliddin* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ТАҲҚИҚИ МУҚОИСАВИИ ҶОНИШИНҲОИ СОҲИБӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Маҳмадиев С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷонишинҳои соҳибӣ дар забони тоҷикӣ таърихи дуру дарозроӣ тай кардаанд. Онҳо хануз дар забонҳои қадимии гурӯҳи эронӣ дар қатори ҷонишинҳои шахсӣ истеъмом шуда, мисли онҳо аз рӯи падежу шумора тасриф мешудаанд. Фарқ танҳо дар он аст, ки ҷонишинҳои соҳибӣ монанди ҷонишинҳои шахсӣ дорои паралелии пурра набуданд. Ҷонишинҳои соҳибӣ ҳам маъноӣ семантикӣ ва ҳам маъноӣ грамматикӣ дошта, ҳам соҳибият ва ҳам шахсиятро муайян мекунанд. Ҷонишинҳои соҳибӣ дорои категорияи шумора мебошанд. Категорияи шумора бар хилофи ҷонишинҳои шахсӣ дар шаклҳои энклитикии (калимаҳое, ки задаи худро надоранд ва пас аз калимаи таъкидӣ меистанд ва ба он пайваст шуда, як маъноӣ бутунро ташкил мекунанд) онҳо ба роҳи грамматикӣ ифода мешавад. Ҷонишинҳои соҳибӣ алоҳида истифода намешаванд, балки мисли суффиксҳо ба калима васл мешаванд. Дар инкишофи забони тоҷикӣ дар давраҳои чудогонаи тақомулоти он баробари тағйир ёфтани сохтори забон вазифаҳои ҷонишинҳои соҳибӣ ҳам андаке дигар шудааст. Масалан, онҳо дар забони қадим маъноӣ объектиро соҳибиятро ифода мекарданд, ҳоло бошад ба ин маъноӣ субъекти амал шуда омадани онҳо низ мушоҳида мешавад. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик бошад морфемаҳои номбурда мисли забони қадим танҳо ду вазифа – объективӣ ва соҳибиятро иҷро мекунанд. Дар икишофи минбаъдаи забонҳои форсӣ тоҷикӣ бошад, доираи истеъмоли ҷонишинҳои соҳибӣ ба маъноӣ ифодаи объекти амал боз ҳам маҳдудтар шудааст.

Пеш аз таҳлили хусусиятҳои ҷонишинҳои соҳибӣ гуфтаним, ки дар бораи онҳо дар қатори тадқиқоти грамматикаҳое, ки ба забонҳои тоҷикиро форсӣ омадаанд, як қатор фикру мулоҳизаҳои муҳим гуфта шуда бошад ҳам, вале ин воситаҳо то ҳол ҳам аз нуқтаи назари таърихӣ ва ҳам вазифаи имрӯзаамон ба таври бояду шояд омӯхта нашудаанд. Аз ин рӯ, тадқиқу муайян кардани хусусияти ҷонишинҳои соҳибӣ дар забони асрҳои IX ва X табиист, ки як андоза барои муайян кардани вазифаи онҳо ҳазор сол қабл аз ин кумак расонад. Ин имконият медиҳад, ки хусусити ҷонишинҳои мазкур дар пешрафти минбаъдаи забонҳои тоҷикӣ форс чуқуртар пурратар омӯхта шавад. Аз тасрифи ҷонишинҳои соҳибӣ дар забони асрҳои IX ва X аз он ҷумла дар забони адабии ҳозираи тоҷик ҳам мушоҳида мешавад, ки онҳо дар таркиби ҷонишинҳои системаи махсусро ташкил намуда, барои ифодаи маъноҳои грамматикӣ шахсу шумора ва соҳибият воситаи муҳим мебошанд.

Дар забони англисӣ ҷонишинҳои соҳибӣ “*possessive pronouns*” номида мешаванд ва ба кӣ тааллуқ доштани исро мефаҳмонанд. Ҷонишинҳои соҳибии забони англисӣ ба намуди яқум ва дуҷум чудо мешаванд. Мо ҳоло намуди яқуми ҷонишинҳои соҳибӣ, яъне намуди оддии онҳоро дида мебароем.

Шумораи танҳо

Шахси I:	<i>my [май]</i> – аз они ман
Шахси II:	<i>your [ё]</i> – аз они ту
Шахси III:	<i>his [ҳиз]</i> – аз они вай (ҷинси мардона) <i>her [ҳӯ]</i> – аз они вай (ҷинси занона) <i>its [итс]</i> – аз они вай (барои ҳайвонот ва ашё)

Шумораи ҷамъ

Шахси I:	<i>our [ава]</i> – аз они мо
Шахси II:	<i>your [ё:]</i> – аз они шумо
Шахси III:	<i>their [зея]</i> – аз они онҳо

Чуноне ки мебинем, барои шахси дуюми танҳо ва шахси дуюми чамъ дар забони англисӣ ҷонишини соҳибии “**your**” истифода бурда мешавад. Барои шахси сеюми танҳо бошад, се ҷонишини соҳибӣ ба кор бурда мешаванд: ҷонишини соҳибии “**his**”, агар исм ба мард тааллуқ дошта бошад, ҷонишини соҳибии “**her**”, агар исм ба зан тааллуқ дошта бошад ва ҷонишини соҳибии “**its**” агар исм ба ҳайвонот ва ё ашё тааллуқ дошта бошад. Ҳоло мисолҳоеро бо тарҷумаашон оварда, ба гуфтаҳои боло равшанӣ меандозем:

This is my radio. – Ин радио аз они ман аст.
That is your pen. – Вай ручка аз они ту аст.
This is his hat. – Ин кулоҳ аз они вай аст.
This is our garden. – Ин боғ аз они мо аст.
That is your shop. – Вай дукон аз они шумо аст.
This is their class. – Ин синф аз они онҳо аст.

Мо мисолҳои болоро бо як намуди тарҷумаи тоҷикиашон пешкаш намудем ва ин мисолҳо метавонанд чандин намуди тарҷумаи худро дар забони тоҷикӣ дошта бошанд. Масалан ҷумлаи “*This is my radio*” чунин шаклҳои тарҷумаро дорад:

1. *Ин радио аз они ман аст.*
2. *Ин радио аз ман аст.*
3. *Ин радиои ман аст.*
4. *Ин радио аз ман.*
5. *Ин радиои ман.*
- 6.

Чи тавре ки мебинем як ҷумлаи забони англисӣ дар забони тоҷикӣ панҷ намуд тарҷума мешавад. Лекин бояд қайд кард, ки ҷумлаҳои забони англисӣ дорои қолаби мустақкам буда, як маъноро бо якчанд ҷумла ифода кардани онҳо хело кам ба назар мерасад.

Инчунин, ҳолатҳои низ ҳастанд, ки як калимаи тоҷикӣ якчанд намуди тарҷумаи англисии худро дошта бошад. Дар забони тоҷикӣ барои ифодаи соҳибият дар шахси сеюми танҳо калимаи “**вай**”-ро истифода мекунем. Лекин ин ҳолат дар забони англисӣ бо се калима ифода меёбад. Барои шарҳи ин масъала мисолҳоро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ оварда, онҳоро муқоиса мекунем:

1. *Шахло хоҳари ман аст. Мӯйи вай дароз аст.*
Shahlo is my sister. Her hair is long.
2. *Ақрам рафиқи ман аст. Кулоҳи вай сиёҳ аст.*
Akram is my friend. His hat is black.
3. *Вай сағи ман аст. Думи вай дароз аст.*
That is my dog. Its tail is long.
4. *Вай телевизорӣ ман аст. Экрани вай калон аст.*
That is my TV. Its screen is big.

Агар аз дохили ҷумлаҳои тоҷикӣ ва англисии дар боло овардашуда, ибораҳои аз ҷонишинҳо сохташударо ҷудо кунем, чунин манзара ҳосил мешавад: *мӯйи вай – her hair*, *кулоҳи вай – his hat*, *думи вай – its tail*.

Дар матлаби боло мо намуди якуми ҷонишинҳои соҳибиро аз назар гузаронидем. Акнун мегузарем ба шарҳи намуди дуюми ҷонишинҳои соҳибӣ. Дар асл намуди якум ва намуди дуюми ҷонишинҳои соҳибӣ аз ҷиҳати маъноравӣ вазифа як хел буда, аз лиҳози сохт ва тарзи қорбурдашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Ҳоло дар ҷадвали дар поён овардашуда ҳар ду намуди ҷонишинҳои соҳибиро муқоиса мекунем:

<i>my—mine—аз они ман</i>	<i>our—ours — аз они мо</i>
<i>your — yours – аз они ту</i>	<i>your—yours – аз они шумо</i>

<i>his—his—аз они вай</i> <i>her—hers — аз они вай</i> <i>its — its — аз они вай</i>	<i>their—theirs – аз они онҳо</i>
--	-----------------------------------

Чӣ тавре ки мебинем, қонишинҳои соҳибӣ аз лиҳози мазмун фарқияте надоранд, вале аз ҷиҳати сохт бошанд, аксарияти намуди дуҷум ба худ бандаки “s” қабул мекунад. Аз лиҳози тарзи истифодашон дар таркиби ибораву ҷумлаҳо онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Фарқ байни онҳо пеш аз ҳама дар он аст, ки қонишинҳои соҳибии намуди якум дар таркиби ибораву ҷумлаҳо ҳамеша пеш аз исм меоянд. Мо ин фарқиятро дар мисолҳои зер дида мебароем:

This is my car. This car is mine.
 Ин мошин аз они ман аст.
These are our dogs. These dogs are ours.
 Ин сағҳо аз они мо ҳастанд.
These are your children. Those children are yours.
 Онҳо бачаҳои шумо ҳастанд.

Дар ҷумлаҳои боло чи тавре ки дида баромадем, қонишинҳои соҳибии намуди якум пеш аз исм ва намудии дуҷум пас аз исм қарор доранд. Фарқияти дигари онҳо дар он аст, ки намуди якуми қонишинҳои соҳибӣ ҳатман бо исм истифода мешаванд, лекин намуди дуҷуми қонишинҳои соҳибиро метавонем бе исм истифода кунем. Ин ҳодисаро метавон дар мисолҳои зер мушоҳида кард:

1. *My cat is white, but your dog is black.* – Гурбаи ман сафед аст, аммо сағи ту сиёҳ аст.
 2. *My cat is white, but yours is black.* – Гурбаи ман сафед аст, аммо аз они ту сиёҳ аст.

Дар ҷумлаи якум қонишинҳои соҳибии намуди якум “my”, “your” истифода шуданд ва пас аз онҳо исми “cat” омад. Дар ҷумлаи дуҷум бошад, қонишини соҳибии намуди якум “my” бо исми “dog” ва қонишини соҳибии намуди дуҷум “yours” бе исм истифода шуд.

АДАБИЁТ

1. А.А.Каримова. Об одной определительной конструкции в таджикском языке. “Англиские и иранские филологии” / А.А. Каримова. - Москва, 1964.
2. В.А. Лившиц. О внутренних законах развития таджикского языка, Известия отдела для общественных наук Таджикской ССР” / В.А. Лившиц. - 1954, вып 5.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе, 1983, қ.1.-353с.
4. ДЖ.А Садиқова. Личные местоимения в персидском языке в историческом аспекте. Авт.канд. дисс., Баку 1965.
5. Д.Т.Таджиев. Об одном определительном словосочетании в современном таджикском литературном языке. “Известия отдела для общественных наук Таджикской ССР”. 1952, вып 1.
6. О.Чалолов. Отношение Чустского диалекта к таджикскому языку / О. Чалолов. - Сталинобод, 1949, стр 19)
7. С.Айнӣ. Баъзе қайдҳо ба аҳволи забоншиносӣ дар Тоҷикистон “Тоҷикистони Сурх”, 12 июни соли 1952.
8. Ш.Ниёзӣ. Таълимоти сталинӣ дар бораи забон ва омӯхтани грамматикаи забони тоҷикӣ, “Тоҷикистони сурх” 20 июни соли 1951.

ТАҲҚИҚИ МУҚОИСАВИИ ҚОНИШИНИҲОИ СОҲИБӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Мақолаи мазкур ба омӯзиши қонишинҳои соҳибӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст. Ҳар яке аз қонишинҳои соҳибии забони англисӣ дар алоҳидагӣ таҳлил гардида, эквивалентҳои маъноии онҳо дар забони тоҷикӣ муайян карда шудааст. Натиҷаҳои тадқиқот нишон медиҳад, ки қонишинҳои соҳибӣ дар ҳар ду забон вучуд доранд ва хусусиятҳои умумии зиёд доранд. Дар баробари ин муайян шудааст, ки ин навъи қонишинҳо аз ҷиҳати нишондиҳандаҳои сифатӣ ва соҳибӣ аз ҳам фарқ мекунанд.

КАЛИДВОЖАҲО: қонишинҳои соҳибӣ, тарҷума, объект, субъект, соҳибият, тадқиқот, забони тоҷикӣ, забони англисӣ.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ПРИТЯЖАТЕЛЬНЫХ МЕСТОИМЕННИЙ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена изучению притяжательных местоимений в английском и таджикском языках. Каждое из притяжательных местоимений английского языка анализируется отдельно, и определяются их семантические эквиваленты в таджикском языке. Результаты исследования показывают, что в обоих языках есть притяжательные местоимение и у них много общих черт. При этом выяснилось, что эти виды местоимений различаются по качественным и количественным показателям.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: притяжательные местоимение, перевод, объект, субъект, притяжательный, исследование, таджикский язык, английский язык.

COMPARATIVE STUDY OF POSSESSIVE PRONOUNS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article is devoted to the study of possessive pronouns in English and Tajik languages. Each of the possessive pronouns of the English language is analyzed separately, and their semantic equivalents identified in Tajik language. The results of the study show that there are possessive pronouns in both languages and they have many common features. At the same time, it was found out that these types of pronouns differ in qualitative and quantitative indicators.

KEYWORDS: possessive pronouns, translation, object, subject, construction, possession, research, Tajik language, English language.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳмадиев Саидхоҷа* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 987608928. Email: said.98.said@mail.ru

Сведения об авторе: *Махмадиев Саидходжа* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 987608928. Email: said.98.said@mail.ru

Information about the author: *Mahmadiev Saidkhoja* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 987608928. Email: said.98.said@mail.ru

ОБРЯДОВАЯ ЛЕКСИКА КАК ФРАГМЕНТ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА

Амои М.

Таджикский национальный университет

Одной из многообещающих тенденций освоения языковой картины мира является изучение обрядовой лексики. «Лексика обладает высокой степенью устойчивости на фоне других языковых уровней. В силу кумулятивного принципа эволюции и неподверженности «лавиным перестройкам» лексика способна гораздо дольше, чем фонетика и морфология, сохранять следы древних диалектообразующих сближений и расхождений».

«Языковая картина мира – это выработанное многовековым опытом народа и осуществляемое средствами языковых номинаций изображение всего существующего как целостного и многочастного мира, в своем строении и в осмысляемых языком связях своих частей представляющего, во-первых, человека, его материальную и духовную жизнедеятельность и, во-вторых, всё то, что его окружает: пространство и время, живую и неживую природу, область созданных человеком мифов и социум».

Обрядовая лексика является важной частью словарного состава языка. Обрядовые термины отличают такие признаки, как полисемантизм, синонимичность, экспрессивность, метафоризм.

Для того, чтобы установить полную семантическую картину лексемы необходимо подробное изучение тематических и лексико-семантических групп обрядовых наименований. Конечно, сделать это в современных условиях довольно непросто и здесь невозможно обойтись без реконструкции быта, нравов, обычаев и обрядов русского народа.

Обряд – это, прежде всего, фрагмент традиционной культуры, духовно-нравственное образование.

Прежде всего, его признаки следует искать в устном народном творчестве, где веками собирался и накапливался бесценный материал о верованиях и традициях наших предков.

Слово «традиция» широко распространено, что сделало его многозначным. Поэтому следует разделять традицию, традиционное как тип (механизм) социального мышления, поведения и традицию, традиционное как нечто устойчивое, как преемственность. В первом случае мы имеем дело с определенным типом регуляции социального поведения — малоосмысленным, автоматическим (традиционалистским) повторением того, что было принято предками. Во втором случае подчеркивается, что данные правила, в том числе нормы, ценности (т.е. осознанные формы регуляции) для данной культуры традиционны и переходят от поколения к поколению»].

Отмечено, что в последние несколько лет получило широкое распространение издание трудов по славянской демонологии. Стали публиковаться словари мифологических персонажей, сборники рассказов, посвященные нечистой силе, этнологические работы, в которых анализируются особенности лексики демонологической сферы.

Пожалуй, самой базовой для традиционной духовной культуры является демонологическая лексика.

Предания о лешем издавна привлекали к себе внимание русских исследователей. Образ лешего (*боровой, боровик, лешак, лесовик, лесак, мужичок*) несколько сложен и включает в себе элементы разных культов, но все же он считается повелителем леса.

Славяне, впрочем, как и другие народы обожествляли и воду. Многочисленные запреты и обряды были связаны с культом воды и хозяином водного царства, которого надо было задобрить. Любопытно, что образ водяного (*водяник, водяной хозяин, водяной черт*) встречается в большем количестве в устном народном творчестве, чем лешего. Примечательный факт, что водяной во многих поверьях изображается царем. В Тульской губернии были известны поверья, что «водяной – главный хозяин, царь в воде». В трудах А. Н. Афанасьева, Д. К. Зеленина были отмечены аналогичные свидетельства. Часто в былинах и рассказах упоминаются его царские владения и многочисленные дочери – злые русалки (*водяниха, водяница, водява*).

Русский историк и просветитель А. С. Кайсаров в своей книге «Славянская и Российская мифология» пишет о том, что «домашние черти» были двух видов – злые и добрые. С одной стороны, исследователи рассматривали домового, как одну из ипостасей нечистой силы (*манілко, жіхарь, постён*), а с другой устанавливали их тесную связь с домом и хозяйством (*коловёрш, баканушка, жіхорько*).

В информациях о банниках (*банний хозяин, банний пастырь, банний бес, баенник*) и овинниках (*овинушка, овиняник*) отмечается, что это духи злые, опасные, враждебные человеку.

Образ домового, пожалуй, самый популярный в русском фольклоре. «Отличительным признаком домового, раскрывающим его сущность и объясняющим отношение к нему рассказчиков, является то, что он прежде всего хозяин, причем не в том смысле, как водяной или леший являются хозяевами водного или растительного мира, который они оберегают от враждебного им человека, а как глава дома, того узкого хозяйственного мирка, с которым связаны все помыслы и заботы крестьянина. Он выступает как рачительный и заботливый хозяин того дома, в котором живёт, и принимает деятельное участие в жизни обитающей в нем семьи; этим определяются и его заботы о скотине, что является наиболее часто упоминаемой в информациях его функцией. Именно этим качеством домового – тем, что он хозяин, – определяется и его плохое отношение к нерадивым, недружным семьям. Тесной связью домового с семьей, в доме которой он живёт, объясняется и его функция «вещуна», предсказывающего «добро» или «худо», свадьбу, смерть, пожар, рекрутчину и т.д.»

Существовали по преданиям и рассказам жёны домовых (*домовиха, домовілиха, домáха, кутінья*).

В лесах, кроме лешего, согласно верованиям, проживают русалки, болотники, моховики, которые внешним своим видом похожи на обезьян, некоторые на водяного, только хвостик имеют покороче, меньше ростом и не приносят людям слишком большого зла. Поля населяют полевики (*полевый*), болота – болотники (*болотный*).

Пожалуй, трудно встретить наиболее сложного и популярного образа в русской мифологии, чем чёрта. Считается, что черти, в отличие от домовых, леших и водяных, вмешиваются в жизнь

человека в любую минуту. К тому же все черти холостые. Молодые же превращаются в змеев и улетают к девицам и сожительствуют с ними (*Осталась после хозяйки умершей дочь. И пронесся слух, что мать к ней по ночам змеем летает. Сам я этого змея видел*).

«Функции чѐрта гораздо шире и многообразнее, менее "специализированы", чем поведение духов природы или домашних духов. Помимо того, что чѐрт, подобно лешему, похищает детей или водит пьяных, он соблазняет женщин, толкает на самоубийство, провоцирует страшные преступления, постоянно охотится за человеческими душами».

Важной составляющей традиционного народного сознания являются представления о магии и колдовстве. Здесь принято говорить о людях, обладающих сверхъестественными способностями – это ведьмы, ведуны, знахари, знатки, колдуны, кудесники и т.д. Афанасьев даёт следующую формулировку: «Итак, обзор названий, присвоившихся ведунам и ведьмам, наводит нас на понятия: высшей сверхъестественной мудрости, предвидения, поэтического творчества, знания священных заклятий, жертвенных и очистительных обрядов, умения совершать гадания, давать предвещения и врачевать недуги».

Например, колдун, делающий добро – *вѣжливец* (оберегает молодых на свадьбе от порчи). Напротив, колдуна, делающего зло – *прикóсливый* (обладает «дурным глазом»)

а) по способу производимого в процессе лечения действия – *поктун* (знахарь, лечащий шептаньем), *ворожѣц* (знахарь, занимающийся лечением через нашептывание)

б) по названиям ритуалов, предметов ритуала – *залóмщик* (знахарь, делающий в хлебе залом, закрутку);

в) по названиям частей тела больного или органов, над которыми совершается действие – *пузырница* (лекарка, занимающаяся родовспоможением. Название связано с разрывом у роженицы плодного пузыря);

г) по названиям болезни – *килунья* (знахарка, излечивающая грыжу, т.е. килу); *откóсник* – (знахарь, излечивающий от сглаза);

д) по названиям используемых лекарственных препаратов и средств – *травник*, *травенница* (лекари, лечащие травами).

Так, самым распространенным родовым обозначением целительницы в традиционной народной медицине является слово *баба* и его словообразовательные варианты: *баба-ручка*, *баушка*, *бабушка*, *знахарка*, *бабка-повитуха*, *баушка повитуха*, *баушка-повитушка*, *бабка-повивалка*.

Славянский календарь, как явление многогранное и уникальное, создавался и отшлифовывался на протяжении тысячелетий. Он являлся отражением мировоззрения наших предков и их повседневной жизни.

Обрядовая структура народного календаря представляет собой цикл, условно членимый на следующие комплексы с достаточно четко осознаваемыми в отдельных традициях (хотя и подвижными в более крупном масштабе) внешними границами и внутренним членением:

а) святочный (рождественский) комплекс;

б) масленичный период;

в) ранневесенний комплекс (*недели Великого поста, день Сорока мучеников, Благовещение и др.*);

г) средневесенний комплекс (*Пасха, Юрьев день, Никола вешний, Вознесение и др.*);

д) поздневесенний комплекс (*троицко-купальский период*);

е) летний комплекс (*жатвенная обрядность, Ильин день, Успение, Иван-Головосек и др.*);

ж) осенний период, слабее всего выражен в ритуальном плане (*Семенов день, рождество Богородицы, Покров, Дмитриев день, Михайлов день и др.*);

з) зимний комплекс (*адвент, Андреев день, Варвин день, Люция, Никола зимний и др.*).

«К крупным христианским праздникам привязывались различные виды хозяйственной и бытовой деятельности, вовлекавшиеся таким образом в календарный порядок; вокруг них группировались окказиональные по происхождению обряды. Например, у русских от Покрова до Великого поста пряли, затем ткали, с Благовещения можно было прикасаться к земле, на Юрия выгоняли первый раз на пастбища скот, с Ильина переставили купаться, до Спаса не ели яблок и

т.д.; к разным праздникам и датам могли быть приурочены превентивные ритуалы метеорологической магии (вызывание дождя, защиты от града и грозы), ритуалы защиты от нечистой силы (см., например, день Ивана Купала), лечебные практики (купание в Чистый четверг от коросты, магическое лечение глаз в «Видов день», соби́рание лекарственных трав в купальскую ночь и т.п.)».

Выделяется следующая направленность народного календаря природы:

а) указательно-характеристические названия календарно отмеченных дней:

Аксинья-полухлебница, полукормица; Афанасий-ломонос; Авдотья-плющи́ха, замочи подол; Тимофей-весновой; Герасим-грачевник ит.д.

б) названия отдельных временных периодов, связанных с христианскими праздниками: *Святые вечера* (вечерние сборища молодежи во время святок); *Троица* (в православном народном календаре — праздник, отмечаемый в течение трех дней, начиная со дня Святой Троицы); *Ра́дуница* (Фомина неделя (первая после пасхальной)).

Наши предки почитали и аграрные праздники, которые были связаны с началом полевых работ и уборкой урожая. Связанные с началом сева, на разных территориях, назывались так: *засе́вка, засе́в, засево́к*; связанные с уборкой урожая: *поко́пки, дожди́нки*.

Прослеживается календарная приуроченность этих обрядов на масленице, русальной неделе, на празднике Троицы, на дне Ивана Купала.

Заканчивалась же летняястрада праздниками: *дожди́нки, ка́ша, пожина́льница*.

«Потребности нормального воспроизводства у всех народов требовали внимательного и бережного отношения к рождению, сохранению и воспитанию нового поколения. Если физиологические процессы, связанные с деторождением, едины для человечества, то создаваемая веками практика родовспоможения, уход за роженицей и ребенком, включающие как рациональные, так и религиозно-магические акты, имеют этническую (а часто и социально-этническую) специфику, обусловленную как объективной необходимостью приспособления и выживания в определенной среде обитания, так и религиозными воззрениями данного общества».

Как и наступление беременности, начало родов скрывали от посторонних: "... рожали во хлевах, во дворах, на поже..." Уход роженицы (*ро́ди́ха, мо́края*) в подсобные помещения или баню связан прежде всего с семиотической функцией жилища. Границы дома призваны защитить его обитателей, изолировать от внешнего мира. Роженица как нечистое существо не вписывается в сакральное пространство дома, этим и объясняется традиция рожать вне дома.

Приближение родов старались скрыть, опасаясь сглаза. Роды принимала повивальная бабка (*повиту́ха, ба́ба, бабня́, повива́лка, ба́башка, ба́ушка*). Мальчика она принимала в старую рубаху матери, а девочку - в рубаху отца. После того как роженица благополучно разрешиться от бремени наступает период, когда с нее постепенно снимаются ограничения в бытовом и ритуальном поведении. Обязательным условием возвращения женщины к прежней жизни было прохождение очистительных обрядов.

Обряды, связанные с принятием младенца в общину, сопровождались широкой гласностью. Так, на крестины (*октябры́ны, ксты́ны, креоты́нье, крестбы́ны и крестбы́ны, крестби́ще*) и на зубок (обряд связан с прорезыванием первого зуба) устраивалось угощение с ритуальной едой, на которое приглашались не только родственники, но и знакомые, которые приходили с подарками для младенца.

«Главный смысл всех обрядовых действий, совершаемых при рождении ребенка, состоит в том, чтобы завершить переход нового человека в мир живых, помочь ему обрести правильную и законченную форму. Сами роды осознаются лишь как начальный этап в длительном процессе культурного строительства человека».

«Свадебный обряд – один из семейных обрядов, оформляющий вступление в брак. Его социальное содержание заключается в создании новой семьи ради продолжения рода и в преобразовании семейно-возрастного положения членов двух родов: в учреждении родства между вступающими в брак и публичном признании их нового общественного положения, а

также в установлении новых родственных связей между членами их семей и придании им нового статуса».

Предсвадебная часть состояла из следующих составляющих:

Обряд предложения брака, сватовство: *сговор, зарученье, сватанки, сватия, сватованье, святохрыть*.

Празднество во время сватовства: *запой, запойка, запойны, сиденье, доложенье, малый пропой, малая попойка*.

Сговорить замуж, просватать: *засватать, помолвить, заручить, свашить, уневестить, уневестать, невестить девицу, сватать девку, усватать невесту*.

Смотрины невесты: *глядины, поглядки, сглядины, смотрушки, сглядинки, усугляды, посмотрина, смотры, подсвадебье, облюбованье*

Смотрины хозяйства жениха: *гляделки, оглядины, поглядки, поглядушки, разгляды, смотры, смотреть дом*.

Помолвка: *рукобитье, зарученье, просватанье, пропой, случай, своды, сводилки, сговоры, вторые сидины*

Сама народная свадьба - общее название свадебного обряда: *свадьба, женение, посаг, посага, посяг, шлюб, жениство, женитва*.

Обряд венчанья: *венец, обручение*.

В свадебных обрядах содержится множество мнимых, «игровых» конфликтов и столкновений двух сторон. Система свадебных чинов свидетельствует о коллективном характере обрядов. Свадебный чин – это должность, которая обязывала человека выполнять определённые функции на свадьбе.

Персонаж, продающий невесту: *заседчик, засидчик, сестропродавец, сестропродавица*.

Персонаж, руководящий обрядом в день свадьбы: *тысячник, тысяцкий, расходчик, маршал, маршалка, наставник, себержатый, клетник, подкняжий*.

Персонаж, распоряджающийся вином на свадьбе: *виночерпий, лагунник, затычка, гвоздарь*.

Персонажи, участвующие в постельном обряде: *клетник, постельница, урвалетка, постельная сваха*.

Одним из символических технологических свадебных процессов является комплекс действий, связанный с изготовлением свадебного каравай. « во-первых, коровайный обряд (и его аналоги) развивает основную тему ритуала: преобразование естественного, природного материала и культурный символ. Во-вторых, обряды со свадебным хлебом – важный структурный элемент свадьбы, причём не только её предварительного этапа, но и второй половины, когда происходит деление коровай. Здесь актуализируется другое значение коровай – воплощение доли».

Наименование свадебного хлеба: *каравай, столовик, хлебняка, круглик, лежень, сыр-каравай...*

«Обращаясь к погребальной и поминальной обрядности и к тому кругу представлений, которые она выражает (смерть, жизнь, бессмертие, душа, доля, предки, «тот» и «этот» свет), мы касаемся самой сердцевины традиционной славянской культуры. Все исследователи славянских древностей сходятся в том, что смерти и умершим («дедам», «родителям») принадлежит совершенно особое, место в славянских верованиях, причем это так и для их архаического дохристианского слоя, и для того, который принято называть «народным христианством».

Можно выделить три основных этапа христианских похорон:

1) Предпогребальные обрядовые действия: подготовка тела умершего к похоронам, омовение, одевание, положение во гроб, ночные бдения у гроба покойного.

Одеть покойника: *убрать*.

Обмыть покойника: *купать мёртвых*.

Очищать гроб от нечистой силы: *жечь ладан; ладаном кадить*.

Читать молитвы у гроба: *читать по мёртвым*.

2) Погребальные обряды: вынос тела, отпевание в церкви, дорога на кладбище, прощание с умершим у могилы, погребение гроба с телом в могилу, возвращение родных и близких обратно в дом умершего.

Отпевание покойника на кладбище: *панихиду отслужить*.

Отпевание покойника на кладбище: *панихиду отслужить, отпев, отпеванье*.

Похороны: *похороны, проводы, похоронка, похоронки, похоронок, похоронье*.

Обычай посыпать покойника землёй, взятой в церкви: *придать к земле*.

3) Поминки: после похорон и дома умершего на третий, девятый, двадцатый, сороковой дни, полгода, годовщину после смерти, с заказыванием поминальных треб в церкви, поминальными трапезами и домашними молениями по умершим.

Поминки в день похорон: *похоронки, похоронный стол*.

Поминки на 9-й день: *девятины, поминалки*.

Поминки на 40-й день: *сороковины, сорочины, сороковник, сороковусы, радостная, душу провожать*.

Поминки через год после смерти: *годовины, година*.

В качестве почетных гостей приглашали духовенство. Родственники умершего заказывали в церкви заупокойную службу (обедню) с поминанием усопшего в продолжение шести недель после смерти – *сорокоуст, сороковустие, душу провожать, сорокоус*. На поминках использовались архаические виды пищи – *кутья, каша*, которые отличались древним происхождением и простотой приготовления. Нужно заметить, что похоронному обряду присуща функция семейного и общественного психологического объединения.

Особое место среди обрядов занимают рекрутские обряды, то есть ритуал проводов молодого человека на армейскую службу. Рекрутский обряд – это не естественный результат существования человека и в этом самобытность.

Обряд провода в армию на разных территориях может называться по-разному: *проводины, проводь, провожинны, провожанка*,

Новобранцы, служащие в одной военной части: *односум, однокорытник, односумья*.

Новобранцы, призванные на военную службу в один призыв: *годок*.

«Яркие и самобытные черты культуры любого народа как нельзя лучше проявляются в созданных им играх. На протяжении многих столетий русские народные игры были частью как повседневной жизни, так и обязательным «гвоздем программы» любого праздника и для детей, и для взрослых круглый год».

Игра «жмурки»: *играть имакóм, ималком, имком, имушкой, имушкой, играть имельцами, в подбережки, имелки, имельцы, ималки, иманки*.

Игра «в прятки»: *палочка, чёрная палочка, палочка украдена, палочка-татарочка, похоронки, палочка – уворовочка, хоронушки, скоронюшки*.

Игра «горелки»: *робки, хвастуны, мышки, шестёрки, девятки, иманцы*.

Итак, обрядовая лексика в русских народных говорах разнообразна и для её всестороннего и полного изучения необходимо подробное описание обрядов.

В центре изучения обрядовой лексики находится человек, рассматриваемый как носитель языка и культуры, его фоновые знания, поведенческие нормы, делающего конкретного индивидуума представителем данной культуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агапкина Т.А. Мифологические основы славянского календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М.: Индрик, 2002. – 816 с.
2. Гура А. В. Брак и свадьба в славянской народной культуре / А. В. Гура – М.: Индрик, 1993. – С. 21.
3. Журавлёв А. Ф. Лексикостатическое моделирование системы славянского языкового родства // Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора филологических наук / А. Ф. Журавлёв. – М., 1997. – С. 5.
4. Журавлёв А. Ф. Охранительные обряды, связанные с падежом скота, и их географическое распространение / А. Ф. Журавлёв // Славянский и балканский фольклор. – М.: СБФ, 1978. – 75 с.
5. Зеленин Д. К. Очерки русской мифологии: Умершие неестественною смертью и русалки / Д. К. Зеленин – М.: Индрик, 1995. – 432 с.
6. Зорин Н.В. Русская свадьба / Н. В. Зорин – М.: Наука, 2004. – 248 с.

7. Ивлева Л. А. Ряженъе в русской традиционной культуре / Л. А. Ивлева СПб: Рос. ин-т истории искусств, 1994. – 235 с.
8. Кайсаров А. С. Мифы древних славян. Велесова книга / Сост. А. И. Баженова, В. И. Вардугин. – Саратов: Надежда, 1993. – 320 с.

ЛЕКСИКАИ МАРОСИМҲО ҲАМЧУН ЯК ФИКРАИ ТАСВИРИ ЛИНГВИСТИИ ҶАҲОН

Дар мақола гуфта мешавад, ки яке аз тамоилҳои умедбахши азхудкунии тасвири лингвистии ҷаҳон ин омӯзиши лексикаи маросимҳо мебошад. «Тасвири лингвистии ҷаҳон тасвири ҳама чизест, ки ҳамчун олами таркибӣ ва бисёрқисма мавҷуд аст, ки бо таҷрибаи чандинасраи мардум таҳия шуда, тавассути номинатсияҳои забонӣ, дар сохтор ва робитаҳои он амалӣ карда мешавад». Луғати маросимӣ ҷузъи муҳими лексикаи забон аст.

КАЛИДВОЖАҲО: тасвири лингвистии ҷаҳон, фолклор, расму оин, лексика, анъана ва расму оинҳои мардумӣ.

ОБРЯДОВАЯ ЛЕКСИКА КАК ФРАГМЕНТ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА

В статье говорится, что одной из многообещающих тенденций освоения языковой картины мира является изучение обрядовой лексики. Лексика обладает высокой степенью устойчивости на фоне других языковых уровней. «Языковая картина мира – это выработанное многовековым опытом народа и осуществляемое средствами языковых номинаций изображение всего существующего как целостного и многочастного мира, в своем строении и в осмысляемых языком связях своих частей представляющего». Обрядовая лексика является важной частью словарного состава языка.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: языковая картина мира, фольклор, обряд, лексика, народные традиции и обычаи.

RITUAL VOCABULARY AS A FRAGMENT OF THE NATIONAL LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD

The article says that one of the promising trends in mastering the linguistic picture of the world is the study of ritual vocabulary. “The linguistic picture of the world is an image of everything that exists as an integral and many-part world, developed by the centuries-old experience of the people and carried out by means of linguistic nominations, representing in its structure and in the connections of its parts comprehended by the language.” Ritual vocabulary is an important part of the vocabulary of the language.

KEYWORDS: linguistic picture of the world, folklore, ritual, vocabulary, folk traditions and customs.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Атои Миратулло* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Атои Миратулло* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Atoi Miratullo* - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ТАҲАВВУЛОТ ДАР ЖАНРҲОИ ПУБЛИТСИСТИКА

Муродалиева Б.Д.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷаъолияти эҷодии рӯзноманигориро ба жанр тасаввур кардан ғайриимкон аст. Зеро, маҳсули эҷоди рӯзноманигор маҳз тавассути жанрҳои гуногун ба низом мебарояд. Муҳаққиқон М.Черепанов ва В.Учёнова жанрро ҳамчун “василаи тасвири воқеият”, Ю.Д Бараневич “категорияи таърихӣ” шинохтаанд. Ҳамин, назар дар таҳқиқи олимони тоҷик А.Нуралиев, А.Саъдуллоев, И.Усмонов, У.Гулмуродов, С.Гулов, Ҷ.Муқимов низ омадааст. Жанр ба хунари эҷодӣ тааллуқ дорад. Эҷодкорӣ асосан дар соҳаҳои адабиёт, илм, публицистика, санъат мушоҳида мешавад: Ҳар кадоми ин соҳаҳо жанрҳои ба худ хос доранд ва ҳар жанр хусусияти ба худ хос дорад. Худи жанр аз калимаи фаронсавии “*genre*” гирифта шуда, маънояш навъ - намуди маводи публицистӣ, шакли ташкил ва инъикоси воқеият, ки маҷмуи аломатҳои сохтӣ - композитсиониро фарогир аст.

Дар журналистика баъзеҳо онро шаклҳои муайяни инъикоси воқеият тавсиф намоянд, гурӯҳи дигар тартиби маънавии нисбатан устуворро омили асосии ташкили жанр меҳисобанд.

Муҳаққиқ Мурод Муродов жанрро чунин таъриф додааст: “Шаклҳои гуногун ва мухталифи инъикоси воқеа, ҳолату рӯйдод, чараён ва вазъият, ки аз ҷиҳати аломат, хусусият ва сохт унсурҳои умумӣ, такроршаванда ва хоса доранд, жанр номида мешавад”.

Мурод Муродов кайд кардааст, ки аз ин таъриф чор хусусияти жанрро муайян кардан мумкин аст: “Якум, ҳар гуна жанр шакли инъикос аст. Дуюм, аксари жанрҳо хусусиятҳои умда доранд. Сеюм, дар тамоми жанрҳо аломати ин ё он жанри дигар такрор мешавад. Чорум, ҳар жанр хусусияти хоси худро дорад, ки мустақияти онро асоснок мегардонад”.

Дар матбуот жанрҳои ахборӣ мавқеи нисбатан намоёнро ишғол мекунад. Зеро фаъолияти журналистӣ аз хабарнигорӣ оғоз мегардад. Ин жанр яке аз қисмҳои асосии соҳаи ёфтани ҷомеа аз ҳама гуна навгонӣ ба ҳисоб меравад. Муҳаққиқони соҳаи журналистика жанрҳоро бо назардошти хусусиятҳои умумиашон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мешаванд:

1. Жанрҳои ахборӣ
2. Жанрҳои таҳлилӣ
3. Жанрҳои публитсистию бадеӣ

Ба гурӯҳи жанрҳои ахборӣ хабар, репортаж, ҳисобот, мусоҳиба дохил мешаванд, ки мақсади асосиашон доир ба воқеаву рӯйдоди нав ба таври фаврӣ хабар додан аст.

Ба гурӯҳи жанрҳои таҳлилӣ мухбирнома, табсира, сухбат, мухбирнома, тақриз, мақола, нигориш, хулосаи матбуот ва мактуб шомиланд. Махсусияти ин гурӯҳи жанрҳоро тарзи муносибат ба предмети инъикос, маърифати субъективӣ, таҳлилу баррасии масъалаҳои гуногун ва натиҷагирӣ аз онҳо ташкил медиҳад. Маҳз муносибати субъективии муаллиф ба воқеаву рӯйдод, проблемаву зиддият таҳлилро ба вучуд меорад. Баъзе муҳаққиқон жанрҳои таҳлиро аз рӯи муносибати муаллиф, ҳамчунин вазифа ва ҳислат ба ду зергурӯҳ ҷудо намудаанд:

- а) жанрҳои таҳқиқию ташреҳӣ;
- б) жанрҳои таҳқиқию таҳлилӣ;

Ба зергурӯҳи аввал мухбирнома, табсира, тақриз, сухбат, хулосаи ВАО ва ба зергурӯҳи дуюм мақола, нигориш, мактуб ва таҳқиқи журналистиро метавон шомил намуд.

Ба гурӯҳи жанрҳои публитсистию бадеӣ лавҳа, очерк, фелетон, памфлет, лукма, пародия, эпиграмма дохил мешавад.

Хусусияти фарқкунандаи жанрҳои публитсистию бадеӣ, пеш аз ҳама он аст, ки сохтори онҳоро синтез ва алоқамандии аносири ҳуҷҷативу бадеӣ ташкил медиҳад. Дар эҷоди ин гурӯҳи жанрҳо ҳам унсурҳои касбии журналистӣ ва ҳам аносири бадеӣ истифода мешаванд.

Дар чараёни инкишофи матбуоти тоҷик жанрҳои гуногуни зиёде арзи ҳастӣ намудаву шакл гирифтанд ва тадричан инкишоф ёфтаанд. Ҳамчунин бо дигар шудани сохти иҷтимоӣ ва баргарӣ пайдо кардани таъсири журналистикаи кишварҳои Аврупуву Амрико низоми жанрҳои маъмули журналистикаи ватанӣ то андозае ҳалалдор гардид. Чун соҳаҳои гуногуни фаъолияти иҷтимоӣ дар низоми ВАО, бавижа матбуоти тоҷик низ таҳаввулот ба вучуд омад. Аз ҷумла, низоми анъанавии жанрҳои журналистика дигаргун шуд. Ин ҳолат ихтилофи назарҳоро ҷиҳати шинохти жанрҳои журналистика ва тақсимбандии онҳо ба вучуд овард ва муҳаққиқони соҳаро водор намуд, ки дар шинохти масъалаи мазбур бо диду таҷрибаи худ наздик шаванд.

Баъзе аз муҳаққиқон жанрҳои журналистикаро аз рӯи усулҳои инъикос ва бархе аз рӯи усулҳои ҷамъоварии ахбор ба гурӯҳҳо ҷудо кардаанд. Муҳаққиқи рус А.Тертичний дар таърихи ба назарияи журналистикаи шуравӣ жанрҳои матбуотро ба се гурӯҳи асосӣ ҷудо мекунад. Муҳаққиқ Л. Кройчик ба маводи матбуот на аз нигоҳи жанр, балки ҳамчун матн муроҷиат мекунад. Дар таҳлили ӯ қонуниятҳои муҳим - ба се дастаи асосӣ ҷудо шудани жанрҳои журналистика ҳалал намеёбад.

Муҳаққиқи тоҷик И. Усмонов дар китоби худ «Жанрҳои публитсистика» баробари таърихи намудан ба меъёри умумии анъанавии журналистикаи шуравӣ, ба тартиби жанрҳо ва хусусияти онҳо назари нави замонавиро ироа мекорад. Дар гурӯҳбандии ӯ мухбирнома ба қатори жанрҳои ахборӣ меафтад, табсира ҳамчун жанри алоҳида муаррифӣ мегардад.

Дар назарияи журналистикаи муосир чун қоида ба сифати аломатҳои асосии жанрсоз предмети инъикос, мақсади инъикос ва усули инъикос низ шинохта мешавад. Ин омилҳо

дар чараёни ташкили жанр низ беаҳамият нестанд. Ҳар гуна зухуроти табиӣ ва иҷтимоӣ, ки барои инсон аҳамият дорад, метавонад предмети инъикос қарор гирад. Аммо танҳо предмети инъикос омили жанрсоз буда наметавонад. Дар инъикоси предмет муносибати муаллиф нақши муҳимро иҷро мекунад. Муносибати муаллиф ба предмети инъикос боиси рангорангии жанрҳо ва муайян шудани мушаххасоти онҳо мегардад. Жанр табиати худро дорад, ки таркиби онро категорияҳои гуногун: таърихӣ, шакли махсуси ташкили мавод, типологӣ, ғносеологӣ, мифологӣ, аксеологӣ ва эҷодию созмондиҳӣ ташкил медиҳанд. Жанр тартиби шаклӣ ва маънавии нисбатан устувори ташкили асар аст, ки мундариҷаи он ба тарзи муносибат ба воқеият ва дараҷаи маърифати эҷодкор вобаста мебошад. Ҳар як жанр хусусият ва аломатҳои характерноки худро дорад. Жанрҳо, пеш аз ҳама, бо ҳислати объекти инъикосшаванда фарқ мекунанд. Муҳаққиқ Мурод Муродов дар мақолаи худ хусусияти жанрҳоро чунин маънидод намудааст:

«Дар журналистикаи муосир аксари жанрҳо вазифа ва хусусияташонро тағйир додаанд. Мусоҳиба бештар барои таҳлили оммавии масъалаҳои иҷтимоӣ истифода мешавад. Репортаж хусусияти нақлӣ пайдо карда, бештар воқеаҳои тазодро фаро мегирад. Фелетон ҳамчун баёнгари ҳуқуқвайрокунии инсонҳо истифода мешавад. Дар ВАО-и имрӯз, ҳоса матбуот, нигоштаҳое ба назар мерасанд, ки хусусияти омехта доранд. Баъзе муҳаққиқон чунин нигоштаҳоро ба сифати жанри алоҳида (назарпурсӣ, саволу ҷавоб, мониторинг, рейтинг, версия, воқуниш ва ғайра) шинохтаанд».

Чуноне, ки мушоҳида намудем дар мабуоти имрӯзи мо хабар камтар ба нашр мерасад. Зеро як хусусияти хабар ин фаврият аст, ки аксари рӯзномаҳои мо дар як ҳафта як маротиба ба чоп мерасанд. Аз ин рӯ, тамоми рӯзномаҳои фаъолияткунандаи мо дорои сомона ва саҳифаҳои худ дар шабакаҳои иҷтимоӣ мебошанд. Дар матбуоти имрӯз жанри мусоҳиба серистеъмолтарин жанр ба ҳисоб меравад. Зеро, аксари мавзӯҳои мусоҳиба актуалӣ буда, хусусияти худро аз даст намедихад.

Инчунин, жанри мусоҳиба оперативӣ аст, журналист имкон дорад, воқеаро фавран хабар ва шарҳ диҳад. Жанри мусоҳиба жанри сода ва боварибахш аст, зеро дар хусуси воқеа одаме нақл мекунад, ки дидааст, медонад. Ҳамзамон, жанри мусоҳиба имкон медиҳад, респондентро надида, бо воситаи телефон ҳам мақсад бароварда шавад.

Таҳаввули имрӯзаи жанрҳои матбуоти даврии муосири тоҷик низ ба талаби замон ва тақозои касб алоқаманд мебошад. Агар талаби замон рӯхияи демокративу озодихоҳӣ бошад, талаби касбӣ моҳирона истифода бурдани шеваи ҳоси гуфтор аст. Гумон мекунам, ки дар рӯзноманигории тоҷик шева ва ашқоли ҳоси гуфтор ташаккул ёфтаву маъмул гардидаанд. Танҳо моро зарур аст, ки ҷиҳатҳои хуби анъанавии гузаштаи рӯзноманигориро низ нодида нагирем. Донишмандони хусусияти ин ё он жанр ва моҳирона дар қолаби матни алоҳида ҷой намудани матлаб ба донишҳои назарӣ ва таҷрибаи амалии эҷодкор вобаста мебошад. Барои ҷолибу рангин ва мушаххасу мучаз баён намудани матлаби рӯзноманигорӣ мебошад иртиботи назариву амалиро пурқувват кард.

АДАБИЁТ

1. Бекасов, Д.Г. Корреспонденция и статья – жанры публицистики / Бекасов, Д.Г. – М.1972.
2. Усмонов И.К. Жанрҳои публицистика / И. К. Усмонов. - Душанбе, 2009
3. Усмонов И.К. Рӯзномаро доништан мехоҳам / И. К. Усмонов. - Душанбе, 1989
4. Усмонов И.К. Журналистика, қисми 1/ И. К. Усмонов. - Душанбе, 2005
5. Усмонов И.К. Журналистика, қисми 3/ И. К. Усмонов. - Душанбе, 2009
6. Усмонов И. Давронов Д. Таърихи журналистикаи тоҷик / Усмонов И. Давронов Д. - Душанбе, 2008
7. Муродов М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / М. Муродов. - Душанбе - 2014
8. Муродов М. Истиқлолият ва рушди матбуоти даврӣ/ М. Муродов. - Душанбе, 2017
9. М. Ҷовид. Мақоми жанрҳо дар радиои озодӣ/ М. Ҷовид. - Душанбе, 2000
10. Нуралиев А. Жанрҳои ахбории матбуот/ А. Нуралиев. - Душанбе, Деваштич, 2004
11. Саъдуллоев, А. Гулмуродзода, П. Жанрҳои таҳлилии матбуот / Саъдуллоев, А. Гулмуродзода, П. - Душанбе, 1994
12. Шарифзода Қ. Газета (Рӯзнома) / Қ. Шарифзода. - Душанбе, 2016
13. Ҷашни фархундаи матбуот – Душанбе, 2012.

ТАҲАВУЛЛОТ ДАР ЖАНРҲОИ ПУБЛИЦИСТИКА

Жанр дар рӯзноманигорӣ - намуди маводи публитсисти, шакли ташкил ва инъикоси воқеият, ки маҷмӯи аломатҳои сохториву композитсиониро фарогир аст. Дар рӯзноманигорӣ баъзе онро шаклҳои муайяни инъикоси воқеият тавсиф намоянд, гурӯҳи дигар тартиби маънавии нисбатан устуворро омили асосии ташкили жанр мехисобанд. Шаклҳои гуногун ва мухталифи инъикоси воқеа, ҳолату рӯйдод, ҷараён ва вазъият, ки аз ҷиҳати аломат, хусусият ва сохт унсурҳои умумӣ, такроршаванда ва хоса доранд, жанр номида мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: жанр, эҷод, публитсистика, жанрҳои публитсистика, иттилоот, муҳаккиқ, журналистика, факт, мақола.

ИЗМЕНЕНИЯ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ЖАНРАХ

Жанр в публицистике - вид публицистического материала, форма организации и отражения действительности, включающая в себя совокупность структурно-композиционных признаков. В публицистике одни описывают его как определенные формы отражения действительности, другая группа считает главным фактором организации жанра относительно устойчивый нравственный порядок. Различные и формы отражения событий, ситуаций и процессов имеющие общие, повторяющиеся и особые элементы по признакам, характеристикам и структуре, называются жанрами.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: жанр, творчество, журналистика, жанры журналистики, информация, исследователь, журналистика, факт, статья.

CHANGES IN PUBLICISTIC GENRES

A genre in journalism is a type of journalistic material, a form of organization and reflection of reality, which includes a set of structural and compositional features. In journalism, some describe it as certain forms of reflection of reality, while another group considers the relatively stable moral order to be the main factor in the organization of the genre. Various forms of reflection of events, situations and processes that have common, repetitive and special elements in terms of features, characteristics and structure are called genres.

KEYWORDS: genre, creativity, journalism, genres of journalism, information, researcher, journalism, fact, article.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муродалиева Бибиноз Додалиевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 935190997. E-mail: bibinoz_97@mail.ru

Сведения об авторе: *Муродалиева Бибиноз Додалиевна* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 935190997. E-mail: bibinoz_97@mail.ru

Information about the author: *Murodalieva Bibinoz Dodalievna* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 935190997. E-mail: bibinoz_97@mail.ru

ЖЕЛТЫЙ ЦВЕТ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ НОСИТЕЛЕЙ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА

Чэн Пэйянь
РТСУ

Люди общаются между собой посредством определенных языковых кодов, закрепленных в языковом сознании носителей, связывая план выражения и план содержания. По определению Гудкова Д.Б. и Ковшовой М.Л. код – это «закон соответствия между планом выражения и планом содержания знака; кодом задается значимость знака, а интерпретатор эту значимость определяет, расшифровывает» [Гудков, Ковшова, 2007: 7]. Достаточно значимым в кодовой системе представляется символизм, как, например, цветовой символизм. Цветом обозначены все явления объективного мира, и он «присваивается человеком объектам в процессе их зрительного восприятия» [Ван Хунвэй, Янь Кай, 2014:19]. «Многомерное явление цвета в лингвокультурах народов мира исследуется учёными разных стран, так как понимание эстетических ассоциаций формирует определённый цветовой код культуры народа» [Янь Кай, 2012: 46].

Способность человека к цветному восприятию в целом не отличается, но значение слов, обозначающих цвета, в разных языках варьируется. Так, например, в Древнем Китае, как и во многих других известных античных традициях, цвет рассматривался как символ важнейших природных сил и стихий. Существовало три ряда символов: оттенки цветов, составные и

природные элементы, чувства и реакции. Базыма Б.А. приводит из «Книги перемен» («И цзин») «следующую систему цветовой символики, исходящую из принципов теории соответствий.

Цвет	Время года	Стихия, предмет	Сторона света	Планета	Животное
Зеленый или синий	Весна	Дерево	Восток	Юпитер	Дракон
Красный	Лето	Огонь	Юг	Марс	Феникс
Белый	Осень	Металл	Запад	Венера	Тигр
Черный	Зима	Вода	Север	Меркурий	Черепаша и змея
Желтый	Конец лета	Земля	Центр	Сатурн	

К списку «основных» цветов в Древнем Китае добавились синий (зеленый) и желтый. Л.Н. Миронова (1984) указывает, что у древних китайцев понятия синего и зеленого были взаимозаменяемы, а четкого различия в цветовых обозначениях этих двух цветов не было, возможно, потому, что зеленый рассматривался как порождение синего» [Базыма, 2005: 27].

Китайцы связывали символичность цветов с теорией пяти первоэлементов, которые они воспринимали как основа всего сущего. Первоэлементы были связаны с определенными жизненными процессами. Символика не случайна, она тесно переплетается с философией и историей Древнего Китая. Как видно из приведенной таблицы, в античности цвет и символизируемая им стихия были достаточно жестко взаимосвязаны. Каждый цвет был «связан» со временем года, стихией или предметом, стороной света, планетой и животным миром. Жаркий юг олицетворяет огонь и красный цвет — цвет радости и счастья. Красный цвет являлся символом лета, огня, юга, марса, феникса. «В китайской символике цвет выражал социальный статус: каждой социальной группе соответствовал свой цвет. Например, желтый считался священной привилегией императорской фамилии. Цвета делились на «благородные» и для простого народа, как об этом говорится в «книге песен» («Ши цзин»)» [Базыма, 2005: 28]. Слова, обозначающие цвета, отражает не только цветовой спектр объекта, но и определяют его восприятие на психологическом уровне. Они в той или иной степени отражают этические представления, в какой-то мере определяют моральные ориентиры и эстетические оценки. В них могут содержаться различительные признаки, такие как неполноценность, унижительность, добро и зло, красота и уродство, то есть отражать определенные социокультурные коннотации. Пять стихий (элементов мира) – дерево, огонь, земля, металл, вода имеют свои соответствующие цвета: «металл – белый, дерево – зелёный, вода – чёрный, огонь – красный, земля – жёлтый» [Белоусов 2004: 41].

С желтым цветом в китайском языке связано множество ассоциаций. Интересным представляется обозначение 黄色 [huángsè] – желтый в выражении жёлтая пресса и жёлтая литература, где данному сочетанию соответствует понятие порнографической литературы. Выражение «黄色文化 (жёлтая культура) – это значит «сексуальная культура» [ССКЯ: 572], «黄片 (жёлтый фильм) – это «фильм о сексе»» [ССКЯ: 572]. Интересно, что в социальном плане это явление было достаточно серьезно выражено – «паспорт на жёлтом бланке, выдававшийся проституткам дореволюционное время» [Евгеньева 1957–1984], достаточно красноречиво говорит об отношении носителей китайского языка к желтому цвету.

Как и во многих других языках мира, в китайском языке жёлтый представляется символом того, на что следует обратить особое внимание, служит сигналом или предупреждением о чем-либо.

Так как желтый представляется как цвет золота, он символизирует богатство. Именно поэтому китайский император носил желтую одежду с изображением дракона. Этот цвет означал также терпение и мудрость, считается благоприятным цветом. Основная зона данного цвета - 黄 huang желтый – охватывает несколько символических для китайского народа значений:

символ императорской власти, Китая, стабильности, успеха, роскоши и так далее, то есть все, что связано с благополучием. Желтым обозначена Земля. Большинство китайцев «считают себя потомками императора Хуанди (皇帝的子孙 huangdi de zisun), родившимися на желтой

земле 黄土地 huang tudi), с желтым цветом кожи (黄皮肤 huang pifu). В связи с этим цветом китайской нации стал желтый. Из мифологических персонажей, соответствующих этому цвету, можно назвать Желтого (императорского) дракона с пятью когтями (что указывает на власть над всем миром) и Желтого императора Хуан-ди (первого правителя, объединившего под своей властью большую часть Китая). Цвет использовался для насыщения столицы и императора сакральной энергией. Желтый цвет крыш императорского дворца символизировал Землю и Центр и укреплял энергию императора, восседавшего в символическом центре вселенной — спиной к северным варварам, лицом на юг. Будучи воплощением божественного, желтый цвет золота становится атрибутом императора, который заявлял о священном происхождении его власти. Этот цвет полностью закреплен за сферой деятельности императорского дома, никто из простых смертных не имел права носить желтые одежды» [Чубинец, 2015: 1196].

Данный цвет и его символические значения в прошлом веке изменились, он приобрел отрицательную семантику: «黄色刊书 huangse kanshu» желтая пресса; «黄色公会 huangse gonghui» желтый профсоюз, где желтый в значении продажный. Если срывается дело, данное состояние определяется как «пожелтело»: 黄了 «事情怕要黄了» — дело сорвалось, «买卖黄了» — сделка сорвалась. Использование 黄 «желтый» в сочетании 黄昏 означает сумерки, в сочетании «黄泉» означает «загробный» мир, сочетание «黄泉之下» означает в загробной жизни, сочетание «命赴黄泉» означает умереть. О значении «порнографический» и других отрицательных выражений в данном ключе было сказано выше.

В древнем Китае желтый символизировал богатство и власть: «黄袍加» — «прийти к власти», дословно «надеть желтый халат». В древности желтый цвет был тесно связан с влиятельными людьми, и если «благородство» представителей красного цвета всегда было символом феодальных привилегированных классов, то долгое время желтый цвет представлял привилегию из привилегий. Цивилизация в бассейне реки Хуанхэ в Китае возникла главным образом в нынешних районах Шэньси, Шаньси и Чжунъюань. Цвет земли в этом районе имеет ярко выраженный желтый цвет, который в традиционной китайской культуре считается императорским, символизирует высшее право, статус и величие и является благородным цветом. Говорят, что один из прародителей ханьской нации Хуануан Ди часто носил желтую одежду и желтую корону. Желтый цвет имеет в Китае священный, богатый и торжественный культурный символ. Желтый цвет олицетворяет как природность, так и символ высокой и достойной имперской власти. Желтый цвет символизирует центральную императорскую власть, землю, на которой все произрастает.

Желтый цвет является цветом золота, и такие слова, как «黄銮灿 [huángluāncàn] Хуан-луанцань», «黄成诚 [huángchéng chéng] Хуан-чэнчэн», «黄子之 [huángzi zhī] Хуан-цзижи» определяют главное место «желтого» в сознании китайцев, символизируя надежду, богатство и славу, 一片金黄色的火花 золотой дождь искр.

Таким образом, символическое значение желтого цвета в древности и современности приобрело совершенно разные значения. На современном этапе благородное значение желтого цвета используется в обозначении чего-то низкого и непристойного. Современное цветовое значение желтого цвета сильно изменилось по сравнению с традиционным, например, «黄皮书

[huángpíshū] Желтая книга», «黄色歌曲 [huángsè gēqǔ] Желтые песни», «黄色电影 [huángsè diànyǐng] Желтые фильмы», «Зачистка» и так далее используются в негативном аспекте. Эволюция желтой символики является одним из проявлений влияния западной культуры на китайский язык новейшего времени.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белоусов П.В. Теоретические основы китайской медицины / П.В. Белоусов. - Алматы: «Популярная литература», 2004.
2. Большой китайско-русский словарь. Электрон.дан. — Режим доступа:<http://bkrs.info/>

3. Гудков Д.Б., Ковшова М.Л. Телесный код русской культуры / Д.Б. Гудков. - М.: «Гнозис», 2007.
4. Евгеньева А.П. Малый академический словарь. М.: Институт русского языка Академии наук СССР, 1957–1984. URL: <http://www.enc-dic.com/academic/Zhlt-4631/>
5. Китайско-русский словарь / Ся Чжунъи и др. Испр. изд-е. — М.: Вече, 2005. — 1280с.
6. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингво-культурологический аспекты / В.Н. Телия. - М.: Языки русской культуры, 1996.
7. Янь Кай. Цветообозначения с метафорическими значениями как языковой материал в лингвокультурологии // Вестник Кыргызско-Российского славянского университета. Бишкек, 2012. С. 45–47.
8. Словарь современного китайского языка. 6-е изд. Пекин: Деловая пресса, 2012. Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. – М.: МАКС Пресс, 2014. – Вып. 49. – 100 с.
9. Чубинец, А. А. Проблемы перевода основных цветowych обозначений с китайского языка на русский / А. А. Чубинец, У. В. Хоречко, Е. С. Суван-оол, Л. М. Болсуновская. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 8 (88). — С. 1194-1197. — URL: <https://moluch.ru/archive/88/17727/> (дата обращения: 23.09.2022).
10. Фицджералд Ч. П. История Китая / Пер. с англ. Л. А. Калашниковой. — М.: ЗАО Центрполиграф, 2005. — 460 с. 6.
11. Малявин В. В. Китайская цивилизация / В.В. Малявин. - 2000.

РАНГИ ЗАРД ДАР ТАСВИРИ ЗАБОНИ ХИТОЙ

Рангҳои ҳар як забон дорои анъанаҳои махсуси фарҳангӣ мебошанд, ки хусусиятҳои фарҳанги миллиро дар тасвири забонии як гурӯҳи қавмӣ инъикос мекунад. Калимаи ифодакунандаи ранги муайян на танҳо ҳосияти моддии предмети муайяно ифода мекунад, балки даркро бо тобиши маъно, ки маҳз бо ранг муайян карда шудааст, инъикос мекунад. Дар ин мақола муаллиф кӯшиш кардааст, ки заминаи таърихӣ аҳамияти ранги зардро аз нигоҳи маънии фарҳангӣ дар байни зодаҳои забони чинӣ равшан созад ва баъзе андешаҳои бораи таҳаввулоти мазмуни фарҳангии ранги сурх дар зехни соҳибзабонон овардааст.

КАЛИДВОЖАҲО: забони чинӣ, зард, тасвири забон, тасвири ранг, рамз.

ЖЕЛТЫЙ ЦВЕТ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ НОСИТЕЛЕЙ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА

Цветовая гамма любого языка имеет особые культурные традиции, отражающие в языковой картине конкретного этноса особенности национальной культуры. Слово, репрезентирующее определенный цвет, не только отражает материальное свойство определенного объекта, но и определяет восприятие с оттенком в значении, определяемое именно цветом. В данной статье предпринята попытка осветить исторический контекст значимости желтого цвета с точки зрения культурноносных смыслов у носителей китайского языка, приведены отдельные мысли по эволюции культурного содержания красного цвета в сознании носителей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: китайский язык, желтый, языковая картина, репрезентация цвета, символ.

YELLOW COLOR IN THE LANGUAGE PICTURE OF NATIVE CHINESE SPEAKERS

The color scheme of any language has special cultural traditions that reflect the peculiarities of national culture in the language picture of a particular ethnic group. A word representing a certain color not only reflects the material property of a certain object, but also defines perception with a shade in the meaning determined by color. In this article, an attempt is made to highlight the historical context of the significance of yellow in terms of cultural meanings among native Chinese speakers, some thoughts on the evolution of the cultural content of red in the minds of native speakers are given.

KEYWORDS: Chinese, yellow, language picture, color representation, symbol.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Чэн Пэйян* – Донишгоҳи (славянии) Русияву Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети забонҳои хориҷӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Мирзо Турсунзода, 30.

Сведения об авторе: *Чэн Пэйян* – Российско – Таджикский (Славянский) университет, магистрант второго курса факультета иностранных языков. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, у. Мирзо Турсунзаде, 30.

Information about the author: *Chen Peiyan* - Russian - Tajik (Slavonic) University, second-year master`s student of the Faculty of Foreign Languages. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Mirzo Tursunzade, 30.

АРХАИЗМЫ И ИХ ТИПЫ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Юлдашева М.

Таджикский национальный университет

В русском языкознании к архаизмам традиционно относят слова, называющие существующие реалии, но вытесненные по каким-либо причинам из употребления синонимическими единицами. В современной лексикологии не существует единого, общепринятого критерия, позволяющего однозначно включить то или иное слово в разряд архаизмов. Некоторые языковеды называют архаизмами все виды устаревшей лексики, что приводит к многозначности термина «архаизм», который обозначает и устаревшее слово вообще, и историзм, и разные виды архаизмов. Например, О.С. Ахманова в «Словаре лингвистических терминов» дает такое определение архаизма: «Слово или выражение, вышедшее из повседневного употребления и поэтому воспринимающееся как устарелое» [Ахманова 2010: 56].

Принципиальное отличие архаизмов от историзмов заключается в следующем: если историзмы – это названия устаревших предметов, то архаизмы – это устаревшие наименования вполне обычных предметов и понятий, которые известны носителю языка в его повседневной жизни. *Архаизмы* — это устаревшие слова, которые, не выдержав конкуренции с более употребительными, словами, обозначающими те же предметы, действия, признаки, вышли из активного словаря. Например: - *Пуцай ведает, все же строго сказал он (Василий Васильевич), - что государи не токмо весело, но и трудно живут. - Но, почувствовав в наступившем молчании печаль и недовольство, прибавил мягко: - Идем, Иване. Вборзе отпущу тебя и будешь в игры играти* (В. Язвицкий. Иван III – государь всея Руси). Слово *ведает, токмо, вборзе* (как и формы Иване, играти) воспринимаются читателем как устаревшие, а понятия, которые они обозначали, существуют и называются современными словами *знает, только, вскоре*. Следовательно, отличительным признаком архаизмов является наличие в современном языке соответствующих синонимов: *выя– шея, очи– глаза* и т.п.

Архаизмы включают названия существующих в настоящее время предметов и явлений, по каким-либо причинам вытесненные другими словами, принадлежащими к активному лексическому запасу; ср. *ведать – знать, ибо – так как, кофей – кофе, неавантажный – плохой, перси – грудь, скрипка – скрипка, угольный – угловой* и другие. В отличие от историзмов архаизмы имеют синонимы, лишённые в современном языке оттенка архаичности. Архаизация слов может быть частичной, например, в суффиксальном оформлении (*удальство – удаль*), по своему звучанию (*гошпиталь – госпиталь*), в отдельных своих значениях (*натура – «природа», изрядно – «отлично», неустройство – «беспорядок*) [Фомина 2004: 86].

Выделяют разные группы архаизмов в зависимости от того, какой аспект слова устарел. Анализ научной литературы показывает, что большинство русских лингвистов различают следующие типы архаизмов: 1) собственно лексические; 2) семантические; 3) фонетические; 4) акцентные; 5) морфологические [Шанский 1977: 150-151; Розенталь, Теленкова 2002: 39].

Лексическими архаизмами принято называть устаревшие во всех своих значениях слова: *мзда* (плата), *младой* (молодой), *одр* (постель), *одинакий* (одинаковый). Самую многочисленную группу в данном разряде устаревших слов составляют собственно лексические архаизмы, имеющие ряд лингвистических особенностей: здесь выделяются слова, близкие по времени перехода в пассивный запас; разграничиваются, например, слова, имеющие однокорневые в составе современной лексики (*ряхая – неряха*), и слова, лишённые родственных связей с современными номинациями: *стрыйня* – «жена дяди», *уй* – «дядя по матери», *черевье* – «кожа» (ср.: укр. черевики) и т.д.

Собственно, лексическими архаизмами называют слова, в которых устарел сам корень, например, *ланиты* — щеки, *всуе* — напрасно, *десница* — правая рука, *шуйца* — левая рука. Такие слова устарели целиком как целостный звуковой комплекс и перешли в пассивный слой: *личба* - «счет», *отроковица* - «девочка – подросток», *инфлуэнца* – «грипп», *глумно* — «возможно» – или

вышли за его пределы, *зане́* — «так как, потому что» и т. д. [Русский язык 2001: 208]. Нередко и те, и другие типы архаизмов сохраняются в современном языке в составе фразеологизмов: *попасть впросак*, где *просак* — «прядильный веревочный станок»; *ни зги не видно, тлезга (стьга)* — «дорога, дорожка»; *бить челом*, где *чело* — «лоб»; *с жиру беситься*, где *жир* — «богатство»; *денно и ночью*; *беречь как зеницу ока*, где *зеница* — «зрачок» и т. д.

Основными лингвистическими причинами появления лексических архаизмов в языке в 20-30-е годы XX века, как пишет Е.В.Лесных, являются:

1) тенденция к устранению дублетности (так, например, выпали из активного словаря сокращения *крайфинотдел*, *крайфинуправяете*, вытесненные лексемами *крайфо*, *крайфу*);

2) тенденция к постоянству наименований (лексемы *ордам*, *исправдом*, *ис-правтруддом*, *домзак*, *допр* переходят в разряд архаизмов, т.к. значение «лишение свободы» в результате сложившейся многовековой традиции ассоциируется именно со словом *тюрьма*; *шкраб* не выдерживает «конкуренции» со словом *учитель*; и др.);

3) лексическая аналогия (*агитпроп* - *культпроп*; *агитпропщик* - *культпро-щик*);

4) стремление заменить заимствованное слово исконным (*аэроплан* ~ *самолет*, *геликоптер* - *вертолет*), а также противоположный процесс - исконные многозначные слова в одном из значений уступают свое место моносемантическим заимствованиям (*задаток* ~ *аванс*, *ограничивать* - *лимитировать* и др.) [Лесных 2002: 13-14].

Как отмечает Е.В. Лесных, наблюдения над явлением перехода лексических единиц из активного словаря языка в разряд лексических историзмов в 20-30-е годы XX века свидетельствуют о том, что экстралингвистические и собственно языковые закономерности, влияющие на этот процесс, находятся в тесном взаимодействии. Так, процесс перехода слов в разряд историзмов осуществляется под влиянием внутриязыковых факторов. К собственно лингвистическим причинам архаизации ученый относит наличие однозначности у большинства лексических историзмов рассматриваемого периода: «Моносемантические историзмы характерны для всех выделенных нами тематических групп. Однако наибольшее их число среди бытовой лексики: *вицмундир*, *фрак*, *архалук*, *кафтан*, *армяк*, *лорнет*, *монокль* в др. Характерными особенностями моносемантических историзмов являются слабая словообразовательная активность и архаизация производных лексем. Исчезновение или малоупотребительность производящего слова обуславливает уход в пассивный запас производного (*НЭП* - *нэпман*, *продотряд* - *продотрядовец* и др.). Таким образом, неподдерживаемые или слабо поддерживаемые однокоренными лексемами моносемантические историзмы оказываются в большей зависимости от социальных факторов» [Лесных 2002: 13-14].

Семантические архаизмы — это устаревшие значения слова [Фомина 2001: 58]. Например, слово *негодяй*, в настоящее время употребляемое в смысле «подлец», в старину означало «бездельник, не годный ни к какому делу» [Рогожникова 1996: 243].

Слова широкой семантики, по мнению Е.В. Лесных, меньше подвержены устареванию. «Среди многозначных слов довольно редко встречаются лексемы, вышедшие из активного употребления во всех своих лексико-семантических вариантах. Как показывает исследуемый языковой материал, полисемичные слова, производные значения которых возникли на основе метонимического переноса, переходят в разряд историзмов во всех своих значениях. Так, устаревание прямого значения лексемы *верста* - «русская мера длины, равная 1, 06 км» - привело к утрате производного значения - «верстовой столб». Производные значения многозначного слова, образованные путем метафорического переноса, как правило, сохраняются в активном словарном запасе (обычно это лексические единицы с переносным значением), в то время как исходное значение переходит в состав историзмов. Так, при устаревании исходного значения лексемы *слуга* - «человек для личных услуг, прислуживания в богатых домах, а также в гостинице, ресторане и т.д.» - переносные значения этого слова: «тот, кто готов исполнять чью-либо волю, желания», а также «тот, кто служит кому-, чему-либо, защищает чьи-либо интересы» - остались в активном употреблении. В основном этот разряд формирует группу семантических историзмов» [Лесных 2002: 13-14].

Изменение функциональных характеристик слова часто обусловлено внеязыковыми факторами. Обновление лексики литературного языка объясняется социально-общественными процессами, среди которых наиболее значительное влияние на архаизацию слов оказывают сдвиги в контингенте его носителей – изменения его диалектной и социальной базы: всеобщая доступность среднего и высшего образования, повышение культурного уровня населения, индустриализация, социальное равенство и другие факторы способствуют формированию нового языкового сознания (ср. коннотативные значения слов *прошение, сестра милосердия, жалованье* и др.), в котором устаревшие слова приобретают новое значение.

Устаревать в словах может звуковая оболочка, т.е. современное звучание слова может отличаться от устаревшего одним или более звуками. Слова, у которых устарело их фонетическое оформление, принято называть фонетическими архаизмами. Например, «История государства Российского, сочиненная Н.А. Карамзиным, в *осьми* томах, продается в Захарьевской улице» (Н. Эйельман. Последний летописец). В современном языке форме *осьми* соответствует *восьми* (так же как слову *осьмой* – восьмой). *Огнь* вместо современного огонь, *врата* вместо ворота, *пиит* вместо поэт, *номер* — номер, *феатр* — театр, *бакча* — бахча, *бусульманский* — мусульманский, *вробий (воробий)* - *воробей*, *воксал* — вокзал, *воспа* — оспа, *прошпект* — проспект и т. д. - это также фонетические архаизмы [Русский язык 2001: 208].

Некоторые слова в прошлом имели ударение, отличное от того, как у этих слов в современном русском языке, например, *символ, муз/ыка, призрак*. Ср. в стихах М.Ю.Лермонтова: *Её насмешливый призрак И днем и ночью дух тревожит*. Такие архаизмы называются акцентными.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ковалева, Е.В. Устаревшая лексика в системе современного русского языка и в художественных текстах XIX века [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук / Е.В. Ковалева. – М, 2016. - 26 с.
2. Кончакова, Е.В. Историческая лексика как средство создания хронотопа художественной прозы А.С.Пушкина [Текст]: Автореф. дис ... канд. филол. наук / Е.В.Кончакова. – Воронеж, 2008. – 23 с.
3. Кожин А.Н. Возрождение устаревшей лексики [Текст] / А.Н. Кожин // Русский язык в школе. – 2015. - № 3. - С. 102-111.
4. Куркина, Л.В. Лексические архаизмы архангельских говоров [Текст] / Л.В. Куркина // Языковая система и ее развитие во времени и пространстве: Сборник научных статей к 80-летию профессора К.В. Горшковой. – М.: Изд-во МГУ, 2001. – С. 131 –138.
5. Лесных, Е.В. Архаизация лексики русского языка XX века [Текст]: Автореф. дис ... канд. филол. наук / Е.В. Лесных. – Липец. гос. пед. ун-т.-Елец, 2002. –26 с.

АРХАИЗМҲО ВА НАМУДҲОИ ОН ДАР ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақола гуфта мешавад, ки дар забоншиносии рус ба архаизмҳои анъанавӣ вожаҳое шомил мешаванд, ки воқеиятҳои мавҷударо номбар мекунанд, вале бо баъзе сабабҳо воҳидҳои синонимӣ маҷбуран аз қорбурд хориҷ шудаанд. Дар лексикологияи муосир ягон меъёри ягонаи аз тарафи умум пазируфташуда вучуд надорад, ки имкон медиҳад, ки ин ё он калима ба категорияи архаизмҳо дохил карда шавад. Бархе аз забоншиносон тамоми навъҳои луғавии кӯҳнашударо архаизмҳо меноманд, ки ин боиси норавшании истилоҳи «архаизм» мегардад, ки ҳам дар маҷмӯи калимаи кӯҳна ва ҳам таърихшиносии ва ҳам навъҳои гуногуни архаизмҳо маъно дорад.

КАЛИДВОЖАҲО: архаизм, лексикаи кӯҳна, историзм, синоним, омоним, антоним, воҳидҳои лексикӣ.

АРХАИЗМЫ И ИХ ТИПЫ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье говорится о том, что в русском языкознании к архаизмам традиционно относят слова, называющие существующие реалии, но вытесненные по каким-либо причинам из употребления синонимическими единицами. В современной лексикологии не существует единого, общепринятого критерия, позволяющего однозначно включить то или иное слово в разряд архаизмов. Некоторые языковеды называют архаизмами все виды устаревшей лексики, что приводит к многозначности термина «архаизм», который обозначает и устаревшее слово вообще, и историзм, и разные виды архаизмов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: архаизм, устаревшая лексика, историзм, синоним, омоним, антоним, лексические единицы.

ARCHAISMS AND THEIR TYPES IN THE RUSSIAN LANGUAGE

The article says that in Russian linguistics archaisms traditionally include words that name existing realities, but for some reason forced out of use by synonymous units. In modern lexicology, there is no single, generally accepted criterion that allows one or another word to be unambiguously included in the category of archaisms. Some linguists call all types of

obsolete vocabulary archaisms, which leads to the ambiguity of the term "archaism", which means both an obsolete word in general, and historicism, and various types of archaisms.

KEYWORDS: archaism, obsolete vocabulary, historicism, synonym, homonym, antonym, lexical units.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Юлдошева Мафтунахон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи рус. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Юлдошева Мафтунахон* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета русской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудакӣ, 17.

Information about the author: *Yuldosheva Maftunakhon* - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ИҚТИСОДИЁТ – ЭКОНОМИКА

ЗАРУРАТ ВА ИМКОНИЯТҲОИ РУШДИ СОҲАИ ЭНЕРГЕТИКА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ахмедов У.
ДДСТДТ

Вазъияти иҷтимоию иқтисодии кишварҳои аз ҷиҳати захираҳои энергетикӣ бойбуда собит намуд, ки рушди иқтисодиёти мамлакат танҳо ба сатҳи оқилона истифодабарии ин захираҳо, нархи ҷаҳонии он ва дигар омилҳо вобастагӣ дорад.

Барои рушди босуботи иқтисодию иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи шароитҳо фароҳам оварда шудааст. Ҷумҳурии

Тоҷикистон аз захираҳои гидроэнергетикӣ хеле бой аст ва танҳо оқилонаю самаранок истифодабарии онҳо ояндаи дурахшони кишварро таъмин карда метавонад. Дар ин раванд, ҷойи шубҳа нест, ки рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рушди низоми сӯзишворию энергетикӣ вобастагии қавӣ дорад. Ҳукумат ва мардуми Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз соҳиб гаштан ба Истиклолияти давлатӣ барои ноил гаштан ба дастовардҳои беназир дар самти азхудкунии захираҳои сӯзишворию энергетикӣ ҷаҳду талош намуда истодаанд.

Захираҳои асосии неруи барқи обӣ Тоҷикистон асосан аз дарёи Вахш сарчашма мегирад, ки дар байни онҳо НОБ-и Норак мавқеи муайян дорад. Моҳи майи соли 1967 бунёди НОБ - и Норак оғоз ёфта, агрегати нахустини он соли 1972 ба кор даровада шудааст. НОБ -и Норак нуҳ агрегат дошта, иқтидори ҳар яки он ба 300 ҳаз кВт соатро дар бар гирифта дар як сол беш аз 10 млрд кВт соат қувваи барқ истеҳсол мекунад. Инчунин, дар дарёи Вахш панҷ неругоҳ бунёд гаштааст, ки инҳо: Шаршара (30 ҳазор кВт. соат), Сарбанд (210 ҳазор кВт.соат), Бойғозӣ (600 ҳазор кВт соат), Сангтуда - 1 (670 ҳазор кВт соат), Сангтуда - 2 (220 ҳазор кВтсоат) ва дар қисми болооби руди Вахш бошад неругоҳҳои обии барқии Роғун (3,6 миллион кВт.соат), Сичароғ (420 ҳазор кВт.соат) ва сохтмони НОБ-и Шуроб (900 ҳазор кВт.соат), Даштиҷум (5,3 ҳаз кВт соат), Қалъаи Хум (1,5 ҳаз кВт соат), Туған (2 ҳаз кВт соат), Рушон (3,1 ҳаз кВт соат) сохта ба истифода дода хоҳанд шуд. Неругоҳи барқи обии Қайроққум дорои 6 агрегат аст, ки тавоноии ҳар яки онҳо 21 ҳаз кВт буда иқтидори умумии неругоҳ 126 ҳаз кВт соат-ро ташкил медиҳад. Дар Помир низ неругоҳи барқи обии Хоруғ ва Помир сохта шуда, иқтидори умумиашон 22,7 мВт - ро ташкил медиҳад.

Асри XXI ҳамчун асри технологияҳои пешқадамтарин эътироф гардидааст. Албатта, дастбӣ ба технологияи замонавӣ бидуни дастбӣ ба рушди низоми сӯзишворию энергетикӣ ғайрисамаранок мебошад. Дарачаи технологикунонии иқтисодиёт, низоми иттилоотии такмилдодашуда ва дарачаи таъмин будан ба неруи барқ омилҳои мебошанд, ки рушди иқтисодиёт аз онҳо сарчашма мегирад. Аз ин рӯ, Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳияти ин масъаларо дарк намуда, барои дастбӣ ба захираҳои сӯзишворию энергетикӣ ва баланд бардоштани дарачаи истифодабарии онҳо кӯшиш ба харҷ дода истодааст.

Ин аст, ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (22 декабри соли 2016) қайд намуданд, ки тибқи арзёбии созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ Тоҷикистон аз рӯйи фоизи истеҳсоли «энергияи сабз», яъне неруи аз ҷиҳати экологӣ тоза ба қатори шаш мамлақати пешрафтаи ҷаҳон шомил шудааст. Имрӯз истеҳсоли ин намуди энергия дар кишвари мо 98 фоизро ташкил медиҳад, ки ин саҳмгузори Тоҷикистон дар пешгирӣ кардани оқибатҳои харобиовари гармшавии иқлим мебошад. Бояд қайд намуд, ки солҳои охир дар соҳаи энергетикаи мамлакат ислохотҳои муҳим амалӣ карда шуда истодаанд, ки ин ислохотҳо барои татбиқи яке аз ҳадафҳои

стратегии мамлакат - таъмини истиқлолияти энергетикӣ сахми арзандаи худро мегузоранд. Таҳлили захираҳои табиӣ ҷумҳурӣ дар қиёс бо дигар кишварҳои ҳамсудӣ минтақа гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки ҳар як кишвари ҳамсоя бо намудҳои муайяни захираҳо Ӯзбекистон (гази табиӣ), Туркманистон (нефт), Қирғизистон (захираҳои гидроэнергетикӣ ва ангишт), Қазоқистон (нафт ва ангиштсанг) ва ба Тоҷикистон бошад захираҳои азими гидроэнергетикӣ рост меояд.

Ҳамин тавр, иқтидорҳои истеҳсолии захираҳои гидроэнергетикии Тоҷикистон, ки беш аз 527 миллиард киловатт-соатро ташкил медиҳанд, дар айни замон танҳо панҷ фоизи онҳо ба кор бурда мешавад. Дар ин замина баҳри азхуд намудани ин иқтидори бузург аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби маблағҳои бучетӣ ва бо ҷалби инвестицияҳои хориҷӣ як қатор иншоотҳои хурду бузурги энергетикӣ оид ба истеҳсолу интиқоли барқ сохта, ба истифода дода шудаанд ва дар оянда бо мақсади комилан ноил шудан ба ин ҳадафи стратегӣ ҷалби сармоя ҳарчи бештари сармояи хориҷӣ лозим меояд. Дар ин замина, андешидани тадбирҳои ҷиҳати боз ҳам беҳтар намудани фазои сармоягузори дар мамлакат, бахусус дар соҳаи энергетика, ҷалби бештари сармоягузориҳо барои зиёд намудани иқтидорҳои энергетикӣ ва тавлиди неруи аз ҷиҳати экологӣ тоза муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар замони имрӯза соҳаи энергетикаро ҳамчун соҳаи аввалиндараҷаи ҷаҳони муосир шуморидан мумкин аст. Зеро тасаввур кардани ҷаҳони муосир бе қувваи барқ ғайриимкон аст. Бе қувваи барқ соҳае вучуд надорад, ё ин ки бе қувваи барқ рушд карда бошад. Неругоҳҳои, ки бо таввасути фишори об неруи барқ истеҳсол мекунанд неругоҳи барқи обӣ номида мешавад. Афзалиятнокии неругоҳҳои барқи обӣ аз он иборат аст, ки вай аз ҷиҳати экологӣ тоза буда ба муҳити зист таъсири манфӣ намерасонад ва ғайр аз ин неругоҳи барқи обӣ обро фуру намебаранд. Об тавассути трубина гузашта, фишори пайдошуда дар ҷарҳи агрегат давр зада неру тавлид месозад.

Дар амалияи ҷаҳонӣ боз ба захираҳои барқароршавандаи энергетика неруи офтоб ва шамол низ дохил мешаванд вале захираи гидроэнергетика афзалияти зиёдтар дошта, рушди тамаддун аз он асос гирифтааст. Давлатҳои пешқадами дунё барои истеҳсоли неруи барқ нахуст барои бунёди неругоҳи барқи обӣ рӯ овардаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба қатори давлатҳои шомил аст, ки истеҳсоли неруи барқро аз неругоҳҳои барқи обӣ истеҳсол мекунанд, яъне қисми зиёди неруи барқро аз об метавонист ҳосил намуд, ки яке аз роҳҳои он ин ҳосили қувваи барқ таввасути об, яъне гидроэнергетика мебошад.

Аз рӯйи иқтидори энергетикаи барқи обӣ Тоҷикистон ҷои 8-умро пас аз Хитой, ИМА, Россия, Бразилия, Заир, Ҳиндустон ва Канада ишғол менамояд. Зиёда аз 95%- и энергетикаи Тоҷикистонро энергияи барқи обӣ ташкил медиҳад. Нахустин Неругоҳи барқи обӣ дар Тоҷикистон ин неругоҳи барқи обии Варзоб аст, ки сохтмони он соли 1931 оғоз шуда соли 1937 ба анҷом расидааст ва иқтидораш мутаносибан 3720 кВт ро ташкил медиҳад.

Санаи 16 ноябри соли 2018 дар таърихи давлатдории Тоҷикистони соҳибистиқлол рӯйдоди муҳиму ояндасоз ба вуқӯ пайваستا, қадами устуворе барои расидан ба истиқлолияти комили энергетикӣ гузошта шуд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вазъияти тантанавӣ агрегати якуми Неругоҳи барқи обии «Роғун»-ро ба кор дароварданд ва ба фаъолияти ин иншооти бузурги аср, ки ба рушду тараққиёти кишвар мусоидат хоҳад кард, оғоз бахшиданд. Санаи 9-09-2019 агрегати дуюми Неругоҳи барқи обии «Роғун» ба кор даромад.

Неругоҳи барқи обии «Роғун», пуриқтидортарин иншоотҳои силсилаи неругоҳҳои рӯди Вахш, аз 6 агрегат иборат аст, ки тавоноии ҳар кадом 600 мегаваттро ташкил медиҳад. НБО-и «Роғун» бо иқтидори 3600 мегаватт (беш аз 17 миллиард киловатт-соат) калонтарин неругоҳи барқи обӣ дар минтақа хоҳад буд. Ин рақам нисбат ба иқтидори истеҳсолии Неругоҳи барқи обии «Норак» якуним баробар зиёд мебошад.

Оғози корҳои барқарорсозӣ ва бунёди Неругоҳи барқи обии «Роғун», таҷдиду азнавсозии неругоҳҳои барқи обии «Норак», «Сарбанд» ва «Қайроққум», мавриди истифода қарор гирифтани неругоҳҳои барқи обии «Сангтӯда-1», «Сангтӯда-2», Помир-1, неругоҳи барқи обии «Тоҷикистон» дар баландии 3500 метр аз сатҳи баҳр дар ноҳияи

дурдасти Мурғоб, Маркази барку гармидиҳии Душанбе-2, зеристгоҳҳои барқии 500 килловолтаи «Душанбе» ва «Сугд», хати интиқоли барқи 500 килловолтаи «Чануб-Шимол», Дастгоҳҳои тақсимкунандаи пӯшидаи элегазии 220 ва 500 килловолта дар нуругоҳи барқи обии Норақ, зеристгоҳҳои барқии 220 килловолтаи «Лолазор», «Хатлон», «Айнӣ», «Шаҳристон», «Шаҳринав», «Геран - 2», хатҳои интиқоли барқи 220 килловолтаи «Лолазор-Хатлон», «Тоҷикистон-Афғонистон», «Хучанд-Айнӣ», «Қайроққум-Сугд», «Айнӣ-Рӯдакӣ» ва оғози татбиқи воқеии лоиҳаи КАСА – 1000 аз ҷумлаи комёбиҳои бузурги Тоҷикистон дар роҳи расидан ба истиқлолияти комили энергетикӣ мебошанд, ки таҳти роҳнамоии бевоситаи Пешвои хирадманду дурандеш муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон амалӣ карда шудаанд. Бо татбиқи лоиҳаҳои мазкур дар даҳ соли охир иқтидорҳои истеҳсолии системаи энергетикӣ кишвар 1320 мегават зиёд ва беш аз 1300 километр хатҳои интиқоли барқи баландшиддати 500, 220 ва 110 килловолта мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Бо мақсади рушди соҳаи энергетика ҳоло бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи 12 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи умумии 16 миллиард сомонӣ идома дошта, дар доираи онҳо то ба имрӯз 7,6 миллиард сомонӣ аз худ гардидааст.

Яъне дар ҷумҳурӣ дар баробари бунёди иншооти нави энергетикӣ таҷдиду барқарорсозии нуругоҳҳои амалкунанда низ босуръат пеш рафта истодаанд.

Маблағи ҷалбшуда барои татбиқи лоиҳаҳои “Азнавсозии нуругоҳи барқи обии “Қайроққум” бо мақсади баланд бардоштани устуворӣ ба тағйирёбии иқлим” – 200 миллион, марҳалаи аввали барқарорсозии нуругоҳи барқи обии “Норақ” — 350 миллион ва нуругоҳи барқи обии “Сарбанд” беш аз 136 миллион доллари амрикоӣ, дар маҷмуъ, 7 миллиарду 200 миллион сомониро ташкил медиҳад.

Дар ин самт мутахассисони варзида ҷалб карда шаванд. Корҳои лоиҳакашӣ ё азнавсозии нуругоҳҳои барқию обӣ тибқи талаботи ҷаҳони муосир сохта ба истифода дода шаванд.

Таҷрибаи давлатҳои тараққикарда нишон медиҳад, ки ҷалби сармояи хориҷӣ дар соҳаи энергетикаи мамлакат яке аз тадбири муҳим мебошад. Яке аз вазифаҳои муҳимтарини Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи кумаки беруна идоракунии маҷмуи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ мебошад. Идоракунии маҷмуи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ доманаи васеи фаъолиятро пешбинӣ менамояд, ки инҳоро дар бар мегирад:

- ҳамоҳангсозии ҷараёни таҳия ва татбиқи лоиҳаҳо дар доираи маҷмуи лоиҳаҳои сармоягузории созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва кишварҳои донор;

- таҳлили ҳисоботҳо ва иттилооти дигари аз вазорату идораҳои ҷумҳурӣ, созмонҳои байналмилалӣ донорӣ, инчунин марказҳои татбиқи лоиҳаҳои гирифташуда оид ба истифодаи захираҳои қарзии ба Ҷумҳурии Тоҷикистон додашуда;

- ҳамкорӣ бо намоёндагӣҳо ва миссияҳои созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ оид ба шарҳ ва баҳодиҳии истифодаи маҷмуи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, таҳияи нақшаи муштараки амал бо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва татбиқи он;

- мониторинг ва баҳодиҳии лоиҳаҳои муштараки сармоягузорӣ.

Ҷалби қарзҳои беруна ҷузъи муҳимми рушди иқтисоди Тоҷикистон мебошад. Дар бахшҳои афзалиятноки иқтисодии кишвар аз ҳисоби маблағҳои, ки мутобиқи стратегияҳои миллӣ ҷалб хоҳанд шуд, дар татбиқи лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ амалӣ карда мешаванд. Ҳамин тариқ, барои рушди бахши энергетика дар доираи Маҷмуи сармоягузориҳои давлатӣ 727 ҳаз.доллари ИМА азхуд шудаанд, ки ин маблағҳо барои барқарорсозӣ ва сохтмони иқтидорҳои нави истеҳсолкунандаи нуруи барқ, инчунин барои сохтмони хатҳои интиқоли барқ равона карда шудаанд.

Ҳамин тавр, қайд кардан зарур аст, ки соҳаи энергетика дар мамлакат бахши муҳимми иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, Ҳукумати мамлакат кӯшиш намуда истодааст, ки баҳри баланд бардоштани самаранокии истеҳсоли нуруи барқ барномаҳои зарурӣ таҳия намояд ва баҳри татбиқнамоии онҳо сайёу талоши зиёде карда истодаанд.

АДАБИЁТ

1. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чиҳати иштирок дар маросими ба қор даровардани агрегати якуми Неругоҳи барқи обии «Роғун» Душанбе -2018
2. Муллобоев И.С. Рыночная трансформация энергетического сектора национальной экономики Республики Таджикистан / И. С. Муллобоев. – 2012.
3. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22-декабри соли 2016. Газетаи «Ҷумҳурият», 24 декабри соли 2016. №124.
4. Абидов У.А. Методические основы формирования стратегии обеспечения энергетической безопасности страны (на материалах Республики Таджикистан) / У. А. Абидов. – 2012.

ЗАРУРАТ ВА ИМКОНИЯТҲОИ РУШДИ СОҶАИ ЭНЕРГЕТИКА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур зарурияти рушди соҳаи энергетика дар шароити муосир мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Дар мақола имкониятҳои истеҳсоли неруи барқ дар ҷумҳурӣ ва зарурияти ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ ба ин соҳа мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: иқтисодиёт, неруи барқ, энергетика, сармоя ва сармоягузорӣ, зарурияти ҷалби сармоя ба соҳаи энергетика.

НЕОБХОДИМОСТЬ И ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО СЕКТОРА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается необходимость развития энергетики в современных условиях. В статье анализируются возможности производства электроэнергии в республике и необходимость привлечения отечественных и иностранных инвестиций в эту отрасль.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономика, электроэнергия, энергетика, капитал и инвестиции, необходимость привлечения капитала в энергетику.

THE NEED AND OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE ENERGY SECTOR IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the need for the development of energy in modern conditions. The article analyzes the possibilities of electricity production in the republic and the need to attract domestic and foreign investment in this industry.

KEYWORDS: economy, electricity, energy, capital and investment, the need to attract capital to the energy sector.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Аҳмедов Умедҷон Аскаралиевич* - Донишқадаи Давлатии Санъати Тасвирӣ ва Дизайни Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми ихтисоси дизайни робитавӣ дар соҳаи истеҳсолот ва хизматрасонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Айнӣ 31. Телефон: **904113132**. E-mail: **ahmedovumedcon01@gmail.com**

Сведения об авторе: *Ахмедов Умеджон Аскаралиевич* - Институт Изобразительных Искусств и Дизайна Таджикистана, магистрант второго курса специальности коммуникационного дизайна в сфере производства и услуг. **Адрес:** Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Айнаи 31. Телефон: **904113132**. E-mail: **ahmedovumedcon01@gmail.com**

Information about the author: *Akhmedov Umedjon Askaralievich* - Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, second-year master`s student of specialty of communication design in the field of production and services. **Address:** Republic of Tajikistan, city of Dushanbe, 31 Ayni street. Phone: **904113132**. E-mail: **ahmedovumedcon01@gmail.com**

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ БАҲИСОБГИРИИ ИСТЕҲЛОК ВА СИЁСАТИ ИСТЕҲЛОКӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Раҷабов Т. Б., Раҷабов П., Гулов Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сиёсати истеҳлоки қисми таркибии сиёсати умумии илмию техникии ҳар як давлат мебошад. Ҳукумат бо муқаррар намудани меъёри истеҳлок, тартиби ҳисоб кардан ва истифода бурдани он суръат ва характери такрористеҳсолкуниро дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ ба танзим мебарорад, яъне ба воситаи меъёри истеҳлоки суръати навсозии фондҳои истеҳсолот муқаррар карда мешавад.

Баҳисобгирии истеҳлок барои пурра барқарор намудани сармоя аз даромаде, ки аз истеҳсол ва фурӯши маҳсулот бо ёрии фондҳои асосӣ ба вучуд оварда шудааст, кумак мерасонад. Ғайр аз ин, маблағҳои ҳисобкардашудаи истеҳлок ба арзиши маҳсулоти истеҳсолкардаи фондҳои асосӣ дохил карда шуда, ба арзиши аслии маҳсулоти

истеҳсолшуда гузаштани арзиши фондҳои асосиро ифода мекунад, ки тадричан онҳо фарсуда мешаванд.

Ҳамин тавр, ҳисобкунии истеҳлок протесси тақрористеҳсолкунии сармоя мебошад. Чӣ қадаре ки он зудтар барқарор шавад, ҳамон қадар фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ самараноктар мешавад. Ин маҳсусан бо мақсади бо суръати тези прогресси илмию техникӣ, беҳтар шудани дараҷаи илмгунҷоиши раванди истеҳсолот ва кам шудани давраи фаъоли аксарияти фондҳои асосӣ дахл дорад. Ин як муҳарриқи муҳимест, ки на танҳо ба иқтисодиёти кишвар, балки ба фаъолияти соҳибқорӣ субъектҳои хоҷагидорӣ инфиродӣ низ таъсир мерасонад.

Он дар навбати аввал ба раванди навкунии фондҳои асосии соҳаи саноат ва ба воситаи маблағгузорӣ ба тезонидани суръати прогресси илмию-техникӣ таъсири калон расонида ва дар натиҷа самарани истеҳсолоти ҷамъиятӣ баланд мегардад. Ҳангоми таҳлили манбаҳои адабиёти иқтисодӣ мо мушоҳида кардем, ки дар байни иқтисодчиён барои фаҳмидани моҳияти истеҳлок ва сиёсати истеҳлокӣ ҳамчун як система ва фаҳмишҳои ягона вучуд надорад. Тибқи ақидаи Я.В. Соколов, истеҳлок ҳамчун категорияи мустақили ҳисобдорӣ танҳо дар миёнаҳои асри XIX ба вучуд омадааст.

И.И. Веретенникова сиёсати истеҳлокиро ҳамчун як системаи тадбирҳои далелнок, ки ба таъмини саривақтӣ, барқарорсозӣ ва навсозии дороиҳои дарозмуддат нигаронида шудааст, мефаҳмад.

Э. Мэтисон дар асари худ «Истеҳлоки фабрикаҳо» навиштааст: «Истеҳлок тартибест, ки ба фондҳои асосӣ абадият медиҳад. Маҳз ба шарофати истеҳлок барқарор кардани он имконпазир мегардад.

А.С. Литтлтон чунин қайд кардааст, ки маҳз дар ҳамин давра истеҳлок ҳамчун усуле ҳисобида мешавад, ки тавассути он имкони нигоҳ доштани сармояи асосӣ дар сатҳи доимӣ имконпазир мегардад. Дар баробари ин муаллиф ба этимологияи вожаи «истеҳлок» (қисме аз инкор, *mortem* — «марг») ишора мекунад, ки дар асоси вожаи латинии «*immortalitas*», ки дар тарҷума маънои «абадият»-ро дорад.

Дар рушди баҳисобгирӣ истеҳлок иқтисодчии олмонӣ Э. Шмаленбах саҳми калон гузоштааст, ки дар асари худ «Истеҳлок» ин равандро воситаи муайян кардани арзиши аслии дороиҳо медонад. Муаллиф қайд мекунад, ки истеҳлоки дороиҳо бояд танҳо дар давраи истифодаи воқеии он ҳисоб карда шавад, зеро ин имкон медиҳад, ки сатҳи фарсудаҳои объект инъикос карда, арзиши аслии он баҳо дода шавад.

Намояндагони мактаби Амрикоии институтсионализм, маҳсусан Ф.Пиксли, А.Диккинсон, Э.В. Селле пешниҳод менамуданд, ки истеҳлок бояд ҳамчун раванди ташаккули захирае, ки барои тақрористеҳсоли дороиҳо пешбинӣ шудааст, фаҳмида шавад.

Дар ибтидои асри XX А.П. Рудановский мафҳуми истеҳлокро омӯхта, бори аввал гуфта буд, ки истеҳлок ченаки фарсудаҳои ҷисмониро доро мебошад ва ба ташаккули фонди тақрористеҳсолкунӣ нигаронида шудааст, ба ҳамдигар муҳолиф нест ва ба ҳамдигар муҳолифат намекунад. Дар баҳисобгирӣ якҷоя ба назар гирифта шаванд.

Дар тақвияти гуфтаҳои мутахассисони соҳаи иқтисодӣ гуфтан мумкин аст, ки зеро мафҳуми истеҳлок ба таври систематикӣ ба арзиши истеҳсоли маҳсулот гузаронидани арзиши фондҳои асосии корхона мебошад.

Дар соҳае, ки прогресси илмию-техникии иқтисодиётро муайян мекунад, тартиби рушди ҳисобкунии истеҳлокӣ муқаррар гардидааст. Он имкон медиҳад, ки воситаҳои меҳнати истифодашударо зуд аз ҳисоб бароварда, бо воситаҳои нисбатан нав иваз карда шаванд. Амалинамоии онҳо бо ғоидаи худ зарари аз ҳисоб баровардани таҷҳизоти аз ҷиҳати ҷисмонӣ хануз фарсуданашударо мепушонад. Ин падида истеҳсолкунандагони технологияи навро барои таҳия, эҷод ва истеҳсоли моделҳои нав ҳавасманд мекунад. Дар натиҷа, харидор аз баландшавии ҳосилнокӣ, камталабии меҳнат дар истеҳсолот ва ҳисоби параметрҳои беҳтари таҷҳизоти нави харидашуда бурд мекунад. Таъсири дуҷумдараҷа ҳам мавҷуд аст: таҷҳизоти аз қор баромадаро ба ҳамон корхонае фурӯхтан мумкин аст, ки дар асоси он маҳсулоте истеҳсол мекунад, ки талоботи бештар дорад.

Барои татбиқи ин нақша талаботи мушаххас лозим аст. Аввалан, комплекси мошинсозӣ вазифадор аст, ки талаботи истеҳсолкунандагони молро ба воситаҳои истеҳсолот қонеъ гардонад. Баъдан, суръати афзоиши сифатҳои истифодаи техникаи навтарин бояд аз суръати ҳисобкунии истеҳлок пеш гузарад. Мувофиқи таҳлилҳои гузаронидашуда таҷҳизоти навтарин бояд аз ивазкунӣ камаш 40—50 фоиз зиёд бошад. Ғайр аз он, таъмири техника маънои худро гум мекунад, зеро барои се соли фаъолият аз даст додани мошини комилан қобили қорӣ барои иваз кардани он бо мошини шабеҳ муҳим нест.

Чунин фаҳмиши алоқамандии байни сиёсати истеҳлокӣ ва прогресси илмию техникӣ бо сабабҳои зерини сода ва мутлақ доништан мумкин аст.

Якум, пешбинӣ карда мешавад, ки системаи тезондашудаи ҳисобкунии истеҳлокӣ танҳо дар соҳаҳои хоҷагии халқ, ки ташаккули онҳо умуман тезонидани прогресси илмию техникиро муайян мекунад, татбиқ карда шавад. Ба гумон аст, ки кас бо ин розӣ шавад. Раванди тезондани прогресси илму техникро фақат дар сурате беистисно ба амал баровардан мумкин аст, ки агар дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ, имконияти истифода бурдани механизми ҳисобкунии истеҳлоки тезондашуда мавҷуд бошад.

Дуюм, сиёсати истеҳлок бо прогресси илмию техникӣ танҳо тавассути механизми татбиқи ҳисобкунии истеҳлоки тезонидашуда алоқаманд аст, ки ин беасос доништа шуда, хусусияти маҳдуд дошта ба назар мерасад.

Алоқамандии сиёсати истеҳлокӣ бо прогресси илмию техникӣ на танҳо ба воситаи механизми тезонидашудаи ҳисобкунии истеҳлок, балки бо воситаи системаи истифодабарии маблағҳои ҳисобкунии истеҳлокӣ, ки ҳамчун манбаи маблағгузориҳо дар дигар соҳаҳо ба ҳисоб рафта, умуман он ба воситаи системаи баҳисобгирии меъёрҳои истеҳлокӣ ба амал бароварда мешавад.

Ҳамин тариқ, баҳисобгирии сиёсати истеҳлокӣ маҷмуи тадбирҳои асоснокест, ки ба сифати баланд ва саривақти навсозии дороиҳои дарозмуддат, ташаккули сатҳи кофӣ ҳисобкунии истеҳлок ва истифодаи онҳо мувофиқи таъиноти функционалии онҳо бо мақсади таъмини раванди муттасили такрористеҳсолӣ бо дараҷаи баланди самараноки истеҳсолот фаҳмида мешавад.

Азбаски сиёсати баҳисобгирии истеҳлок қисми муҳими сиёсати ягонаи иқтисодӣ ба шумор меравад, вай ба зиёд кардани самараи истеҳсолот ва афзоиши иқтисодиёти имрӯзаи мо нигаронида шудааст. Сиёсати истеҳлокии давлат дар ҳар як лаҳзаи мушаххас вобаста ба вазъи кунунӣ ва стратегияи иқтисодии давраҳои оянда баъзе ислохотҳоро дар назар дорад.

Ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки сиёсати баҳисобгирии истеҳлок дар иқтисодиёти ҳар як давлат роли калон мебозад. Маҳз он ҳаракатдиҳандаи равандҳои баамаломандаи иқтисодӣ мебошад, ки онҳоро дар самтҳои зарурӣ идора мекунад.

Дар шароити муосир сиёсати истеҳлокии субъектони хоҷагидорӣ бояд ба меъёрҳои байналмилалӣ баҳисобгирии истеҳлокӣ нигаронида шавад. Зеро он ҳам дар самти аз ҷихати иқтисодӣ фоиданок истифодаи молу мулк ва ҳам дар истифодаи усулҳои нави самарабахши ҳисоб кардани истеҳлокӣ хизмат мекунад. Элементҳои муҳимтарини сиёсати истеҳлокӣ кам кардани муҳлати истифодабарии молу мулки истеҳлокшаванда ва интиҳоби васеи усулҳои ҳисобкунии истеҳлок ба ҳисоб меравад. Инчунин, аз нишодиҳандаҳои солҳои охир маълум аст, ки маблағгузорӣ ба фондҳои асосӣ афзоиш ёфтаанд.

Мақсад аз сиёсати истеҳлокӣ фароҳам овардани шароити мусоид барои такрористеҳсол ва нав кардани дороиҳои дарозмуддат, интенсификатсияи фаъолияти инвестиционӣ ва тезонидани прогресси илмӣ-техникӣ мебошад. Аз сабаби он, ки сиёсати истеҳлокӣ қисми таркибии сиёсати умумии иқтисодӣ мебошад, он ба зиёд кардани самараи истеҳсолот ва баланд бардоштани иқтисодиёти ватанӣ нигаронида шудааст.

Сиёсати истеҳлокие, ки корхона амалӣ менамояд бояд мусоидат намояд ба:

- баланд бардоштани дараҷаи техникӣ истеҳсолот;
- пешгирии кардани фарсудаҳои аз ҳад зиёди маънавӣ ва ҷисмонии фондҳои асосии истеҳсолӣ, махсусан қисми фаъоли онҳо;
- кам кардани пардохтҳои андоз;

- такмили мушаххаси сохтори технологӣ ва давраи истифодабарии фондҳои асосии истеҳсолӣ;

- афзоиши сармои асосӣ ва ҳаҷми истеҳсолот;

— эҳёи фаъолияти сармоягузорӣ;

— таъмини рақобатпазирии маҳсулоти ширкат.

Ҳамин тавр, барои барқарор намудани арзиши фондҳои асосӣ ва фондҳои ғайримоддӣ фонди истеҳлоқӣ истифода мешавад. Он аз ҳисоби маблағҳои истеҳлоқ ташкил карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Веретенникова И.И. Истеҳлоқӣ и амортизационная политика / И.И. Веретенникова. — Москва: Финансы и статистика, 2004. — 192 с.
2. Лихачева О.Н. Финансовое планирование на предприятии / О.Н. Лихачев. — Москва: ТК Велби, 2003. — 82 с.
3. Васильева Л.А. Амортизационная политика — проблемы и перспективы // Финансы. — 2006. — №6. — С. 26—28.
4. Тунин Г.А. Основной капитал и инвестиционная политика / Г.А. Тунин. — Москва: Приор, 2000. — С. 54.
5. Кравцова Н.И. Направления совершенствования амортизационной политики в системе стратегического менеджмента коммерческой организации // Экономический анализ: теория и практика. — 2009. — №14. — С. 36—41.
6. Захарьин В. Налоговая учетная политика на 2011 г. // Новая бухгалтерия. — 2011. — №1. — С. 50—74.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ БАҲИСОБИГИРИИ ИСТЕҲЛОҚ ВА СИЁСАТИ ИСТЕҲЛОҚӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва моҳияти баҳисобгирии истеҳлоқ ва сиёсати истеҳлоқӣ дар шароити муосири прогресси илмӣ-техникӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Сиёсати истеҳлоқ қисми муҳимми сиёсати ягонаи иқтисодӣ ба шумор меравад, вай ба зиёд кардани самарайи истеҳсолот ва афзоиши иқтисодиёти имрӯзаӣ мо нигаронида мешавад. Мақсад аз сиёсати истеҳлоқӣ фароҳам овардани шароити мусоид барои такрористеҳсол ва нав кардани дороиҳои дарозмуддат, интенсификасияи фаъолияти инвестиционӣ ва тезонидани прогресси илмӣ-техникӣ мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: баҳисобгирии истеҳлоқ, сиёсати истеҳлоқӣ, прогресси илмӣ-техникӣ, такрористеҳсолӣ, фаъолияти инвестиционӣ,

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УЧЕТА АМОТИЗАЦИЙ И АМОТИЗАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье исследуется понятие и сущность учета амортизации и амортизационной политики в современных условиях экономического и технического прогресса. Амортизационная политика является важной частью единой экономической политики, она направлена на повышение эффективности производства и рост нашей современной экономики. Целью производственной политики является обеспечение благоприятных условий для воспроизводства и обновления долгосрочных фондов, интенсификации инвестиционной деятельности и ускорения научно-технического прогресса.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: учет амортизация, амортизационная политика, научно-технический прогресс, воспроизводство, инвестиционная деятельность,

THEORETICAL ASPECTS OF ACCOUNT OF DEPRECIATION AND DEPRECIATION POLICY IN MODERN CONDITIONS

This article explores the concept and essence of accounting for depreciation and depreciation policy in the current conditions of economic and technological progress. The depreciation policy is an important part of the unified economic policy, it is aimed at increasing the efficiency of production and the growth of our modern economy. The purpose of the production policy is to provide favorable conditions for the reproduction and renewal of long-term funds, the intensification of investment activity and the acceleration of scientific and technological progress.

KEYWORDS: depreciation accounting, depreciation policy, scientific and technological progress, reproduction, investment activity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабов Т. Б.* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.и., дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Раҷабов Парвиз – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **949885555**.

Гулов Диловар – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторах: *Раджабов Т. Б.* – Таджикский национальный университет, к.э.н., доцент кафедры бухгалтерского учета. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17.

Раджабов Парвиз – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса специальности бухгалтерского учета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **949885555**.

Гулов Диловар – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса специальности бухгалтерского учета. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17.

Information about the authors: *Rajabov T. B.* - Tajik National University, c.e.s., Associate Professor of the Department of Accounting. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17.

Rajabov Parviz - Tajik National University, second-year master`s student in accounting. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **949885555**.

Gulov Dilovar - Tajik National University, second-year master`s student in accounting. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17.

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ ҲОСИЛНОКИИ МЕҲНАТ ДАР КОРҲОНА

Наҷмиддинзода А.Ю., Нейматова М.А.
ДДСТДТ

Ҳосилнокии меҳнат яке аз нишондиҳандаҳои самаранокии фаъолияти меҳнати коргарон мебошад, ки онро таносуби маҳсулоти истеҳсолшуда ё хизматгузорӣ ба хароҷотҳои сарфшудаи меҳнат муайян менамояд. Самаранокии меҳнат бошад, мафҳуми нисбатан васеътар мебошад. Дар мавриди истифодабарии ин истилоҳ ба ғайр аз чанбаи иқтисодӣ (яъне, ҳосилнокии меҳнат) боз чанбаҳои психофизиологӣ ва иҷтимоиро низ дар назар мегиранд.

Самаранокии психофизиологии меҳнатро таъсири шароитҳои меҳнатӣ ба организми инсон муайян менамояд. Яъне самаранокии психофизиологии меҳнат талаб мекунад, ки ба ғайр аз натиҷаҳои дилхоҳи иқтисодӣ боз ба омилҳои аз қабилҳои шароитҳои санитарӣ-гигиенӣ, бехатарӣ, имконияти инкишофи руҳӣ-физиологии организми инсон, шавқовар будани кор ва амсоли ин низ диққат дода шавад.

Аз тарафи дигар самаранокии иҷтимоии меҳнат низ талаботҳои худро пешниҳод мекунад, ки нишондиҳандаҳои асосии он - инкишофи мутаносиби шахсияти ҳар як коргар, баландбардории сатҳи таҳассусӣ ва васеъ кардани доираи касбии ӯ, ташаккулдиҳии фазои мусоид ба иҷтимоӣ дар коллективи меҳнатӣ ва дар маҷмӯъ рангин гардонидани тарзи ҳаёти коргарон мебошанд. Пӯшида нест, ки мавзӯи баҳси мо дар ин мақола самаранокии иқтисодии фаъолияти меҳнатӣ, яъне ҳосилнокии меҳнат мебошад. Масалан, агар талаботҳои психофизиологии самаранокии меҳнатро аз қабилҳои шароитҳои санитарӣ-гигиенӣ, бехатарӣ ва ғайра ба инобат нагирем, дере нагузашта коргарон ба ҳар гуна бемориҳову садамаҳо гирифта шуда истода, қобилиятҳои меҳнати худро аз даст медиҳанд, ки натиҷааш барҳадар рафтани кӯшишҳо дар ду чанбаи дигар мегардад. Ҳамчунин, агар мо ба талаботҳои иҷтимоӣ самаранокии меҳнат, аз қабилҳои инкишофи мутаносиби шахсияти инсон, фазои мусоид ба иҷтимоӣ дар коллективи меҳнатӣ ва ғайра бетафовут бошем, дере нагузашта мебинем, ки фазои ихтилофу хархаша дар корхона ҳукмфармо шуда истода, коргаронро аз меҳнат ва натиҷаҳои ниҳоеи он дилхунук гардонидаст. Ҳамин тавр, ҳосилнокии меҳнат танҳо як нишондиҳандаи самаранокии фаъолияти меҳнати одамон мебошад.

Ҳосилнокии меҳнат - ин таносуби ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда ба хароҷотҳои сарфшудаи меҳнатӣ дар як воҳиди вақти муайян мебошад. Нақши ҳосилнокии меҳнат дар пешрафти иқтисодиёт бениҳоят бузург аст. Ҳоло биед барои бехтар дарк намудани аҳамияти ҳосилнокии меҳнат таъсири амалии онро ба баъзе чанбаҳои иқтисодиёт аз назар мегузаронем:

Инфлятсия (беқурбшавии пул). Паст шудани ҳосилнокии меҳнат маънои баланд рафтани хароҷотҳои меҳнатиро дорад, ки бевосита ба арзиши аслии маҳсулот таъсир расонида истода, нархи онро дар бозор баланд мебардорад. Болоравии нархҳо бошад, ҷуноне ки медонем, яке аз сабабҳои асосии инфлятсия мегардад.

Сатҳи ҳаёт. Сатҳи ҳаёти аҳолиро ҳачми ҳақиқии истехсолот муайян менамояд. Афзоиши ҳачми ҳақиқии истехсолотро метавон ба ду роҳ ба даст овард, бо роҳи чалби ҳачми бештари захираҳо ва истифодабарии пурмаҳсули ин захираҳо. Паст шудани ҳосилнокии меҳнат маънои пурмаҳсул истифода нашудани захираҳои чалбшударо дорад. Дар натиҷа, ҳачми ҳақиқии истехсолоти кишвар коҳиш меёбад. Ҳамин тавр, пастшавии ҳосилнокии меҳнат бевосита ба сатҳи ҳаёти аҳоли таъсир расонида истода, онро ба зинаҳои паст мефарорад.

Бозори ҷаҳонӣ. Дар бозори ҷаҳонӣ аз даст додани мавқеи худ пасомадҳои ниҳоят ногувор дорад. Аз даст додани мавқеи маънои ба рақобат тоб наоварда, аз доираи мубориза дур шуданро дорад. Як мисоли оддиро дида мебароем, баъд аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ давлатҳои дар Осиёи Миёна ҷойгирбуда дар бозори ҷаҳонӣ тақрибан мавқеиҳои баробар доштанд. Тоҷикистон дар толи солҳои 1992-1997 ба гирдоби ихтилофҳои сиёсӣ дучор шуда, мавқеи худро аз даст дод. Имрӯзҳо коршиносон ин қафомонии ҷумҳурии моро нисбат ба баъзе давлатҳои Осиёи Миёна аз 10 то 20 сол ҳадс мезананд. Бешубҳа пастшавии ҳосилнокии меҳнат низ ҳамин натиҷаро ба бор меоварад. Зеро ҳосилнокии меҳнат яке аз омилҳои муҳимтарини тобоварӣ ба рақобати бозор мебошад. Хулоса нақши муҳими ҳосилнокии меҳнат дар болобардории сатҳи ҳаёти ҳар як аъзои ҷомеа ва боигарии миллат аз тарафи ҳамагон эътироф шуда, ин нуқта бебаҳс мебошад. Аммо агарчи оид ба аҳамияти нақши ҳосилнокии меҳнат ҷойи баҳсу ихтилоф намонда бошад ҳам, оид ба баъзе масоили дигари вобаста ба он аз қабилҳои масоили табиноти ҳосилнокии меҳнат, нишондиҳандаҳои он, тарзи чен кардани он, омилҳои захираҳои тағйирёбии он ва ғайра баҳсу нуқтаҳои, ки боиси ихтилофи назарҳо шудаанд, бокӣ менамояд. Дар адабиёти иқтисодӣ аксар вақт, баъзе аз категорияҳои иқтисодиро ба якдигар нисбат дода истода, онҳоро омехта мекунанд. Ҷунонҷӣ масалан, бисёр мавридҳоеро вохӯрдан мумкин аст, ки ба ҷойи истилоҳи самаранокии меҳнат истилоҳи ҳосилнокии меҳнат кор фармуда мешавад, ё баръакс. Инчунин, ҳолатҳои низ вомехӯранд, ки ба ҷойи истилоҳи ҳосилнокии меҳнат истилоҳи шиддатнокии (интенсивнокии) меҳнат, ба ҷойи истилоҳи шиддатнокӣ, истилоҳи вазнинии меҳнатро кор фармуда истода, баёни мақсад мекунанд. Дар асл агарчи ин категорияҳо як қатор умумиятҳо дошта бошанд ҳам, амалан ба таври кулӣ аз якдигар фарқ мекунанд.

Шиддатнокии меҳнат - ин миқдори харчи энергия (қувва) мебошад, ки организми инсон дар раванди меҳнатӣ дар як воҳиди вақт сарф мекунад. Яъне, шиддатнокии меҳнат ин суръати харчи энергияи организм мебошад. Онро бо харчи калория дар воҳиди вақт – дақиқа, соат ё шабонарӯз ифода мекунанд. Ба шиддатнокии меҳнат омилҳои аз қабилҳои кӯшиши ҷисмонӣ, шиддати асаб, дараҷаи кор, яқоҳангии он ва шароитҳои меҳнатӣ таъсир мерасонанд. Вобаста ба ин чен кардани дараҷаҳои шиддатнокии меҳнат аз мушкилоте мебошад, ки то ҳол пурра ҳаллу фасли худро наёфтааст. Тағйирёбии шиддатнокии меҳнат ҳам характери субъективӣ ва ҳам характери объективӣ дорад. Аз як тараф он метавонад бо хоҳишу иродаи ҳуди инсон тағйир ёбад. Яъне, инсон соҳибхитиёр аст, вобаста ба ҳолатҳои гуногуни руҳияи худ дараҷаи шиддатнокии меҳнаташро кам ё зиёд намояд. Ҳамчунин, аз тарафи дигар ҷорӣ кардани техникаву технологияи нав ва усулҳои нави ташкили меҳнат метавонад ин соҳибхитиёрии коргарро маҳдуд намуда истода, ўро бо як дараҷаи муайяни шиддатнокии меҳнат побанд созад.

Вазнинии меҳнат. Мафҳумҳои «вазнинии меҳнат» ва «шиддатнокии меҳнат» ба ҳам хеле наздик мебошанд. Аз ин рӯ, бисёр муаллифон ин мафҳумҳоро омехта карда истода, ба якдигар нисбат додаанд. Ин, пеш аз ҳама аз он сабаб мебошад, ки ҳам меҳнати шиддатнок ва ҳам меҳнати вазнин боиси мондашавӣ ва харчи зиёди энергия мегарданд. Аммо дар асл ин ду мафҳум аз якдигар куллан фарқ менамоянд. Меҳнати вазнин, пеш аз ҳама аз фаъолияти низоми мушакҳо вобастагӣ дорад. Мувофиқи таснифоти ҷорӣ ҳамаи намудҳои меҳнатро аз ҷиҳати вазнинӣ ба чор категория тақсим менамоянд:

Категорияи 1 – сабук, вақте ки хароҷоти энергия аз 150 ккал/с зиёд нест, истеъмоли оксиген то 350 мл/дақ. ва кори дил то 90 зарба/дақ. мебошад.

Категорияи 2 – миёна, вақте ки хароҷоти энергия ба 250 ккал/с мерасад, истеъмоли оксиген - 600 мл/дақ. ва кори дил то 100 зарба/дақ. боло меравад.

Категорияи 3 – вазнин, вақте ки харочоти энергия ба 360 ккал/с мерасад, истеъмоли оксиген 1000 мл/дақ-ро ташкил медиҳад ва кори дил ба 130 зарба/дақ, боло меравад.

Категорияи 4 - ниҳоят вазнин, вақте ки харочоти энергия аз 360 ккал/с боло рафта, кори дил аз 130 зарба/дақ. зиёд мешавад.

Вазнинии меҳнат аз шахси меҳнаткунанда вобастагӣ надорад. Онро маҷмуи шароитҳои меҳнат муайян мекунад. Дар ҳоле, ки шиддатнокии меҳнат аз шахси меҳнаткунанда ё техникаву технологияи истифодашаванда вобастагӣ дорад. Ба ибораи дигар вазнинии меҳнатро характери объективии кор муайян мекунад. Шиддатнокиро бошад характери субъективии кор. Ин нуқтаро бо як мисоли одӣ равшан мекунем: халтаеро, ки 50 кг вазн дорад, бардошта ба болои миз гузоштан меҳнати вазнин аст. Коргаре, ки онро дар зарфи 1 дақиқа анҷом медиҳад, меҳнати вазнин мекунад, аммо меҳнати ӯро мо шиддатнок гуфта наметавонем. Ба ҳамин минвол коргар дар сарфи 20 дақиқа 20 халтаро бардошта ба болои миз мегузорад ва танҳо меҳнати вазнинро ба анҷом мерасонад.

Минбаъд дар сарфи 20 дақиқаи дигар коргар 30 халтаро ба болои миз мегузорад. Акнун меҳнати ӯ ҳам меҳнати вазнин ва ҳам меҳнати шиддатнок ба ҳисоб меравад. Аммо агар коргар танҳо меҳнати шиддатнок кардан хоҳад ба ӯ лозим меояд, ки ин халтаҳоро ба ду қисми 25 кг-ӣ тақсим карда истода, бо осонӣ дар сарфи 20 дақиқа 30 халтаро болои миз барорад. Ҳамин тавр, меҳнати ӯ хусусияти вазниниашро гум карда истода танҳо меҳнати шиддатнок мегардад. Чуноне ки мебинем, фарқи байни меҳнати шиддатнок ва меҳнати вазнин он қадар назаррас нест, инсон ҳам аз меҳнати вазнин ва ҳам аз меҳнати шиддатнок, ҳарчанд он осон бошад ҳам, монда мешавад. Аммо агар меҳнати шиддатнок ва меҳнати вазнинро аз нуқтаи назари таъсири онҳо ба иқтисодиёт ба таври умумӣ аз назар гузаронем фарқияти кулӣ эҳсос мешавад: шиддатнокии меҳнат метавонад омил ба баландбардории ҳосилнокии меҳнат гардад, вале вазнинии меҳнат – не. Зиёда аз ин, вазнинӣ ва шиддатнокии меҳнат дар лаҳзаҳои муайян метавонад бо якдигар зид бошанд. Шиддатнокӣ ва ҳосилнокии меҳнат. Мавқеи муҳимро дар назарияи ҳосилнокии меҳнат таносуби мафҳумҳои шиддатнокии меҳнат ва ҳосилнокии меҳнат ишғол мекунад. Алоқамандии ин ду категория дар он аст, ки барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, меҳнати шиддатнок талаб карда мешавад, зеро маълум аст, ки барои иҷрои ҳар як кор саъю кӯшиш ва сарфи энергияи муайян лозим мебошад. Аз ин рӯ, дар раванди истеҳсолот шиддатнокӣ ва ҳосилнокии меҳнат алоқаи ногусастанӣ доранд.

АДАБИЁТ

1. Алексеев Ю.Г. Анализ и оценка эффективности труда / Ю.Г. Алексеев // Новая наука: Стратегии и векторы развития. - 2017. - Т. 1. - № 3. - С. 175-177.
2. Андрианова Н. В., Назмеева, О. А. Планирование производительности труда / Н.В. Андрианова, О.А. Назмеева // Молодой ученый. - 2018. - №12. - С. 379-380.
3. Андрухович А.Н. Повышение производительности общественного труда в России на основе применения новейших технологий / А.Н. Андрухович // Фундаментальные и прикладные исследования кооперативного сектора экономики. - 2017. - № 4. - С. 59-63.
4. Борзова Е.А. Актуальные проблемы эффективного управления трудовыми ресурсами предприятия / Е.А. Борзова // Символ науки. - 2017. - Т. 1. - № 4. - С. 56-59.
5. Воронин С.И., Пестов, В.Ю. Организационные аспекты повышения производительности труда в условиях инновационной экономики / С.И. Воронин, В.Ю. Пестов // Экономинфо. - 2017. - № 1-2. - С. 28-31
6. Гайфутдинова С.В. Экономика предприятия: Учебник / С.В. Гайфутдинова. - ИНФРА-М, 2018. – 507 с.
7. Головенько Р.С. Влияние мотивации на производительность труда рабочих / Р.С. Головенько // Дельта науки. - 2017. - № 2. - С. 14-17. Заборина Е.В., Гурьева Т.С. Возможности управления производительностью труда / Е.В. (20).

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ ҲОСИЛНОКИИ МЕҲНАТ ДАР КОРХОНА

Дар шароити муносибатҳои бозоргонӣ ҳосилнокии меҳнат яке аз нишондиҳандаҳои мебошад, ки самаранокии фаъолияти корхонаро дар пешомадҳои дур ва наздик муайян мекунад. Махсусан, дар шароити бозор нақши ҳосилнокии меҳнат дар рушди корхонаҳои саноатӣ боз ҳам бештар баланд мешавад. Баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар корхонаҳои саноатӣ яке аз муаммоҳои асосии корхона ва вазифаи муҳими роҳбарияти корхона мебошад. Ҳамин тавр, нақш ва аҳамияти ҳосилнокии меҳнат дар баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии ҳар як корманд бешубҳа калон ва бузург мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳосилнокии меҳнат, корхона, муносибатҳои бозоргонӣ, вазнинии меҳнат, шиддатнокии меҳнатӣ, самаранокии меҳнат, ҷанбаҳои психофизиологӣ, баландбардории ҳосилнокии меҳнат.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА НА ПРЕДПРИЯТИИ

В условиях рыночных отношений производительность труда является одним из показателей, определяющих эффективность работы предприятия в ближайшей и отдаленной перспективе. Особенно в рыночных условиях роль производительности труда в развитии промышленных предприятий еще более возрастает. Производительности труда на промышленных предприятиях является одной из главных проблем предприятия и важной задачей руководства предприятия. Таким образом, роль и значение производительности труда в повышении уровня благосостояния каждого работника, несомненно, велики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: производительность труда, предприятие, рыночные отношения, трудоемкость, трудоемкость, производительность труда, психофизиологические аспекты, повышение производительности труда.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF LABOR PRODUCTIVITY IN THE ENTERPRISE

In terms of market relations, labor productivity is one of the indicators that determines the efficiency of the enterprise in the near and far future. Especially in market conditions, the role of labor productivity in the development of industrial enterprises increases even more. Increasing labor productivity in industrial enterprises is one of the main problems of the enterprise and an important task of the enterprise management. Thus, the role and importance of labor productivity in increasing the level of well-being of each employee is undoubtedly great.

KEYWORDS: labor productivity, enterprise, market relations, labor intensity, labor intensity, labor efficiency, psychophysiological aspects, increasing labor productivity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Наҷмиддинзода А.Ю.* - Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, дотсент. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Айни 31.

Неъматова Мунира Амиршоевна - Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, магистранти курси дуоми ихтисоси дизайни робитаӣ дар соҳаи истеҳсолот ва хизматрасонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Айни 31.

Сведения об авторах: *Наҷмиддинзода А.Ю.* - Институт Изобразительного Искусств и Дизайна Таджикистана, доцент. **Адрес:** Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Айни 31.

Нематова Мунира Амиршоевна - Институт Изобразительного Искусств и Дизайна Таджикистана, магистрант второго курса специальности коммуникационного дизайна в сфере производства и услуг. **Адрес:** Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Айни 31.

Information about the authors: *Najmiddinzoda A.Yu.* - Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, Associate Professor. **Address:** Republic of Tajikistan, city of Dushanbe, 31 Ayni street.

Nematova Munira Amirshoevna - Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, second-year master's student of specialty of communication design in the field of production and services. **Address:** Republic of Tajikistan, city of Dushanbe, 31 Ayni street.

ХУСУСИЯТҲОИ БАҲИСОБГИРИИ ҶАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Раҷабов Т. Б., Раҷабов П., Гулов Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити муосир рақобатпазир будани корхонаҳо на танҳо ба нав кардани технологияи истеҳсолӣ, балки дар амалинамоии низоми муосири инноватсионии баҳисобгирии хароҷотҳо оид ба ҳисобкунии калкулятсияи молу маҳсулот ва қору хизматҳо вобаста мебошад.

Ташкили дурусти раванди баҳисобгирии ҷаъолияти инноватсионӣ пеш аз ҳама ба дуруст муайян кардани ҳуди мафҳуми ҷаъолияти инноватсионӣ ва хароҷоти инноватсионие, ки ба он ҳамчун объекти баҳисобгирии муҳосибӣ алоқаманд аст, асос меёбад.

Дар шароити баҳисобгирии ҷаъолияти инноватсионӣ як қатор мушкилоте ба миён меоянд, ки бо муайян кардани объектҳои бевоситаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва дороиҳои инноватсионӣ, хароҷот ва хароҷоти дар ин самт ташаккулёфта алоқаманданд. Баҳисобгирии хароҷоти ҷаъолияти инноватсионӣ бештар аз рӯйи намудҳои он муайян

карда мешавад. Пеш аз он, ки мо ба раванди муайяннамоии баҳисобгирии калкулятсияи маҳсулот ва қору хизмат шуруъ намоем, зарур аст, ки мафҳуми инноватсияро шарҳ диҳем.

Мафҳуми «инноватсия» вобаста ба мақсадҳои мушаххасе, ки дар назди соҳа гузошта шудааст, метавонад маъноҳои гуногун дошта бошад. Аксар вақт он барои амалинамоии идеяҳои нав, усулҳои дастгоҳҳои нав, инчунин чараҳои истеҳсоли маҳсулот ва технологияҳои нав, аз ҷумла барои идоракунии корхона истифода мешавад. Инноватсия натиҷаи фаъолияти зеҳнии инсон аст ва дар муҳосибот муайян кардани арзиши он хеле мушкил аст.

Маълум аст, ки калкулятсия ин раванди ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулот (воҳиди маҳсулот, қисми маҳсулот, гурӯҳи маҳсулот) дараҷаҳои гуногуни тайёр намудани онҳо мебошад. Зарурати ҳисоб кардани хароҷот бо ду гурӯҳи сабабҳои бо ҳам алоқаманд вобаста мебошад.

Гурӯҳи якуми сабабҳоро ҳатман расмӣ номидан мумкин аст, зеро ин маънои онро дорад, ки корхона уҳдадор аст иттилоотро ба истифодабарандагони беруна пешниҳод намояд. Ин пеш аз ҳама, нисбат ба ҳисоботи молиявии анъанавӣ зоҳир мешавад. Ҳисоботдиҳӣ иттилоотро дар бораи арзиши истеҳсолоти нотамои ва маҳсулоти тайёр, ҳам дар ҳисобот оид ба фоида ва зарар (арзиши маҳсулоти фурӯхташуда) ва ҳам дар баланс (арзиши бақияи истеҳсолоти нотамои, маҳсулоти тайёр ва ғайра) пешниҳод менамояд, зарур мебошад.

Бо вучуди ин, ғайр аз ҳисоботи баҳисобгирии муҳосибии анъанавӣ, иттилооти хароҷот барои тартиб додани ҳисоботи берунии "ғайрианъанавӣ" истифода бурдан мумкин аст. Масалан, ҳангоми тартиб додани «Асосноккунии нархҳои фурӯши маҳсулот» дар сурати иҷро кардани фармоиши қабулкардаи корхона лозим аст.

Гурӯҳи дуюми сабабҳое, ки ба калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот алоқаманд аст, ин зарурияти амалишавии мақсадҳои идоракунии дохилии корхона мебошад.

Истифодаи ҳисобҳои калкулятсионӣ зарур аст барои:

- банақшагирии фаъолияти инноватсионии корхона дар маҷмуъ дар марказҳои масъулият, зеро ташаккули нақшаҳои калкулятсионии лоиҳаҳои инноватсионӣ қисми таркибии тартиби банақшагириӣ мебошад;

- назорат аз болои иҷрои маҷмуъ нақшаҳои фаъолияти инноватсионӣ дар марказҳои масъулияти вобаста;

- қабули қарорҳои идоракунӣ, зеро дар асоси иттилоот дар бораи калкулятсияи лоиҳаҳои инноватсионӣ сиёсати молиявӣ ва сармоягузориро такмил додан мумкин аст.

Дар назарияи баҳисобгирии идоракунии нӯҳ принсипи умумии ҳисобкунии калкулятсия маълум аст:

1. Мувозинати умумии хароҷоти миқдорӣ ва арзишӣ (дар асоси муодилаи балансӣ). Яъне, барои ҳисоб кардани арзиши маҳсулот хароҷоти истеҳсолоти нотамои, нуқсондор, маҳсулоти иловагӣ ва партовро муайян кардан лозим аст.

2. Инъикоси хароҷоти пурра дар гурӯҳбандии ибтидоии онҳо. Ин принсип маънои онро дорад, ки масалан агар партовҳои баргардонидашаванда вучуд дошта бошанд, онҳо бояд аввал ҳамчун як банди алоҳидаи зерҳисоб чудо карда шаванд ва танҳо пас аз он ба кам кардани хароҷоте, ки дар банди "Истеҳсолоти асосӣ" ҷамъоварӣ карда мешаванд, мансуб дониста шаванд.

3. Баҳодихии маҳсулоти иловагӣ ва маҳсулоти нуқсондор аз рӯи арзиши аслии истеҳсоли он.

4. Хароҷоти муайяни истеҳсолоти нотамои дар мувофиқат бо хусусияти ташаккули арзиши аслии ва устувории захираҳои истеҳсолоти нотамои.

5. Мутобиқати нишондиҳандаҳои калкулятияти арзиши аслии маҳсулот бо ташкили баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолот (пеш аз ҳама, мутобиқ будани объектҳои калкулятсия ва объектҳои баҳисобгирии хароҷот).

6. Муқоисаи нишондиҳандаҳои ҳисобҳои нақшавӣ ва ҳисоботӣ ҳангоми татбиқи (идомаи) усулҳои ягонаи калкулятсионӣ.

7. Дурустии бештари калкулятсионӣ ҳангоми татбиқи принципи «сабабӣ», яъне ба арзиши маҳсулот он хароҷоте, ки дар натиҷа ин маҳсулот ба вучуд омадааст, ба даст оварда мешавад.

8. Вақте ки хароҷоти бавосита ба арзиши аслии маҳсулот дохил карда мешавад, бо истифода аз принципи мутаносибият калкулятсияи нисбатан «одилона» ба даст меояд. Ин принцип маъноӣ онро дорад, ки хароҷоти бавосита заминаи интиҳобшуда барои тақсими онҳо бояд мутаносибан вобаста бошанд.

9. Калкулятсияи арзиши аслии бо баҳисобгирии мақсади пешбинишудаи калкулятсия амалӣ карда мешавад. Ин равиш имкони якҷанд нишондиҳандаҳои хароҷотро вобаста ба вазифаҳои калкулятсионӣ дар назар дорад. Масалан, барои муқоисаи даромаднокии навъҳои маҳсулот метавон нишондиҳандаи арзиширо истифода бурд, ки дар асоси хароҷоти стандартӣ мустақим ҳисоб карда шудааст. Барои асоснок кардани арзиши лоиҳаҳо дар иҷрои супориши қабулшуда нишондиҳандаи арзиши аслии аз рӯи хароҷоти пурраи ҳақиқӣ ҳисоб карда мешавад.

Бояд дар назар дошт, ки ҳангоми таҳияи маҳсулоти нав, раванди анъанавии калкулятсионӣ инҳоро дар бар мегирад:

- муайян кардани хароҷоти истеҳсолот баҳодиҳии арзиши байни маҳсулоти тайёр ва нотаёр, истеҳсолоти нотамоӣ;
- ҳисобкунии хароҷот барои маҳсулоти нуқсондор;
- баҳодиҳии партовҳои бозгашти истеҳсоли ва маҳсулоти иловагӣ;
- ҳисобкунии маблағи хароҷот (барои ҳар як модда) вобаста ба маҳсулоти тайёр барои ҳар як барандаи хароҷот.

Ба андешаи мо, дар шакли фармоишӣ ҳисоб кардани хароҷот барои лоиҳаҳои инноватсионӣ қулайтар аст. Барои ҳар як лоиҳаи мушаххаси инноватсионӣ фармоиш додан мумкин аст, зеро банақшагирии хароҷот дар он ҳам аз рӯи элементҳо ва ҳам аз рӯи моддаҳои калкулятсионӣ амалӣ карда мешавад.

Дар ҳолати аввал тақсими хароҷот ва барандаҳои он байни объектҳои калкулятсионӣ бо назардошти амалиномаи чунин объекти баҳисобгирӣ амалӣ карда мешаванд:

- мувофиқатномаи барандагони хароҷот;
- дар якҷоягӣ бо дигар объектҳои калкулятсионӣ ба як барандаи хароҷот дохил мешавад (яъне қисме аз барандагони хароҷотро дар назар дорад);
- якҷанд барандагони хароҷотро дар бар мегирад.

Дар ҳолати дуюм барои ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулот, ҷамъовариҳои барандаи хароҷотро байни объектҳои калкулятсионӣ тақсим намудан лозим меояд.

Дар ҳолати сеюм ҷаъбасти барандагони хароҷот ба объекти калкулятсионӣ дохил карда мешавад.

Интиҳоби объект ва воҳидҳои алоҳидаи калкулятсионӣ доимо бо инҳо муайян карда мешавад:

- хусусиятҳои протсессии технологияи татбиқшавандаи истеҳсолот;
- хусусияти истеҳсоли маҳсулот ва қору хизмат вобаста ба лоиҳаҳои инноватсионӣ;
- хусусиятҳои сохтори ташкилии корхона;
- - ҳадафҳои калкулятсия.

Вақте ки объектҳои калкулятсионӣ нисбат ба раванди технологияи истеҳсоли маҳсулот муқаррар карда шудаанд, раванди баҳодиҳии калкулятсия сода ва эътимодноктар мегардад. Барои ин объекти калкулятсия бояд ҷандкарата (яъне, як ё якҷанд маротиба) гузаришҳои технологӣ дошта бошад.

Одатан маъмул аст, ки намудҳои асосии воҳидҳои калкулятсиониро ҷудо мекунанд ба:

- миқдори ҳақиқӣ;
- шартан ҳақиқӣ;
- воҳидҳои калкулятсияи шартӣ, ки миқдори муайяни мазмуну моддаҳои муфидро дар маҳсулот пешбинӣ мекунанд;

- воҳиди арзиши аслӣ;
- воҳиди кори кадрҳо ё воситаҳои меҳнат.

Ҳамин тариқ, масъалаҳои калкулятсияи лоиҳаҳои инноватсионӣ дар корхонаҳои истеҳсоли метавонад бо назардошти нуқтаҳои зерин ҳал карда шаванд:

- зарурати ҳисобкунии калкулятсионӣ бояд бо ҳадафҳои дохилии идоракунии лоиҳаи инноватсионӣ асоснок карда шавад;

- ҳангоми ташкили баҳисобгирии хароҷот аз рӯйи моддаҳои калкулятсионӣ на танҳо зарурияти истифодабарии принсепҳои анъанавии калкулятсионӣ, балки технологияи истеҳсоли, ивази фондҳои асосии истеҳсолиро ҳангоми банақшагирии раванди истеҳсоли ва дигар хусусиятҳои соҳавӣ ба назар гирифташ лозим аст;

- баҳисобгирии арзиши лоиҳаҳои инноватсионӣ бояд дар шакли фармоишӣ, банақшагирӣ аз рӯйи элементҳои хароҷот ва моддаҳои калкулятсионӣ амалӣ карда шавад;

- ҳангоми интихоби объектҳои калкулятсионӣ бояд ба назар гирифта шавад: хусусияти истеҳсоли маҳсулот дар корхонаҳо амалкунанда аз руи лоиҳаҳои инвеститсионӣ; хусусиятҳои сохти ташкили корхона ва мақсади калкулятсия;

- назорат ва банақшагирӣ-фармоиши ба калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот бо истифода аз усулҳои назорат аз рӯйи марказҳои масъулият лозим аст. Барои пурзӯр намудани функцияи назорат бояд ҳисоботи дохилӣ оид ба марказҳои масъулият, аз ҷумла маҷмуи нишондиҳандаҳои ба ҳам алоқаманди нақшавӣ ва воқеӣ оид ба фаъолияти ҳар як маркази масъулият тартиб дода шавад;

- асоси ҳама гуна намуди калкулятсия бояд номенклатураи умумии моддаҳои хароҷот аз рӯйи марҳилаҳои таҳияи лоиҳаҳои инноватсионӣ бошад. Назорат аз рӯйи хароҷот ва моддаҳои калкулятсионӣ дар корхона ба вучуд омада, бояд бо истифодаи элементҳои бабуцагирӣ амалӣ карда шаванд. Бучети умумӣ ва бучетҳои ҷузъӣ аз рӯйи элементҳои хароҷот бояд тибқи қадвал назорат ва танзим карда шаванд.

Раванди калкулятсиякунонӣ бо элементҳои бабуцагирӣ, ки барои ҳар як лоиҳаи инноватсионӣ ташкил карда шудааст, як намуди нави фаъолияти шуъбаи баҳисобгирии идоракунии корхонаҳои амалкунанда мебошад. Бинобар ин, мо зарур мешуморем, ки минбаъд тартиби бабуцагириро, ки барои лоиҳаҳои инноватсионӣ лозим аст, мавриди омӯзиш қарор диҳем. Аз ин рӯ, мо пешниҳод менамоем, ки барои баҳисобгирии фаъолияти инноватсионӣ истифода бурдани ҳисоби махсус тавсия дода шавад, зеро ин як намуди мушаххаси фаъолиятест, ки шакли асосӣ надорад ва бо мурури замон нобаробар амалӣ карда мешавад. Ҳангоми баҳисобгирии хароҷоти инноватсионӣ тавсия дода мешавад, ки дар ҳисобҳои идоракунӣ «Хароҷоти фаъолияти инноватсионӣ» истифода ва илова карда шаванд.

Ҳамин тавр, ташаккули маълумоти воқеӣ дар бораи хароҷоти инноватсионӣ яке аз муҳимтарин ва мураккабтарин вазифаҳои баҳисобгирии идоракунӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Демин Д. И. Современный инструментарий управления инновационными процессами на предприятии и его инновационной деятельностью // Инновационная экономика: информация, аналитика, прогнозы. 2011. № 5–6. С. 55–57.
2. Берестова Т. Ф. Инновация и инновационная деятельность: пределы понятий // Вестник культуры и искусств. 2008. № 3 (15). С. 70–76.
3. Рубцова Е. М. Отражение затрат на инновационную деятельность на счетах бухгалтерского учета // Международный бухгалтерский учет. 2015. № 19 (361). С. 2–13.

ХУСУСИЯТҲОИ БАҲИСОБГИРИИ ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола масъалаи вусъат додани фаъолияти инноватсионӣ дар шароити кунунии иқтисодӣ имкон медиҳад, ки бартариии рақобатпазирии корхона, мустақкам намудани мавқеи он дар бозор мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Такмили баҳисобгирии калкулятсия барои фаъолияти инноватсионӣ бояд ба оптимизатсияи хароҷоти ҷорӣ ва асосӣ дар марҳилаҳои гуногуни истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ ва таъмин намудани истифодабарандагони гуногун бо иттилоотӣ воқеъӣ ва саривақтии молиявӣ барои қабули қарорҳои идоракунӣ мусоидат наояд.

КАЛИДВОЖАҲО: Баҳисобгирии арзиши аслии маҳсулоти инноватсионӣ, ҳисобкунии калкулятсия, арзиши аслии маҳсулот, фаъолияти инноватсионӣ дар корхона, ҳисобҳои муҳосибӣ.

УЧЕТ ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье исследуется вопрос расширения инновационной деятельности в современных экономических условиях, что позволяет конкурентному преимуществу предприятия укрепить свои позиции на рынке. Совершенствование расчетного учета инновационной деятельности должно способствовать оптимизации текущих и капитальных затрат на различных этапах производства инновационной продукции и обеспечивать различных пользователей реальной и своевременной финансовой информацией для принятия управленческих решений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: учет первоначальной стоимости инновационной продукции, калькуляция себестоимости, первоначальная себестоимость продукции, инновационная деятельность на предприятии, бухгалтерский учет.

ACCOUNT OF THE FEATURES OF INNOVATION ACTIVITY IN MODERN CONDITIONS

The article examines the issue of expanding innovative activity in the current economic conditions, which allows the competitive advantage of the enterprise to strengthen its position in the market. Improving the accounting of innovative activities should help optimize current and capital costs at various stages of the production of innovative products and provide various users with real and timely financial information for making management decisions.

KEYWORDS: accounting for the initial cost of innovative products, costing, initial cost of production, innovative activities at the enterprise, accounting.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабов Т. Б.* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.и., дотсенти кафедраи бахисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Раҷабов Парвиз – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуоми ихтисоси бахисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **949885555**.

Гулов Диловар – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуоми ихтисоси бахисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторах: *Раджабов Т. Б.* – Таджикский национальный университет, к.э.н., доцент кафедры бухгалтерского учета. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17.

Раджабов Парвиз – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса специальности бухгалтерского учета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **949885555**.

Гулов Диловар – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса специальности бухгалтерского учета. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17.

Information about the authors: *Rajabov T. B.* - Tajik National University, c.e.s., Associate Professor of the Department of Accounting. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17.

Rajabov Parviz - Tajik National University, second-year master's student in accounting. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **949885555**.

Gulov Dilovar - Tajik National University, second-year master's student in accounting. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17.

ХУСУСИЯТҲОИ ҲОСИ ҲИСОБОТИ ИДОРАКУНӢ ДАР КОРҲОНАҲОИ САНОАТӢ

Бухориев С. М., Мусоева М.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чуноне ки медонем тамоми кишварҳои дунё барои ноил гаштан ба ҳадафҳои стратегии худ ва ишғол намудани мавқеъи худ дар бозори ҷаҳонӣ пайваста кушиш мекунанд.

Яке аз мақсадҳои асосӣ барои ҳама кишварҳои дунё ин устуворсозии мустақилияти иқтисодӣ ва таъмини бехатарии иқтисодии давлат аст, ки соҳаи саноат барои ноил гаштан ба ин мақсад нақши калидиро мебозад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки инкишофи соҳаи саноат дар ҳалли муаммоҳои вазъи иҷтимоӣ ва баландбардории некуаҳолии мардум кумак мерасонад. Ташаккул ва рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз даврони собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ибтидо мегирад.

Оғози рушди соҳаҳои саноати сабук ва хӯрокворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз солҳои 40-и асри ХХ сарчашма мегирад то солҳои 70-и асри ХХ ҳиссаи ин соҳаҳо дар сохтори саноат мувофиқан 53,6-56,5% ва 34,5%-ро ташкил намуда буд [5].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то солҳои 1990 соҳаҳои саноати вазнин, гидроэнергетика, мошинсозӣ ва коркарди металл ва саноати масолеҳи сохтмонӣ бо суръат инкишоф меёфт. Аммо муноқишаҳои дохилии солҳои 1992-1997 ба соҳаи фаъолияти саноати ҷумҳурӣ таъсири манфӣ гузошт, зеро аксар корхонаҳои саноатӣ аз кор бозмонданд.

Тибқи нишондиҳандаҳои соли 1997 истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ нисбат ба соли 1990 32,3% коҳиш ёфт.

Ҷиҳати бунёд ва барқарорсозии соҳаҳои саноат Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз солҳои 2000-ум ба гузаронидани ислохотҳои иқтисодӣ оғоз намуд. Тибқи таҳлили нишондиҳандаҳои оморӣ инкишофи соҳаи саноат сол аз сол беҳтар гардида истодааст. Солҳои 2010-2015 истеҳсолоти саноатӣ дараҷаи пешинаи худро барқарор намуда, соли 2015 ин нишондиҳанда ба 114,8% нисбати соли 1990 афзун гардид [1].

Президенти кишвар дар маҷлисҳои Ҳукумат масъалаи рушди инкишофи соҳаҳои иқтисодӣро ба таври мунтазам баррасӣ намуда, аз соли 2000 ҳамасола дар Пайёмҳо ба Маҷлиси Олии ҶТ ҷиҳати таъмини рушди инкишофи саноати милли таъкидҳо карда мегузаштанд. Инчунин, дастуру супоришҳо ба воҳидҳои дахлдори сохтори идораи давлатӣ дода мешуд.

Санаи 26.12.2018 дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафи чоруми милли эълон карда шуд. Инчунин, қайд намуданд, ки то соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба 22 фоиз расонида шавад ва 21.12.2021 дар Паёми навбатӣ Сарвари кишвар ҷиҳати ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва таъмин намудани иҷроии ҳадафҳои стратегии миллии солҳои 2022–2026 «Солҳои рушди саноат» эълон намуданд.

Дар вобастагӣ аз дастуру супоришҳои Пешвои миллат дар Паёмҳо, дар даврони соҳибистиклолии мамлакат як қатор қонунҳои дахлдор инчунин барномаҳои стратегияҳои давлатӣ таҳия ва тасдиқ карда шуданд, ки татбиқ ва амалигардонии онҳо баҳри рушди саноати милли ва саноатикунонии кишвар нигаронида шудаанд.

Бо чунин тартиб сурат гирифтани раванди ҳалли масъалаи рушди инкишофи саноати милли бо он оварда расонд, ки имрӯз нишондиҳандаҳои асосии рушди саноати милли тамоюли мусбиро ба худ касб кардаанд. Аз он ҷумла дар тағйирёбии ҳаҷми истеҳсолоти саноати милли нишондиҳандаҳо назаррасанд (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Ҳаҷми маҳсулоти саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2020 (бо нархҳои дахлдори сол, млн. сомонӣ)

Соҳаҳо	Солҳои таҳлилшаванда						Соли 2020 нисбати 1991, бо % (+,-)
	1991	2000	2005	2010	2015	2020	
Тамоми саноат	9845	4147	7220	8248	12196	30890	+3,1 маротиба
Аз он ҷумла:							
Истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об	930,8	903,8	1120	1225	2549	7527	+6,1 маротиба
Истихроҷи маводҳои энергетикӣ	29,5	8,3	21,7	74,2	207,3	429	+14,5 маротиба
Металлургия	2804	1976	2919	2945	2888	4976	+1,7 маротиба
Мошинсозӣ	124,9	18,3	94,7	211,7	93	291	+2,3 маротиба
Саноати	1400	53,3	212,5	373,1	1438	3880	+2,7

масолеҳи сохтмонӣ							маротиба
Саноати сабук	1673	586,1	1169	1094	1333	2961	+1,7 маротиба
Саноати хӯрокворӣ	2230,7	540,3	1568,8	2229	3482	7089	+3,1 маротиба

Сарчашмаҳо: 1. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе. 2016.- с.20-21.

2. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе. 2020.- с.14-15.

3. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон (30 соли истиқлолияти давлатӣ) // Маҷмӯаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. – С.18-19

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 чунин бармеояд, ки дар давоми 30 соли истиқлолияти давлатӣ истеҳсолоти саноатӣ дар маҷмӯъ 3,1 маротиба афзудааст.

Истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об дар ин давра 6,1 маротиба, истихроҷи маводҳои энергетикӣ 14,5 маротиба, истеҳсоли маҳсулоти соҳаи металлургия 1,7 маротиба, саноати масолеҳи сохтмонӣ 2,7 маротиба, ҳаҷми истеҳсоли соҳаи саноати сабук 1,7 маротиба ва саноати хӯрокворӣ бошад 3,1 маротиба зиёд гардидаанд.

Натиҷаҳои таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки баъди солҳои 2013-2014 тадриҷан истеҳсолоти саноатӣ дараҷаи пешинаи худро барқарор намуда, минбаъд рушди бемайлони он то айни ҳол мушоҳида гардида истодааст.

Бояд қайд кард, ки барои баланд бардоштани нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ дар сатҳи иқтисоди миллӣ ва расидан ба ҳадафҳои стратегӣ пеш аз ҳама бештар бояд принципҳои баҳисобгирии идоракунии дар сатҳи корхонаҳо дуруст ба роҳ монда шаванд.

Дар низоми идоракунии корхона, хоса корхонаҳои саноатӣ ҳисоботи дохилии идоракунии яке аз воситаи калидии назорати идоракунии ба шумор рафта, иттилооти ҷамъбастишуда ва хулосабароришударо оид ба ҷанбаҳои умумии фаъолияти корхона (сохторҳои таркибӣ) ифода менамояд.

Ҳисоботи идоракунии бояд ҷамъовариҳои саривақтии маълумотро дар бораи натиҷаҳои ҳақиқии корхона ва зерсохторҳои он, оид ба вазъи ҳақиқии объектҳои ҷудоғонаи корхона, ки баҳисобгирии идоракунии аз болои онҳо бурда мешавад, таъмин намояд. Истифодабарии ин маълумотҳо имконият медиҳанд, ки таъсири омилҳои таъсиррасон ба тағирёбии бузургии нишондиҳандаи натиҷавӣ ошкор карда шаванд. Яъне, майлқуноҳо аз нақша ошкор карда шаванд, омилҳои мусбӣ ва манфии сабабгори майлқуноҳо баррасӣ гарданд. Ин амал бо усулҳои таҳлили омилӣ баррасӣ карда мешавад.

Бинобар ин дар вақти таҳияи ҳисобот муайян намудани номгӯи нишондиҳандаҳои асосӣ бар сатҳҳои алоҳидаи идоракунии бо назардошти мақсад ва вазифаҳои идоракунии муосир зарур мебошад. Барои он ки роҳбарияти зинаи болоӣ мақсадҳо (ҳадафҳо) - и дарозмудати корхонаро коркард ва баррасӣ намояд, бояд онҳо ҳисоботи идоракунии ҷамъбастиро дошта бошанд, то ин ки аз амалишавии вазифаҳои гузашташуда огоҳӣ пайдо намоянд.

Ҳисоботи идоракунии ин маҷмӯи маълумотҳо оид ба даромад, хароҷот, арзиши аслий, ғоида ва сатҳи даромаднокии мебошад, ки мувофиқи хоҳиши идоракунандагон пешниҳод карда мешавад. Ин ҳисоботро хангоми қабули қарорҳои идоракунии метавон ҳамчун омилҳои асосии таъсиррасон истифода намуд [2,с.183].

Таҳқиқоти илмӣ оид ба масъалаҳои пешбурди баҳисобгирии идоракунии ва ҳисоботи идоракунии ҳамчун сарчашмаи иттилоотии қабули қарорҳои муфиди идоракунии доир ба раванди истеҳсолот, харид ва истифодаи ашёи хом, ҷойгир намудани иқтидорҳои истеҳсолӣ ва дигар масъалаҳои марбут ба ин қисмати таъминоти иттилоотӣ аз ҷониби олимони ва муҳаққиқони иқтисоддон гузаронида шудаанд. Масоили омода ва пешниҳоди ҳисоботи идоракунии дар корхонаҳои истеҳсолӣ ва тижоратӣ аз ҷониби

олимони ватанӣ ва хоричӣ зери назорат гирифта шуда буданд. Дикқат ба масъалаи омода намудани ин гуна ҳисоботи муҳосибӣ бо олимони ватанӣ С.Ф. Низомов, Уроқов Д. У., Мирзохонов С.О., Барфиев Қ. Х., Бобоев М.У., Калемуллоев М.В., чалб гардида буд. Олимони хоричӣ, ки масъалаи омода намудани ҳисоботи идоракуниро зери таҳқиқ қарор намудаанд Хорнгрен Ч., Форстер Ч., Шеремет А. Д., Исраилов М.И., Исраилов Т.М., Журавлева О.А., Шаетов М.А. мебошанд.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ оид ба шаклҳои тасияшавандаи ҳисоботи идоракуни фикрҳои гуногун вучуд дорад, яъне он ба монанди ҳисоботи молиявӣ стандарти ягона надорад ва вобаста ба хоҳиши идоракунандагон омода карда мешавад. Дар таҳқиқоти худ мо шаклҳои тавсиявии ҳисоботи идоракуниро барои корхонаҳои саноатӣ пешниҳод намудаем, ки яке аз онҳоро дар ҷадвали 2 пешниҳод намудем.

Маълумоти дар ин шакли ҳисобот пешниҳодшаванда метавонад вобаста ба номгӯи хароҷотҳо васеътар пешниҳод карда шавад. Яъне вобаста ба оне, ки дар корхонаи саноати чи қадар номгӯи хароҷот чун моддаҳои арзишмуаянкунӣ баромад мекунад ва дар ҳисоби 10730 – истехсолоти нотаом, дебитонида шудааст.

Ҷадвали 2.

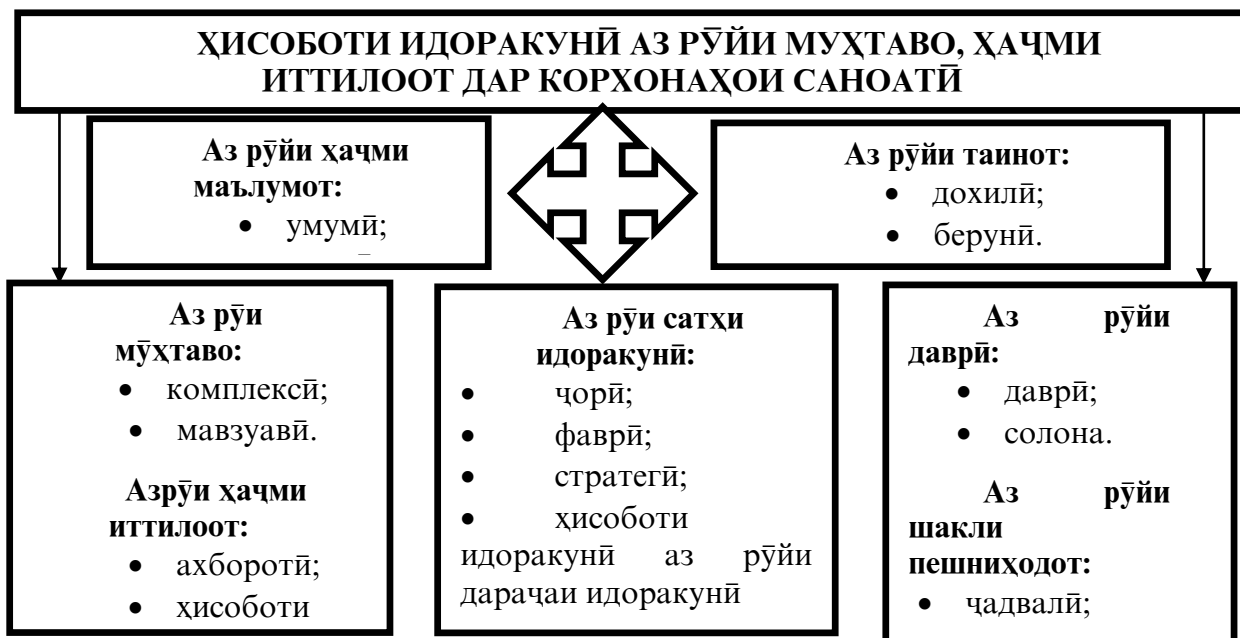
Ҳисобот оид ба арзиши аслии истехсолии маҳсулоти А

№ _____ Маҳсулоти А, Коргоҳи _____ № _____				
Роҳбари коргоҳ _____				
Р/ Т	Унсурҳо и хароҷот	Буҷе т (т ₀)	Воқе ӣ (Т ₁)	Майлқуниҳо(+; -)
1	Хароҷоти моддӣ:	-	-	-
	масолахҳо	-	-	-
	нимтайёраҳо	-	-	-
	сӯзишворӣ	-	-	-
	қувваи барқ	-	-	-
2	Хароҷоти мустақими меҳнати коргарон:	-	-	-
	хароҷоти нигаҳдори мошину таҷҳизот	-	-	-
	хароҷоти музди меҳнати таъмиргарон	-	-	-
	хароҷоти музди меҳнати коргарони истехсоли	-	-	-
3	Дигар хароҷоти истехсоли	-	-	-
	Ҳаҷми хароҷоти арзиши аслии истехсолии маҳсулот	-	-	-

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт

(T_0, T_1 - Ҳангоми гузаронидани таҳлили омилӣ ин нишондиҳандаҳо дар амсила чун нишондиҳандаи нақшавӣ ва ҳақиқӣ баромад менамояд).

Ҳисоботи идоракунӣ, ки ихтиёран тартиб дода мешавад, танҳо барои роҳбарони корхона, муовинони ӯ ё дигар шахсони ваколатдор (масалан, сардорони шубҳо, секторҳо, менечерон, менечерони шубҳои болоӣ ва роҳбарон), инчунин барои масъулони таҳлилгари корхона барои таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ корхона, банақшагирии фаъолияти минбаъдаи он зарур аст. Мақсади асосии он ба даст овардани маълумоти боэътимод оид ба фаъолияти корхона дар санаи муайян мебошад [7, с. 58].

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт
Расми 1. Ҳисоботи идоракунӣ дар корхонаҳои саноатӣ

Функсияҳои асосие, ки дар таҳияи ҳисоботи идоракунӣ дар корхонаҳои саноатӣ гузошта шудааст, ин чамъоварии иттилоот дар бораи ҳамаи намудҳои фаъолият мебошад.

Ҳамин тавр, дарки амалии мундариҷаи ҳисоботи идоракунӣ, истифодабарии шаклҳои тавсияшавандаи он дар корхонаҳои саноатӣ имконият медиҳад, ки роҳбарияти марказҳои масъули идоракунӣ, инчунин идоракунандагони корхона қарорҳои дахлдори идоракуниро қабул намуда фаъолияти рақобатпазири худро давом диҳанд.

Бо ҳамин мақсад мо зарур мешуморем, ки ҳадафҳои стратегияи давлатии ба рушди саноат нигаронидашударо тавассути бахши хусусию давлатӣ, соҳибкорон, мутахассисони соҳа натиҷаҳои таҳқиқоти олимони институтҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва донишгоҳу донишқадаҳоро дар амал татбиқ намоянд. Ба ин восита дар ташкили инфрасохтори рушди саноат саҳмгузор бошанд, ки чунин натиҷагирӣро асоси рушди саноатро ба амал меорад.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.03.2018с., №159.
2. Мирзохонов С. О., Ғаниев У.Ф., - Ҳисоботи идоракунӣ – асоси қабули қарорҳои идоракунӣ. Паёми ДМТ. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2020. №7. Саҳ - 183
3. Несветайлов В.Ф. Модель потенциала развития организации и теория нечетких множеств / В.Ф. Несветайлов // 2014. – № 7. – С. 20–24. –0,41 печ.л.
4. Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 // Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, 27.05.2020, №293.

5. Абдуллоева Л.И., Фаррухи Р., Рахмонов Д.Р. Перспективные направления развития экспортоориентированных производств в современных условиях. // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе, 2019. № 10-1. С. 19-23.
6. С. Ф. Низомов, А.А Мирзоалиев, С.Х. Рахимов. Баҳисобгирии идоракунӣ: китоби дарсӣ / С.Ф. Низомов., А.А. Мирзоалиев., С.Х. Рахимов. - Душанбе: Ирфон, 2017
7. Бобоев М. У. Баҳисобгирии идоравӣ: масъалаҳои амалӣ ва ҳалли онҳо / М.У. Бобоев. - Душанбе: - Ирфон-2012.
8. Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет: Учебник для вузов.2–е изд., доп. и пер. – М.:ИКФ Омега -Л. Высш. шк.,2002 – 528 стр.
9. Гусева Е. Э. Управленческая отчетность и ее использование для принятия управленческих решений // Современный бухгалтер, 2005. № 1.

ҲУСУСИЯТҲОИ ҲОСИ ҲИСОБОТИ ИДОРАКУНӢ ДАР КОРҲОҲОИ САНОАТӢ

Дар мақола ҳисоботи идоракунӣ ва муҳимияти он дар корхонаҳои саноатӣ баррасӣ гардидааст. Сатҳи омӯзиши мавзӯ аз ҷониби олимони дида баромада шудааст. Ҳамчунин, оид ба таҳияи ҳисоботи идоракунӣ дар корхонаҳои саноатӣ шакли тавсиявии он, ҳисобот оид ба арзиши аслии истехсоли маҳсулот маълумот оварда шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳисоботи идоракунӣ, баҳисобгирии идоракунӣ, корхонаи саноатӣ, қарорҳои идоракунӣ, саноатикунонӣ.

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ОТЧЕТНОСТИ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В статье рассмотрено управление и важность на промышленных предприятиях. Ученые рассмотрели уровень изучения темы. Также приводится информация о составлении управленческих отчетов на промышленных предприятиях по рекомендуемой форме, отчетов о первоначальной себестоимости продукции.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Отчетность по управлению, управленческий учет, промышленное предприятие, управление, промышленные решения, отрасль.

FEATURES OF MANAGEMENT REPORTING AT INDUSTRIAL ENTERPRISES

The article considers management and importance in industrial enterprises. The scientists considered the level of study of the topic. Information is also provided on the preparation of management reports at industrial enterprises in the recommended form, reports on the initial cost of production.

KEYWORDS: Management reporting, management accounting, industrial enterprise, management, industrial solutions, industry.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Бухориев Сулаймон Муродович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992-900-73-12-00**. E-mail: **Sulaimon04121991@gmail.com**

Мусоева Мадина Асомуддиновна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, *магистранти* курси дуюми кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992-900731200**. E-mail: **Sulaimon04121991@gmail.com**

Сведения об авторах: *Бухориев Сулаймон Муродович* – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета. **Адрес:** 734025, Республики Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+992-900-73-12-00**. E-mail: **Sulaimon04121991@gmail.com**.

Мусоева Мадина Асомуддиновна - Таджикский национальный университет, магистрант второго курса кафедры бухгалтерского учета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **+992-900731200**. E-mail: **Sulaimon04121991@gmail.com**.

Information about the authors: *Bukoriev Solomon Murodovich* - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Senior Teacher of the Department of Accounting. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue, 17. Phone: + **992-73-173-00**. E-mail: **Sulaimon04121991@gmail.com**

Musoeva Madina Asomuddinovna - Tajik National University, second-year master`s student of the Department of Accounting. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue, 17. Phone: + **992-900731200**. E-mail: **Sulaimon04121991@gmail.com**

ҲУҚУҚ - ПРАВО

АСОСҲОИ ВАЗЪИ ҲУҚУҚИИ ШАҲРВАНДОНИ ХОРИЧӢ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Камолов Ш.Х., Азиззода Т.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Давлат мувофиқи санадҳои ҳуқуқи байналмилали амалкунанда ва қонунгузори миллии риояи ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандонро қафолат медиҳад. Ин муносибат бояд ба ҳамаи гурӯҳҳои шахсоне, ки дар доираи салоҳияти давлат қарор доранд, татбиқ карда шавад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд” аз 2 январи соли 2018, №1471 [1] мафҳуми шаҳрвандони хориҷӣ пешбинӣ шудааст. Аз мафҳуми дар Қонуни мазкур додашуда ду хусусияти асосии он бармеояд: 1) шаҳрвандони хориҷӣ шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб намераванд; 2) мавҷуд будани асос барои тааллуқияти онҳо ба шаҳрвандии ин ё он давлати хориҷӣ.

Дар мавриди мавҷуд будани асос барои тааллуқияти онҳо ба шаҳрвандии ин ё он давлати хориҷӣ, доштани шиносномаи давлати мансубияти онҳо ё ягон ҳуҷҷати дигари тасдиқкунандаи шаҳрвандии давлати хориҷӣ дар назар дошта мешавад.

Боз метавон баъзе аз хусусиятҳои иловагии ба ин шаҳрвандон хосро ҷудо намуд. Мисол, ворид гаштан ба ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ё худ ба таври доимӣ ё муваққатӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон иқомат намудан ва ғайраҳо.

Дар навбати худ шаҳрвандони хориҷиро қариб дар ҳамаи давлатҳо вобаста ба ин ё он маҳақ ба гурӯҳҳо ҷудо менамоянд. Аз ҷумла, вобаста ба тобеият ба доираи ҳуқуқи давлат, шаҳрвандони хориҷӣ ҷудо мешаванд:

1. тобеъ будан дар ҳаҷми пурра, дар баробари шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон;
2. шаҳрвандони хориҷие, ки ба онҳо доираи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон қисман паҳн мегардад. Ба ин гурӯҳ шомил шуда метавонанд: намоёндагии дипломатӣ, консулии хориҷӣ ва намоёндагии ташкилотҳои байналмилалӣ.

Бояд қайд намуд, ки хусусиятҳои номбаршуда дар ин ё он санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ низ ифодаи ҳудро ёфтаанд. Мисол, дар моддаи 1 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар [2], дар муносибат ба ашхосе, ки шаҳрвандони давлате, ки дар он иқомат мекунанд, ба ҳисоб намераванд, аз 13 декабри соли 1985 мафҳуми «хориҷиён» чунин ифода ёфтааст: “шахсе, ки дар ҳудуди давлати муайян мавқеъ гирифтааст, вале шаҳрвандии онро надорад”. Ғайр аз ин, дар моддаи 18 Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ аз 16 декабри соли 1966 ва моддаи 25 Конвенсияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар бораи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон аз 26 майи соли 1996 (Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамроҳ шудааст) мафҳуми «хориҷиён» бо мазмуни маҳдуд истифода бурда мешавад [3].

Тавре аз қонунгузори бармеояд, тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаҳрвандони хориҷӣ ҳуқуқи озодиҳои дахлдор қафолат дода мешавад. Хусусан дар моддаи 16 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта мешавад, ки шаҳрвандони хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд аз ҳуқуқ ва озодиҳои эълоншуда истифода мебаранд ва баробари шаҳрванди Тоҷикистон вазифа ва масъулият доранд, ба истиснои ҳолатҳои, ки қонунгузори пешбинӣ намудааст [4]. Яъне аз моддаи мазкур бармеояд, ки он ҳуқуқҳои, ки дар боби II Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд) пешбинӣ шудаанд, ба шаҳрвандони хориҷӣ он муқаррароте татбиқ мешавад, ки вобаста ба истилоҳи «инсон» истифода шудааст.

Албатта, дар ин ҳолати истисноӣ низ мавҷуд аст, чунки баъзе аз ҳуқуқҳо, ба монанди: ҳуқуқ ба интиҳоб намудан ва интиҳоб шудан, иштирок дар раёйпурсӣ, аъзо шудан

ба хизбҳои сиёсӣ ва ғайраҳо ба шаҳрвандони хориҷӣ паҳн намегарданд [5]. Гузашта аз ин, дар Қонуни дар боло зикргардида ҳуқуқҳои асосии шаҳрвандони хориҷӣ пешбинӣ шудаанд. Ин пеш аз ҳама ҳуқуқ ба меҳнат (моддаи 7), истироҳат (моддаи 8), ҳифзи саломатӣ (моддаи 9), ҳифзи иҷтимоӣ (моддаи 10), ҳуқуқи амволи ва шахсии ғайриамволи (моддаи 12), гирифтани маълумот (моддаи 13), истифода аз дастовардҳои фарҳангӣ (моддаи 14), иштирок дар ташкилотҳои ҷамъиятӣ (моддаи 15), озодии вичдон (моддаи 16), муносибатҳои оилавӣ (моддаи 17), дахлнопазирии шахс ва манзил (моддаи 18), дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз як ҷо ба ҷойи дигар рафтан ва ҷойи зист интихоб намудан (моддаи 19), ҳуқуқ ба ҳимояи молу мулки шахсӣ, оилавӣ (моддаи 21), ҳуқуқи муроҷиат ба суд ва дигар мақомоти давлатӣ (моддаи 21).

Ҷамчунин, бояд қайд намуд, ки қонунгузорӣ оид ба асосҳои вазъи ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ муқарраротеро дар бар мегирад, ки мувофиқи он нисбати шаҳрвандони хориҷӣ речаи миллӣ паҳн мегардад. Ба ҳайси асосҳои ҳуқуқие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи ҳуқуқи шахсро муайян менамоянд, қабл аз ҳама санадҳои қонунгузорӣ ва санадҳои зерқонунӣ, инчунин санадҳои байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, баромад менамоянд. Шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд тибқи муқаррароти моддаи 16 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳуқуқ ва озодиҳои эълоншуда истифода намуда, баробари шаҳрванди Тоҷикистон вазифа ва масъулият доранд, ба истиснои ҳолатҳои, ки қонун пешбинӣ намудааст.

Тибқи муқаррароти қонунгузорӣ асосҳои ҳуқуқи вазъи ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушаххасан номбар нашудаанд, аммо аз мазмуни ин меъёр бармеояд, ки он бо таърифи баробарӣ дар истифодаи ҳуқуқи озодиҳо ва уҳдадорӣҳои меъёрии қонунӣ ва зерқонунӣ зерин омода гардидааст:

- Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (муқаррароти моддаи 16);
- Қонуни Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандӣ» аз 4 ноябри соли 1995 (муқаррароти моддаҳои 11, 14, 23);
- Қисми III Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2005 [6] (муқаррароти фасли 7);
- Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 1998 (муқаррароти фасли 8);
- Кодекси иҷроӣ ҷазои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 августи соли 2001 [7] (моддаҳои 4,7 ва 18);
- Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 майи соли 1997 [8] (муқаррароти моддаҳои 7 ва 12);
- Кодекси андозаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004 [9] (муқаррароти моддаҳои 20, 23, 30 ва бобҳои 21, 22);
- Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004 [10] (муқаррароти моддаҳои 10, 126, 270, бобҳои 36, 37, 39, фасли 3);
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба Қоидаҳои пешниҳод намудани амволи ғайриманқул бо мақсади ҷойгиркунии намояндагӣҳои дипломатӣ, дигар намояндагӣҳои созмонҳои байналмилалӣ ба онҳо баробаркардашуда ва муассисаҳои консулии давлатҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин таъмини кормандони онҳо бо манзили истиқоматӣ» аз 27 феввали соли 2009, №1215;
- Қоидаҳои додани иҷозат барои кор ба шаҳрвандони хориҷ ва шахсони бешаҳрвандӣ, ки фаъолияти меҳнатиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебаранд (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2008, №529);
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти муътадили намояндагӣҳои дипломатии Федератсияи Россия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 27 ноябри соли 1998, №458 ва ғайраҳо.

Ҷамин тавр, санадҳои мазкур вазъи ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, самтҳои асосии фаъолияти онҳо дар ҳудуди Тоҷикистон, шарту шароит ва дигар омилҳои дар бар гирифтаанд, ки дар маҷмӯъ, на танҳо ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки ба ҳар кас (шахси ҷисмонӣ) метавонанд мансуб бошанд. Вобаста ба ин, тибқи моддаи 11 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандӣ» аз 4 ноябри соли 1995, шахсоне, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд ва

шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон нестанд, аз тамоми ҳуқуқу озодиҳо истифода мебаранд, ба истиснои маҳдудиятҳои муқаррарнамудаи Конститутсия, қонунҳо ва шартномаҳои байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳамзамон, Ҷумҳурии Тоҷикистон чун ҷузъи ҷудонопазири ҷомеаи ҷаҳонӣ ва субъекти комилҳуқуқи муносибатҳои байналхалқӣ эътироф гардида, навбати аввал санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ба тасвир расонидааст, ки зидди ҷамағуна тафриқагӯзорӣ ва мансубият ба наслу насаб, вазъи иҷтимоӣ шароити молиявӣ, мансубияти наҷодиву миллӣ, ҷинсият, маълумот, забон, муносибат ба дин, навъу хусусияти машғулияти инсонӣ қабул гардидаанд.

Аз ҷониби дигар дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ дар радифи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тақя ба принципи баробарии мутаносиб дар истифодаи ҳуқуқу озодиҳо ва уҳдадорихо муайян мегардад. Дар ҳолате, ки ҳуқуқи шаҳрвандони Тоҷикистон дар хориҷи кишвар қасдан маҳдуд мешавад Ҷумҳурии Тоҷикистон комилан ҳуқуқ пайдо менамояд, ки нисбати шаҳрвандони ин кишвар маҳдудиятҳои мутобикро муайян намояд. Дар ин маврид яке аз шартҳои асосӣ, мутаносиб будани ҷораҳои ҷавобӣ мебошад, ки дар илми ҳуқуқшиносӣ одатан ҳамчун реторсия фаҳмида мешавад [11].

Реторсияҳо ё ин, ки маҳдудиятҳои ҷавобӣ ҳоси муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ мебошад, ки тибқи талаботи қисми III моддаи 11 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мегардад. Он нисбат ба ҳуқуқи молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкии шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқии давлатҳое, ки дар онҳо маҳдудиятҳои махсуси ҳуқуқии молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкии шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд аст, муқаррар мешавад.

Шарти дигаре, ки ҳамчун асоси муайянсозии вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ баромад менамояд, ин истифодаи ҳуқуқу озодиҳо аз ҷониби шаҳрвандони хориҷӣ на ба зарари манфиатҳои ҷумҳурӣ, ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандони Тоҷикистон ва ба шахсони алоҳидаи дигар мебошад. Ҳамзамон, мазмуни манфиатҳои ҷумҳурӣ ва ҳуқуқу манфиатҳои қонунии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар шахсони ҳуқуқӣ ниҳоят васеъ мебошад ва дар қонунгузорӣ пурра пешбинӣ нагардидааст.

Моҳиятан манфиатҳои ҷумҳурӣ ва ҳуқуқу манфиатҳои қонунии шаҳрвандон аз мазмуни меъёрҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд. Аз ҷумла, манфиатҳои ҷумҳурӣ, асосан дар меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ гардида, аз манфиатҳои олии халқӣ Тоҷикистон манша мегиранд. Тибқи моддаи 11 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “Тоҷикистон вобаста ба манфиатҳои олии халқ метавонад ба иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ дохил шавад, аз онҳо барояд, бо кишварҳои хориҷӣ робита созад. Ин ҳолат имкон медиҳад, ки муносибатҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаи Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ барқарор ва густариш ёфта, заминаҳои ҳамкорӣ фароҳам оварда шавад ва дар сурати ба ин манфиатҳо зарар расонидани шаҳрвандони хориҷӣ нисбати онҳо тавассути роҳҳои дипломатӣ ҷораҳои дахлдор андешида мешавад.

Шаҳрвандони хориҷӣ ҳамчунин ҳангоми будубош дар ҳудуди Тоҷикистон уҳдадоранд қоидаҳои муқаррарнамуда ва дигар талаботҳои қонуниро риоя намоянд ва аз расонидани зарар ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар шахсони ҳуқуқӣ худдорӣ намоянд. Қобили зикр аст, ки дар зерӣ мафҳуми зарар ҷамағуна зарари моддӣ ва маънавӣ фаҳмида мешавад, ки расонидани он боиси оқибатҳои нохуши ҳуқуқӣ мегардад. Шаҳрвандони хориҷӣ зарур аст, ки на танҳо аз расонидани зарар ба шахсони дигар худдорӣ намоянд, балки аз иҷрои уҳдадорихое низ даст кашанд, ки боиси расонидани он мегардад. Зеро, ки ин ҳолат метавонад омили ба миён омадани уҳдадорихои муайян ё дар ҳолати дигар ҷавобгарихои ҷиноӣ, граждании ва маъмурӣ гардад. Аз ҷумла расонидани зарар тибқи талаботи банди «е» қисми I моддаи 8 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён омадани ҳуқуқ ва уҳдадорихои граждании мегардад. Ҳангоми расонидани зарар аз ҷониби шаҳрвандони хориҷӣ баҳсҳои ба миёномада тариқи судӣ ва ғайрисудӣ ҳал карда мешаванд. Бинобар ин, тибқи қисми 3 моддаи 1225 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби

баррасии уҳдадорихое, муқаррар шудааст, ки дар натиҷаи расонидани зарар ба миён меоянд [6].

Мувофиқан зараре ба инобат гирифта мешавад, ки бо тартиби муқарраргардида аз ҷониби суд муайян шудааст, бинобар ин қонунгузор ҳолатеро муқаррар намудааст, ки баъди содир гардидани амал ё пеш омадани ҳолати дигаре, ки дар натиҷаи он зарар расонида шудааст, тарафҳои баҳс метавонанд оид ба татбиқи уҳдадории дар натиҷаи расонидани зарари ба амал омада, яъне ҳуқуқӣ кишвари суд созиш намоянд (қисми 3 моддаи 1225 Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон). Ин ҷо зикр намудан лозим, ки расонидани зарар аз намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ вобастагӣ дошта, тафриқавӣ татбиқ мешавад.

Дар охир мавриди зикр аст, ки танзими ҳуқуқии вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар қонунгузории Чумҳурии Тоҷикистон, ки дар асоси меъёрҳои Конститутсияи Чумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои соҳавӣ амалӣ карда мешавад, пурра ба стандартҳои байналмилалӣ мувофиқат карда, ҳифзи боэътимоди ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандро, ки дар ҳудуди чумҳурӣ қарор доранд, таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Чумҳурии Тоҷикистон” аз 2 январи соли 2018, №1471. [Нусхаи электронӣ] //АДЛИЯ: Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Чумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Чумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022.
2. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри соли 1998. М. 14.
3. Авакьян С.А. Россия: гражданство, иностранцы, внешняя миграция. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс». 2003.
4. Конститутсияи Чумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994. [Нусхаи электронӣ] // АДЛИЯ: Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Чумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Чумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022.
5. Тафсири Қонуни Чумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ дар Чумҳурии Тоҷикистон”. Душанбе: “Шаҳпар”, 2012. – 135 С.
6. Қисми III Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2005 [Нусхаи электронӣ] // АДЛИЯ: Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Чумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Чумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022.
7. Кодекси иҷроӣ ҷазои ҷиноятии Чумҳурии Тоҷикистон аз 6 августи соли 2001 [Нусхаи электронӣ] // АДЛИЯ: Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Чумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Чумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022.
8. Кодекси меҳнати Чумҳурии Тоҷикистон аз 15 майи соли 1997 // АДЛИЯ: Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Чумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Чумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022.
9. Аҳбори Маҷлиси Олии Чумҳурии Тоҷикистон соли 2004, №12, қ. 1, моддаи 688, моддаи 689; соли 2005, №12, моддаи 629; соли 2006, № 7, моддаи 341; №12, моддаи 543; соли 2007, №3, моддаи 172; №7, моддаи 668; соли 2008, № 3, моддаи 195; №6, моддаи 455; соли 2009, №3, моддаи 86.
10. Аҳбори Маҷлиси Олии Чумҳурии Тоҷикистон соли 2004, №12, қ-2, моддаи 704; соли 2006, №3, моддаи 159; соли 2007, №7, моддаи 681, соли 2008, №6, моддаи 459.
11. Герасименко Ю.В. Лица, не являющиеся гражданами России, как субъект конституционно-правовых отношений // Государство и право. 2002. № 6.

АСОСҲОИ ВАЗЪИ ҲУҚУҚИИ ШАҲРВАНДОНИ ХОРИҶӢ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф баъзе масъалаҳои вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ тибқи қонунгузории Чумҳурии Тоҷикистонро истифода аз адабиётҳои ҳуқуқӣ мавриди баррасӣ қарор намудааст. Дар натиҷаи баррасии масъалаи мазкур маълум гардид, ки тамоми ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандони хориҷӣ дар санадҳои байналмилалӣ ва санадҳои меъри ҳуқуқии миллӣ таҷассуми худро ёфтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: шаҳрвандони хориҷӣ, вазъи ҳуқуқӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон, Конститутсия, ҳуқуқӣ байналмилалӣ, шахсони бешаҳрванд.

ОСНОВЫ ПРАВОВОГО СТАТУСА ИНОСТРАННЫХ ГРАЖДАН ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье автор рассматривает некоторые вопросы основ правового статуса иностранных граждан по законодательству Республики Таджикистан с использованием юридической литературы. В результате рассмотрения этого вопроса стало ясно, что все права и свободы иностранных лиц закреплены в международных и национальных нормативных правовых актах.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: иностранные граждане, правовой статус, права и свободы человека, Конституция, международное право, лица без гражданства.

FUNDAMENTALS OF THE LEGAL STATUS OF FOREIGN CITIZENS UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the article, the author considers some issues of the foundations of the legal status of foreign citizens under the legislation of the Republic of Tajikistan using legal literature. As a result of consideration of this issue, it became clear that all the rights and freedoms of foreign persons are enshrined in international and national regulatory legal acts.

KEYWORDS: foreign citizens, legal status, human rights and freedoms, Constitution, international law, stateless persons.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Камолов Шехмахмад Ҳамзахонович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсенти кафедраи ҳуқуқи конституционии факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **918672547**.

Азизода Тоҷинисо Абдуҳаким - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **988169018**.

Сведения об авторах: *Камолов Шехмахмад Хамзахонович* – Таджикский национальный университет, доцент кафедры конституционного права юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **918672547**.

Азизода Тоджинисо Абдуҳаким – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **988169018**

Information about the authors: *Kamolov Shekhmakhmad Khamzahonovich* - Tajik National University, Associate Professor of the Department of Constitutional Law of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **918672547**.

Azizzoda Tajiniso Abdulkhakim – Tajik National University, second- year master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **988169018**.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲО ОИД БА МАФҲУМИ НИЗОМИ СУДӢ

Асозода В.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ба шарофати Истиқлолияти давлатӣ имрӯз Тоҷикистон дорои ҳокимияти судии мустақил ҳамчун рӯки алоҳидаи ҳокимияти давлатӣ, ба инкишофу таҳкими институтҳои демократӣ, ҳифзи ҳамаҷонибаи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ноил гардид.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронӣ ва баромадхояшон ба аҳамияти бузург доштани нақши ҳокимияти судӣ дар мустаҳкам кардани қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон таъкид намуда, махсусан қайд карданд, ки «адолати судӣ дар ҳақиқат ҳам, бояд ҳамчун яке аз кафолатҳои асосии таъмини ҳуқуқу озодӣ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон бошад». Барои ҷамъият Ҳимояи суди пурқувват ва боэътимод зарур мебошад. Ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандонро танҳо суде таъмин карда метавонад, ки неруманд ва дахлнопазир бошад.

Татбиқи ҳокимияти судиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми махсуси судҳо, ки маҷмуи судҳои ҳама намуд ва сатҳҳои дар Конститутсия ва қонунҳои конституционӣ муқарраргардида, бо мақсади амалӣ намудани ҳокимияти судӣ ташкил карда шудаанд, амалӣ менамояд. Судҳо дар низоми судӣ, чун қоида, аз ҷиҳати салоҳият, ҳаҷм ва доираи ваколаташон фарқ мекунанд.

Конститутсия ва қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин дар қонунгузори мамлакатҳои хориҷи наздик ва дур мафҳуми «низомии судӣ»-ро муқаррар накардаанд. Одатан, ин мафҳум танҳо ба номгуӣи судҳои сатҳҳои гуногун, ки дар як давлати мушаххас мавҷуданд, маҳдуд карда мешавад. Дар шакли умумӣ, низомии судиро одатан маҷмуи судҳои давлати муайян, тобеияти онҳо ба ҳамдигар мефаҳманд. Тавре ки таҳлили қонунгузори мамлакатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, низомии судӣ ҳамчун маҷмуи

судҳо бевосита дар қонунгузорӣ пешбинӣ шудааст. Масалан, дар Федератсияи Россия (Қонуни конституцсионии федералии «Дар бораи низоми судии Федератсияи Россия» (м. 4) ё дар Украина (Қонуни Украина «Дар бораи низоми судии Украина» (моддаи 3) ва ғайра. Аз ҷумла, низоми судии Русияро «ҳамчун маҷмуи тамоми судҳо, ки Конституцсияи Федератсияи Россия ва қонунҳои федералӣ мувофиқи салоҳияташон муқаррар намудаанд ва ба онҳо ваколати амалӣ намудани ҳокимияти судӣ дода шудаанд» муайян мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми судӣ аз Суди конституцсионӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятҳо, суди шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва судҳои ноҳиявӣ, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоятҳо ва шаҳри Душанбе иборат мебошад.

Тибқи Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти судии назорати конституцсионӣ буда, ҳокимияти судиро мустақилона тавассути муруфияи конституцсионӣ амалӣ менамояд. Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти олии судӣ оид ба парвандаҳои граждани, ҷиноятӣ, маъмурӣ ва дигар парвандаҳои дар доираи тобеияти судҳои тобеияти умумӣ буда, аз болои фаъолияти онҳо дар шаклҳои муруфиявии пешбининамудаи қонун назорати судиро ба амал мебарорад ва оид ба масъалаҳои таҷрибаи судӣ тавзеҳот медиҳад.

Тибқи Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон «мақоми олии судӣ оид ба ҳалли баҳсҳои иқтисодӣ, дигар парвандаҳои марбут ба соҳибқорӣ ва дигар фаъолияти иқтисодӣ, инчунин дигар парвандаҳои, ки судҳои иқтисодӣ баррасӣ мекунанд».

Дар доираҳои илмӣ дар бораи асосҳои низоми судӣ низ тафсириҳои гуногун дода мешаванд. Тибқи як равиш, қонуни конституцсионӣ на ҳуди низоми судӣ, балки асосҳои конституцсионӣ ва ҳуқуқи онро меомӯзад. Муносибати дигар ин аст, ки маҷмуи таносуби меъёрҳо ва принципҳои асосии дар конституцсия ва қонунгузорию конституцсионӣ муқарраргардида, ки барои муайян кардани муносибатҳои шахс ва ҳокимияти судӣ, асосҳои конституцсионии низоми судӣ, ташкил ва фаъолияти судҳои тамоми қисмҳои низоми судии кишвар мавҷуд аст, баррасӣ карда мешавад. Дар асоси ин С.А. Разумов низоми судиро ҳамчун «маҷмуи ҳамаи судҳои Федератсияи Русия (судҳои федералӣ ва судҳои субъектҳои Федератсияи Русия), ки ба низоми ягонаи судӣ дохил мешаванд, вазифаҳо, принципҳои ташкил ва фаъолияти муштарак оиди ба амал баровардани адолати судӣ ва ба амал баровардани ҳокимияти мустақили судӣ ба воситаи адолати судӣ, новобаста аз мақомоти қонунгузор ва иҷроия амал мекунад, муайян мекунад».

Ба андешаи мо, таърифи низоми судиро С. Разумов дуруст баён карда, мазмуну моҳияти ҳокимияти судиро ошкор мекунад. Ин мафҳумро бо дарназардошти шакли ягонаи давлатдорӣ нисбат ба низоми судии Тоҷикистон низ метавон татбиқ кард. Дар баробари ин, мо чунин мешуморем, ки омӯзиши масъалаҳои низоми судиро бояд дар якҷоягӣ бо мафҳумҳои ба ҳам вобаста ба монанди «ягонагӣ», «сохтор», «пайванд», «унсур», «муносибат», «зернизом» баррасӣ кард. Аммо, бояд гуфт, ки ҳангоми муайян кардани мафҳуми «низомии судӣ» ҳам олимони ватанӣ ва ҳам олимони онҳо аз мамлакатҳои ИДМ ба муносибати байни мафҳумҳои боло аҳамият намедиханд.

Таърифи мафҳуми «низомии судӣ» ҳамчун маҷмуи судҳо, ба назари мо, нопурра аст, зеро он хусусиятҳои низом, аз ҷумла хосиятҳои ягонагӣ (ташкил, пайдоиш)-ро инъикос намекунад. Муқоисаи таърифи С.А. Разумов вобаста ба мафҳумҳои дар боло зикршуда чунин мешуморем, ки гарчанде ки ӯ кӯшиш карда бошад ҳам, тамоми хосиятҳои асосии низоми судиро ошкор созад, мафҳуми «низом», ки мафҳуми асосӣ мебошад, дар таърифи худ ошкорнашуда мوند. Дар робита ба ин, бояд қайд кард, ки низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли низоми судии кишварҳои пасошуравӣ аз се зернизомии мустақил иборат аст: суди конституцсионӣ, судҳои салоҳияти умумӣ ва судҳои иқтисодӣ.

Ба ин муносибат мо нуктаи назари дар адабиёт ифодаёфта дар бораи он дастгирӣ мекунем, ки «хусусиятҳои асосии объекти таҳқиқшавандаро ҳамчун низом танҳо дар сурате ошкор кардан мумкин аст, ки агар онро ҳамчун низомии яклухт ҳисоб кунем, ҳангоми омӯзиши робита ва муносибатҳои дар байни унсурҳои он мавҷуд аст. Ҳангоми омӯзиши

муносибатҳои се зернизоми мавҷудаи мустақил ва унсурҳои алоҳидаи онҳо дар дохили ҳуди системаи судии Ҷумҳурии Тоҷикистон (судҳои салоҳияти умумӣ, судҳои иқтисодӣ ва Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон) муносибати мунтазам зарур аст».

Энциклопедияи бузурги шуравӣ низоми судиро муайян мекунад. Дар он гуфта мешавад, ки ҳокимияти судӣ мақомоти судии давлат буда, бо муносибатҳои муқарраршуда амали намудани адолати судӣ ба ҳам алоқаманданд. Дар асоси ин, агар мо «муносибатҳои татбиқи адолати судӣ»-ро ба маънои васеъ фаҳмем, пас метавонем гуфт, ки чунин таъриф мафҳуми низоми судиро дар бар мегирад.

Вобаста ба таърифи дар боло зикргардидаи «низоми судӣ» дар Энциклопедияи бузурги шуравӣ ва адабиёт чунин нуктаҳои мавҷуданд, ки «он нопурра аст» ва «суди на танҳо ба татбиқи адолат алоқаманд аст, илова бар ин, дар байни судҳо муносибатҳои мавҷуданд, ки онҳоро қонун танзим намудааст ё «дар рафти фаъолияти судӣ фаъолияти ҳуқуқӣ ва ташкилӣ ба ҳамдигар алоқаманд буда, якдигарро иваз месозанд».

Таҳлили муқоисавии қонунгузорӣ дар бораи низоми судии давлатҳои ИДМ нишон медиҳад, ки бар хилофи қонунгузориҳои мо, қонунгузориҳои Русия чунин хусусият дорад (аломати низоми судӣ, ки ягонагии он аст). Моддаи 3-и Қонуни федералии конституционии Федератсияи Русия «Дар бораи низоми судии Федератсияи Россия» ба ин масъала бахшида шудааст, ки он «Ягонагии ҳокимияти судӣ» ном дорад.

Дар қонунгузориҳои ватанӣ чунин муқаррарот вучуд надорад. Аммо чунин ба назар мерасад, ки ҳамаи омилҳои дар боло зикршударо, ки ягонагии низоми судии Русияро таъмин мекунанд, ба низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ нисбат додан мумкин аст (албатта, бо назардошти фарқиятҳои қонунгузорӣ).

Аз ин рӯ, ягонагии вазифаҳои, ки дар назди ҳокимияти судӣ истодаанд, принципҳои асосии ташкил ва фаъолияти судҳо, ки дар қонунгузориҳои амалкунандаи кишвар инъикос ёфтаанд, тамоми низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муттаҳид месозад. Дар асоси гуфтаҳои боло, ба назари мо, судро бояд ҳамчун сохтори ягонаи ҳокимияти судии давлат, ки Конститутсия ва қонунҳои конституционӣ муқаррар кардааст, дорои робитаҳои ҳуқуқӣ ва муносибатҳои дорои хусусияти ягонагӣ, вазифаҳои умумӣ ва тавассути адолат ба амал баровардани ташаққули суди мустақил дар Тоҷикистон муқаррар кард.

АДАБИЁТ

1. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2022).
2. Федеральный конституционный закон от 31 декабря 1996 г. № 1-ФКЗ «О Судебной системе Российской Федерации» // СЗ РФ. - 1997. - № 1. - Ст. 1.
3. Закон Украины от 7 февраля 2002 г. № 3018-III «О судебной системе Украины» // Информационный сервер Верховного Суда Украины // <http://www.scourt.gov.ua/>.
4. Бибило В.Н. Правосудие как функция суда // Право и демократия: сб. науч.тр. – Вып. 12 / Отв. ред. В.Н. Бибило - 2002. - С.97-104.
5. Гафуров Х.М. Судебная система Республики Таджикистан (сравнительно-правовой анализ): дисс. ... канд. юрид. наук.-М.,2006. – 198 с.
6. Григорис Э.П. Правоохранительные органы. Учебник / Э.П. Григорис. – СПб.; М.; Харьков; Минск, 2002. – 512.
7. Джураев С.А. Понятие и принципы организации и деятельности судебной системы Республики Таджикистан // Право и жизнь. - 2007. -№105 (15). – С.226-240.
8. Мирзамонзода Х.М. Конституционно-правовые основы организации и деятельности судебной власти в Таджикистане: проблемы теории, законодательной регламентации и практики: дисс... докт. юрид. наук. – Душанбе, 2021. – 381 с.
9. Разумов С.А. Судебная система России (коллектив авторов) / С.А. Разумов. - М., 2000. – 336 с.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲО ОИД БА МАФҲУМИ НИЗОМИ СУДӢ

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳокимияти судӣ яке аз шаҳҳои алоҳида ва мустақили ҳокимият маҳсуб ёфта, дар ҳифзи ҳуқуқи озодаҳои инсон ва шаҳрванд, таъмини қонуният ва адолати иҷтимоӣ нақши муҳим дорад. Масъалаи муайян кардани мафҳум ва хусусиятҳои низоми судӣ яке аз масъалаҳои муҳими илми ҳуқуқшиносӣ мебошад. Дар мақолаи мазкур муаллиф мафҳуми низоми судиро дар доираи адабиёти илмӣ ва қонунгузорӣ мавриди таҳлили илмӣ қарор додааст.

КАЛИДВОЖАҲО: суд, ҳокимияти судӣ, низоми судӣ, адолати судӣ, ба амал баровардани адолати судӣ, ваколат, қонунгузорӣ.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПОНЯТИИ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ

Судебная власть в Республике Таджикистан является одной из самостоятельных ветвей власти и играет важную роль в защите прав и свобод человека и гражданина, обеспечении законности и социальной справедливости. Вопрос определения понятия и характеристик судебной системы является одним из важнейших вопросов юридической науки. В данной статье автор анализирует понятие судебной системы в контексте научной литературы и законодательства.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: суд, судебная власть, судебная система, правосудие, отправление правосудия, власть, законодательство.

SOME QUESTIONS ABOUT THE CONCEPT OF THE JUDICIAL SYSTEM

The judiciary in the Republic of Tajikistan is one of the separate and independent branches of government and plays an important role in protecting the rights and freedoms of man and citizen, ensuring the rule of law and social justice. The issue of defining the concept and characteristics of the judicial system is one of the most important issues in legal science. In this article, the author analyzes the concept of the judicial system in the context of scientific literature and legislation.

KEYWORDS: court, judiciary, judicial system, justice, administration of justice, authority, legislation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Асозода Вирқовиддин Асват* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2 – юми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **988003285**.

Сведения об авторе: *Асозода Вирқовиддин Асват* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **988003285**.

Information about the author: *Asozoda Virqoviddin Asvat* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **988003285**.

АСОСИ ЧОРАҲОИ МАҶБУРИИ ДОРОИ ХУСУСИЯТИ ТИББӢ

Қодирзода С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар илми ҳуқуқи ҷиноятии кишвар “Чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ” дар боби 15 КҶ ҚТ муқаррар шудааст, ки аз моддаи 96 то моддаи 103-ро дар бар мегирад. Имрӯз ҳар шаҳрванде, ки дар мамлакат ҷиноят содир менамояд, бевосита ба ҷавобгарии муайяннамудаи қонунгузори қашида мешаванд.

Мутобиқи моддаи 23-и КҶ ҚТ танҳо ҳамон шаҳрвандон ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қашида мешаванд, ки дар вақти содир намудани ҷиноят ба синни муқаррарнамудаи қонун расида бошанд.

Масъалаи “Чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ” институти баҳснок мебошад. Дар ин раванд яке аз олими барҷастаи рус И.Н. Быканов қайд мекунад, ки таъин намудани “Чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ” ин аслан дар асоси ҳукми суд ба шаҳрвандоне, ки гирифтори нашъамандӣ ҳастанд ва аз маводҳои мадҳушкунанда ва дигар маводҳои ба саломатии инсон зараровар истифода мекунанд ва дар баробари истифодаи моддаҳои зикршуда ҷиноятҳои категорияи гуногунро содир менамоянд.

Мақсади асосии ин чораҳо аслан на ин ки ҳаёти намудани шахси гунаҳкор, балки ба пуррагӣ муолиҷа намудани ӯ ба шумор меравад, то ин ки аз содиршавии ҷиноятҳои дигар пешгирӣ карда шавад.

Ҳамзамон, дар баробари содир намудани кирдори ба ҷамъият хавфнок аз тарафи шаҳрвандоне, ки оқибати кирдори худро дарк карда наметавонанд, ҳатман мутобиқи қонун ба онҳо пеш аз баровардани ҳукм экспертиза таъин карда мешавад.

Дар илми ҳуқуқи ҷиноятии ватанӣ мафҳуми чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ дода нашудааст, аммо мутобиқ ба қонунгузори ҷиноятии мамлакат асосҳо барои татбиқи чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ ба пурагӣ дарк карда шудааст.

Тибқи муқаррароти моддаи 97 КҶ ҚТ чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ хангоми мавҷуд будани ҷунин асосҳо татбиқ шуданаш мумкин аст:

1. Нисбат ба номукалафон – яъне нисбати шахсоне, ки ҳангоми содир намудани кирдорҳои дар моддаҳои дахлдори қисми махсуси ҚҶ ҚТ пешбинигардида ба ҷамъият хавфнокӣ ҳаракат (беҳаракати) – и ҳудро дарк ва ё онро идора карда наметавонанд.

2. Нисбати шахсоне, ки баъд аз содир намудани ҷиноят мубталои бемории руҳие гардидаанд, ки таъин ё иҷрои ҷазоро имконнопазир месозанд – яъне дар ҷунин шахсон бемории руҳӣ баъд аз содир намудани ҷиноят ба вучуд омада, ҷунин ҳолат асос барои озод кардан аз ҷавобгарӣ шуда наметавонад, лекин тибқи муқаррароти қисми 1 - и моддаи 79 –и ҚҶ ҚТ суд шахсоро, ки пас аз баромадани ҳукм ба бемории руҳӣ гирифта шуда, имконияти дарки воқеии амалҳои худ ва идора кардани онҳоро аз даст додааст, аз ҷазо ё адои минбаъдаи он озод мекунад. Ба ҷунин шахсон суд метавонад ҷораҳои маҷбурии дорой хусусияти тиббиро таъин намояд.

3. Нисбати номукалафӣ маҳдуд – нисбати ҷунин шахсон, ки ба бемории руҳӣ гирифтаанд ҷиноят содир намудаанду мукалафиро истисно намекунанд, онҳо аз ҷавобгарии ҷинояти озод карда намешаванд ва аз ин рӯ нисбати онҳо ҷораҳои маҷбурии дорой хусусияти тиббӣ таъин карда мешавад.

4. Нисбати шахсоне, ки ҷиноят содир намудаанд ва ба табобати майзадагӣ, нашъамандӣ, таксикомания ва ё бемории сил эҳтиёҷ доранд, таъин карда мешавад.

Ба гурӯҳи муайяни шахсоне, ки дар ҳолати мукалафӣ ҷиноятҳои дар қисми махсуси Кодекси Ҷиноятӣ ҚТ-ро содир намудаанд ва мутобиқи қонунгузорӣ маҳкум шудаанд, вале ба табобати нашъамандӣ, майзадагӣ, таксикомания, бемории сил ва ё бемории руҳии мукалафиро истиснокунанда эҳтиёҷ доранд, суд дар баробари ҷазо ҷораҳои маҷбурии дорой хусусияти тиббиро дар шакли назорати маҷбурии берун аз шифохонаҳо (дар хона) ва ё табобатро дар назди духтури бемориҳои руҳӣ ё сил таъин карда метавонад.

Олими дигар Ш.В. Назаренко – моҳияти ҷораҳои маҷбурии дорой хусусияти тиббиро барои беҳатарии беморони руҳӣ, нашъамандӣ, майзадагӣ ва бемориҳои сил ва дифоии онҳо аз ҷамъият ва нарасонидани зарар ба аъзоёни он фикр мекунад.

Боиси қайд аст, ки бо татбиқи ҷораҳои маҷбурии дорой хусусияти тиббӣ баъзе аз ҳуқуқҳои шаҳрвандоне, ки нисбати онҳо ҷунин ҷора татбиқ шудааст, маҳдуд мегардад. Агар шаҳрванд дар рафти содир намудани ҷиноят оқибатҳои кирдори ҳудро дарк карда натавонад ва дар ин баробар мақомоти салоҳиятноки тафтишотӣ нисбати шаҳрванд парвандаи ҷиноятӣ оғоз намояд ва дар рафти тафтишот муайян карда шавад, ки дар ҳақиқат шаҳрванд ба бемориҳои ба монанди сил, руҳӣ ва ғайра гирифта хаст, ҳатман нисбат ба ӯ ҷораҳои маҷбурии дорой хусусияти тиббӣ таъин карда мешавад.

Ҳамин тавр, шаҳрвандро ба муассисаҳои махсусе, ки зерин тобеъияти Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли қарор дорад, сафарбар мекунад.

Суд ҳуқуқ дорад, ҳамзамон ба озод кардани маҳкумшудаи гирифтаи бемории руҳӣ аз адои минбаъдаи ҷазо нисбат ба ӯ ҷораҳои маҷбурии дорой хусусияти тиббиро татбиқ намояд ё ӯро ба парастории мақомоти тандурустӣ ё хешовандони наздик супорад. Судя баробари маҳкумшударо бо сабаби беморӣ аз адои минбаъдаи ҷазо озод намудан ҳуқуқ дорад, ӯро на танҳо аз ҷазои асосӣ, балки аз ҷазои иловагӣ низ озод кунад.

Ҳолатҳои дигаре низ дар таҷриба ба миён омаданад аз эҳтимол дур нест, агар шаҳрванд дар содир намудани ҷинояти нисбат ба ӯ ҳукми айбдоркунӣ баромада бошад ва шахси гунаҳкор ҷазоро дар колонияҳои ислоҳӣ ва ё маҳбасхонаҳо адо карда истода бошад.

Дар рафти адои ҷазои муайяни хеш ба бемориҳои руҳӣ, нашъамандӣ, бемории сил гирифта шаванд, ҳатман суд тамоми ин ҳолатҳоро ба назар гирифта, ба гунаҳкор ҷораҳои маҷбурии дорой хусусияти тиббиро таъин менамояд.

Ба ақидаи олими рус Овчинникова А.П. моҳияти ҷораҳои маҷбурии дорой хусусияти тиббӣ аз он иборат аст, ки ҳамон шаҳрвандоне бинобар сабаби бемориҳои руҳӣ, бемории сил, ки таъсири онҳо ба шаҳрвандони дигар аз эҳтимол дур нест, бояд ҳатман аз ҷамъият ва дигар шахсони қобили меҳнат дур нигоҳ карда шаванд.

Ба ақидаи олими дигар моҳияти ҷораҳои маҷбурии дорой хусусияти тиббӣ ин баҳри танзими муносибатҳое, ки миёни беморони руҳӣ, нашъамандӣ ва дигар бемориҳои ба он алоқаманд мебошанд, равона карда шудаанд. Ҷунин шаҳрвандон дар ҷойҳои махсусе, ки махсус барои онҳо таъсис дода шудааст, дур аз ҷамъият нигоҳубин карда мешаванд.

Бояд дар назар дошт, ки чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ тадбирҳои мебошанд, ки ба таври назаррас ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандро маҳдуд мекунад ва дар баробарии ин мақомоти тафтишотиро мебояд ки маълумоти пурра дар мавриди вайрон намудани кирдори барқасдонаи шаҳрванд дошта бошад, то ин ки тадбирҳои муайян нисбати ӯ андешида шаванд.

АДАБИЁТ

1. Кодекси Ҷиноятии ҚТ аз 21 майи соли 1998.
2. Быканов И.Н. О генезисе принудительных мер медицинского характера // ВЭПИ. Территория науки. 2014. №1. С.146.
3. Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Камолов З.А., Холиқзода Ш.Л., Зокирзода З.Х., Зиёбоева М.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ / Т.Ш. Шарипов., А.И. Сафарзода., З.А. Камолов ва диг., - Душанбе 2020
4. Назаренко Г. В. Правовая природа принудительных мер медицинского характера // Вестник ОмГУ. Серия «Право». 2008. №4(17). С.130-134
5. Овчинникова А.П. Сущность и назначение принудительных мер медицинского характера / А.П. Овчинникова. - М., 1977. С. 7.
6. Коптяев А.Ю. Производство о применении принудительных мер медицинского характера: автореф. дис. канд. юрид. наук. Тюмень, 2010. С.

АСОСИ ЧОРАҲОИ МАҶБУРИИ ДОРОИ ХУСУСИЯТИ ТИББӢ

Яке аз институти дигари ҳуқуқи ҷиноятӣ ин чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ мебошад, ки бевосита қонунгузори кишвар вобаста ба ин институт ҳамеша чораҳои зарурӣ меандешад. Дар ин замина олимони ватанӣ исбот намудаанд, ки чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ ҷазои ҷиноятӣ ба ҳисоб намеравад, балки як намуди ҷораи таъбабатӣ мебошанд, ки ба шахсоне, ки дар ҷомеа ҷиноятҳои категорияҳои гунонгуно содир менамоянд, татбиқи мегардад. Мақсади асосии татбиқи чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ дар қонунгузори кишвар таъбабати онҳо ва пешгирии содиршавии ҷиноятҳои нав мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ, ҷиноят, чораҳои таъбабатӣ, ҷамъият, пешгирии, қонунгузори кишвар.

ОСНОВАНИЕ ПРИНУДИТЕЛЬНЫХ МЕР С МЕДИЦИНСКИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ

Одним из других институтов уголовного права являются принудительные меры медицинского характера, и законодательство страны всегда принимает необходимые меры, связанные с этим институтом. В данном контексте отечественными учеными доказано, что принудительные меры медицинского характера не считаются уголовным наказанием, а являются видом лечебной меры, которая применяется к лицам, совершившим в обществе преступления различной категории. Основной целью реализации принудительных мер медицинского характера в законодательстве страны является их лечение и предупреждение новых преступлений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: принудительные меры медицинского характера, преступление, лечебные меры, общество, профилактика, законодательство страны.

GROUND FOR CORRECTIVE MEASURES WITH MEDICAL CHARACTERISTICS

One of the other institutions of criminal law is compulsory measures of a medical nature, and the legislation of the country always takes the necessary measures related to this institution. In this context, domestic scientists have proved that compulsory medical measures are not considered a criminal punishment, but are a type of medical measure that is applied to persons who have committed crimes of various categories in society. The main purpose of the implementation of compulsory medical measures in the country's legislation is their treatment and prevention of new crimes.

KEYWORDS: compulsory medical measures, crime, medical measures, society, prevention, country's legislation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қодирзода Садакбар* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 915222206. E-mail: saidakbarqodirov19@gmail.com

Сведения об авторе: *Кодирзода Садакбар* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 915222206. E-mail: saidakbarqodirov19@gmail.com

Information about the author: *Qodirzoda Saidakbar* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 915222206. E-mail: saidakbarqodirov19@gmail.com

МАФҲУМ ВА УНСУРҲОИ АСОСИИ ДАВЛАТ ЧУН СУБЪЕКТИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Курбонзода М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар замони муосир давлат субъекти асосии ҳуқуқи байналмилалӣ маҳсуб меёбад. Ифодаи «давлат чун субъекти ҳуқуқи байналхалқӣ» дар назария ва амалияи муносибатҳои ҳуқуқи байналхалқӣ хеле паҳн шудааст, аммо категорияи давлат ҳамчун субъект дар ҳуқуқи байналхалқӣ дар тафовут аз соҳаҳои ҳуқуқи миллии дорои хусусияти ба худ хос мебошад. Бояд қайд намуд, ки истилоҳи давлат (State) аз решаи латинии “Stare” ба маънои истодан, ё аниқтараш аз калимаи “Status” ба маънии вазъи устувор ва мустаҳкам гирифта шудааст.

Лозим ба таъкид аст, ки дар илми ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба мафҳуми давлат назару андешаҳои гуногун вучуд доранд.

Масалан, ба андешаи профессори олмонӣ Г.Миллер «давлат аз ҷиҳати тартиботи ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамчун ташкилоти иҷтимоии муташаккиле мебошад, ки дар ҳар марҳилаи чараёни таърихӣ ҳокимияти олии ҷамъиятӣ буда, бо дигар созмонҳои ҳамшабех баробар мебошад».

Вобаста ба ин профессори полшагӣ А.Антонович чунин мешуморад, ки «давлат ташкилоти соҳибхитиёри геополитикие мебошад, ки аз ҷониби ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф шудааст».

Дар ин асно Г.И.Тункин қайд менамояд, ки барои дар танзими ҳуқуқ ва муносибатҳои байналхалқӣ ба ҳайси субъект ширкат намудани давлат бештар омилҳои сиёсӣ нақш мебозанд. Зеро махсусиятҳои сиёсӣ барои коркард ва танзими ҳуқуқи байналхалқӣ аҳамияти ҷиддӣ пайдо мекунад. Бинобар ин, давлат ҳамеша ҳамчун ташкилоти сиёсӣ мемунад ва ин моҳияти худро дар ҳуқуқи байналхалқӣ ҳеҷ гоҳ гум намекунад».

Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муқарраротеро пешбинӣ кардаанд, ки онҳо новобаста аз тааллуқ доштани ин ё он давлат ба ин ё он типии муайяни таърихӣ, муносибати байни давлатҳоро танзим мекунад. Мутобиқи ин гуна меъёрҳо, «ҳар як давлат ҳуқуқи интихоби низоми сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии худро дорад ва ин ҳуқуқ даҳлатнопазир мебошад». Чунончӣ, Элломиа оид ба принципҳои ҳуқуқи байналхалқӣ аз 24 декабри соли 1970 пешбинӣ кардааст, ки «ҳамаи халқҳо ҳуқуқ доранд, ки бидуни даҳлат аз берун мақоми сиёсии худро озодона муайян кунанд». Дар Санади хотимавии машваратии сарони давлатҳо оид ба амният ва ҳамкориҳои дар Аврупо гуфта шудааст, ки ҳамкориҳои давлатҳо бояд дар заминаи пурра риоя гардидани принципҳои танзимкунандаи муносибати байни давлатҳо сурат гирад. Яке аз ин гуна принципҳо - эҳтироми ҳуқуқи ҳар халқ оид ба озодона интихоб намудан ва инкишоф додани низоми барои ҳамон халқ мақбули сиёсӣ, иҷтимоиву иқтисодӣ ва фарҳангӣ мебошад. Бо вучуди ин, баъзе муҳаққиқон, масалан проф. Ю.М.Колосов бар он ақидааст, ки давлат шакли зарурии ваҳдати сиёсиву иҷтимоӣ мебошад, барои ҷимояи манфиатҳои аҳоли дар раванди ширкати аҳоли дар арсаи муносибатҳои байналхалқӣ хизмат мекунад. Давлат дар таҳти назорати худ бахши асосии алоқаи робитаҳоро байни дигар иштирокчиёни муносибатҳои байналхалқӣ бо сохторҳои миллии ва ашхоси воқеиву ҳуқуқӣ мутамарказ мегардонад.

Оид ба масъалаи мазкур В.А.Туманов зикр менамояд, ки «мафҳуми давлатро набояд маҳдуд арзёбӣ намуд, зеро давлат дорои аломатҳои бешумор ва моҳияти доманфарох мебошад. Аз рӯйи равияи дурусти методологӣ дар ошкор сохтани ин мафҳум, яке аз аломатҳои он дигарашро истисно накарда, баръакс, чун қоида якдигарро пурра мегардонанд, махсусан дар фаҳму дарки аломатҳои ҳуқуқӣ ва сотсиологӣ, зеро дар воқеъ, аломати ҳуқуқӣ ин ҳамон аломати сотсиологӣ мебошад».

Ба андешаи Н.А.Ушаков, “Истиқлолияти давлатӣ, ки аз ҷиҳати табиати ҳуқуқиаш категорияи ҳуқуқи байналхалқӣ буда, ҳамчун асосе хизмат мекунад, ки мақоми умумии ҳуқуқӣ-байналхалқӣ ва ҳуқуқи уҳдадорихоӣ давлатро қайду шарт мегардонад. Ба даст овардани истиқлолият, - қайд менамояд Н.А. Ушаков, давлатҳоро аз ҷиҳати ҳуқуқӣ байни

худ баробар гардонида, дар арсаи ҷаҳонӣ соҳибхитиёрӣ ва мустақилияти онҳоро дар муносибатҳои байналмилалӣ таъмин мегардонад”.

Дар ин қарина бояд қайд кард, ки ҳуди ҳуқуқи байналмилалӣ соҳибхитиёрии давлатҳоро ба вучуд наоварда, баръакс, маҳз давлатҳои соҳибхитиёр ин ҳуқуқро ба вучуд меоранд, чунки давлатҳо меъёру принципҳои байналхалқиву ҳуқуқиро муқаррар карда, бо ҳамин уҳдадор мешаванд, ки ҳуқуқҳои соҳибхитиёрии худро дар муносибатҳои байналмилалӣ мувофиқи ин меъёру принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ амалӣ гардонанд.

Бояд гуфт, ки давлатҳо маҳз ба шарофати соҳибхитиёрӣ ба таври мустақилона дар муносибатҳои байналмилалӣ баромад мекунад. Зеро махсусиятҳои соҳибхитиёрӣ доштани давлат ҳангоми иштирок дар муносибатҳои байналхалқӣ ҳолати ҳуқуқии онро бо дигар субъектҳои ҳуқуқи байналхалқӣ баробар намуда, асоси объективиро барои баробарҳуқуқӣ ба вучуд меорад. Барои баробарҳуқуқ будан давлатҳо бояд соҳибхитиёр бошанд. Маҳз алоқаи органикии соҳибхитиёрӣ ва баробарҳуқуқӣ моҳияти принципи баробарӣ ва соҳибхитиёрии давлатҳоро ташкил медиҳад.

Вобаста ба ин, ба андешаи баъзе олимони маҳз соҳибхитиёр будани давлат шартӣ асосе мебошад, ки мавқеи давлатро ҳамчун субъекти асосии ҳуқуқи байналхалқӣ дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ муайян мекунад. Аз ин рӯ, дар ҳуқуқи байналхалқӣ мақоми ҳуқуқии давлат пеш аз ҳама аз рӯйи соҳибхитиёрии он муайян карда мешавад.

Ҳуқуқи байналхалқии муосир принципҳои соҳибхитиёрии давлат ва баробарҳуқуқии давлатҳоро риоя ва эҳтиром намуда, тибқи ин принципҳо мақоми баробарҳуқуқии давлатҳои соҳибхитиёрро новобаста аз сохти сиёсӣ, иҷтимоӣю иқтисодиашон муқаррар кардааст. Ҳамин тариқ, соҳибхитиёрӣ хусусият ва вазъи ҳуқуқи давлатҳоро ҳамчун субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ифода ва муайян менамояд.

Дар ин асно, Л.Антонович қайд менамояд, ки «ҳама унсурҳои мафҳуми давлат характери сотсиологӣ дошта, ҳамзамон моҳияти ҳуқуқӣ дошта метавонанд. Муҳим он чиз аст, ки кадом унсури сотсиологӣ мафҳуми давлат дар асоси ҳуқуқи байналхалқӣ қарор дорад». Чунки махсусияти мақоми давлатҳо ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналхалқӣ дар он зоҳир мешавад, ки онҳо на танҳо дорандагони ҳуқуқу уҳдадорихо, балки дар қарор ва амалигардонии меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ шахсони асосии амалкунанда ба ҳисоб мераванд. Бо ҳамин тарз, мақом ва вазъи давлат дар ҷомеаи байналмилалӣ аз рӯйи имкониятҳои потенциалии он муқаррар карда мешавад. Асосан, барои субъекти ҳуқуқи байналхалқӣ шудани давлат, он бояд ду навъи қобилияти потенциалиро бояд доро бошад: а) қобилияти доштани ҳуқуқу уҳдадорихои байналхалқӣ; б) қобилияти татбиқи амалигардонии ҳуқуқу уҳдадорихои байналхалқӣ.

Ҳамин тавр, давлат метавонад ҳамчун ташкилоти дорои ҳудуди муайян ва аҳолии дар он истиқоматкунанда, ки таҳти назорати ниҳодҳои ҳокимияти давлатӣ мебошанд, қобилияти ба дараҷаи пурра соҳиб будан ба ҳуқуқу уҳдадорихои байналхалқӣ ва амалӣ гардонидани ин ҳуқуқу уҳдадорихоро дошта бошад. Хусусияту аломатҳои марзӣ ва иҷтимоии давлатҳо имконияти фарқ кардани онҳоро аз нуқтаи назари ҳуқуқи байналхалқӣ муҳайё месозанд. Аз ҷумла, К.Коляр аломатҳои давлат – ҳокимияти сиёсӣ, соҳибхитиёрӣ, новобастагии байналхалқиву ҳуқуқӣ, истиқлолиятро муайян карда, ба хулосае меояд, ки «маҳаки мутлақи юридикии давлат вучуд надорад». Ба фикри мо ин ҷо сухан дар хусуси на аз як маҳак, балки якчанд маҳак меравад, ки онҳо ҳамчун асос барои фарқ кунонидани давлат аз дигар субъектҳои муносибатҳои байналхалқӣ хизмат мекунад. Дар адабиётҳои назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат одатан ба аломатҳои зерини давлат ишора меравад: 1) ҳокимияти умумӣ; 2) ташкили маъмури-ҳудудии аҳоли; 3) низоми андозу қарз; 4) соҳибхитиёрӣ; 5) ҳуқуқ.

Ба ақидаи Л.С.Явич «ба дурустии ин ақида, ки ҳар яке аз ин аломатҳо мавҷудияти ҳуқуқро дар назар дорад, шубҳа қардан мумкин нест». Ҳуқуқ ҳамчун воситаи муҳимми фаъолияти амалии давлат аломати функционалӣ ва унсури ҳокимияти давлатӣ ба шумор меравад.

Олими дигар В.А.Туманов низ қайд мекунад, ки санадҳои давлатӣ бояд ҳислати ҳуқуқӣ дошта бошанд, аммо на ҳама фаъолияти мақомоти давлатӣ дар шаклҳои ҳуқуқӣ меғунҷанд. Аз ин рӯ, ҳуди мавҷудияти ҳуқуқ аломатҳои давлатро дар назар дорад. Масалан,

ҳоқимияти умумӣ ба тартиботи ҳуқуқӣ ва низоми меъёрҳои ҳуқуқӣ таъя мекунад, дар маҷмӯъ, «ҳама ғайолияти давлатию ҳоқимияти аз рӯи характер ва мазмуни худ амалшавии ҳуқуқро ифода мекунад».

Инчунин, оид ба ин масъала Моджорян қайд менамояд, ки давлат ташкилоти сиёсӣ мебошад ва аз ин рӯ, байни мафҳуми давлат – ҳамчун дастгоҳи махсуси давлатӣ ва мафҳуми давлат ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналхалқӣ фарқ гузоштан лозим аст.

Вобаста ба ин ақида Р.Л. Бобров менависад: «Алҳол ду ҷихати мафҳуми давлатро аз ҳам фарқ кардан лозим аст: 1) воҳиди соҳибхитиёри ва ҳудудӣ бо аҳолии муайян; 2) ташкилоти синфию сиёсӣ».

Ҳамин тавр, вобаста ба хулосабарориҳои ғавқуззикр чунин қайд намудан мумкин аст, ки давлат дар ҳуқуқи байналхалқӣ ташкилоти соҳибхитиёри ҳудудист. Баъзан меъёрҳои ҳуқуқ истилоҳотеро равшан мекунад, ки ба давлат дахл доранд. Дар Конвенсияи Вена оид ба ҳуқуқи шартномаҳои байналхалқӣ истилоҳоти зерин ғаймонид менамояд: «давлатҳои дар музокирот иштироккунанда», «давлати иштирокчиӣ шартнома», «давлати сеюм». Бешубҳа, ин истилоҳот аҳамияти юридикӣ дорад. Мисоли дигар, ҳангоми муайян кардани таҷовуз дар Қатъномаи Ассамблеяи Генералии СММ 3314/XXI дар шарҳи моддаи 1 гуфта менамояд: «Дар муқаррароти зерин истилоҳи «давлат»: а) истифода менамояд, ки ба масъалаи эътироф шудан ё масъалаи узви СММ будан ё набудани давлат дахл карда наменамояд; б) он ҷойе, ки ҷоиз аст, мафҳуми «гурӯҳи давлатҳо» низ ба мафҳуми давлат тааллуқ дорад». Дар дигар маврид меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ ба баъзе хусусиятҳо ва аломатҳои давлат ишора мекунанд. Ҳамзамон дар Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид соҳибхитиёри, сулҳдӯстӣ, истиклоли сиёсӣ, ягонагии қаламрави давлат ва қобилияти уҳдадориҳои байналхалқиро иҷро кардани давлат қайд шудааст. Вобаста ба ин Оинномаи СММ муайян кардааст, ки узви Созмони Милали Муттаҳид танҳо давлатҳои соҳибхитиёр ва баробарҳуқуқ метавонанд бошанд.

Мафҳуми давлатро дар илми ҳуқуқи байналхалқӣ муқаррар намуда, аломатҳои онро дар маҷмӯъ гирифта, мафҳуми давлатро ҳамчун воҳиди геополитикӣ бо мафҳуми давлат ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналхалқӣ набояд омехта кард. Ҳамин тавр, яке аз аломатҳои давлат – субъекти ҳуқуқи байналхалқӣ қобилияти ҳуқуқдорӣ шартномавӣ он аст. Аммо дар амалияи ҳуқуқи байналхалқӣ шартномаҳоро на танҳо субъектҳои ин ҳуқуқ мебаранд, масалан, доминионҳои Британия ва Ҳиндустон дар шартномаи сулҳи соли 1919 иштирок кардаанд. Дар ин хусус А.Н.Талалаев ба хулосае меояд, ки мафҳуми субъекти шартномаи байналхалқӣ аз мафҳуми субъекти ҳуқуқи байналхалқӣ фарохтар буда, «доираи субъектҳои ҳуқуқи байналхалқӣ танҳо бо субъектҳои ҳуқуқи байналхалқӣ маҳдуд наменамояд».

Баъзе олимони чунин меҳисобанд, ки қобилияти ҳуқуқдорӣ шартномавӣ ҳамчун аломати мафҳум метавонад истифода гардад, агар вай баъдтар мушаххас гардонид менамояд. Давлат қобилияти аввалиндараҷаи ҳуқуқдорӣ шартномавӣ дорад ва ин сифат ҷудо буда наметавонад ё интиқол дода наменамояд. Мафҳуми давлатро ба тарафи расмигардондашудаи ҳуқуқ дохил кардан ғайриимкон аст. Агар ин мафҳум дар меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ ҷустуҷу менамояд ҳам аз ин хулоса кардан лозим нест, ки вай аз моҳияти ҷамъияти-сиёсии давлат ва ҷиҳатҳои миллии он гӯё қанда мешуда бошад.

Ба андешаи мо, танҳо давлати соҳибистиклол дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ пурра ва универсалии шартномавӣ мебошад. Ҳамин тариқ, соҳибхитиёри хусусият ва вазъи ҳуқуқи давлатҳоро ҳамчун субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ифода ва муайян менамояд.

АДАБИЁТ

1. Тункин Г.И. Теория международного права. Изд. 2-е. / Г.И. Тункин. - М.: Изд-во МГУ, 1990.
2. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. / И.И. Лукашук. - М.: БЕК, 1996.
3. Международное публичное право. Под ред. К.А.Бекяшев, М.: «Проспект», 2000.
4. Ушаков Н.А. Суверенитет в современном международном праве. / Н.А. Ушаков. – М.: ИМО, 1983.
5. Моджорян Л.А. Основные права и обязанности государства. / Л.А. Моджорян. – М.: Юрид. лит-ра, 1965.
6. Бобров Р.Л. Основные проблемы теории международного права / Р.Л. Бобров. – М.: «Международные отношения», 1968.

МАФҲУМ ВА УНСУРҲОИ АСОСИИ ДАВЛАТ ЧУН СУБЪЕКТИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар мақола дар асоси маъхазҳои таълимию илмӣ ва санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ масъалаи махсусият ва унсурҳои давлат ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ баррасӣ шудаанд. Дар ин асно муаллиф категорияи давлат ҳамчун дастгоҳи давлатӣ ва давлат ҳамчун субъекти ҳуқуқи байналмилалиро ҷудо намуда, мавриди таҳлил қарор додааст.

КАЛИДВОЖАҲО: давлат; субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ; соҳибхитӣрӣ; баробарҳуқуқӣ; қобилияти шартномавӣ.

ПОНЯТИЕ И ОСНОВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ГОСУДАРСТВА КАК СУБЪЕКТА МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

В статье на основе научных и учебных источников, а также международных правовых актов рассматриваются особенности и элементы государства как субъект международного права. В связи с этим автор разделил и проанализировал категории государства как государственного аппарата и государства как субъекта международного права.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: государство; субъекты международного право; суверенитет; равноправия; договорная правоспособность.

THE CONCEPT AND MAIN ELEMENTS OF THE STATE AS A SUBJECT OF INTERNATIONAL LAW

The article examines the features and elements of the state as a subject of international law on the basis of scientific and educational sources, as well as international legal acts. In this regard, the author divided and analyzed the categories of the state as a state apparatus and the state as a subject of international law.

KEYWORDS: the state; subjects of international law; sovereignty; equality; contractual legal capacity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Курбонзода Муҳаммад* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **989160796**.

Сведения об авторе: *Курбонзода Мухаммад* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **989160796**.

Information about the author: *Qurbonzoda Muhammad* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **(+992) 989160796**.

МАСЪАЛАҲОИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ СИФАТИ МОЛ ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Азизова Ф.

Донишгоҳи милли Тоҷикистон

Чи тавре ки маълум аст мол, мувофиқи қ. 2 м. 140 КГ ҚТ объекти алоҳидаи ҳуқуқи граждани мебошад. Таҳти мафҳуми объектҳои ҳуқуқи граждани неъматҳои моддӣ ва маънавие фаҳмида мешавад, ки дорой аломатҳои хоси инфиродӣ, молӣ ва гардишпазирӣ буда, бо ҳам дар муомилоти граждани алоқамандӣ доранд ва вобаста ба онҳо муносибатҳои ҳуқуқи граждани ба вуҷуд меоянд, тағйир меёбанд ва ё қатъ мегарданд. Бинобар ин, объектҳои дар моддаи зикргардида пӯшида намебошанд. Онҳо на танҳо объектҳои ҳуқуқи граждани, инчунин объектҳои уҳдадорихои субъективи граждани мебошанд. КГ ҚТ набояд ҳамаи объектҳои ҳуқуқи гражданиро номбар намояд. Ин кор аз лиҳози техникаи меъёрҷодкунӣ тавсия дода намешавад. Муҳим он аст, ки ин номгуйи кушода бошад ва объектҳои ҳуқуқи граждани бо хусусиятҳои хоси худ озодона ба муомилот ворид карда шаванд ва ба муомилоти объектҳои манъшуда (молҳои қалбакӣ, хариду фурӯши қитъаи замин, сохтмони худсарона, рекламаи номувофиқ, доруворӣ муҳлати истифодааш гузашта, эвтаназия ва ғайра) роҳ дода нашаванд. Нақши муҳим барои ислоҳоти қонунгузорӣ дар танзими сифати мол ҳалли вазифаҳои ба шумор меравад, ки онҳо ба узвияти Тоҷикистон ба СУС алоқаманд аст. Чи тавре, ки маълум аст аз 2-юми март соли 2013 ҚТ 159-умин узви ин ташкилоти бонуфузи байналмилалӣ гардид. Ин яке аз дастовардҳои асосии сиёсати хориҷии ҷумҳурӣ буда, барои муаррифи молистеҳсолкунандагони ватани ва тақмили савдои дохили ва берунӣ зарур мебошад.

Қонунгузории амалкунанда ва амалия молҳои хушсифат ва бадсифат, молҳои сифатан матлуб ва номатлуб, молҳои бо нуқсонҳои бартарафшаванда ва бартарафшаванда, молҳои сатандарти ва ғайристандартиро фарқ мекунад. Масъалан, хангоми харидори автомобиле, ки баъдисадамавӣ мебошад, хушсифати аҳамияти ҳалкунанда надорад, зеро ба харидор ҷузъиётҳои осебнадоштаи он лозим аст. Сифат метавонад қатъиян бошад, ки радкуниро дар интихоби тавсифҳои роҳ надиҳад (масалан, таркиби кимёвии доруворӣ, масолеҳи сохтмонӣ, об, металл, санги қиматбаҳо ва ғайра), метавонад дар ҳадди муайян амал намояд. Навъи мол ё ин ё он намуди хизматрасонию фаро гирад. Ҳамчунон ҳамеша ҳадди поёнии сифати мол, қор ва хизмати амалишаванда вучуд дорад. Чун қоида, ин ҳадро давлат муқаррар менамояд. Ин ҳолат дар қ. 3 м. 505 ҚТ тасдиқи худро ёфтааст, ки агар тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун нисбат ба сифати моли фурухташаванда талаботи ҳатмӣ пешниҳод гардида бошад, дар ин сурат фурушандае, ки фаъолияти соҳибқориро анҷом медиҳад, уҳдадор аст ба харидор моли ба ин талабот мувофиқро супорад. Ба ибораи дигар, аз рӯи нишондиҳандаҳои сифати мол бояд ба талаботи меъёрҳои техникӣ мувофиқат намоянд, дар давраи то қабул намудани санади дахлдор бошад, ба талаботи Стандартҳои давлатӣ мувофиқат намояд. Дар м. 13 Қонуни ҚТ “Дар бораи бамеъёрдарории техникӣ” аз 19 – уми майи соли 2009, таҳти № 522, дарҷ гардидааст, ки дастурҳои техникӣ бояд талаботи меъёрии риояшон ҳатмии бехатарии маҳсулот, чараёнҳои қорқард, истеҳсол, истифодабарӣ, нигоҳдорӣ, интиқол, фуруш, нобудкунии он алоқаманданд, инчунин номгӯй ва тавсифи объектҳои бамеъёрдарории техникӣ алоқамандеро дар бар гирад, ки талаботи дастурҳои техникӣ нисбати онҳо муқаррар карда шудаанд. Ин талаботҳоро молистеҳсолкунанда (деҳқон, ҳунарманд, ронанда, омӯзгор ва ғайра) бояд донад. Агентии “Тоҷикстандарт” уҳдадор аст, ки иттилооти муҳимро оид ба меъёрҳои танзими техникӣ дастрасии онҳо гардонад, қорҳои фаҳмондадиҳиро дар ВАО, интернет ва дигар воситаҳои алоқа қоннок намояд, яъне бо мардум қор кунад.

Сифат дар интихоби тавсифи хосияти сифати мол мувофиқи талаботҳои муайян, ки ҳадди поёниаш аз қониби давлат бо ёрии талаботҳои ҳатмии стандартҳо ва дастурҳои техникӣ маҳдуд карда шудааст. Бояд ба назар гирифт, ки сифат мафҳуми мураккаб мебошад ва худ аз худ риояи дақиқи ҳама талаботҳои ҳатмиро дар вақти истеҳсоли маҳсулот на ҳамеша қафолат медиҳад. Ҳамин тавр, мол объекти шинохтаи ҳуқуқи граждани мебошад. Вай аломатҳои хос дорад. Речай ҳуқуқи муомилоти он гуногун аст. Ҳамзамон ин объект бояд тибқи қонунгузорӣ дорои маҷмуи хусусиятҳои истеҳсоли (қоршоямӣ, қамхарҷӣ, экологӣ, бехатарӣ, тарҳи бадеию қонструкторӣ ва ғайра) бошад. Чунин ҳолат бархӯрди манфиатҳо намебошад, чунки дар таҳия ва риояи талаботи сифати мол ҳамаи субъектҳои манфиатдори ҳуқуқи граждани иштирок менамоянд. Бояд зикр намуд, ки сифати мол яке аз масъалаҳои муҳими сиёсати давлатӣ дар баҳши иқтисодӣ ва таъмини амнияти қомеа ва давлат мебошад.

Дар асоси Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон” аз 9 – уми декабри соли 2004, таҳти № 72, истеъмолкунандагон ҳуқуқ доранд ба маърифатнокӣ дар соҳаи ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон; ба маълумот доир ба мол (қору хизмат) ва ҳамчунин доир ба истеҳсолкунандагони он; ба бехатарии мол; ба интихоби озоди он; ба сифати муносиби он; ба суд ва дигар мақомоти вақолатдори давлатӣ барои ҳимояи ҳуқуқ ва мафиатҳои худ муроҷиат намоянд; ба таъсис додани иттиҳодияҳои қамъиятии истеъмолкунандагон; ба пешниҳод қардани сифати мол ба истеъмолкунанда ҳуқуқ доранд (м.3). Мувофиқи м.м 625 – 628 ҚТ аз 31 – уми декабри соли 2008 истеҳсол, фуруш, қарориш, таҳвил, истифодаи маҳсулот, иҷрои қор ва хизматрасонӣ, ки ба талаботҳои ҳатмии Стандарти давлатӣ ва дигар шартҳои техникӣ мувофиқ нестанд, қиреб додани истеъмолкунандагон (қам қен қардан, қам қарқашидан ва зиёд қисоб намудан, ба фуруш қаровардани моле, ки муҳлати истеъмолаш гузаштааст, гумроҳ намудан оид ба хусусиятҳои истеъмоли ва сифати мол ва ғайра), риоя нақардани қоидаҳои сертификатсия ва хизматрасонии қавобқарии маъмури муқаррар қарда шудааст. Ин ва дигар ҳолатҳои қавобқарии ҳуқуқи маъмури қарои вайрон намудани муқаррароти қонунгузорӣ дар соҳаи танзими сифати мол (қор ва хизмат) хусусиятҳои маҳсус дорад.

Барқасдона вайрон кардани қоидаҳои нархгузорӣ, баргузори савдои оммавӣ ё тендер ё музоядаҳо, ки ба молики молу мулк, созмондихандаи савдо ё тендер ё музояда, харидор ё дигар субъекти хоҷагидорӣ ба миқдори калон зарар расонидааст, тарафи объективии ҷинояти пешбиннамудаи қ. 1 м. 274 КҶ ҚТ эътироф шудааст. Дар моддаи мазкур тахти мафҳуми зарар ба миқдори калон зараре фаҳмида мешавад, ки он аз андозаи нишондиханда барои ҳисобҳо панҷсад маротиба зиёд бошад. Сифати мол ба маънои васеъ, на танҳо аз хусусиятҳои табиӣи ҷисмонӣ, сохторӣ, технологӣ вобаста аст, балки аз устувории асосҳои ҳуқуқи доштани онҳо, яъне аз вазъ вобаста аст зеро: “як аз махсусиятҳои асосии фарқкунандаи хариду фурӯш уҳдадорӣи фурӯшанда оид ба харидор гузаронидани ҳуқуқи моликият ба ашё мебошад”.

Одатан моли бесифат арзон буда, ягон хел асосноккунии иқтисодӣ, истехсолӣ ва тичоратӣ надорад.

Мол – ин маҳсули фаъолиятест, ки барои мубодила ва фурӯш дар бозор таъин гардидааст. Вале ин чи гуна маҳсулот аст? Дар ин маврид сухан дар бораи маҳсули моддӣ, яъне ашёи инфиродан муайян, гардишпазир меравад, ки дар муомилоти граждани эҳтиёҷоти шахси муайяно (харидор ё фармоишгарро) қонеъ мегардонад. Аз ҷониби иштирокчиёни ин муомилот ашёҳои молие ба савдо бароварда мешавад, ки гардиши онҳо манъ нашудааст. Ҳамзамон фаҳмиши маҳдуд ва васеи мол ба таври хоса дар қонунгузорӣ ба назар мерасад. Масалан, мувофиқи сархати 21 м. 2 КА ҚТ аз 1 –уми январи соли 2022, № 1844, фаҳмиши васеи он чунин ифода ёфтааст: “мол – ҳама гуна молу мулки моддӣ барои мақсадҳои андоз аз арзиши илова шуда пул, замин ё маҳсуле, ки тавассути ноқилҳо (ба истиснои қувваи барқ), кабелҳо, радио, оптика ва ё низоми дигари электромагнитӣ ва ё низоми шабеҳи техникӣ интиқол дода мешаванд, мол ҳисобида намешаванд”. Дар баробари ин мол объекти ҳуқуқи граждани буда, онро фурухта, мубодила ё навъи дигари ба муомилоти граждани бароварда мешавад.

Дар асоси моддаи 8 Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон” аз 9 – уми декабри соли 2004 тахти № 72, истеъмолкунанда ҳангоми риояи шартҳои муқарраршуда оид ба истифодабарӣ, ниғаҳдорӣ, интиқол ва нобудкунии мол (қор ва хизмат), ки барои ҳаёт, саломатии истеъмолкунанда, муҳити зист бехатар бошад, инчунин ба молу мулки ӯ зиён нарасонад, ҳуқуқ дорад. Талаботе, ки бехатарии молро барои ҳаёту саломатии истеъмолкунанда, муҳити зист таъмин месозад, инчунин расидани зиёно ба молу мулки истеъмолкунанда пешгирӣ менамояд, ҳатмӣ буда, тибқи қонун муқаррар карда мешавад. Истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад ба воситаи редакцияи ВАО дар бораи моле, ки барои ҳаёт, саломатӣ, молу мулк, ба муҳити зист хавфу хатар дорад, аз ҳисоби фурӯшанда (истехсолкунанда, иҷрокунанда) иттилоот дошта бошад. Истехсолкунанда уҳдадор аст дар давоми муҳлати муқаррарнамудаи кафолат ё муҳлати қоршоямии мол бехатарии истифода ё истеъмоли онро таъмин намояд. Зараре, ки дар натиҷаи таъмин накардани бехатарии мол ба ҳаёт, саломатӣ ё молу мулки истеъмолкунанда расонида шудааст, бояд мутобиқи қонунгузорӣ ҷуброн карда шавад. Агар барои бехатарии истифодаи мол нигоҳдорӣ, интиқол ва нобудкунии он риояи қоидаи махсус зарур бошад, истехсолкунанда уҳдадор аст ин қоидаҳо дар ҳуҷҷатҳои ҳамроҳикунандаи мол дар тамғақоғаз, зикр намояд, нишонагузорӣ кунад ё ба дигар тарз зикр намояд ва фурӯшанда уҳдадор аст, ки ин қоидаҳо ба маълумоти истеъмолкунанда расонад. Агар ба мол тибқи қонунҳо ё бо стандартҳо талаботи ҳатмӣ муқаррар шуда бошад, ки бехатарии онро барои ҳаёт, саломатии истеъмолкунандагон, муҳити зист ва пешгирии зарарро ба молу мулки истеъмолкунанда таъмин мекунад ва ҳамчунин воситаҳои, ки бехатарии ҳаёт ва саломатии истеъмолкунандаро таъмин менамояд, бояд бо тартиби пешбини намудаи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқии ҚТ ҳатман сертификатсия карда шавад.

Номгӯи мол, ки бояд ҳатман сертификатсия карда шавад, аз ҷониби Ҳукумати ҚТ муайян карда мешавад. Мувофиқи сархати 13 м. 1 Қонуни ҚТ “Дар бораи баҳодихии мутобиқат” аз 2 – юми августи соли 2011, тахти № 759, сертификатсия маънои ба таври расмӣ тасдиқи мутобиқати моли истехсолшуда, қору хизмат ба талаботҳои дастурҳои техникӣ ва стандартӣ мебошад, ки аз ҷониби мақомоти аккредитатсияшуда оид ба чунин намуди хизматрасонии баҳодихии мутобиқат амал карда мешавад. Ба сифати чунин

мақомот Агентии стандартизатсия, метрология, сертификатсия ва назорати савдои назди Ҳукумати ҚТ, яъне номи мухтасараш “Тоҷикстандарт” ва ташкилоте, ки барои сертификатсияи мутобиқат ваколатдор шудааст, баромад мекунад. Чунин ваколатдихӣ дар таърихи “Тоҷикстандарт” ва назорати савдо дар ҚТ муносибати нав аст. Амалияи ҷойдошта пурра ба талаботҳои ISO оид ба аккредитатсия пурра мутобиқат намекунад, чунки сертификатсия аккредитатсия ба таври инҳисорӣ аз ҷониби Агентии “Тоҷикстандарт” анҷом дода мешавад. Ба ин номгӯи ҳама намуди молҳои ниёзи мардум (ба ғайр аз маҳсулоти нонӣ, шир, гушт ва молҳои қаннодии зудвайроншаванда), доруворӣ, парфюмерия, косметика, нуриҳои минералӣ, маҳсулоти мошинсозӣ, дастгоҳсозӣ ва таъминоти маишидошта, воситаҳои нақлиёт ва алоқа, инчунин дигар объектҳои муомилоти граждани ворид шуданд. Зиёда аз 20 номгӯи молҳо, ки ба таври эътироф гардида ба фаслҳо, гурӯҳҳо ва зергурӯҳҳо таснифот надоштанд. Таҳияи чунин таснифот тибқи м. 38 Кодекси Гумрукии ҚТ ба салоҳияти Ҳукумат иртибот дорад. Сухан дар бораи номгӯи моли фаъолияти иқтисодии хориҷӣ меравад, ки бо Қарори Ҳукумати ҚТ “Дар бораи номгӯи моли фаъолияти иқтисодии хориҷии ҚТ” аз 25-уми феввали соли 2017, таҳти №92, бо тағйиротҳо тибқи Қарори Ҳукумати ҚТ аз 1 – уми июни соли 2017, таҳти № 277, тасдиқ шудааст. Мундариҷаи номгӯи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ фасл, гурӯҳҳо ва зергурӯҳҳо дорад, ки бо як тартиби хос ва рамзҳои рақамдор ҷудо карда шудаанд. Ҳамин тавр, ин номгӯи молӣ аз 21 фасл ва 97 гурӯҳи молӣ иборат аст ва аз онҳо 45 – тои он бояд ҳатман сертификатсия карда шаванд.

Боқимондаи гурӯҳи молӣ, ки ба ин номгӯи ворид нашудааст, объекти сертификатсияи ихтиёрӣ мебошад. Чунин хизматрасониро мақоми аккредитатсияшуда оид ба сертификатсия бо ташаббуси дархосткунандаи он мувофиқи шартнома ё дархост амалӣ менамоянд. Дархост дар ин маврид яке аз воситаҳои дигари бастанӣ шартномаи сертификатсияи мол гардида метавонад, агар шартҳои муҳимми чунин хизматрасонии музнокро дошта бошад ва аз ҷониби мақоми аккредитатсия шуда оид ба сертификатсия қабул шавад. Шартномаи сертификатсия нисбати фаъолияти ҳайати кормандон ва объектҳои дигари баҳодихии мутобиқат баста шуда метавонад. Барои дуруст амалӣ намудани кори шартномавӣ, фарқияти сертификатсияи ҳатмӣ ва сертификатсияи ихтиёрӣро муайян намудан лозим аст. Мувофиқи м.1, 20-22 қонуни ҷумҳурӣ дар бораи баҳодихии мутобиқат тибқи ташаббуси гузаронидани сертификатсия, интиҳоби нишондихандаҳои он, объектҳои он, аломати мутобиқат ва ҳадафҳои гузаронидан, онҳо фарқият доранд. Масалан, сертификатсияи ҳатмӣ дар асоси санадҳои меъёри ҳуқуқӣ, аз он ҷумла санадҳои меъёрии техникӣ дар соҳаи ба меъёрдарории техникӣ танзим шудаанд. Сертификатсияи ихтиёрӣ пурра ҳоси танзими ҳуқуқи граждани мебошад. Масалан, Ш. К. Ғаюров тасдиқи мутобиқати сифати молро ба стандарти давлатӣ дар шакли барасмиятдарории сертификат предмети танзими ҳуқуқи маъмури эътироф кардааст. Ба андешаи мазкур оид ба табиати ҳуқуқи маъмурии сертификатсия розӣ шудан мумкин аст, чунки дар шароити имрӯза асоси ба вучуд омадани чунин намуди хизматрасонии музнок шартномаи ҳуқуқи граждани мебошад. Мутобиқати теъдоди зиёди молҳо ба санадҳои танзими техникӣ мавзӯи хизматрасониҳои музнок гардидааст. Идоракунии сифат танҳо ҳоси идоракунии давлатӣ буда наметавонад. Дар баробари идоракунии давлатии сифат, инчунин идоракунии хусусии он вучуд дорад. Дар баробари стандарти давлатӣ, аз ҷониби субъектҳои ҳуқуқи граждани, ки иштирокчиҳои касбии бозори молӣ мебошанд, стандартҳои соҳавӣ ё корхона таҳия ва қабул карда мешаванд.

Дар ФР мувофиқи м. 23 Қонуни федералӣ “Дар бораи танзими техникӣ” аз 27 – уми декабри соли 2002, таҳти № 184 –ФЗ, дар таҳрири нав аз 2 –юми июли соли 2021, баҳодихии ҳатмии мутобиқати сифати мол танҳо дар мавриди пешбиниамудаи дастурҳои техникӣ гузаронида мешавад. Ба сифати объектҳои молӣ танҳо неъматҳои моддӣ ва маънавие шуда метавонанд, ки дар ҳудуди ФР ба муомилоти граждани ворид шудаанд. Дар Олмон мақоми давлатии стандартонӣ Институтҳои стандартонӣ мебошад, ки якҷанд институтҳои илмӣ – таҳқиқотии соҳаро дар бар гирифта, мақоми ваколатдори давлатӣ мебошад. Дар ИМА ду зинаи идоракунии стандартонӣ вучуд дорад. Зинаи аввал стандартонии ҳатмӣ ва зинаи дуюм стандартонии ихтиёрӣ мебошад.

Мутобиқи сархати 1 м. 1 Қонуни ҚТ “Дар бораи амнияти озуқаворӣ” аз 29 – уми декабри соли 2010, таҳти № 617 амнияти озуқаворӣ – вазъи иқтисодии давлат мебошад, ки аз ҳисоби истехсолоти дохилӣ бехатарии озуқаворӣ кишвар таъмин гардида, дастбӯи воқеӣ, ки ба ҳаёти солиму фаъол ва рушди демографии ҳамаи аҳоли зарур аст, кафолат дода мешавад. Бо дарназардошти ин истилоҳи “бехатарии мол”, дар зери мафҳуми таваккал пешниҳод карда мешавад, ки эҳтимолияти расонидани зарар ба ҳаёт ё саломатии шаҳрвандон, молу мулки шахсони воқеӣ ё ҳуқуқӣ, молу мулки давлатӣ ё ҷамъиятӣ, муҳити зист, ҳаёт ва саломатии ҳайвонот ва растаниҳо фаҳмида шавад. Дар амалия ҳолате ба миён меояд, ки ҳатто аз ҷониби харидор моли бехатар (масалан, ҳамон шиму кастюм) ба даст оварда шуда бошад (яъне, хатари таъсири зарраровар, ҳам ба худӣ харидор ва ҳам ба муҳити зист ва ғайра мавҷуд набошад), он наметавонад ба талаботи сифат ҷавобгӯ бошад. Шиму кастюми махсус, ки аз рӯи хусусияти худ барои истеъмолкунанда бехатар бошад, дар ҳақиқат метавонад моли бесифат бошад: масалан, дар ҷойҳои пайваस्तшавии матоъ чокҳо пайдо мешавад, қисми зиёди тугмаҳо канда мешаванд, дигар камбудӣҳои беруна ё дигар нуқсонҳои истехсолӣ ошкор мешавад.

Мувофиқи қ. 1 м. 506 КГ ҚТ моле, ки фурӯшанда уҳдадор аст ба харидор диҳад, дар мавриди супоридани он, агар дар шартномаи хариди фурӯш тартиби дигари муайян кардани мутабақати молҳо ба ин талабот пешбинӣ нагардида бошад, бояд ба талаботи пешбиниамудаи м. 505 КГ ҚТ мутобик бошад.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раъйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj>
2. Кодекси андозаи ҚТ аз 17 – уми сентябри соли 2012, № 901. Бо тағироту иловаҳои аз 1 – уми январи соли 2022, № 1844. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj>
3. Кодекси Ҳуқуқвайронкунии Маъмурии ҚТ. Аз 31 – уми декабри соли 2008. Бо тағйиротҳо тибқи Қонуни ҚТ аз 25 – уми июни соли 2021, таҳти № 1785. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj>
4. Кодекси Ҷиноятӣ ҚТ. Аз 21 – уми майи соли 1998. Бо тағйироту иловаҳои охири тибқи Қонуни ҚТ аз 20.04. 2021, таҳти № 1776. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj>
5. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум) аз 30 – юми июни соли 1999 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj>
6. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми дуюм) аз 11 – уми декабри КГ соли 1999 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj>
7. Кодекси гумрукии ҚТ аз 3 – юми декабри соли 2004. Бо тағйироти охири тибқи Қонуни ҚТ аз 17 – уми декабри соли 2020, таҳти № 1746. // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj>
8. Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми якум. // Мухаррирони масъул: Мудири кафедраи ҳуқуқи граждании факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор. Ғаюров Ш.К. ва номзади илми ҳуқуқшиносӣ, дот. Сулаймонов Ф. С. –Душанбе: “Эр – граф”, 2013 – 320с.

МАСЪАЛАҲОИ УМУМИНАЗАРЯВИИ СИФАТИ МОЛ ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф баъзе масъалаҳои умуминазарявии сифати моро тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз адабиётҳои ҳуқуқӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар натиҷаи баррасии масъалаи мазкур маълум гардид, ки тамоми масъалаҳои умуминазарявии сифати мол дар санадҳои байналмилалӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллӣ таҷассуми худро ёфтааст.

КАЛИДВОЖАҲО: сифати мол, зарар, ҳуқуқи истеъмолкунандагон, “Тоҷикстандарт”, Конституция, Кодекс, Қонун, танзими техникӣ.

ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ КАЧЕСТВА ТОВАРОВ В ЗАКОНОДАТЕЛСТВЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье автор рассмотрел некоторые общетеоретические вопросы нашего качества по законодательству Республики Таджикистан с использованием юридической литературы. В результате изучения

данного вопроса стало ясно, что все общетеоретические вопросы качества товаров нашли свое воплощение в международных документах и национальных правовых нормах.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: качество товара, ущерб, права потребителей, «Таджикстандарт», Конституция, Кодекс, Закон, технический регламент.

GENERAL THEORETICAL ISSUES OF THE QUALITY OF GOODS IN THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the author examined some general theoretical issues of our quality under the legislation of the Republic of Tajikistan using legal literature. As a result of studying this issue, it became clear that all general theoretical issues of the quality of goods were embodied in international documents and national legal norms.

KEYWORDS: product quality, damage, consumer rights, Tajikstandart, Constitution, Code, Law, technical regulations.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Азизова Фарахнозхон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **935930869**.

Сведения об авторе: *Азизова Фарахнозхон* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **935930869**.

Information about the author: *Azizova Farahnozkhon* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **935930869**.

МАҶҲУМ ВА МАЗМУНИ ҲУҚУҚИ МОЛИКИЯТ

Абдуқодирзода М.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз таснифоти муҳимми ҳуқуқҳои граждани ҷудо намудани ҳуқуқҳо ба ашёи ва уҳдадорӣ мебошад. Дар илми ҳуқуқи граждани муддати дуру дароз тафовутгузори ҳуқуқи ашёи аз ҳуқуқи уҳдадорӣ ба ақидаи баъзе олимони шартӣ ҳисобида мешуд. Вале дар асл байни ин ҳуқуқҳои субъективии граждани фарқиати назаррас ҷой дорад (ҳарчанд ҳама гуна таснифот шартӣ мебошад).

Ҳуқуқҳои ашёи яке аз шаклҳои аввалини амалигардонии муносибати моликият мебошад. Соҳиби ҳуқуқҳои ашёи имконият дорад, ки бевосита (новобаста аз шахси сеюм) ба ашё таъсир расонад. Яъне, ҳуқуқи ашёи ба дорандаи ҷунин ҳуқуқ имконияти ҳукмронӣ, ҳокимиятро нисбати ашё медиҳад.

Субъекти ҳуқуқи ашёи метавонад барои манфиати худ, бе ёрӣ ва иштирок (ё бо иштирок) ашёро соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ кунад. Фарқиати куллии ҳуқуқҳои ашёи аз ҳуқуқҳои уҳдадорӣ дар ҳамин аст. Чунки шахсе, ки ба ашё ҳуқуқи уҳдадорӣ дорад (масалан, дар асоси шартномаи иҷора) ваколатҳои соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ худро ба ашё танҳо баъди гирифтани он аз молик дар асоси шартнома амалӣ мегардонад.

Дар КГ ҚТ муносибатҳои ҳуқуқи ашёи дар фасли II «Ҳуқуқи моликият. Дигар ҳуқуқҳои молу мулкӣ» ҷойгир мебошад. Номии фасл умумияти табиати ҳуқуқи моликият ва ҳуқуқҳои дигари ашёиро муайян намуда, мавқеи ҳоси ҳуқуқи моликиятро байни ҳуқуқҳои ашёи нишон медиҳад. Ҳуқуқи моликият аз дигар ҳуқуқҳои ашёи бо пуррагии мазмунаш фарқ мекунад. Чунки соҳибмулк тибқи салоҳиди худ молу мулкашро соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ мекунад.

Масъалаи моҳияти иқтисодии моликият хеле баҳснок аст. Дар назарияи иқтисодии давлатҳои ИДМ консепсияи устувори моликият вучуд надорад. Асосан моликиятро ҳамчун муносибати азхудкунии неъматҳои моддӣ мефаҳманд. Дар адбиёти илмӣ ақидае ҷой дорад,

ки тибқи он моликият на ҳамчун категорияи махсуси иқтисодӣ, балки танҳо категорияи ҳуқуқӣ ҳисобида мешавад. Аммо ақидаи муқобил низ мавҷуд аст.

Барои ҳамин моликият мавзуи тадқиқоти илми ҳуқуқ, на иқтисод мебошад, чунки дар акси ҳол зухуроти ҳуқуқӣ ҳамчун иқтисодӣ намоён мешавад. Аммо муносибатҳои ҳуқуқии граждани мустақилона дар ҷудоӣ аз мазмуни иқтисодӣ вучуд дошта наметавонад ва нисбати ин алоқа беаҳамияти зоҳир қардан мумкин нест.

Ҳамзамон, дар доираи тадқиқоти ҳуқуқӣ баррасӣ намудани на категорияҳои иқтисодӣ ба маънои асл, балки баррасии муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки бо меъёрҳои ҳуқуқ танзим мегарданд, мувофиқи мақсад аст. Аз ин нуқтаи назар, муносибати моликият, пеш аз ҳама, ин муносибати байни одамон аст, ки дорои хусусияти молумулкӣ буда, оид ба неъматҳои моддӣ ба миён меояд.

Дар муносибати моликият тарафҳои дохилӣ ва зоҳирии онро ҷудо қардан мумкин аст.

Тарафи дохилии моликият аз иродаи шахс оид ба ҳамчун аз онҳо худ муносибат намудан ба ашё иборат аст [1]. Чунин муносибат мансубияти ашёро ба шахси муайян ифода мекунад. Вазъияти мансубият бо тарзҳои гуногун ба даст оварда мешавад. Дар хоҷагидорӣ асли (натуралӣ) азхудкунӣ одатан дар натиҷаи истеҳсоли неъматҳои моддӣ ба роҳ монда мешавад. Дар шароити муомилоти молиқ пулӣ чараёни азхудкунӣ асосан дар доираи тақсмоти маҳсулоти истеҳсолшуда ҷой дорад. Моҳиятан сухан дар бораи тақсмоти манбаи маҳдуд меравад. Ҳамзамон, вазъияти мансубияти неъматҳои моддӣ ба шахси муайян дар як вақт замина ва натиҷаи муомилоти молумулкӣ мебошад.

Зоҳиркунии иродаи молиқ барои атрофиён бояд ошкор бошад. Дар натиҷа, атрофиён муносибати худро нисбати ашё ба дигар шахс мансубдошта ҳамчун ба ашё бегона ба роҳ мемонанд, ки чунин рафтор боиси худдорӣ онҳо аз сӯйикасд қардан ба ашё ғайр мегардад.

Тарафи зоҳирии муносибати моликият аз бартараф намудани талаби шахси сеюм ба ашё бегона иборат мебошад.

Ҳамин тавр, дар ҷамъият василаи пешгирии низоъ оид ба маҳдуд қардани манбаи хатар [2], ки дар меъёрҳои ҳуқуқ нишон дода шудааст, ташаккул меёбад.

Моликият ҳамеша муносибати ҷамъиятиро истеҳсоли байни одамон оид ба восита ва маҳсулоти истеҳсолот мебошад, аммо моликият на муносибати байни одамон ва воситаи истеҳсолӣ аст. Тавассути ҳуқуқи моликият муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба мансубияти неъматҳои моддӣ ба шахси муайян ифода меёбад ва дар натиҷа даъвои шахси сеюм ба неъматҳои мазкур истисно мегардад.

Одатан, ҳуқуқи моликият ба маънои объективӣ ва субъективӣ фаҳмида мешавад.

Ба маънои объективӣ ҳуқуқи моликият маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие эътироф гардидааст, ки тавассути онҳо муносибатҳои молумулкӣ мансубияти неъматҳои моддӣ ба шахси муайян танзим қарда мешавад ва меъёрҳои ҳуқуқӣ имконияти тибқи салоҳиди худ соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ намудани молу мулкӣ шахси номбурдаро таъмин мекунад.

Дар маҷмӯъ, меъёрҳои соҳаҳои ҳуқуқ (конститутсионӣ, граждани, маъмури, меҳнати ва ғ.) падидаи байнисоҳавӣ ҳуқуқи моликиятро ташкил мекунад [3]. Ҳалли масъала бо тарзи батанзимдарории байнисоҳавӣ ҳамкориҳои ҳуқуқи гражданиро бо соҳаҳои дигари ҳуқуқ таъмин мекунад ва дар оқибат танзимкунии бонизомии муносибатҳои моликият ва инчунин муносибатҳои молиқ пулӣ муқаррар мегардад [4]. Асоси танзимкунии байнисоҳавиро меъёрҳои ҳуқуқи граждани ташкил медиҳад, чунки муносибати моликият вазъи мансубияти неъматҳои моддиро инъикос мекунад, дорои хусусиятҳои молумулкӣ, молиқ пулӣ буда, дар дохили мавзуи танзимкунии ҳуқуқи граждани мебошад.

Ҳуқуқи моликият ба маънои субъективӣ ҳамчун ҳуқуқи субъективӣи граждани, андозаи рафтори имконпазири молиқ фаҳмида мешавад. Яъне, ҳуқуқи қонунаи эътирофгардида ва ҳифзшавандаи субъект оид ба тибқи салоҳиди худ соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ намудани молу мулкӣ мебошад.

Ҳуқуқи моликият ҳамчун муносибати ҳуқуқӣ мутлақ ва ашёӣ мебошад. Дар муносибати ҳуқуқи моликият муқобили шахси вақолатдор (молиқ) доираи шахси номуайяни уҳдадор амал мекунад, ки уҳдадорӣ онҳо дорои хусусияти ғайрифайзол буда,

аз хуқдории амалҳое, ки ҳуқуқҳои молиқро вайрон карда метавонанд, иборат мебошад. Манфиати молиқ тавассути амалҳои ӯ оид ба соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ намудани молу мулкӣ қонеъ мегардад.

Хусусияти нисбатан ҳоси ҳуқуқи молиқият, ки аз дигар ҳуқуқҳои граждани фарқ мекунад, аз инҳо иборат аст:

1) ҳуқуқи молиқият ин ҳуқуқи ибтидоии субъективӣ мебошад, ки мустақиман аз қонун бармеояд. Байни қонун, ки ваколати ҳуқуқдорӣ молиқро муайян менамояд ва молиқ ҳеҷ гуна дигар субъектҳои ҳуқуқ вучуд надоранд. Субъектҳои дигари ҳуқуқ нисбат ба молиқ танҳо ба сифати шахсе, ки уҳдадор аст ҳуқуқи ба ӯ марбути молиқиятро вайрон накунад, дар муқобил меистанд. Ҳуқуқи молиқият ҳуқуқи молумулкӣ мебошад;

2) ҳуқуқи молиқият мутобиқи мазмуни худ ҳуқуқи нисбатан пурраи молумулкӣ мебошад, ки қонунгузори граждани пешбинӣ намудааст. Он ба принципи иҷозат дода шудани ҳама гуна амале асос ёфтааст, ки қонун манъ накардааст;

3) ҳуқуқи молиқият дар ҷараёни ҳамаи муҳлате, ки молу мулкӣ дахлдор вучуд дорад ва объекти он мебошад, амал мекунад. Яъне, ин ҳуқуқ бемуҳлат мебошад;

4) ҳуқуқи молиқият мутобиқи чунин принцип амал мекунад: як ашё – як молиқ (якчанд молиқони бо ҳам якҷояшуда). Ҳамаи дигар ҳуқуқҳои молумулкӣ ба ашё дорои хусусияте мебошанд, ки бо ҳуқуқи молиқият алоқаманданд. Ҳуқуқҳои дигар барои он вучуд доранд, ки асосҳои онҳо - ҳуқуқи молиқият мавҷуд аст;

5) ҳуқуқи молиқият дорои хусусияти истисноӣ мебошад: он ҳама гуна дигар шахсонро ҷиҳати анҷом додани ваколате, ки ба молиқ тааллуқ дорад, истисно менамояд [5].

Объекти ҳуқуқи молиқият молу мулк мебошад. Сухан дар бораи молу мулке меравад, ки ҳангоми мавҷудияти ҳуқуқи молиқият дар асл вучуд дорад ва метавонад аз ҷониби молиқ инфиродӣ гардонида, сарфи назар аз ҳамаи дигар шахсон аз худ карда шавад. Аз ин рӯ, масалан, фазои кайҳонӣ, офтоб, дигар ҷисмҳои осмонӣ, ки инсон наофаридааст, ҳавои атмосфера, ҳамчун молу мулке, ки метавонанд объекти ҳуқуқи молиқият бошанд, баррасӣ карда намешаванд. Бо ҳамин сабаб ба объекти ҳуқуқи молиқияти давлатӣ марбут донишҷӯи фазои ҳаво (м. 13 Конституцияи ҚТ), олами ҳайвонот ҳамчун маҷмуи организми зинда, ки ба таври доимӣ ё муваққатӣ дар ҳудуди ҚТ мавҷуданд ва дар ҳолати озодии табиӣ қарор доранд, шубҳангез мебошад [6].

Ин ҷо оид ба вазъи корхона ҳамчун комплекси молу мулк махсус қайд намудан зарур аст. Хусусияти вазъи корхона дар он зоҳир мегардад, ки ба ҳаёти он ҳамчун комплекси молумулкӣ, агар дар қонун ё шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, тамоми намудҳои молу мулкӣ барои фаъолияти он пешбинигардида, аз ҷумла ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин, бино, иншоот, таҷҳизот, асбобу анҷом, ашёи хом, маҳсулот, ҳуқуқи талаб, қарз, инчунин ҳуқуқ ба аломатҳои фардиқунанда, маҳсулоти он, қору хизмат (номи фирмавӣ, тамғаи мол, тамғаи хизматрасонӣ) ва ҳуқуқи мустасноӣ дигар дохил мешаванд. Яъне, корхона ҳамчун объекти ҳуқуқи граждани объекти маҷмӯӣ буда, дар худ асосҳои моддӣ ва уҳдадорихи молумулкӣ, ҳуқуқи мустасноӣ, ҳуқуқ ба шаъну эътибори қорӣ, қувваи қорӣ қормондорро, ки дар он истифода мегардад, дар бар мегирад.

Аммо бояд дар назар дошт, ки чунин бандубастнамоии таркиби корхона шартӣ буда, барои мақсадҳои муомилот нигоҳ дошта шудааст. Чунки одатан корхона ҳамчун комплекси молу мулк дар муносибатҳои уҳдадорӣ (масалан, фурӯш ё иҷораи корхона) ё дар ворисии универсалӣ (масалан, азнавташкилдихии шахси ҳуқуқӣ ё мерос) баромад мекунад.

Ҳамзамон, ҳатто ҳангоми додани корхона ҳамчун комплекси молу мулк тавассути ипо асту (лот.) - аҳди ягона гузаштани ҳуқуқ ба ҳар як объекти корхона, ки дар таркиби он мавҷуд аст, риояи қоидаи махсусро талаб мекунад. Барои ҳамин тартиб додани санадҳои барӯйхатгирӣ талаб карда мешавад ва риояи қоидаҳои махсуси додани корхона зарур аст

(м.м. 591, 593, 680, 685 КГ ҚТ). Чунин масъала зарурати таҷдиди назарро вобаста ба табиати корхона ҳамчун объекти мустақили ҳуқуқи граждани ба вучуд оварда, пешниҳодҳо шуда истодааст, ки аз КГ чунин меъёр хориҷ карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Гражданское право / Под ред. М.М. Агаркова и Д.М. Генкина. Т. I. М., 1944. С. 74, Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательстве. М., 1950. С. 48, Гражданское право / Под ред. А.П. Сергеева и Ю.К. Толстого. Т. I. М., 2001. С. 339.
2. Суханов Е.А. Лекции о праве собственности / Е.А. Суханов. - М., 1991. С. 6.
3. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. XXV. С. 25-26, Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность. Избранные труды по гражданскому праву. Серия «Классика российской цивилистики». В 2 т. Т. II. М., «Статут», 2004. С. 16-47, Аржанов М.А. Вопросы происхождения и развития форм собственности в новой рукописи Маркса // СГиП. 1939. № 5. С. 89-90, Братусь С.Н. Вопросы собственности в рукописи Маркса - «Формы, предшествующие капиталистическому производству» // СГиП. 1940. № 11. С. 23 – 24.
4. Шкредов В.П. Экономика и право. Опыт экономико-юридического исследования общественного производства. М., 1990. С. 222, Шкредов В.П. Метод исследования собственности в «Капитале» К. Маркса. М., 1973. С. 256, Скловский К.И. Собственность в гражданском праве. М., 1999. С. 12.
5. Братусь С.Н. О соотношении социалистической собственности и права оперативного управления // СГиП. 1986. № 3. С. 21. Олими мазкур чунин мешуморад, ки «моликиятро на ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ ё ҳуқуқию иқтисодӣ, балки танҳо ба маънои иқтисодӣ фаҳмидан лозим» аст.
6. Братусь С.Н. Право собственности в СССР. М., 1989. С. 19, Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность. Избранные труды по гражданскому праву. Серия «Классика российской цивилистики». В 2 т. Т. II. С. 39, Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. XIII, ч. 1. С. 25, т. XVII. С. 95, т. XIX, ч. 1. С. 368.
7. Маттеи У., Суханов ЕА. Основные положения права собственности / У. Маттеи. - М., 1999. С. 23.
8. Чельшев М.Ю. Система межотраслевых связей гражданского права: цивилистическое исследование / М.Ю. Чельшев. - 2009. С. 3-4.

МАҲҶУМ ВА МАЗМУНИ ҲУҚУҚИ МОЛИКИЯТ

Дар мақола муаллиф кӯшиш кардааст, ки мавзӯи маҳҷум ва мазмуни ҳуқуқи моликиятро баррасӣ намояд. Муаллиф дар бораи намудҳои моликият, тарафи субъективӣ ва объективӣ он, субъект ва объект ҳуқуқи моликият маълумоти муфассал овардааст.

КАЛИДВОЖАҲО: маҳҷум ва мазмуни ҳуқуқи моликият, намудҳои моликият, тарафи субъективӣ ва объективӣ ҳуқуқи моликият, субъект ва объект ҳуқуқи моликият.

ЗНАЧЕНИЕ И СОДЕРЖАНИЕ ПРАВ ИМУЩЕСТВА

В статье автор попытался обсудить понятие и содержание права собственности. Автор дает подробную информацию о видах собственности, ее субъективной и объективной стороне, субъекте и объекте имущественных прав.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: понятие и содержание права собственности, виды собственности, субъективная и объективная сторона права собственности, субъекте и объекте имущественных прав

MEANING AND CONTENT OF PROPERTY RIGHTS

In the article, the author tried to discuss the concept and content of property rights. The author provides detailed information about the types of property, its subjective and objective side, the subject and object of property rights.

KEYWORDS: concept and content of property rights, types of property, subjective and objective side of property rights, subject and object of property rights

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуқодирзода Муҳаммадҷон Саидмуқаррам* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Абдуқодирзода Муҳаммадҷон Саидмуқаррам* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Abdukodirzoda Muhammadjon Saidmukarram* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

РУШДИ ҚОНУНГУЗОРИИ ЧИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ОИД БА ХИЁНАТ БА ДАВЛАТ

Мададхонова М.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси м. 8 Конститутсия вазифадор аст бо истифода аз воситаҳои мухталиф асосҳои низоми конституциониро ҳифз намояд [5, с. 137]. Яке аз василаҳои муассиртарини ҳифз ва ҳимояти истиқлоли ҳам хоричӣ ва ҳам дохилии давлат, худуду марзҳои кишвар, амният ва мудофиаи он чораҳои ҳуқуқи чиноятӣ ба ҳисоб мераванд, ки м. 305 Кодекси чиноятӣ ҚТ дар бораи “Ҳиёнат ба давлат” ҷузъи он маҳсуб мешавад [4]. Сарфи назар аз ҷой доштани м. 30-и Конститутсияи ҚТ, ки ба ҳар кас озодии суҳан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор кафолат медиҳад, қисме аз ин иттилоот аз маълумоти махфие иборат мебошад, ки он сирри давлатиро ташкил медиҳад ва ифшо намудани чунин маълумот метавонад боиси ба миён омадани оқибатҳои номатлуб дар бахшҳои мухталифи иқтисоди ҳар давлат гардад. Ба ин хотир, давлат на танҳо дастрасӣ ба ин гуна иттилоот ва паҳн намудани онро маҳдуд месозад, балки аз ҷумла, дар ихтиёри давлатҳои хоричӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва хоричӣ қарор додани маълумоти дорои сирри давлатиро ба таври пурра мамнуъ эълон медорад. Ифшо шудани чунин маълумот, на танҳо ба қудрати мудофиавии кишвар, балки ба соҳаҳои дигари он низ зиёни ҷуброннопазир мерасонад. Д.С. Турсунбоев зимни арзёбии дараҷа ва мизони хавфу хатари ошкорсозии иттилооту маълумоти махфӣ марбут ба соҳаҳои иқтисодӣ ва тавоноии дифоъии давлат, аз ҷумла қайд менамояд, ки “чунин амалҳои ғайриқонунӣ” метавонанд зарару хисороти бузурги иқтисодӣ ба давлат ворид созанд, боиси мутаваққиф гардидани раванди бунёду сохтмони иншоотҳои бузургу муҳимми стратегӣ гардида, дар пешбурди таҳқиқоту пажӯҳишҳои пураарзиш дар бахшҳои мухталифи фаннӣ илмӣ мушкилу монеа эҷод намоянд, талошу заҳматҳои чандинсолаи коллективҳои мухталифро доир ба коркард, истифода ва амалисозии фановариҳои нодир, сохту таҳияи тарҳу нақшаҳои мудофиавӣ дар даврҳои ҳассос, навҳои нави силоҳу муҳимтро барбод диҳанд” [10, с. 17]. Оқибати чунин амал метавонад ҳамчунин ба сиёсати давлатҳо дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ ва равобити муштараки байни давлатҳо латма ворид намуда, боиси қатъ гардидани муносибатҳои дипломативу сиёсӣ дар миёни давлатҳо гардад [9, с. 37]. Бинобар ин, муқаррар гардидани ҷавобгарии чиноятӣ барои чинояти хиёнат ба давлат пешбинӣ шудани саҳтгарин ҷазоҳои чиноятӣ барои он амали комилан мантиқӣ ва дуруст аз сӯйи давлат ба ҳисоб меравад. Ба андешаи Т.Ш.Шарипов, А.И.Сафарзода, З.А. Камолов дохил намудани арзишҳои муайян ба категорияи ҳифзи ҳуқуқи чиноятӣ худ ба худ ҳамагуна таҷовузҳои ба ин арзишҳо (хиёнат ба давлат. – 3.3.) ба кирдорҳои сазовори ҳуқуқи чиноятӣ табдил намедиҳад, балки ҳарчӣ хавфнокии ин объектҳо танҳо бо қонуни чиноятӣ пешбинӣ шудаанд, шуда метавонад [14, с. 77].

Баъд аз инқилоби соли 1917 дар Тоҷикистон ҷавобгарӣ барои хиёнат ба давлат боз ҳам шадидтар гардид ва дар шароити таҳаввулоти бузурги иҷтимоии баамаломеда, маъмулан барои содир намудани чунин чиноят ҳукми қатл бо истифодаи ҷазои иловагӣ – мусодираи амвол дар амал татбиқ мешуд. Ин нукта 23 сентябри соли 1919 дар декрети ба нашр расидаи ШНХ “Дар бораи ба қайд гирифтани ҳатмии собиқ заминдорон, сармоядорон ва шахсоне, ки дар низоми буржуазии даврони салтанатии қаблӣ соҳиби мақому вазифа буданд”, пешбинӣ шуда буд. Аз мазмуну муҳтавои ин санад метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки тарафи объективии кирдори мавриди назар ба таври ҳадди аксар васеъ гардонида шуда буд: ҳатто рафтори шахсоне, ки аз ба қайд гирифта шудани ҳатмӣ саркашӣ менамуданд, ба чинояти хиёнат ба давлат баробар арзёбӣ мешуд. Барои содир намудани чунин кирдор (дар шакли беҳаракатӣ), ки онро дар даврони суботу шукуфӣ дар давлатҳои аврупоӣ метавонистанд ҳатто на чиноят, балки фақат кирдори ғайриқонунӣ ҳисобанд, ҳам мусодираи амвол ва ҳам қатл пешбинӣ шуда буд.

Лозим ба зикр аст, ки аввалин санади ҳуқуқии танзимкунандаи масъалаҳои вобаста ба ҷиноят ва адои ҷазо Кодекси ҷиноятии ҚШФСР (минбаъд – КЧ ҚШФСР) ба ҳисоб мерафт, ки он 1 июни соли 1922 тавассути КМИУ қабул шуда буд [3, с. 16–17]. Дар Кодекси ҷиноятии ҚШФСР, соли 1922 аз як тараф таъсири қонунгузории Олмон ҳам мушоҳида мешуд. Дар ҳамин ҳол, аз тарафи дигар дар он таъсири даврони инқилобӣ ҳам эҳсос мешуд. Дар кодекси мазкур гурӯҳи ҷиноятҳои аксулинқилобие муайян гардида буд, ки ин ҷиноятҳо аз ҳама хавфноктарин ва муҳимтарин ҷузъи ҷиноятҳои ба муқобили давлат равонашуда ба ҳисоб мерафтанд. Мутобиқи моддаи 57 санади мазкур, “ҳар гуна амале, ки он ба сарнагунии дастовардҳои инқилоби пролетарӣ, зидди Конститутсияи ҚШФСР, ҳукумати коргару деҳқон равона шудааст, ҳамчунин кирдоре, ки мақсади он расонидани кумак ба буржуазияи байналмилалӣ, ки низоми моликияти ташаккулёбандаи сотсиалистиро эътироф намекунад ва бо ҳар роҳи васила, аз ҷумла бо роҳи даҳлати ҳарбӣ, муҳосира, ҷосусӣ, сармоягузории матбуот ва дигар воситаҳои мекушад низоми коммунистиро аз байн барад”, ҷинояти аксулинқилобӣ доништа мешавад [11, с. 153]. “Фаъолиятҳои хиёнаткорона” ва “ҷосусӣ” ҷузъи ҷунин рафторҳо муайян мегардид.

Дар Кодекси ҷиноятии соли 1926 ҚШФСР, ки мавриди амал қарор дошт, бинобар ба шаҳодати А.С. Лавриев истилоҳи “хиёнат ба давлат” хеле васеъ буд. Ӯ дар ин бора менависад, ки Кодекси ҷиноятии соли 1926 ҚШФСР давлатҳои хориҷии буржуазӣ, намояндагони ҷудоғонаи онҳо, қисмате аз буржуазияи байналмилалӣ, гурӯҳҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳои дар зерин таъсир буржуазия қарордоштаро, ки дар талоши сарнагун кардани системаи коммунистӣ буданд, ҳамчун мафҳуми хиёнат ба давлат муайян менамояд [6, с. 78]. Худи мафҳуми “хиёнат ба давлат” дар ин санади меъёрӣ ҳуқуқӣ боз ҳам васеътар гардонида шуда буд (ба он изофа шуданд он кирдорҳои, ки ба ҳукумати шуравӣ латма мезаданд ва ё пояҳои онро заиф мегардониданд ва ин кирдорҳо низ ҷузъи фаъолиятҳои хиёнаткорона муайян шуда буданд). Аммо ин на танҳо боиси мушаххас гардидани таърифи хиёнат ба давлат, балки сабабгори номушаххасии бештари он гардид. Ба ин муносибат, моддаи машҳури 58 пайдо шуд, ки ба он дар китоби А. Солженитсин “Архипелаг Гулаг” боби алоҳида бахшида шуда буд. Ва мардуми ҳатто дур аз илми ҳуқуқшиносӣ дар Шуравӣ низ фақат аз рӯи рақами мазкур мазмунӣ моддаи мавриди назарро дарк менамуд. Мутобиқи моддаи 58-1 “кирдори зиддинқилобӣ эътироф мегардад ҳар амале, ки он ба сарнагунӣ, зарба задан ва заъифсозии ҳукумати шуруҳҳои коргару деҳқон ва ҳукуматҳои тавассути онҳо дар асоси Конститутсияи ИЧШС ва қонуни асосии ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ва автономӣ, интиҳобгардида равона шуда бошад ва ё мақсади зарба задан ё тазъифи амнияти дохилии ҷумҳуриҳои шуравӣ, дастовардҳои асосии иқтисодӣ, сиёсӣ ва миллии инқилоби пролетариро дошта бошанд. Бар асоси ҳамраъӣ байналмилалӣ тамоми меҳнаткашон олам дар ҳолат ва замоне ҷунин кирдорҳо зиддинқилобӣ шуморида мешаванд, ки онҳо ба муқобили ҳар як кишвари ҳатто ғайриузвӣ ИЧШС равона шуда бошанд” [12, с. 600].

Агар дар таҳрири м. 57 КЧ ҚШФСР соли 1922 қомилан дар бораи манфиатҳои кишвар ва амнияти дохилии он суҳан гуфта намешуд (фақат дар бораи манфиати инқилоб, ки имкон дошт онро зиддинқилобиён риоят насозанд), вале дар м. 58 Кодекси нави ҷиноятии соли 1926 дар бораи латма задан ё тазъифи амнияти дохилии ИЧШС суҳан меравад, ҳарчанд дар он ҳамчунон дар бораи “дастовардҳои инқилоби пролетарӣ ва ҳамраъӣ манфиати тамоми меҳнаткашон низ таъкид мешавад”. Дар ин робита ҷунин суол ба миён меояд, ки чаро масъалаҳои вобаста ба тамомияти арзӣ, истиқлоли давлати ҷавони шуравӣ ва амнияти миллии он ҳамчун объекти мавриди сӯйиқасд дар як санади меъёрӣ - ҳуқуқӣ умуман зикр намегарданду дар санади дигар мавриди объекти ҷиноят фақат қисме аз онҳо шуморида мешаванд. Аз нигоҳи мо посухи ин суол ба хусусияти вижаи замони шуравӣ бармегардад.

Кодекси ҷиноятии ҚШС Тоҷикистон (минбаъд – КЧ ҚШС Тоҷикистон), бо Қарори Президиуми КМИ Шуруҳҳои ҚШС Тоҷикистон аз 9 майи 1935 қабул гардида, 15 июни соли 1935 дар ҳудуди ҷумҳурӣ ба қувваи амал даромад, ки давраи муҳим дар инкишофи ҳуқуқи ҷиноятӣ дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Бо ин қарор амали КЧ ҚШС Ӯзбекистон дар ҳудуди ҚШС Тоҷикистон бекор карда шуд [13, с. 31]. Ин нахустин КЧ ҚШС Тоҷикистон мебошад, ки нақш ва аҳамияти муҳимро дар таърихи ҳуқуқи ҷиноятӣ мебозад [8, с. 122].

Кодекси мазкур мутобиқи қонунҳои умумииттифоқӣ бо инъикоси хусусиятҳои ҷомеаи Тоҷикистон сохта шуда буд [8, с. 122–123]. Лозим ба қайд аст, ки мутобиқи м. 18 боби IV ҚЧ ҚШС Тоҷикистон соли 1935 «Дар бораи ҷораҳои ҷазои ҷиноятӣ, ки бо кодекси ҷиноятӣ дар муносибат ба шахси ҷиноятсодиркарда таъин мегардад» мусодираи молу мулк ҳамчун як намуди ҷораи ҷазои ҷиноятӣ дар қатори ҳукми қатл ба ҳисоб рафта, дар пурра ё қисман таъин гардидани институти мазкур ба хоинони сохтори шуравӣ ишора мегардад [1, с. 27]. Вобаста ба ин масъала, А. Макаров чунин меҳисобад, ки тафовути асосӣ дар истифодаи моддаи хиёнат ба кишвар дар замони Иосиф Сталин ва дигар раҳбарони шуравӣ аз миқдори ҳолатҳои пешомада иборат буд: Дар замони Сталин ин як таҷрибаи саросарӣ ва оммавӣ буд ва баъд аз он ба сурати парвандаҳои ҷудоғона ба мушоҳида мерасид [7].

Бояд хотирнишон сохт, ки 17-уми августи соли 1961 ҚЧ ҚШС Тоҷикистон қабул гардид, ки аз 1-уми декабри соли 1961 мавриди амал қарор дода шуд [2, с. 16]. Ҷинояти хиёнат ба Ватан дар Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон (соли 1961) ба таври қобили таваҷҷуҳ маҳдуд гардонид шуда буд (дар муқоиса на фақат бо моддаи хеле васеъи 58, балки дар муқоиса бо қонунгузориҳои ҷиноятӣ ҚТ (м. 305 ҚЧ ҚТ). Мутобиқи Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон (соли 1961) ҷинояти хиёнат ба Ватан (м. 61) фақат кишварҳои хориҷиро дарбар мегирифт, ташкилотҳои ғайридавлатии хориҷӣ дар ин миён истисно буданд. Субъекти чунин ҷиноят метавонист фақат шаҳрванди собиқ СССР бошад (баъдтар, Ҷумҳурии Тоҷикистон, зеро кодекси ёдшуда то мавриди амал қарор гирифтани Кодекси ҷиноятӣ ҚТ (соли 1998) дорой нуфузи қонунӣ буд). Истиклол, даҳолатнопазирии марзӣ ва ё амнияти давлатӣ ва қудрати мудофиавии ИҚШС объекти ҷиноятиро ташкил медоданд. Таркиби мазкур ҳамонро ба қатори ҷиноятҳои махсусан вазнини давлатӣ дохил мегардид ва он дар мавриди таваҷҷуҳи ҷомеа қарор дошт. Мо метавонем то қадом андоза қонунӣ будани меъёри мавриди назар чунин ҳулосабарорӣ намоем. Аз рӯйи натиҷаҳои ин ҳулосабардорӣ чунин шакли хиёнат ба Ватан аз қобили чун ғайриқонунӣ рафтан ба хориҷа ва ғайриқонунӣ омадан ба ИҚШС (м. 81-и Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон соли 1961) аз хориҷа на фақат бинобар номувофиқ будан бо м. 24-и Конститутсияи ҚТ, балки муҳолиф будан бо муқаррароти санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ (барои мисол, банди 2 м. 12 Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ озодона тарки кишвар намудан, аз ҷумла тарки кишвари худ намуданро ба ҳар як шахс қафолат медиҳад ва ҳамчунин қафолат медиҳад, ки шахс вазифадор нест, ки ба таври ҳатмӣ бояд аз хориҷ ба кишвар баргардад) ба таври қонунӣ ғайриконститутсионӣ эътироф шуда буд. Вале фош кардани сирри давлатӣ (м. 72-и Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон соли 1961), ҷосусӣ (м. 62-и Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон соли 1961) ҳамчунон яке аз шаклҳои ҷинояти хиёнат ба ватан боқӣ монд.

Ворид намудани чунин шакли хиёнат ба давлат ба моддаи 305 ҚЧ ҚТ дар давлати мо, ҳамакунун иқдом ва амали мантиқӣ ба назар мерасад, зеро соли 2016 бо Қонуни ҚТ аз 14.11.2016, № 1359 қонунгузори ватанӣ даъвати оммавӣ барои бо роҳи зӯрварӣ тағйир додани сохти конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ҳамчун диспозитсияи таркиби ҷинояти 307 ҚЧ ҚТ арзёбӣ намуд. Бар асоси моддаи 307 ҚЧ ҚТ вайрон кардани тамомияти арзӣ таркиби ҷудоғонаи ҷиноятро ташкил медиҳад. Таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки ин қор набояд бо роҳи криминализатсияқунонии таркиби ҷудоғона сурат бигирад, балки он бояд ҳамчун яке аз намудҳои хиёнат ба давлат ба қонунгузориҳои ҷиноятӣ ворид карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Зокирзода, З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ [Матн]: дис. ...номз. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / Зокирзода Зафар Хайрулло. – Душанбе, 2020. – 176 с.
2. Зокирзода, З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ [Матн]: автореф. дис. ...номз. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / Зокирзода Зафар Хайрулло. – Душанбе, 2020. – 29 с.
3. Зокирзода, З.Х. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ мусодираи молу мулк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография: наشري аввал [Матн] / Зери таҳрири Шарипов Т.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, профессори кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, Ҳуқуқшиноси шоистаи Тоҷикистон [Матн] / З.Х. Зокирзода. – Душанбе, 2021. – 196 с.
4. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ] // Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 03.03.2022).

5. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2013 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 137 с.
6. Лаврив, А.С. Понятие адресата государственной измены по действующему УК РФ [Текст] / А.С. Лаврив // Вестник Омского университета. Серия «Право». – 2008. – № 2 (15). – С. 151–154.
7. Макаров, А. Государство на измене: как применяется 275 статья УК [Захираи электронӣ]: <https://ovdinfo.org/articles/2015/02/13/gosudarstvo-naizmene-kak-primenyaetsya-275-statya-uk> (Санаи мурочиат: 03.03.2022).
8. Муллаев, М.М. История уголовного права Таджикской ССР [Текст] / М.М. Муллаев. – Сталинабад: Идво Таджик, гос. ун-та, 1960. Ч. 1. – 159 с.
9. Оценочные признаки в Уголовном кодексе Российской Федерации: научное и судебное толкование: научно-практическое пособие [Матн] / Ю.И. Антонов, В.Б. Боровиков, А.В. Галахова и др.; под ред. А.В. Галаховой. – М.: Норма, 2014. – 736 с.
10. Турсунбаева, Д.С. Институт ответственности за государственную измену в законодательстве России и зарубежных стран // Молодой ученый. – 2017. – №48.
11. Уголовный кодекс РСФСР 1922 г. // Собрание Узаконений РСФСР / – № 15. – Ст. 153.
12. Уголовный кодекс РСФСР 1926 года / Редакция 05.03.1926 // СУ РСФСР. – 1926. № 80. – Ст. 600.
13. Халиков, Ш.Л. Уголовная ответственность за умышленное причинение тяжкого вреда здоровью по законодательству Республики Таджикистан: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 / Халиков Шерали Лоикович. – Душанбе, 2017. – 178 с.
14. Шарипов Т.Ш., Сафарзода, А.И., Камолов, З.А. Холиқзода, Ш.Л., Зокирзода, З.Х. Зиёбоева, М.Н. Хукуки ҷиноятӣ: қисми умумӣ. Китоби дарсӣ. Нашри 5-ум, такмилёфта [Матн] / Ш.Т. Шарипов, И.А. Сафарзода, А.З. Камолов, Л.Ш. Холиқзода, З.Х. Зокирзода, Н.М. Зиёбова. – Душанбе, 2020. – 223 с.

РУШДИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ОИД БА ХИЁНАТ БА ДАВЛАТ

Дар мақолаи мазкур суҳан дар бораи рушди қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба хиёнат ба давлат меравад. Муаллифон мафҳум ва хусусиятҳои ташаккул ва инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба хиёнат ба давлатро аз нигоҳи олимони ватанӣ ва хориҷӣ мавриди омӯзиш қорор дода, оид ба ин масъала фикру андешаҳои худро иброз намудаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: хиёнат ба давлат, ҷазо, ҳукми қатл, мусодираи молу мулк, ҷосусӣ, сирри давлатӣ, истиклолият, давлати хориҷӣ, амнияти беруна.

РАЗВИТИЕ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН О ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИЗМЕНЕ

В данной статье рассматриваются развития законодательства Республики Таджикистан о государственной измене. Авторы исследуют понятие и особенности становления и развития законодательства Республики Таджикистан о государственной измене с точки зрения отечественных и зарубежных ученых, высказывают свое мнение по данному вопросу.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: государственная измена, наказание, смертная казнь, конфискация имущества, шпионаж, государственная тайна, независимость, иностранное государство, внешняя безопасность.

DEVELOPMENT OF THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN ON TREASON

This article considers the development of the legislation of the Republic of Tajikistan on treason. The authors study the concept and peculiarities of the status and development of the legislation of the Republic of Tajikistan on treason from the point of view of domestic and foreign scholars and express their views on this issue.

KEYWORDS: high treason, punishment, death penalty, confiscation of property, espionage, state secret, independence, foreign state, external security.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мададхонова Муслима Мададхоновна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) **203480008**. E-mail: madadkhonovamuslima@gmail.com

Сведения об авторе: *Мададхонова Муслима Мададхоновна* - Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) **203480008**. E-mail: madadkhonovamuslima@gmail.com

Information about the author: *Madadkhonova Muslima Madadkhonovna* - Tajik National University, master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) **203480008**. E-mail: madadkhonovamuslima@gmail.com

ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ САНАДИ АВФ

Дусаева М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Моддаи 5-и Конституцияи ҚТ инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯро арзиши олии доништа, ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрӣро дахлнопазир эълон намудааст. Мубориза бар зидди қинояткорӣ ба воситаи қонунгузорию қиноятӣ амалӣ карда мешавад. Мақсади асосии ҳуқуқи қиноятӣ ин ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд, амнияти ҷамъиятӣ ва саломати аҳоли, ислоҳ қардани шахсонӣ кирдори қиноятӣ содирнамуда, пешгирии қардани қиноятҳои нав мебошад. Яке аз принципҳои асосии дар қонуни қиноятӣ муқарраргардида ин принципи инсондӯстӣ мебошад. Дар асоси ин принцип гуфтан мумкин аст, ки ҷазои нисбати шахси қиноят содирнамуда таъингардида на бо мақсади таҳқиру пастзанӣ, озорӣ ҷисмонӣ ё руҳии шахс мебошад. (м.9. ҚЧ ҚТ). Ифодаи хоси истифодаи принципи инсондӯстӣ дар таҷриба ин амал қардани санадҳои авф, ки аз ҷониби давлат қабул карда мешаванд, мебошад. Истилоҳи авф маънои бахшидан, аз гуноҳи касе гузаштан мебошад ва ба ҳамин монанд мафҳум дар адабиёти ҳуқуқӣ авф – яъне аз адои ҷазои қиноятӣ озод намудан, муҳлати адои ҷазоро қардан ё ба ҷазои сабуқтар иваз намудан, инчунин, бардоштани доғи судии шахсе, ки пештар адои ҷазо намудааст, мебошад. Таҷрибаи қабул ва татбиқи санадҳои авф зарурати омӯзиши мақсадҳои иҷтимоӣ иҷтисодӣ ва ҳуқуқӣ, давраи татбиқи он ва инчунин оқибатҳои иҷтимоӣ ҳуқуқӣ ва проблемаҳои татбиқи онҳоро талаб мекунад. Дар таҷриба аксари вақт ҳангоми татбиқи санади авф дар фаъолияти суд, прокуратура, муассисаҳои иҷроӣ ҷазои қиноятӣ ва мақомотҳои қорҳои дохилӣ мушкилиҳо ба миён меояд. Масъалаҳои марбут ба институти ҳуқуқии авфро олимони зиёд аз қабилӣ Н.Д.Дурманов, О.С.Зелдова, С.И.Зелдов, В.Е.Квашис, И.Л.Михлин ва ғайраҳо мавриди омӯзиш қарор додаанд. Аз ҷониби онҳо масъалаҳои таърихи пайдоиши авф, мақсад, тарзи татбиқ, инчунин, мушкилиҳои дар ин самт мавҷудбуда ва оқибатҳои он мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Аҳамияти мавзӯи мазкур аз он иборат аст, ки вақтҳои охир дар фаъолияти муассисаҳои ислоҳӣ озод намудани маҳкумшудагон тибқи қонуни авф мавқеи муҳимро ишғол намудааст. Аз ин рӯ, ҳалли дурусти масъалаҳои ташкилию ҳуқуқие, ки аз татбиқи он ба миён меояд, вазифаи муассисаҳои ислоҳие, ки дар ин самт фаъолият мебаранд, вобаста аст.

Мақсади асосии таҳқиқот ҳамчунин омӯхтани санади авф ҳамчун як институти мустақили озодкунӣ аз ҷазо, самаранокии ҳуқуқӣ ва иҷтимоии он, тарзи татбиқи он дар муассисаҳои ислоҳӣ ва таҳияи пешниҳодҳои нав дар ин самт мебошад.

Истилоҳи авф аз калимаи юнонии “амнистия” гирифта шуда, маъноаш фаромушкунӣ мебошад. Авф ҳамчун барномаи сиёсӣ ҳанӯз дар замонҳои қадим хеле хуб истифода мешуд. Масалан, соли 404 п.а.м. ҳокими Афина Фрасибул пас аз дарбор рондани 30 нафар шахсонӣ бедодгар, як масъаларо ба овоздиҳии умумихалқӣ пешниҳод кард, ки ин масъала “фаромӯш қардани аъмоли гузашта” буд. Яке аз муаррихони Румӣ Валерий М. дар ин маврид чунин навиштааст: “ин фаромӯшӣ, ки афинагиҳо онро “авф” меномиданд, давлате, ки дар ҳолати пош хӯрдан қарор дошт, ба ҳолати аввалааш баргардонд”. Дар замони ҷумҳурият дар Рим авф бо қарори Комичроияи халқӣ баъдтар Сенат дар шакли “комилан бахшидани шахсон ва фаромӯш қардани кирдор” татбиқ карда мешуд. Дар империяи Рим санади авф танҳо аз ҷониби императорҳо татбиқ карда мешуд.

Дар Аврупои асрҳои миёна авф аз ҷониби подшоҳон, аксар вақт ба муносибати маросими тоҷгузорӣ, издивоҷ ё таваллуд шудани вориси онҳо, баъзан вақт бо ташаббуси қалисои католикӣ эълон карда мешуд. Ин иқдом на ҳамеша аз ҷониби оммаи халқ ра ҳуқуқонии поён дастгирии меёфт. Дар Англия соли 1189 вақте шоҳ Ричард I ба сари қудрат омадан замон авфи умумӣ эълон карда шуд. “Ҳарчанд он вақт зиндонҳо дар саросари Англия, - менависад таърихнавис Виллям Нюбург, - шумораи қинояткорон хеле ҳам зиёд буд, ки онҳо ё мунтазири озодӣ буданд ё мунтазири ҷазо. Аммо бо эълони авфи умумӣ ҳамаи маҳбусон озод шуданд ва ҳамин тавр ба шарофати шоҳи нав ин ноҳалафон дар озодӣ нисбат

ба пештара боз зиёдтар ғоратгарӣ мекарданд. Тартиботи чамъиятиро комилан вайрон сохтанд”. Дар Аврупо дар замони мутлақият ҳокимон авфро ҳатто ба манфиати худ истифода мебуданд. Танҳо дар сари XIX бо рушди низоми судиву ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама дар Англия, авф ба як институти мустақили ҳуқуқӣ табдил ёфт, ки мақсад ва тарзи татбиқи он аз санади бахшиш ба кулӣ фарқ карда шуд.

Амнистия дар саросари ҷаҳон васеъ истифода мешавад. Ин санад дар қонунгузориҳои ҳамаи кишварҳои ИДМ, Югославияи собиқ, Австрия, Албания, Андорра, Болгария, Ветнам, Дания, Миср, Ироқ, Италия, Хитой, Кореяи Шимолӣ, Латвия, Лубнон, Португалия ва дигар давлатҳо ҷорӣ карда шудааст. Дар баробари ин доираи татбиқи он дар ин давлатҳо яқсон нест. Дар баъзе штатҳо авф зуд-зуд эълон карда мешавад ва нисбати аксари ҷинояткорон татбиқ карда мешавад. Дар дигар штатҳо бошад баръакс танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ амалӣ мегардад. (Масалан дар кишварҳои Америкаи Лотинӣ амнистия танҳо нисбати “ҷиноятҳои сиёсӣ” татбиқ мегардад).

Дар кишварҳои системаи ҳуқуқии англо-саксонӣ институти авф мавҷуд нест, инчунин дар баъзе кишварҳои, ки ба системаи ҳуқуқии романо-олмонӣ шомиланд, санади авф татбиқ намегардад. Масалан, дар Германия, Испания, Нидерландия, Норвегия, Шветсия ва Эстония.

Авф баръакси бахшиши ҷазо татбиқ карда мешавад, яъне он нисбати гурӯҳи шахсони алоҳида не, балки ба тамоми категорияҳои ҷинояткорон, ки аз рӯйи аломатҳои умумӣ муқаррар шудаанд: занон, ноболиғон ва шахсоне, ки ба муҳлати на он қадар дароз маҳкум шудаанд ва ғайра татбиқ карда мешавад. Санади авф метавонад аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо озод кунад, ҷазоро сабуктар ё ба шакли сабуктар иваз намояд, маҳкумшудагонро аз ҷазои иловагӣ озод кунад ва метавонад доғи судии шахсоне, ки адои ҷазо кардаанд, бартараф намоянд.

Истифодаи санади авф аз принсипи инсондӯстӣ сарчашма мегирад. Татбиқи авф дар амал мақсадҳои гуногун дорад, ба монанди хоҳиш додани шумораи маҳбусони дар муассисаҳои ислоҳӣ мавҷудбуда, ноил шудан ба баъзе ҳадафҳои мушаххаси сиёсӣ (масалан, хотима додан ба муноқишаҳои мусаллаҳона) мебошад. Баъзе олимон дар он ақидаанд, ки санади авф аз Паймони байналхалқии 16 декабри соли 1966 “Дар бораи ҳуқуқҳои граждони ва сиёсӣ” сарчашма мегирад. Дар моддаи 6 – и ин санад чунин гуфта шудааст: “Ҳар шахсе, ки ба ҷазои қатл маҳкум шудааст, ҳуқуқ дорад оиди сабук кардани ҷазо, бахшиш ва ё авф дархост пешниҳод намояд”.

Мувофиқи моддаи 59 Конститутсияи ҚТ лоиҳаи Қонуни ҚТ “Дар бораи авф”-ро Президент ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҚТ пешниҳод менамояд.

Дар моддаи 82 КҶ ҚТ дар ин хусус меъёри мушаххас дарҷ гардидааст. Масалан, дар банди якуми моддаи мазкур чунин меъёр оварда шудааст: “Авф дар асоси қонуни ҚТ нисбати доираи инфиродан номуайяни шахсон татбиқ карда мешавад”. Мувофиқи қисми дуюми ҳамин модда бо санади авф шахси ҷиноят содирнамуда метавонад аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шавад ва шахси барои ҷиноят маҳкумшуда ҳам аз адои ҷазои асосӣ ва ҳам аз адои ҷазои иловагӣ пурра ё қисман озод карда шавад ё қисми ҷазои адонакардаи ӯ ихтисор гардад ё ба намуди ҷазои сабуктар ваз карда шавад ё ин, ки доғи судиаш бардошта шавад.

Авф аз тарафи мақомоти олии қонунгузориҳои кишвар эълон карда мешавад. Санади авф ба доираи номуайяни одамон аз тарафи Маҷлиси Олӣ эълон карда мешавад. Инчунин, бояд қайд кард, ки яке аз хусусиятҳои муҳимми санади авф дар он аст, ки он ҳамчун қонуни ҷиноятӣ эътироф намегардад. Ашхосе, ки мувофиқи санади авф муҳлати адои ҷазо барояшон тамом шудааст, мумкин аст доғи судиашон низ барҳам хӯрад. Заминаҳои ҳуқуқии эълон намудани авфи умумӣ Конститутсия ва Кодекси ҷиноятии ҚТ мебошад.

Бояд зикр намуд, ки яке аз хусусиятҳои муҳимми дигари санади авф дар он аст, ки он на ин, ки нисбати шахси алоҳида, балки аз рӯйи категорияи ҷиноятҳои содиршуда эълон карда мешавад. Мақомоти дахлдор бояд дар вақти эълон намудани авфи умумӣ нисбат ба шахсони мушаххас санадҳои зерини татбиқи ҳуқуқро қабул кунанд: қарор ва таъинот оид ба қатъи парвандаи ҷиноятӣ, инчунин қатъ намудани ҳукми айбдоркунӣ вобаста ба озод намудани гунаҳкор аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, таъиноти суди зинаи дуюм оид ба қатъи

парвандаи ҷиноятӣ ва қарори мақомоте, ки дар он ҷо маҳкумшуда ҷазоро адо мекунад дар хусуси озод намудан аз адои ҷазо.

Доираи шахсоне, ки мавриди авфи мушаххас қарор доранд, дар ҳуди санади авф ба таври муфассал баён кардани онҳо муайян карда мешаванд. Масалан, тибқи моддаи 1 қонуни ҚТ “Дар бораи авф”, ки соли 2021 қабул карда шуд аз адои ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ чунин категорияи маҳкумшудагон новобаста аз муҳлати ҷазои таъиншуда ва адои ҷазоҳои дигари ба маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд намуда, озод карда шудаанд: закон, ноболиғон, мардони аз синни 55 боло, маъҷубони гурӯҳҳои 1,2 ва 3, шахсони гирифтори бемориҳои омоси бадсифати марҳаллаи 4 ва гурӯҳи клиникаи 4 аз рӯйи таснифи байналмилалӣ, иштирокчиёни ҚБВ ва шахсони ба онҳо баробаркардашуда, иштирокчиёни амалиёти ҷангӣ дар ҳудуди давлатҳои дигар, инчунин шахсоне, ки бар асари фалокати Неругоҳи барқии атомии Чернобил зарар дидаанд, шахсоне, ки бо мукофотҳои давлатии ИҶШС, ҚШС Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфароз гардонида шудаанд, шаҳрвандони хориҷӣ.

Дар санади авф ҳамчун қоида доираи шахсоне низ муайян карда шудааст, ки санади авф ба онҳо татбиқ намегардад. Масалан, онҳое, ки ба ҷазои якумра аз озодӣ маҳрум сохтан маҳкум шудаанд, маҳкумшудагоне, ки нисбати онҳо ҷазои қатл ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ иваз карда шудааст.

Мавриди зикр аст, ки дар даврони истиқлолият дар ҷумҳуриамон 17 маротиба қонуни авф қабул ва нисбат ба 170 000 нафар татбиқ гардида, онҳо аз адои ҷазо озод карда шудаанд. Аз ҷумла, 7- уми сентябри соли 2021 ба муносибати 30 - солагии истиқлолияти давлатӣ Қонуни авф қабул карда шуд, ки тибқи он 11 500 нафар аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва адои ҷазо озод гардиданд.

Моҳияти табиати ҳуқуқии санади авф аз он иборат аст, ки метавонад барои аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҳам аз ҷазои ҷиноятӣ озод кардан асос шавад. Инчунин, санади авф барои қатъ кардани таъкиботи ҷиноятӣ низ асос шуда метавонад (агар шахс ба ин эътироз надошта бошад). Дар амалияи судӣ чунин ҳолатҳо ҳастанд, ки бо санади авф пешбурди парвандаи ҷиноятӣ қатъ намегардад. Дар айни замон агар гунаҳгори шахс исбот шуда бошад, суд нисбати он ҳукми айбдоркунӣ мебарорад ва дар асоси санади авф шахсро метавонад аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод кунад.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994. [Нусхаи электронӣ] // АДЛИЯ: Махзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0/ М-адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022.
2. Кодекси Ҷиноятӣ ҚТ аз 21 майи соли 1998.
3. Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть / В.Н. Додонов. - 2009.
4. Водовозов В.В. Амнистия –энциклопедический словарь / В.В. Водовозов. - 1910.
5. Валерий Максим. Достопамятные деяния и изречения / Валерий Максим. - 2007.

ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ САНАДИ АВФ

Дар мақола таърихи пайдоиши институти авф, тарзи татбиқи он дар гузашта ва дар замони муосир, мавқеи авф дар қонунгузории кишварҳои гуногун ва моҳияти авф мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Оид ба моҳияти институти авф нуқтаи назари гуногун таҳлил карда шудааст. Инчунин, мавқеи авф ҳамчун институти мураккаби ҳуқуқии байнисоҳавӣ асоснок карда шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: институти авф, маҳкумшуда, моҳияти авф, институти ҳуқуқӣ, санади авф, принсипи инсондӯстӣ, адои ҷазо, ҷавобгарии ҷиноятӣ, амнияти ҷамъиятӣ.

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА АКТА АМНИСТИИ

В статье рассматриваются история института амнистии, его применение в прошлом и в современности, амнистия в законодательстве разных стран и сущность амнистии. Проанализированы различные точки зрения на содержание и правовую сущность института амнистии. Обосновывается позиция об амнистии как о комплексном межотраслевом правовом институте.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: институт амнистии, осужденный, сущность амнистии, правовой институт, акт амнистии, принцип гуманности, отбывание наказания, уголовная ответственность, общественная безопасность.

LEGAL NATURE OF THE ACT OF AMNESTY

The article discusses the history of the amnesty institution, its application in the past and in the present, the place of amnesty in the legislation of different countries and the essence of amnesty. Analyzed different points of view concerning the content and legal nature the institution of amnesty. The position about the amnesty as a complex intersectoral legal institution is proofed there.

KEYWORDS: amnesty institution, a prisoner, essence of amnesty, legal institution, act of amnesty, principle of humanity, serving sentences, criminal liability, public safety.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Дусаева Мадина* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси якуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 937316531.

Сведения об авторе: *Дусаева Мадина* - Таджикский национальный университет, магистрант первого курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 937316531.

Information about the author: *Dusaeva Madina* - Tajik National University, first-year master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 937316531.

ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ БА ХУДКУШӢ РАСОНИДАН

Исоева Ш. М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити ҳозира яке аз масъалаҳои муҳимми ҷомеа, ки сатҳи афзоиши он бештари давлатҳоро ба хатар гузоштааст ин ба худкушӣ даст задани шаҳрвандон мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ танҳо бо роҳи татбиқи ҷораҳои маҷбурсозии давлатӣ ин амали номатлубро бартараф карда наметавонад, чунки ба ин амали номатлуб одамон новобаста аз синну сол, вазъи иҷтимоӣ, мансубияти динӣ ва ғайра даст мезананд.

Дар замони муосир маълум нест, ки кай аввалин маротиба инсон даст ба худкушӣ задааст, вале тадқиқотҳои антропологияи нишон медиҳанд, ки инсоният ҳанӯз аз замони қадим низ даст ба худкушӣ мезадааст. Худкушӣ дар ҳар даври замон мавҷуд буд ва таъсири он дар ҳар қавму қабилаҳо гуногун дарк карда мешуд. Аз ҷумла, дар Юнони Қадим ба шаҳрванд ҳуқуқи ба худкушӣ даст задан танҳо дар якҷанд ҳолатҳои махсус пешбинӣ мегардид. Шаҳрванд ҳуқуқи интихоби тарз ё роҳи худкуширо танҳо баъди ба ӯ тибқи қонун муносиб донишгари ҳукми қатл ба даст меовард. Суқрот низ истисно набуд, ки ҳангоми ба ӯ татбиқи намудани ҳукми қатл бо хоҳиши худ заҳр менӯшад. Бе иҷозати ҳукумат худро ба қатл расонидан манъ карда шуда буд. Дар сурате, ки шаҳрванд дар чунин ҳолат даст ба худкушӣ мезад, пас дасту пояшро бурида алоҳида мегӯрониданд. Мутобиқи қонунгузорию юнониҳо чунин муқаррар карда шуда буд, ки: «бигузур шахсоне, ки намехоҳанд зиндагонӣ кунанд, сабаби ба худкушӣ даст заданашонро ба Аэропаг (сардори ҳокимият ё руҳонии ҳамон замон) асоснок кунанд, пас бигузур даст ба худкушӣ зананд». Пифагор бар он андеша буд, ки худкушӣ ҳамоҳангии оламро ҳалалдор мекунад. Муҳаққиқи дигари юнонӣ, Арасту чунин зикр намуда буд, ки марг ба инсон дар муҳлати муайяншуда фаро мерасад ва шахсе, ки даст ба худкушӣ мезанад ин нишонаи тарс ва сустиродагии ҳамон инсонро нишон медиҳад, гарчанде ки худкушӣ инсонро аз камбағалӣ, азобҳои ҷисмониву руҳӣ наҷот дода тавонад ҳам, он роҳи дурусти ҳалли ин масъала ба шумор намеравад.

Аввалин маротиба истилоҳи «худкушӣ» -ро духтур ва файласуфи асри XVII Томас Браун истифода кардааст ва худ иштироқи «худкушӣ» аз калимаи латинии (suī – худро ва caedere – куштан) гирифта шудааст. Худкушӣ - ин қасдона ё дидаю доништа маҳрум кардани худ аз ҳаёт мебошад. Дар замони муосир оид ба фаҳмиши истилоҳи худкушӣ фикру ақидаҳои гуногун мавҷуд мебошад, як гурӯҳ олимони ин падидаро ба бемориҳои руҳӣ мансуб медонанд, гурӯҳи дигар бошад, онро ҳамчун падидаи номатлуб ва сеюмин ба ҳаракати номатлуб мансуб медонанд.

Барои муайян кардани он ки инсоният кай даст ба худкушӣ мезанад, мо бояд чунин маҳаққоро ба инобат гирем. Эмил Дюркгейм ин падидаро чунин шарҳ додааст: «Худкушӣ

ин ҳамагуна марг, ки бевосита ё бавосита маҳз аз ҷониби ҷабрдида, ки ӯ хоҳони ин оқибат буд ва ё оқибати амали худро медонист, содир карда мешавад, ба ҳисоб меравад». Маҳз маҳаки асосии худкушӣ ин дарки ҳаракатҳои худ ва қасди худкушӣ аз ҷониби ҷабрдида мебошад. Олим Ю. Р. Вагину муҳлати ба худкушӣ даст задани одамро ба ду намуд ҷудо менамояд: ба худкушии тез ва дер. Ба худкушии тез олим муҳлатнокии якчанд дақиқа ё соатро дар назар дорад, ки шояд дар ҳолати ҷанг бо ҳешу табор ё аз даст додани молу мулк ё ягон наздики худро аз ҷониби ҷабрдида содир карда мешавад. Худкушии дер бошад, олим мегӯяд, ки аз якчанд ҳафта метавонад то солҳо давом кунад, ба ин дохил мешавад, мунтазам таҳқир кардани шахс, азобу уқубат, паст задани шаъну шарафи шахс ё паст будани сатҳи зиндагонии шахс, ки дар натиҷа шахс сабр накарда, даст ба худкушӣ мезанад. Ба ақидаи олим ба ҳаракатҳои худкушӣ дохил мешавад: қасд, мақсад, таҳдид, кӯшишҳо, суиқасди ҷабрдида ва даст задани ӯ ба худкушӣ. Дар навбати худ олим кӯшиши ба худкушӣ даст задани ҷабрдида ба 2 намуд ҷудо мекунад:

Якум, худкушии баргарданда. Яъне, шахс мехост даст ба худкушӣ занад, вале бо дигар омилҳои аз ӯ вобаста набуда, бо ёрии ҳешу табор рафиқон ва шахсони наздик аз худкушӣ даст мекашад ё ӯро сари вақт дарёфт намуда, муолиҷа менамоянд.

Дуюмаш бошад, ин барнагарданда мебошад. Дар ин ҳолат ба шахс кумак дода наметавонанд ва ӯ ба ҳалокат мерасад.

Якчанд нишонае мавҷуд аст, ки инсон метавонад шахсро, ки мехоҳад даст ба худкушӣ занад, мушоҳида ё пешгирт намояд:

- Шахс ҳама корҳояшро ҷо ба ҷо мекунад ва молу мулки қиматбахояшро ба ёру рафиқон тақсим менамояд;

- Шахс дар ҳар қораш аз атрофиён изҳори миннатдорӣ мекунад ва ҳатто қорҳои пешинаро ба ёд оварда, аз онҳо низ миннатдорӣ худро баён мекунад;

- Шахс дар дафтарчаи шахсӣ, сомонаҳои интернет, телефон, хабарҳо ва дигар ҳолатҳо рӯз ё тарзи даст задан ба худкушии худро қайд мекунад;

- Бехобии дароз;

- Шахс қаҳру ғазаби худро рӯйирост ба шахсоне, ки ранҷидааст ё ягон кина дорад мегӯяд;

- Бехуда ҷанҷол мекунад;

- Аз ягон шахси наздики худ маҳрум мешавад.

Аз рӯйи нишондодҳо ҳар панҷум инсон дар ҷаҳон фикри даст задан ба худкуширо мекунад. Ҳар сол синну соли шахсоне, ки даст ба худкушт мезананд ҷавон шуда истодааст. Аз ҷумла, худкушӣ дар байни ноболиғони 10 сола то 18 сола рушд карда истодааст.

Сабаб ва омилҳои аз ҷониби ноболиғон даст задан ба худкушӣ хеле гуногун ва сершумор мебошанд. Натиҷаи таҳлилҳои мазкур нишон медиҳанд, ки аввалан техника ва технологияи муосир мебошад. Ҷунки вақте ноболиғоне, ки аз падару модарашон хоҳиш мекунад, ки ба онҳо телефон ё компютери нав харанд аз сабабе, ки оилаи ҳамон ноболиғ шояд илочи дастрас кардани ҷунин техникаро надоранд ё ба онҳо чизи гуфтаашро харида наметавонанд, ноболиғон аз шарм дар назди рафиқон ё аз қаҳр нисбати волидайн, даст ба дуздӣ ё дигар ҳаракатҳои ғайриқонунӣ мезананд, оқибат ҷунин мешавад, ки ноболиғ аз тарси оне, ки аз ҷониби волидайн танбеҳ ё ҷазо дода мешаванд, яъне аз тарси ҷавобгарӣ дар назди волидайн ва ҷомеа даст ба худкушӣ мезананд. Як омили дигари даст ба худкушӣ задани ҷавонон дар он аст, ки онҳо ба қавле муҳлис “кумир”-и ягон ҳофиз ё актёр мебошанд ва аз қадом раванди мусбате низ даст ба худкушӣ мезананд. Ба дигар намуди ҷунин омил дохил карда метавонем ҷавонони ба қавле ошиқро, вақте ки ҷавонписар ё ҷавондухтар аз тарафи волидайн маҷбуран ба дигар шахс никоҳ ё тӯй карда мешаванд, онҳо даст ба худкушӣ мезананд ё ҷангу ҷанҷоли байни духтару писари ошиқ низ сабаб шуда метавонанд, ки онҳо аз сустиродагӣ ва қаҳру ғазаб даст ба худкушӣ зананд.

Ба андешаи А.В. Бриллиантов худкушӣ ва ё суиқасд ба худкушӣ, яке аз ҷинойтҳои алтернативии дар қонунгузори ҷинойтӣ пешбинишуда мебошад. Худкушӣ таҷассумкунандаи андешаи қасдонаи шахс дар бораи даст задан ба худкушӣ мебошад. Дар фарқият аз одамкушӣ сабаби марг, пеш аз ҳама амалҳои худӣ ҷабрдида мебошад. Муҳим

он аст, ки амалҳои мазкур махсусан ба маҳрум кардани худро аз ҷониби ҷабрдида аз ҳаёт равона карда шуда бошад. Бинобар ҳамин ҳам, банду баст кардани амали ба худкушӣ оварда расондан, аз одамкушӣ фарқияти ҷиддиро ба миён меорад. Суиқасд ба худкушӣ ин амали ҳақиқии ба анҷом нарасидаи шахс оид ба маҳрум кардани худ аз ҳаёт мебошад, ки ҳангоми анҷом додан аз шахс вобаста нест. Ба худкушӣ оварда расондан, бевосита сабаби алоқамандии ду ҷабрдида – худкушӣ ё суиқасд ба онро пешбинӣ менамояд. Аломатҳои асосии таркиби ҷинояти мазкурро тарзҳои содиршавии он ташкил медиҳад. Қонун якҷанд тарзҳои ҷинояти ба худкушӣ оварда расонданро муқаррар мекунад: таҳдидҳо; муносибати бераҳмона; мунтазам паст задани шаъну шарафи инсонӣ.

Ба худкушӣ овардани шахс ҷинояти муҳим мебошад, ки ҷинояткор аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод шуда наметавонад. Дар шароити муосир ба ғайр аз тарзҳои дигаре, ки мо дар боло номбар намудем, тарзи дигари маъмулӣ ва муосири содир намудани ҷинояти мазкур ин интернет ё сомонҳои интернетӣ мебошанд, ки ошкор кардани тафтиши ҷинояти мазкурро мураккаб мегардонад. Дар сомонҳои гуногуни интернетӣ саҳифаҳои махсусе ҷой дорад, ки ба шахс барои даст задан ба худкушӣ тавсияҳо медиҳанд, аз тарафи дигар бошад муаллифони шахсро барои даст назадан ба ҷинояти худкушӣ дастгирӣ мекунанд. Новобаста аз зиёдшавии худкушӣ дар замони муосир дар Русия парвандаҳои ҷиноятӣ вобаста ба ҷинояти ба худкушӣ оварда расонидан, кам вомерӯанд. Ҳеҷ гуна шахс аз амали худкушӣ суғурта карда нашудааст, андешаи даст задани ба худкушӣ ҳамагуна шахс, товону нотавон, золиму одилро фаро мегирад.

Аввалин маротиба дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ худкушӣ яке аз ҷиноятҳои асосӣ ба муқобилиҳва саломатӣ дар моддаи 141 Кодекси ҷиноятӣ соли 1935 – и Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон муқаррар карда шуда буд, ки дар чунин намудҳо тафсир мешавад:

«Ба худкушӣ расонидан, аз ҷиҳати моддӣ ё аз ҷиҳати дигар тобеи шахси дигар мебошад, муомилаи бераҳмона ё дигар ҳаракатҳо, ки дар натиҷа шахс даст ба худкушӣ ё суиқасди худкушӣ мезанад.

Ташвиқ ё ёри додан ба худкушӣ шахсони ноболиғ, шахсоне, ки ҳаракати худро дарк карда наметавонанд, роҳнамоӣ кардан барои худкушӣ ё суиқасди худкушӣ».

Дар моддаи 110 Кодекси ҷиноятӣ соли 1961 – и Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон мафҳуми ба худкушӣ овардани шахс чунин муқаррар карда шуда буд:

“Ба худкушӣ расондан – ин аз ҷиҳати моддӣ ва ҳолатҳои дигар тобеи гунаҳкор мебошад, ба худкушӣ ё суиқасди худкушӣ расонад бо роҳи таҳдид, муомилаи бераҳмона ё пастзании мунтазами шаъну эътибори шахсӣ.

Ҳамин ҳаракат нисбати занҳо ва ноболиғон дар асоси одатҳои аз замони феодали боқимонда».

Дар Тафсири Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон чунин тарзҳои ба худкушӣ расонидан мавҷуд буд:

1. Яке аз тарзи ба худкушӣ оварда расонидани шахс ин муомилаи бераҳмона бо ҷабрдида ба ҳисоб мерафт. Тарзи дигараш мунтазам паст задани шаъну шарафи ҷабрдида, расонидани ҷароҳатҳои ҷисмонӣ, азобу укубат ва ғайра ба шумор меравад. Шиканча ва дигар ҳаракатҳо аз ҷумлаи тарзҳои маъмулии ба худкушӣ расонидани шахс мебошанд. Дигар тарзи ба худкушӣ расонидани ҷабрдида, метавонад таҳқир, тухмат ё дигар ҳаракатҳои ғайриқонунӣ, ки шаъну шарафи ҷабрдидаро паст мезанад, ба ҳисоб раванд.

2. Зери истилоҳи шахси аз ҷиҳати моддӣ тобеъбуда, шахсоне фаҳмида мешаванд, ки зери таъминоти гунаҳгор қарор доранд ё аз ӯ ёри моддӣ мегиранд, ки ягона роҳи таъминоти ҷабрдида мебошад. Ба инҳо дохил мешавад: волидайн, кӯдакон, бародарон, хоҳарон, зану шавҳар ва дигарон.

3. Шахсоне, ки аз ҷиҳати дигар тобеи гунаҳгор мебошанд, шуда метавонанд коргари тобеъ, ҳамкор, инчунин шахсе, ки зери тобеияти гунаҳгор (ронанда, боғбон, ва ғайра) кор мекунад.

4. Дар асоси қонун ҷудо шудани мард аз зан ё қатъ шудани муносибатҳо байни дӯстдоштаҳо, дӯстон, шахсоне, ки якҷоя истиқомат мекунанд, ҳангоми ба худкушӣ расонидани яке аз тарафҳо, дигар тараф гунаҳгор ҳисобида намешавад.

5. Чинойт аз лаҳзаи марги чабрдида ё суиқасди ба худкушӣ расонидан хотимаёфта хисоб меёбад. Агар ҳангоми азобу укубат ё паст задани шаъну шарафи чабрдида, чабрдида даст ба худкушӣ ё суиқасди худкушӣ накунад, пас ин кирдор ба расонидани зарар ба саломатӣ банду баст мешавад.

Дар Кодекси чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон моддаи мазкур дар чунин шакл омадааст:

1) Бо роҳи таҳдид, муомилаи бераҳмона ё пастзании мунтазами шаъну эътибори шахсӣ чабрдида ба худкушӣ ё суиқасди худкушӣ расонидани шахс;

2) Ҳамин кирдор нисбати шахсе, ки аз ҷиҳати моддӣ ё аз ҷиҳати дигар тобеи гунаҳгор мебошад ё ин ки дар ҳаққи ноболиғ содир шудааст.

Дар муқоиса моддаи 110 Кодекси чиноятӣ ҚШС Тоҷикистон аз моддаи 109 Кодекси чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба муҳлати санксия ва қисмҳои модда фарқ карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998 – Душанбе, “Сифат - Офсет”, 2019.
2. Уголовное право: Особенная часть: Учебник / Под ред. М.П. Журавлёва., Норма, 2007. С. 376
3. Кудрявцев В.Н. Уголовное право. Под ред. В.Н.Кудрявцева, А.В. Наумова // М.: Юристъ 2006. С. 273.
4. Бриллиантов А.В. Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации / А.В. Бриллиантов. - 2011 год.
5. Муллаев М. Комментарий к Уголовному кодексу Таджикской ССР / М.Муллаев. - Душанбе, «Ирфон». 1988. – С. 72-77.

ҶАВОБГАРИИ ЧИНОЯТӢ БАРОИ БА ХУДКУШӢ РАСОНИДАН

Дар мақолаи мазкур ҷавобгарии чиноятӣ барои ба худкушӣ расонидан таҳлил гардидааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ, ки ба масоили таҳқиқшаванда бахшида шудааст, инчунин соҳти моддаи 109 - и Кодекси чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллиф ба ҳулосае омадааст, ки қонунгузор ҳангоми тарҳрезии мафҳуми ба худкушӣ расонидагн, баъзе норасоиро ба вучуд меовард, ки метавонад дар татбиқи ин меъёр мушкилоти зиёд ба бор орад. Вобаста ба ин, мафҳуми мазкур, аз нуктаи назари муаллиф, ба таҳқиқу тақмил ниёз дорад.

КАЛИДВОЖАҲО: қонуни чиноятӣ, чиноят, чиноятҳо ба муқобили ҳаёт, тавсифи умумӣ, ба худкушӣ расонидан.

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ДОВЕДЕНИЯ ДО САМОУБИЙСТВА

В данной статье анализируется тема уголовной ответственности за доведения до самоубийства. На основе изучения научных трудов посвященных исследуемой проблеме, а также законодательной конструкции статьи 109 Уголовного кодекса Республики Таджикистан автор приходит к выводу, что законодатель при конструировании понятие самоубийство допустил некоторые неточности, которые могут вызывать немалые проблемы при реализации данной нормы. В связи с этим, данное понятие самоубийство, по мнению автора, нуждается в дальнейшем исследовании и усовершенствовании.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовный закон, преступление, преступления против жизни, общая характеристика, доведение до самоубийства.

CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR INVOICE TO SUICIDE

This article analyzes the general characteristics of intentional grievous bodily harm under the criminal law of the Republic of Tajikistan. Based on a study of scientific papers on the issue under study, as well as on the legislative construction of Article 110 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan, the author concludes that the legislator, when designing the concept of intentional grievous bodily harm to health, made some inaccuracies that could cause considerable problems in the implementation of this norm. In this regard, this list of the concept of intentional grievous bodily harm, according to the author, needs further research and improvement.

KEYWORDS: criminal law, crime, crimes against health, general characteristics, intentional infliction of grievous bodily harm.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Исоева Шамсоро Маҳмудовна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси якуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **907-58-68-18**.

Сведения об авторе: *Исоева Шамсоро Махмудовна* - Таджикский национальный университет, магистрант первого курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **907-58-68-18**.

МАФҲУМ ВА АСОСҲОИ ОЗОД НАМУДАН АЗ ҶАЗО БИНОБАР САБАБИ БЕМОРИЙ

Сафарзода А. Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аз адои ҷазо бо сабаби беморӣ озод кардан дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1961 пешбинӣ нашуда буд. Ба ин нигоҳ накарда, маҳкумон бо сабаби беморӣ аз адои ҷазо озод карда мешуданд. Боиси номувофиқияти амалияи судӣ бо қонуни ҷиноятӣ дар он буд, ки озод кардан аз адои ҷазо бо сабаби беморӣ дар меъёрҳои Кодекси ислоҳи меҳнатии РСС Тоҷикистон соли 1970 пешбинӣ шуда буд. Тартиби тадқиқи он бошад моддаи 366 - и КМҶ ҚТ соли 1961 пешбинӣ шуда аст.

Дар Кодекси нави ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз адои ҷазо бо сабаби беморӣ озод кардан ботафсил интишор шудааст. Аз мазмуни Моддаи 79 - и КҶ ҚТ бармеояд, ки озод кардан аз ҷазо бо сабаби беморӣ се хел мешавад:

- аз адои ҷазо озод кардан бо сабаби бемории руҳӣ;
- аз адои ҷазо озод кардан бо сабаби дигар бемории вазнин;
- озод кардан аз адои ҷазо бо сабаби беморие, ки хизматчиӣ ҳарбиرو ба хизмати ҳарбӣ ношоҷам месозад.

Ҳар яки ин намудҳои озод кардан аз адои ҷазо хусусияти ба ҳудаш хос дорад ва оқибати татбиқи онҳо гуногунанд.

Шахсе, ки баъди баровардани ҳукми айбдоршаванда ба бемории руҳӣ гирифта шудааст ва бо ин сабаб маъно ва тавсифи ҳаракатҳои худро саришта карда наметавонад суд вайро аз ҷазои таъиншуда ё аз минбаъда адо кардани ҷазо озод мекунад. Яъне, асоси аз адои ҷазо озод кардан ба бемории руҳии доимӣ гирифта шудани шахси маҳкумшуда мебошад.

Хусусияти хосаи ин намуди аз адои ҷазои таъиншуда озод кардан ё аз адои минбаъда он иборат аст, ки шахси маҳкумшуда аз адои ҷазо тамоман ва бе ягон шарт озод карда мешавад. Дуюм хусусияти аз адои ҷазо бо сабаби бемории руҳии доимӣ озод кардан аз он иборат аст, ки ба шахси аз ҷазо аз адои он озодшуда бо таъиноти суд чораҳои маҷбурии дорои тавсифи тиббӣ татбиқ намуданаш мумкин аст. Агар баъд аз сикҳат шудан бо шартӣ муҳлат иҷрои ҷазо нагузашта бошад, суд барои давом додани иҷрои он ҷазо таъинот мебарорад. Дар ин маврид, яъне дар мавриди муқаррар кардани муҳлати ҷазо муҳлате, ки дар он чораҳои маҷбурии тавсифи тиббидоштаро адо кардааст, ба муҳлати адошудаи ҷазо аз тарафи суд эътироф карда мешавад. Сеюм хусусияти озод кардан аз адои ҷазо бо сабаби бемории руҳӣ дар он мебошад, ки татбиқи ин намуди аз ҷазо озодкунӣ ҳуқуқи суд набуда, балки вазифаи он мебошад.

Чи хеле ки дар қисми 2-ми моддаи 79 КҶ ҚТ пешбинӣ шудааст шахсоро, ки пас аз баровардани ҳукм мубталои бемории дигар вазнине гардидааст, ки монеи адои ҷазо мебошад, суд метавонад аз адо намудани ҷазо озод кунад ё ин ҷазоро бо ҷазои нисбатан сабуктар иваз намояд.

Асоси татбиқи ин намуди аз адои ҷазо озод кардан, чи хеле ки аз мазмуни меъёри қонун бармеояд, ба бемории вазнин мубтало шудани шахси маҳкумшуда мебошад. Лекин на дар қонуни ҷиноятӣ ва на дар қонуни иҷрои ҷазои ҷиноятӣ мафҳуми бемории вазнин пешбинӣ нашудааст. Умуман, вазнин будани бемории шахси маҳкумшуда бо роҳи ташҳиси ин дар беморхона муқаррар карда шуданаш лозим. Агар бо ин роҳ ин масъала муайян карда нашавад, бо таҳлили рӯйхати касалиҳои вазнин, ки аз тарафи вазорати тандурусти Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода шудааст, ҳал карда мешавад.

Суд метавонад дигар асоси озодкуниро ба эътибор гирад. Чунончи ислоҳ ва тарбия ёфтани шахси маҳкумшуда, дараҷаи хатарнокии ҷинояти содиршуда, шахсияти

озодшаванда, тавсифи бемории он ва дигар ҳолатҳоро ба эътибор гирифта, масъалаи пеш аз муҳлат аз адои ҷазо озод карданро ҳал намояд.

Хизматчиёни ҳарбие, ки ба ҷазои маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ё нигоҳ доштан дар қисмҳои ҳарбии интизомӣ маҳкум шудаанд, аз ҷазо ё аз адои ҷазо озод карда мешаванд, агар хизматчиӣ ҳарбӣ ба беморие, ки онҳоро барои адои хизмати ҳарбӣ ношоам мекунад, дучор шуда бошад.

Аз ин лиҳоз, аввалин асоси аз ҷазо ё аз адои ҷазо маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ё нигоҳ доштан дар қисмҳои ҳарбии интизомӣ озод кардани чунин бемориҳо шуда метавонанд.

Дар мавриди аз ҷазо ё аз адои ҷазо хизматчиёни ҳарбие, ки ба маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ ё нигоҳ доштан дар қисмҳои ҳарбии интизомӣ маҳкум шудаанд, озод кардани суди ҳарбӣ, ғайр аз бемории он дараҷаи ислоҳ ва тарбия ёфтани маҳкумшудагонро ба эътибор гирифтани лозим. Бо баробари ин, дар мавриди ҳалли ин масъалаи муҳим дараҷаи хатарнокии ҷинояти содиркардаи маҳкум ва шахсияти ӯ ба эътибор гирифтани шарт аст.

Тартиби татбиқи ин намуди озод кардан аз ҷазо ё аз адои ҷазо дар меъёрҳои ҳуқуқии муҳофизати ҷиноятӣ ва ҳуқуқи иҷроии ҷазои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст:

1. Дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ муқаррар шудан ва дар ин фаъолияти мақомоти дахлдор амали гардидани асосҳои озод кардан аз ҷазо ҷанбаҳои муҳими сиёсати ҷиноятиро ташкил медиҳад, зеро дифференциатсияи ҷазои ҷиноятиро на танҳо бо мурури зиёд шудани кирдори барои ҷамъият хавфнок - пенализатсия, инчунин сабук кардан ва ё пурра озод кардан аз ҷазоро вобаста аз ба даст овардани мақсади ҷазо, ки дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КҶ ҚТ) пешбинӣ шудааст, дар назар дорад.

2. Дар иртибот бо ҳолати сабук кардани ҷазо ё пурра аз он озод намудан, на танҳо татбиқи ҷораҳои ҷазо нисбати маҳкумшудагон воқеан хеле муҳим ва зарур доништа мешавад, балки аз доираи умумии маҳкумшудагон нафаронеро бояд ҷудо намуд, ки татбиқи чунин ҷораи маҷбурунии давлатӣ нисбати онҳо самаранок хуб ба бор орад. Илова бар он, дар баъзе мавридҳо ҳақиқатан татбиқи чунин ҷораи сангини маҷбурунии давлатӣ манбаи ҷиддии таҳдид ба ҳаёт ва саломати онҳо гашта метавонад.

3. Қонунгузориҳои ҷиноятии ҷорӣ дар муносибат бо мукофоти амали шахсе, ки дар содир кардани ҷиноят гунаҳкор доништа шудааст, дар худ ду ҳолатро муттаҳид месозад - ҷазои саҳт нисбати шахсоне, ки барои ҷамъият хавфнокии зиёд дорад ва дар айни замон пешбинӣ намудани ҷораҳои гуногуни сабуккунандаи ҷазо, озод кардан аз ҷазо, озод кардан аз адои ҷазо ё озод кардан аз адои минбаъдаи ҷазо, агар хусусият ва дараҷаи барои ҷамъият хавфнокии шахси ҷиноятсодиркарда қисман ё пурра аз байн равад.

4. Ба ҳайси ҷораҳои қаблан зикршуда ҷойи ба худ хосро меъёри қонунгузориҳои ҷиноятӣ, ки озод кардан аз ҷазоро бо сабаби беморӣ (м. 79 КҶ ҚТ) пешбинӣ намудааст ва он инъикоскунандаи принципи инсондӯстӣ ва таъминкунандаи принципи сарфаи ҷазои ҷиноятист, мегирад.

5. Ҳаминро бояд ёдрас намуд, ки то қабули КҶ ҚТ соли 1998 танзими ҳуқуқии озод кардан аз адои ҷазо, бо сабаби беморӣ муҳлати тулонӣ тариқи Кодекси муҳофизати ҷиноятии ҚШС Тоҷикистон соли 1961 ба амал бароварда мешуд.

6. Муқаррароти м. 79 КҶ ҚТ, ки аз ҷазо озод карданро бо сабаби беморӣ пешбинӣ намудааст, бо номи «Бо сабаби беморӣ аз ҷазо озод кардан» сабт гардидааст. Ба андешаи муҳаққиқон номи чунин ҷораи ҳуқуқи ҷиноятӣ ба мазмуни он мувофиқ нест. Дар ин ҳусус, андешаҳои гуногун баён шудаанд.

Ю.М. Ткачевский, Н.Б. Крылова ва дигарон дар он ақидаанд, ки мазмуни ин модда (аз номи он васеътар аст), зеро он на танҳо бо сабаби беморӣ аз ҷазо озод кардан, инчунин озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва бо ҷазои дигари нисбатан сабуктар ивазкардари, ки ҳар ду намуди онро як асос ба беморӣ мубтало шудани шахси ҷиноятсодиркарда ташкил медиҳад, муқаррар намудааст.

Мафхуми «аз чазо озод кардан»-ро А.И.Коробеев дар иртибот, бо м. 81 КЧ ҚТ (м. 79 КЧ ҚТ) дастгирӣ намуда, кайд менамояд, ки намуди «депенализатсия» - ро шаклҳои гуногун озод кардан ташкил медиҳанд:

- а) озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ;
- б) озод кардан аз чазо;
- в) озод кардан аз адои чазо.

Е.В. Благов ба дуруст истифода намудани терминология ишора намуда, кайд менамояд, ки дар м. 81 КЧ ФР (м. 79 КЧ ҚТ) сухан оид ба «озод кардан аз чазо, озод кардан аз адои чазо ва озод кардан аз адои минбаъдаи чазо» меравад.

Ба гуфтаи О.В. Жданова меъёри м. 81 КЧ ФР (м. 79 КЧ ҚТ) аз озод кардан аз адои чазоро аз озод кардан аз чазо ҷудо менамояд. Илова бар ин, меъёри мазкур озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятиро низ пешбинӣ менамояд, зеро ки муқаррароти қ. 4 - и моддаи мазкур (Ашхоси дар қисмҳои якум ва дуҷуми ҳамин модда зикргардида дар ҳолати шифо ёфтанишон, мумкин аст ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шаванд) ва сохтори дигар моддаҳои Кодекси ҷиноятӣ (м. 21- 23 КЧ ФР), ки имконият намендиҳанд шахсеро, ки то баровардани ҳукм ва ба қувваи қонунӣ даромадани он (то лаҳзаи адои чазо) дар ҳолати бемории руҳӣ ҷиноят содир кардааст, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод кунанд, аз ин гувоҳӣ медиҳад.

7. Муқоисаи меъёрҳои КЧ ҚТ ва КЧ ФР, инчунин муқаррароти моддаҳои 24 ва 79 - и КЧ ҚТ аз он шаҳодат медиҳанд, ки қонунгузориҳои ҷиноятӣ ҚТ масъалаи шахсеро, ки дар ҳолати муқаллафӣ ҷиноят содир намуда, вале то баровардани ҳукми суд мубталои бемории руҳие шудааст, ки барои дарки хавфи кирдори худ ё идора кардани он имконият намендиҳад, ҳамчунин чазо намендиҳад. Дар чунин маврид, суд метавонад нисбати чунин шахс чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббиро раво бинад ва пас аз шифо ёфтани он шахсро чазо додан мумкин аст, агар муҳлатҳои дар м. 75 КЧ ҚТ нагузашта бошад (қ. 3 м. 24 КЧ ҚТ). Муқаррароти қ. 1 м. 79 КЧ ҚТ танҳо нисбати шахсоне тааллуқ дорад, ки пас аз баровардани ҳукм ба бемории руҳӣ гирифта шудаанд ва онҳо дар натиҷаи чунин беморӣ имконияти дарки воқеии амалҳои худ ва идора кардани онҳоро аз даст доданд. Дар чунин маврид онҳо аз чазо ё адои минбаъдаи чазо озод карда шуда, тавассути суд нисбати чунин ашхос чораи маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ таъин карда мешавад.

Мувофиқи муқаррароти қ. 2 м. 79 КЧ ҚТ шахсеро, ки пас аз баровардани ҳукм мубталои бемории дигари вазнин гардидааст, ки монанди адои чазо мебошад, суд метавонад онро аз адои чазо озод кунанд ё ин чазоро бо чазои нисбатан сабуктар иваз намояд.

Таҳлили ин ду қисми пешниҳодшудаи м. 79 - и КЧ ҚТ аз он шаҳодат медиҳад, ки агар шахс пас аз баровардани ҳукм ба бемории руҳӣ ё мубталои бемории дигари вазнин гардад, суд дар мавриди аввал аз чазо ё адои минбаъдаи он озод мекунад, дар мавриди дуҷум метавонад аз адо намудани чазо озод кунанд ё ин чазоро бо чазои нисбатан сабуктар иваз намояд.

АДАБИЁТ

1. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2008.
2. Кодекси ислоҳи меҳнати РСС Тоҷикистон. Душанбе, «Ирфон», 1998.
3. Кодекси муқофӣи ҷиноятӣ Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. - Душанбе, 1984.
4. Курси ӯқӯби ҳуқуқи ҷиноятӣ. Ҷилди 5. Ҷ. 2. - М., 2002.
5. Коробеев А.И. Советское уголовное- правовая политика / А.И. Коробеев. - Владивосток, 1987.
6. Благов Е.В. Применение уголовного права / Е.В. Благов. - СПб, 2004.
7. Жданова О.В. Уголовно- правовые и уголовно- исполнительные аспекты освобождения от наказания, в связи с болезнью / О.В. Жданова. - Ставрополь, 2008.

МАФХУМ ВА АСОСҲОИ ОЗОД НАМУДАН АЗ ЧАЗО БИНОБАР САБАБИ БЕМОРИ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи мафхуми озод кардан аз чазои ҷиноятӣ бо сабаби беморӣ меравад. Дар асоси таҳлили қонунгузориҳои ҷории ҷиноятӣ, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва омӯзиши адабиётҳои илмӣ, муаллиф ақидаҳои олимони баррасӣ намуда, асосҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби бемориро баррасӣ менамояд.

КАЛИДВОЖАҲО: қонуни ҷиноятӣ, ҷиноят, озод кардан аз чазо, асосҳои озод кардан, бо сабаби беморӣ озод кардан.

ПОНЯТИЕ И ОСНОВАНИЯ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ НАКАЗАНИЯ ПО БОЛЕЗНИ

В данной статье говорится о понятии освобождения от уголовного наказания в связи с болезнью. На основе анализа действующего уголовного законодательства, международно-правовых документов и изучения научной литературы автор рассматривает мнения ученых и рассматривает основания освобождения от уголовной ответственности в связи с болезнью.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовное закон, преступление, освобождение от наказания, основания освобождения, освобождение по болезни.

THE CONCEPT AND GROUNDS FOR EXEMPTION FROM PUNISHMENT DUE TO ILLNESS

This article deals with the concept of exemption from criminal punishment due to illness. Based on the analysis of the current criminal legislation, international legal documents and the study of scientific literature, the author considers the opinions of scientists and considers the grounds for exemption from criminal liability in connection with the disease.

KEYWORDS: criminal law, crime, exemption from punishment, grounds for release, release due to illness.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафарзода Адиба Фарҳод* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси якуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** 902-04-12-20. **E-mail:** adiba.fahhodzjda@gmail.com.

Сведения об авторе: *Сафарзода Адиба Фарҳод* - Таджикский национальный университет, магистрант первого курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** 902-04-12-20. **E-mail:** adiba.fahhodzjda@gmail.com.

Information about the author: *Safarzoda Adiba Farkhod* - Tajik National University, first-year master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** 902-04-12-20. **E-mail:** adiba.fahhodzjda@gmail.com.

ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ ХУНУКНАЗАРӢ МУТОБИҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Азизҷони Х. А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳар як давлат бе мавҷудияти ғаъолияти самараноки дастгоҳи давлатиаш арзи ҳастӣ намуда наметавонад. Дарк кардан зарур аст, ки ғаъолияти шахсони мансабдор барои давлат махсусияти муҳим дорад, зеро давлат маҳз ба воситаи ин ғаъолият ҳокимияти худро ба амал мебарорад.

Вазиғаи давлати ҳуқуқбунёд ин ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли, муҳити зист, тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ мебошад. Танҳо қору ғаъолияти хуби дастгоҳи давлатӣ амалӣ намудани мақсаду вазиғаҳои зикршударо имконпазир мегардонад. Дар акси ҳол, ҳатто аз беэҳтиётӣ содир кардани ҷиноят аз ҷониби шахси мансабдор, ғаъолияти дастгоҳи давлатиро дар роҳи амалӣ намудани принципҳои давлати ҳуқуқбунёд зеро хатар мегузорад. Барои ҳамин ҳамеша диққати махсус ба ҳуқуқвайронкуниҳои шахсони мансабдоре, ки ғаъолияти онҳо зеро назорати махсус, яъне назорати сиёсӣ қарор дорад, дода мешавад.

Ба таҳқиқи мавзӯи мазкур на танҳо ҳифзи муносибатҳо аз тарафи меъёри қонуни ҷиноятӣ, балки он факте, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол шумораи содир намудани ин ҷиноят ва ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахсони содиркунандаи ин ҷиноят торафт зиёд шуданаш мубрамият мебахшад. Новобаста аз ин, ҷинояти хунукназарӣ яке аз ҷиноятҳои латентнокиаш хеле баланд дар ҷумҳуриамон ба ҳисоб меравад, зеро бисёре аз ҳолатҳои хунукназарии бамиёномада ҳамчун кирдорҳои зиддиинтизомӣ эътироф шуда, рӯйпуш карда мешаванд. Якҷоя бо ин дар мақомотҳои тафтиши пешакӣ ва суд масъалаи дуруст татбиқ намудани меъёрҳо оид ба ҷавобгарӣ кашидани шахсони ҷинояти хунукназарӣ содиркарда хеле зиёд ба миён омада истодааст. Дар муайян намудани оқибатҳои аз ин ҷиноят ба вуқӯъ омада, ки характери баҳодихӣ доранд ва инчунин ҳангоми муқаррар кардани алоқаи сабабии байни кирдори шахси мансабдор содиркарда ва оқибати бавучудомада душворӣ ба миён меояд.

Ҳамчунин, ақидаҳои яқранг доир ба масъалаи маънидод намудани элемент ва хусусиятҳои алоҳидаи ҷинояти мазкур, банду бастаи он ва тафриқагузориҳои он аз дигар

кирдорҳои ба ҷамъият хавфноки ба ин ҷиноят монанд дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ, дар амалияи тафтишотӣ - прокурорӣ ва дар амалияи баррасии парвандаҳо аз ҷониби судҳо то ҳол ба назар намерасад, аз ин ҷиҳат ташкили дурусти муқовимат бо ин зухуроти манфӣ хеле мушкил мебошад. Аз ин лиҳоз таҳлили амиқи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ паҳлӯҳои алоҳидаи хунукназарӣ мубрам мебошад, ки ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ муҳим аст. Ба ғайр аз ин, маънидоқунии дақиқи аломатҳои шахси мансабдор ба ҷашм намерасад.

Проблемаи асосии муқовимат бо ҷинояткорӣ дар аксарияти давлатҳои ҷаҳон дар солҳои охир, ин аз лиҳози ҳуқуқи ҷиноятӣ мубориза бурдан бо ҷинояткорӣ, ки аз ҷониби шахсони мансабдори мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии содир мешаванд, мебошад. Дар ин ҷода, Ҷумҳурии Тоҷикистон низ истисно намебошад.

Як қатор ибораҳо, ки дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ истифода мешавад на танҳо мазмуни маҳдуди ҳуқуқӣ, балки мазмуни васеъ низ доранд. Ба яке аз чунин ибораҳо иборати «хунукназарӣ» дохил мешавад. Иборати «хунукназарӣ» дар ҳаёти ҳаррӯзаи одамон васеъ истифода мегардад. Дар зери мафҳуми хунукназарӣ мо «муносибати беинсофона ва бепарвоёна ба иҷрои уҳдадориҳои худ» - ро мефаҳмем.

Аввалин санади кодификатсиякунонидашуда, ки дар Иттиҳоди Шуравӣ қонунгузориҳои ҷиноятиро дар худ ҷамъ оварда буд ин Кодекси ҷиноятӣ РСФСР аз соли 1922 мебошад. Ин кодекс то ташкил ёфтани Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар қаламрави Тоҷикистони ҳамонрӯза амал мекард. Таркиби ҷинояти хунукназарӣ дар моддаи 108 «хунукназарии хизматӣ» муқаррар гардида буд. Дар диспозитсияи он мафҳуми хунукназарӣ чунин дарҷ гардида буд: «бедикқат ва бепарвоёна муносибат намудан ба уҳдадориҳои хизматии худ, ки боиси саҳланкорӣ, суғат гардидани ҷараёни кор, бенизомӣ дар коргузориӣ ва ҳисобот ва дигар камбудӣҳо дар хизмат мегардад».

«Асосҳои қонунгузориҳои ҷиноятӣ Иттифоқи РСС ва Республикаҳои иттифоқӣ» соли 1924 асоси қабули санади Кодекси ҷиноятӣ РСС Ўзбекистон 1 июни соли 1927 буд ва ин санад дар қаламрави Тоҷикистон амал мекард.

Нахустин Кодекси ҷиноятӣ РСС Тоҷикистон дар соли 1935 бо назардошти «Асосҳои қонунгузориҳои ҷиноятӣ Иттифоқи РСС ва Республикаҳои иттифоқӣ» соли 1924 ва Кодекси ҷиноятӣ РСФСР соли 1927 ва РСС Ўзбекистон соли 1928 қабул шуда буд. Дар ин санад оид ба мафҳуми хунукназарӣ айнан бо санадҳои умумииттифоқӣ дарҷ гардида буд.

То қабул шудани Кодекси Ҷиноятӣ РСС Тоҷикистон соли 1961 дар қаламрави Тоҷикистон чунин қонунҳои ҷиноятӣ умумииттифоқӣ амал мекард:

1. Асосҳои қонунгузориҳои ҷиноятӣ Иттифоқи РСС ва Республикаҳои Иттифоқӣ аз 25 декабри соли 1958;
2. Қонун дар бораи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷиноятҳои давлатӣ аз 25 декабри соли 1958;
3. Қонун дар бораи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷиноятҳои ҳарбӣ;
4. Дигар қонунҳои умумииттифоқӣ, ки ба Кодекси ҷиноятӣ РСС Тоҷикистон дохил карда нашудаанд.

17 августи соли 1961 Кодекси ҷиноятӣ РСС Тоҷикистон қабул гардида, аз 1 ноябри соли 1961 мавриди амал қарор гирифт. Дар қонунгузориӣ дар бораи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷиноятҳои давлатӣ ва дар бораи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ҷиноятҳои ҳарбӣ қадом кирдорҳои барои ҷамъият хатарнок ҷиноятҳои давлатӣ ва қадом кирдорҳои барои ҷамъият хатарнок ҷиноятҳои ҳарбӣ эътироф бояд шавад ва ҷӣ хел ҷазоҳо ба шахсони гунаҳгор бояд таъин шавад, пешбинӣ шудаанд.

Дар Кодекси мазкур дар боби 7 «Ҷиноятҳои мансабӣ», моддаи 185 «Хунукназарӣ» чунин муқаррарот мавҷуд буд: «Вазифаҳои худро дар натиҷаи бепарвоёна ё бевиднона муносибат кардан ба онҳо иҷро накардан ё бояду шояд иҷро кардани шахси мансабдор, ки ба манфиатҳои давлатӣ ё ҷамъиятӣ ё ба ҳуқуқ ва манфиатҳои бо қонун муҳофизатшавандаи граждони зарари ҷиддӣ расондааст».

Баъд аз ба даст даровардани Истиқлолияти давлатӣ, қонуни асосии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ин Кодекси ҷиноятӣ мебошад. Дар таърихи Тоҷикистон яқин маротиба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақилона аз тарафи мутахассисони ҷумҳурӣ навишта, аз тарафи мақомоти олии қонунгузориӣ, ки аз намоёндагони халқ иборат

аст, яъне Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998 қабул шудааст. Кодекси мазкур танзимкунандаи тамоми муносибатҳои ҷамъиятии дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ба вучуд меомада мебошад. Оид ба мафҳуми хунукназарӣ дар моддаи 322 - и Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррарот мавҷуд аст. Ин ҷиноят ба боби 30 «Ҷиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ ва манфиатҳои хизмати давлатӣ» дохил мешавад. Дар диспозитсияи моддаи мазкур оид ба мафҳуми хунукназарӣ чунин дарҷ гардидааст: «Хунукназарӣ, яъне, иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани вазифаҳои худ аз ҷониби шахси мансабдор дар натиҷаи муносибати беинсофона ё бепарвоёна ба хизмат, агар ин боиси ба таври ҷиддӣ поймол кардани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрванд ё ташкилот ё манфиатҳои қонунан ҳифзшудаи ҷамъият ва давлат гашта бошад».

Инчунин, Х.О. дар ин давра моҳи сентябри соли 2016 хангоми қабули санади корҳои иҷрошуда, дар соли 2016 оид ба таъмири ҷорӣи МТМУ №42 дар н. Фирдавсии ш. Душанбе, аз ҷониби ҶДММ «Васли Тоҷик» муносибати бепарвоёна зоҳир намудааст, ки Директори ҶДММ «Васли Тоҷик» Ш.Х. аз ин ҳолат истифода бурда, зимни таъмири ҷорӣи муассиса моҳи сентябри соли 2016 дар ҳаҷми 31300 сомони роҳи изофанависӣ аз онҳо худ карда, онро ба манфиати шахсиаш харҷ намудааст. Бо ин муносибати бепарвоёна ба хизмат аз ҷониби Х.О. ба таври ҷиддӣ ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунан ҳифзшудаи давлат поймол карда шудааст. Суд кирдори Х.О.-ро бо моддаи 322 қисми 1 - и Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне ҳамчун хунукназарӣ банду баст карда, ба ӯ ҳукми айбдоркунанда баровардааст».

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ мафҳуми хунукназарӣ ба чанд маъно оварда шудааст:

- хунукназарии мансабӣ;
- хунукназарии ҷинояткорона;
- хунукназарии хизматӣ;
- хунукназарии касбӣ;

Захарчук С.И. хунукназарии мансабиро дар робита бо ҷиноятҳои ҳарбӣ чунин иброз намудааст: «Вобаста ба хунукназарии мансабӣ, метавон чунин хусусиятҳоро ҷудо намуд, ба монанди: фикрронии нокифоя, безътиной, бепарвоӣ, собиқаи кории нокифоя, хабардор набудан аз баъзе паҳлӯҳои фаъолият».

Дар муносибат бо хизматчиёни давлатӣ оид ба «хунукназарии хизматӣ» суҳан меравад. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ибораи хунукназарии касбӣ мавҷуд аст – хунукназарии мутахассисон, масалан, табибон, адвокатҳо ва ғайра. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ оид ба ибораи хунукназарии тиббӣ чунин омадааст: «...дар қонунгузори амалкунанда мавҷуд набудани маънидодкунии аниқӣ чунин мафҳумҳо «хатогии тиббӣ», «хунукназарии тиббӣ», «беаҳамиятии тиббӣ» ба хатогӣ оварда мерасонад».

Энсиклопедияи бузурги ҳуқуқӣ хунукназариро ҳамчун ҷинояти муқобили ҳокимияти давлатӣ, манфиатҳои хизмати давлатӣ ва хизмат дар мақомотҳои худидоракунии маҳаллӣ; иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадорӣҳои худ аз ҷониби шахси мансабдор хангоми беинсофона муносибат кардан ба хизмат, маънидод менамояд. Аз муқаррароти қонунгузорӣ ва адабиётҳои ҳуқуқӣ хулоса бароварда, чунин мафҳуми хунукназариро баён намудан мумкин аст:

Хунукназарӣ – ин ҷинояти муқобили ҳокимияти давлатӣ, манфиатҳои хизмати давлатӣ ва хизмат дар мақомотҳои худидоракунии маҳаллӣ мебошад, ки дар иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадорӣҳои худ аз ҷониби шахси мансабдор хангоми беинсофона ё бепарвоёна муносибат кардан ба хизмат, ки дар натиҷа ба таври ҷиддӣ поймол кардани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрванд ё ташкилот ё манфиатҳои қонунан ҳифзшудаи ҷамъият ва давлат гашта бошад, ифода мегардад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998. Душанбе 2020 с.
2. Сборник постановлений Пленумов Верховных Судов РСФСР по уголовным делам// под ред. Радченко В.И. – М.,2007. С. 317.
3. Ҳуқуқи ҷиноятӣ. \китоби дарсӣ\ зери таҳрири Н.А. Фафорова ва Ҳ.С. Салимов. Душанбе-2011. С.48.
4. Захарчук С.И. «Криминологическая характеристика личности специального субъекта в неосторожных преступлениях» / С.И. Захарчук / Военно-уголовное законодательство современной России// 2007. №9.

5. Игбаева Р.Г. «Перспективы развития страхования профессиональной ответственности врачей и других медицинских работников». //Социальное и пенсионное право. 2007. №2.
6. Большой юридический словарь. //под ред. Проф. Сухарева. – М., 2007. С.747.

ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ ХУНУКНАЗАРӢ МУТОБИКИ ҚОНУНГУЗОРИИ ЧИНОЯТИИ ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур табиати ҳуқуқи хунукназарӣ мутобиқи қонунгузорию ҷиноятию ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифта, дар асоси он сабабҳои содир шудани ин ҷиноят, аломатҳои объективӣ ва субъективӣ хунукназарӣ ва фикру ақидаҳои олимони доир ба масоили мазкур дида баромада шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: қонуни ҷиноятӣ, хунукназарӣ, ҷиноят, ҷавобгарии ҷиноятӣ, аломатҳои объективӣ, аломатҳои субъективӣ.

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ХАЛАТНОСТЬ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье анализируется правовая природа халатности в соответствии с уголовным законодательством Республики Таджикистан, на основании чего выявляются причины совершения данного преступления, объективные и субъективные признаки халатности и мнения ученых по этим вопросам. и взгляды ученых по этим проблемам.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовный закон, уголовное право, халатность, преступление, уголовная ответственность, объективные признаки, субъективные признаки.

LEGAL NATURE NEGLIGENCE UNDER CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article analyzes the legal nature of negligence in accordance with the criminal legislation of the Republic of Tajikistan, on the basis of which the reasons for the commission of this crime, objective and subjective signs of negligence and the opinions of scientists on these issues are identified. and the views of scholars on these issues.

KEYWORDS: criminal law, criminal law, negligence, crime, criminal liability, objective signs, subjective signs.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Азизҷони Хуршеди Абдуллозода* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси якуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **988-12-55-99**.

Сведения об авторе: *Азизҷони Хуршеди Абдуллозода* - Таджикский национальный университет, магистрант первого курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рӯдаки, 17. Телефон: **988-12-55-99**.

Information about the author: *Azizjoni Khurshedi Abdullozoda* - Tajik National University, first-year master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **988-12-55-99**.

ДАЪВАТИ ОММАВИӢ ДАР БА АМАЛ БАРОВАРДАНИ ФАЪОЛИЯТИ ЭКСТРЕМИСТӢ

Абдуқодирзода М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Экстремизм аз калимаи латинии «extremus» манша гирифта, мазмуни қатъан, ҳадди охири, тарафдори тадбири чораҳо ва ақидаҳои қатъӣ будан (бештар дар сиёсат) – ро дорад.

Ҳамин гуна фаҳмиши иборати экстремизмро дигар муалифон низ иброз медоранд. Аммо сиёсат – соҳаи ягонаи зухурёбии экстремизм ба ҳисоб намеравад. Оид ба проблемаи мазкур профессор В.В. Лунеев қайд менамояд, ки «экстремизм ҳамчун ин ва ё он зиёдаравӣ дар ҳама гуна соҳаҳои фаъолият мушоҳида карда мешавад ва вобаста аз вазъияти дар ҷомеа ба амал омада метавонад баҳои мусбӣ ё манфиро соҳиб шавад. Экстремизм дар илм, адабиёт, варзиш, дар муд, ҳайкалтарошӣ, дигар намудҳои санъат метавонад ба дигаргуниҳо, навигариҳо, ҷараёнҳои нав, мактабҳои нав оварда расонад. Аз ин рӯ, ба экстремизм танҳо баҳои манфӣ ва махсусан хислати сиёсӣ-ҷиноятӣ додан қарори амиқи яктарафа, хато ё дар ниҳояти қор қарори шубҳаноки ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ва криминолигӣ мебошад. Муҳаққиқони замони шуравӣ И.И. Бражник ва Э.Г. Филимонов оид ба проблемаи мазкур қайд намуданд, ки «пайрави ба ин ақоид ва амалҳои зиёдаравӣ дар ҳама гуна соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ҷой доранд ва дар асоси назарҳои тундравии гуногун меҳонад ин ва ё он проблемаро ҳал намоянд», вале на ҳамеша ақидаи «зиёдаравӣ,

тундравӣ» - ро ба экстремизм бояд мансуб донист. Онҳо мумкин аст боиси содиршавии ҳаракати мушаххаси зуроварӣ ва дигар ҳаракатҳои зиддиҳуқуқӣ нагардидаанд, инчунин дидаю дониста қувваи маҷбуркуниро нисбати шахсони ба андешаи онҳо норозӣ раво набинанд.

Дар асоси гуфтаҳои боло ҳаминро қайд бояд намуд, ки моддаи 307¹-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахсро барои “даъвати оммавӣ дар амалӣ намудани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ)” нишон медиҳад. Хатари ҷамъиятии ин ҷиноят дар он аст, ки ин амал метавонад қобилияти ба эътидол овардани вазъи иҷтимоию сиёсии кишвар, ҳалалдор кардани оромии ҷомеа ва таҳдид ба амнияти миллӣ ва давлатро дошта бошад.

Аз ҷиҳати этимологӣ даъват – ин шиори сиёсӣ, мурочиатест, ки дар шакли мухтасар ифодакунандаи ғояи сиёсии роҳбарикунанда, талабот аст. Ин мафҳумро ҳамчун асоси хусусияти ҳуқуқӣ - ҷиноятӣ доштаи аломати баррасишаванда қабул кардан душвор аст. Мо чунин мешуморем, ки даъват таъсир ба шуур, ирода ва рафтори одамон мебошад, то онҳоро барои содир кардани амалҳои мувофиқ водор созад ё аз иҷрои амалҳои муайян боздорад. Бояд қайд кард, ки даъвати эълоншуда ба содир намудани амалҳои экстремистӣ (ифротгароӣ) на ҳамеша дар шакли мухтасар ифода карда мешавад. Аксар вақт, дар ҷараёни даъват дар амалӣ намудани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ) як барномаи пурраи амалиётҳои неруҳо, ҳизбҳо ва ҳаракатҳои муайян эълон карда мешавад.

Даъвати дар моддаи 307¹ Кодекси ҷиноятӣ зикргардида набояд абстрактӣ, балки комилан конкретӣ бошад ва бояд маҳз ба амалҳои экстремистӣ (ифротгароӣ) даъват намояд, на ба бетартибҳои оммавӣ. Шахсоне, ки ба таври оммавӣ ба амалисозии шаклҳои дигари фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ) даъват мекунад, масалан, сафедкунии оммавии терроризмро содир мекунад, бояд мутобиқи м. 179³ Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шаванд. Агар даъват ҷиҳати фаъолони итоат накардан аз иҷрои талаботи қонунии намояндагони ҳокимият ё ба бетартибҳои оммавӣ, ҳамчунин даъват бо зӯроварӣ нисбат ба шахрвандон содир гардад, он мутобиқи қисми 2 м. 188 КҶ ҚТ банду баст карда мешавад.

Даъвати оммавӣ на танҳо дар ҳолатҳои зоҳир мешавад, ки шахси ҷинояткор якҷанд маротиба ғояҳои худро дар бораи амалҳои экстремистӣ (ифротгароӣ) баён мекунад, балки инчунин дар сурати таъсири доимии дарозмуддат ба шуури одамон дар бораи ғоида ва зарурати ин амалҳо содир мегардад. Мурочиатҳои оммавӣ бояд ҳамчун мулоҳизакорӣ дарк карда шаванд, зеро таҳияи ғояҳо дар бораи амалисозии фаъолияти экстремистӣ, дар ҳоле ки пешниҳоди иттилоот, изҳорот, коркарди шуури одамон, пешниҳоди мавқеи онҳо, ташаккули самти устувор дар иҷрои амалҳои алоҳида метавонад хусусияти тамоман дигар дошта бошад. Мурочиат як навъ паёмест, ки ошкоро сурат мегирад, аз ин рӯ, барои оғози ҷавобгарии ҷиноятӣ, муҳим нест, ки оё ин мурочиат аз ҷониби шахси сеюм (шахсони) қабул карда мешавад ё не, оё амалан ифротгароӣ иҷро шудааст ё не.

Ҷавобгарии ҷиноятӣ танҳо дар ҳолате ба миён меояд, ки амалҳои зикршуда ба тарзи муайян - дар байни омма ё истифодаи васоити ахбори омма содир шуда бошанд. Дар мавриди усулҳои содир кардани ин амал, мо чунин мешуморем, ки даъватҳо ва изҳоротҳои метавонанд ба таври шифохӣ (дар намоишҳо, ҷамъомадҳо ва ғ.) ва инчунин тавассути нашр ва паҳн кардани маводи чопӣ, аз ҷумла тавассути Интернет пешниҳод карда шаванд. Дар зери мафҳуми амал дар заминаи ин меъёр бояд ҳама гуна амали мақсадноки фаъолияти ошкоро, аз ҷумла изҳори шифохӣ фикр ва дигар шаклҳои интиқоли иттилоот тавассути воситаҳои лингвистӣ, аз ҷумла истифодаи воситаҳои техникӣ бошад, ки дар онҳо хоҳиши таъсир расонидан ба шуур, ирода ва рафтори одамон бо мақсади ба вучуд овардани хоҳиши иҷрои амалҳои муайян ё худдорӣ аз ин амалҳо ифода ёфтааст. Ин амал истифодаи изҳороти оммавӣ, нашрияҳои чопӣ, дигар васоити ахбори омма (радио, телевизион) барои интиқоли паёмҳои шифохӣ, хаттӣ, аудиовизуалӣ мебошад, ки ба даъват оид ба амалӣ намудани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ) равона карда шудаанд. Ҳамин тариқ, шаклҳои даъват метавонанд гуногун бошанд (шифохӣ ва хаттӣ, бо истифодаи воситаҳои техникӣ ва истифодаи васоити ахбори омма ва ғ.).

Даъват – ин зоҳиршавии фаъолияти мақсаднок мебошад, ки бояд аз ифодаи расмии шабеҳи фикри шахсӣ дар оила, дӯстӣ ва дигар муносибатҳо фарқ карда шавад. Даъвати ягон изҳорот дар бораи зарурати гузаронидани амалҳои экстремистӣ (ифротгароӣ) нестанд, балки танҳо як ақидае мебошанд, ки шахс барои бартараф кардани шубҳаҳои худ, ҷустуҷӯи посухҳо ва ташаккули мавқеи шахсӣ бо дигарон мубодила мекунад. Сухбатҳои оилавӣ ва дӯстона, ҳимояи эътиқоди худ дар баҳс, гуфтугӯҳо дар ҳолати мастӣ набояд ҳамчун даъват арзёбӣ карда шаванд. Мо чунин мешуморем, ки ба даъватҳои бо қонуни ҷинойтӣ манъшуда хусусияти мақсаднок, таъсири фаъол ба шуур, ирода ва рафтори одамон, боркунии ақидаҳои муайян ба дигарон бо нишондиҳии тарзҳои ба амал баровардани онҳо бояд хос бошанд. Ҳамзамон, маънои чунин даъватҳоро бояд қобилият ва хоҳиши ба шахрвандон расонидани таъсири муттаҳидсозӣ барои баамалбарории амалҳои оммавӣ, ки ғасби зӯрваронаи ҳокимият ё ивази зӯрварии институтҳои сиёсиро, ки асоси давлат ва системаи иҷтимоиро ташкил медиҳанд, таъмин кунанд. Қонунгузор мафҳуми "даъват"-ро бо аломати ошкорбаёнӣ маҳдуд мекунад, ки маънои ошкоро будан, дар ҳузури ҷамъиятро дорад, ки хусусити даъватҳоро доро мебошад. Мо боварӣ дорем, ки аломати ошкорбаёнӣ дар ҳолате сурат мегирад, ки агар даъват нисбати ду ва ё зиёда нафар сурат гирифта бошад. Албатта, чун қоида, аудиторияи шунавандагон ё тамошобинон аз ду нафар хеле зиёдтар аст, аммо аз нуқтаи назари расмӣ барои анҷоми амал кифоя аст, ки ҳадди ақал ду нафар чунин даъватро бишнаванд, бубинанд ё хонанд. Агар яке аз ҳозирон маънои даъватро нафаҳмад, пас ошкорбаёниро бо назардошти нияти ҷинойткор муайян кардан лозим аст. Агар ҷинойткор аз он огоҳ бошад, ки шунаванда бо сабаби ноболиғӣ, иллати руҳӣ ё бо сабабҳои дигар қобилияти дуруст дарк кардани иттилоотро надорад, пас дар ин ҳолат даъватҳоро дуруст эътироф кардан мумкин нест, зеро амалҳои чунин шахс объективан кӯшиши иҷрои даъвати оммавӣ мебошанд ва онҳо бояд бо қисми 3-и моддаи 32 КҶ ҚТ бандубаст шаванд, зеро ҷинойткор ба амалбарории даъватро дар ҳузури ду ва ё зиёда шахсон ба нақша гирифтааст ва имконнопазирии то ба охир расонидани ҷинойт фаъолияти ҷинойтии нотамодро тавсиф медиҳад.

Ошкорбаёнӣ ҳамчун асоси ба вучуд омадани ҷавобгарии ҷинойтӣ тибқи м. 307¹ КҶ ҚТ маънои онро дорад, ки даъватҳо ошкоро, фаҳмо ва бевосита ба доираи васеи одамон, ба доираи номуайяни одамон равона карда шудаанд. Ҳамин тавр, ошкорбаёнӣ маънои онро дорад, ки шахси ҷинойтсодиркарда ошкоро, намоишкорона ба шахси воқеӣ бо маълумоте муайяне муроҷиат мекунад, ки адоват, бадбиниро нисбат ба намояндагони миллати дигар, бартарии ӯ ва пастии дигар миллат, наҷод, мазҳабро тасдиқ мекунад. Дар ин ҳолат, аҳамият надорад, ки мавқеи пешниҳодшударо чӣ қадар ва ё кадом як қисми ин аудитория ҳамчун як шунавандаи воқеӣ дарк мекунад ё мубодила мекунад. Дар ҳар як ҳолати мушаххас, масъала бо назардошти тамоми ҳолатҳои қор ҳал карда мешавад: ҷой, вақт, вазъият, чӣ гуна шунавандагон дар як вақт даъватҳоро қабул карданд. Мусаллам аст, ки мисли ҳар як амали ҷинойтӣ, даъвати оммавӣ маҷмуи муайяни тарзҳо ва усулҳои ифодаи худро пешбинӣ мекунад. Тафсири моддаи мазкури қонунгузории амалкунанда чунин ташвиқот ва таблиғи ғояҳо, ақидаҳо, назарияҳои экстремистиро муайян мекунад. Дар айни замон, ғояҳо, дидгоҳҳо, назарияҳо характери умумӣ доранд ва ба шахси мушаххас равона карда намешаванд. Ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ-ҷинойтӣ, даъват асосан ба тариқи таҳрик намудан содир мешавад, ки он ба тариқи бағапдарорӣ, порадиҳӣ (харидан), таҳдид ё ба тариқи дигар бовар кунонидани шахс эътироф карда мешавад (қисми 4 моддаи 36 КҶ ҚТ). Ҳамин тариқ, агар мо кӯшиш кунем, ки масалан, даъват ба содир кардани ҷинойтҳои дорои хусусияти экстремистиро (ифротгароиро) аз даъвати оммавӣ барои амалисозии фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ) фарқ кунем, пас метавон гуфт, ки таҳриқи созишро дар бораи содир кардани амали мушаххаси ҷинойтӣ пешбинӣ мекунад (ба объекти мушаххас, ба тарзи муайян, ҳамроҳӣ бо шахсон ва ғ.). Дар ҳамин ҳол, аён аст, ки ҳангоми бандубасти амалҳои содиршуда ҳамчун даъвати оммавӣ барои ба амал баровардани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ), корманди ҳифзи ҳуқуқ бояд принсипи эътибори субъективиро ба роҳбарӣ гирад ва исбот намояд, ки даъват ба кадом шаклҳои фаъолияти экстремистӣ анҷом дода шудаанд ва инчунин онҳо ба кадом категорияи муайяни шахсон таъсир расонидаанд ва ҳамчунин таъсири онҳо ба шуур ва руҳияи одамон чи гуна мебошад. Фарқ кардани даъвати

оммавӣ барои амалӣ намудани фаъолиятҳои экстремистӣ (ифротгароӣ) ҳамчун ҷиноят тибқи м. 307¹ КҶ ҚТ ва даъвати содир намудани ҷиноятҳои дорои хусусияти экстремистӣ (ифротгароӣ) ҳамчун шарикӣ дар содир намудани онҳо, ки дар қ. 4 м. 36 КҶ ҚТ ва моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд, бояд қайд кард, ки ин амалҳо ба тариқи зайл фарқ мекунанд. Мо чунин мешуморем, ки даъвати оммавӣ иштрокчиёни мушаххас надоранд ва ҷинояткор метавонад ба гурӯҳ, омма, аксар вақт бетараф муроҷиат кунанд, тавре ки дар мавриди истифодаи Васоити ахбори омма. Агар ҷинояткор ба доираи нисбатан маҳдуди ашхос муроҷиат кунад, пас чунин амалҳо, инчунин, ошкорбаёнӣ шикоятҳои истисно карда наметавонанд, зеро даъват дар ин ҳолат хусусияти номуайяни ҷамъбаस्तкунанда доранд ва таҳрик ҳамеша бо мушаххасӣ, дақиқӣ ва хоҳиши водор кардани шахси мушаххас ба иҷрои амалҳои зарурӣ муайян карда мешавад. Даъват дар мундариҷаи худ аз мушаххасӣ маҳруманд ва ба доираи инфиродии шахсон тааллуқ надоранд. Гунаҳгор меҳода ба таври таъсиррасонӣ ба шуур ва психологияи омма таъсир расонад, ният дорад дар онҳо мавқеи зарурати иҷрои амалҳои дар қонун пешбинишударо фароҳам орад, фазои судмандии онҳоро ба вучуд орад, то дар онҳо эътимоди равоӣ, ҳисси зарурат ва ногузирии амалҳои экстремистӣ (ифротгароӣ) пайдо шавад.

Ҳангоми тафтишоти парвандаи ҷиноятӣ, объекти асосии таҳқиқот ва манбаи асосии далелҳо бояд матни ҳуди нашрия, баромаде бошад, ки таҳлили пурмазмун ва баҳои ҳуқуқиро талаб мекунад. Дар ин ҳолат, ду роҳи интиқоли иттилоот имкон дорад – мустақиман, возеҳ ва бечунучаро ва дар ин ҷо аз корманди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дониши махсус талаб карда намешавад ва бо матн бо истифода аз луғати махсус “пинҳон” карда намешавад. Дар ҳолати дуюм, маҳз дониши махсус талаб карда мешавад ва гузаронидани экспертизаҳои мувофиқ барои дар матни муроҷиатҳои амалӣ намудани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ) ҳатмӣ ба назар мерасад. Иҷороти ақидаҳои баҳсноке, ки хусусияти эҳтиромшаванда доранд, яъне дорои даъватҳои барои амалӣ намудани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ) нестанд, бояд мутобиқи моддаи 307¹ КҶ ҚТ баҳо дода нашавад.

Дар робита ба тарзи содир кардани онҳо, амалҳои, ки ба даъвати оммавӣ барои амалӣ намудани фаъолиятҳои экстремистӣ (ифротгароӣ) равона шудаанд метавонанд шифоҳӣ ва намоишӣ бошанд. Ҷинояти мазкур аз лаҳзаи татбиқи даъвати оммавӣ оид ба амалӣ намудани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ), сарфи назар аз он, ки ин даъватҳо ба ҳадафи худ - таъсир расонидан ба шахрвандон расидаанд ё ба анҷом нарасидаанд, хотимаёфта эътироф карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998 – Душанбе, “Сифат - Офсет”, 2019.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба экстремизм” аз 2 январи соли 2020, № 1655.
3. Афанасьев Н.Н. Идеология терроризма / Н.Н. Афанасьев // Социально-гуманитарные знания. 2002. № 1. - С. 211-234.
4. Басалай А. Опасность: национальный экстремизм / А. Басалай. // Диалог.1999. №10. - С.78.
5. Бражник И.И. Религиозный экстремизм: попрание прав верующих / И.И. Бражник // Наука и религия. 1981. №1. -С.17.
6. Воҳид Шарипов Луғати тафсирии калимаҳои русӣ – интернационалӣ / Воҳид Шарипов. - Душанбе, 1984.
7. Воронов И.В. Основы политико-правового ограничения социально-политического экстремизма как угрозы национальной безопасности Российской Федерации: Автореф. дис. канд. полит. наук. М., 2003. -С.13.
8. Лунеев В.В. Проблемы криминализации и противодействия экстремизму / В.В. Лунеев // Государство и право. 2009. №9. -С.44.
9. Сатторов Г.С., Мирзоахмедов Ф.А. Анализ организации и виды экстремистского сообщества / Г.С. Сатторов., Ф.А. Мирзоахмедов // Законодательство. 2019. № 1(33). -С. 68.
10. Умланд А. Правый экстремизм в постсоветской России / А. Умланд // Общественные науки и современность. 2001. № 4. -С. 80.
11. Филимонов Э.Г. Христианское сектантство и проблемы атеистической работы / Э.Г. Филимонов. – Киев, 1981.

ДАЪВАТИ ОММАВӢ ДАР БА АМАЛ БАРОВАРДАНИ ФАЪОЛИЯТИ ЭКСТРЕМИСТӢ

Дар мақолаи мазкур даъвати оммавӣ дар ба амал баровардани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ): хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноӣ ва масоили бандубасти он мавриди таҳлил қарор гирифта, дар асоси он сабабҳои содир шудани даъвати оммавӣ дар ба амал баровардани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ), намудҳои

даъвати оммавӣ, аломатҳои объективӣ ва субъективӣ даъвати оммавӣ дар ба амал баровардани фаъолияти экстремистӣ (ифротгарой) ва фикру ақидаҳои олимони доир ба масоили мазкур дида баромада шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: қонуни ҷиноятӣ, даъвати оммавӣ, ба амал баровардани фаъолияти экстремистӣ (ифротгарой), аломатҳои объективӣ, аломатҳои субъективӣ.

ПУБЛИЧНЫЕ ПРИЗЫВЫ К ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ ЭКСТРЕМИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье анализируются публичные призывы к осуществлению экстремистской деятельности: уголовно-правовая характеристика и вопросы квалификации, а также на его основе рассмотрены причины публичных призывов к осуществлению экстремистской деятельности, виды публичных призывов, объективные и субъективные признаки публичных призывов к осуществлению экстремистской деятельности и взгляды ученых по этим проблемам.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовный закон, публичные призывы, осуществление экстремистской деятельности, объективные признаки, субъективные признаки.

PUBLIC CALLS FOR EXTREMIST ACTIVITIES

This article analyzes public appeals to carry out extremist activities: criminal-legal characteristics and qualification issues, as well as, on its basis, the reasons for public calls for extremist activities, types of public appeals, objective and subjective signs of public calls for extremist activities and the views of scientists are considered on these issues.

KEYWORDS: criminal law, public appeals, carrying out extremist activities, objective signs, subjective signs.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуқодирзода Майрамбӣ* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси якуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **000078899**.

Сведения об авторе: *Абдуқодирзода Майрамби* - Таджикский национальный университет, магистрант первого курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **000078899**.

Information about the author: *Abdukodirzoda Mairambi* - Tajik National University, first-year master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **000078899**.

ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ТАМАЪҶӢӢЙӢ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИ ҶИНОЯТИИ ИДМ

Раҷабова Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷиноятҳо ба муқобили моликият гуфта, кирдори ба ҷамъият хавфноке фаҳмида мешавад, ки нисбат ба молу мулк бегона равона гардида, бо роҳи дуздӣ, ғоратгарӣ, роҳзанӣ, қаллобӣ ва тамаъҷӯӣ содир карда мешавад. Омӯхтани ҷанбаҳои ба ҷамъият хавфноки тамаъҷӯӣ бо маҳорати баланд ошкор намудани ин ҷиноят, дуруст банду баст кардан ва баҳо додан ба он, яке аз масъалаҳои муҳим дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ифода меёбад.

Ҷиҳати батанзимдарории мафҳуми тамаъҷӯӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистони танҳо аз соли 1935 сухан гуфтан мумкин аст, зеро аввалин маротиба мафҳуми мазкур дар боби 8 (КҶ РСС Тоҷикистон аз соли 1935) «Ҷиноятҳои молу мулкӣ» пешбинӣ шуда буд, ки мутобиқи моддаи 212 КҶ РСС Тоҷикистон аз соли 1935 таҳти мафҳуми тамаъҷӯӣ ин талаби додани молу мулкӣ ғайр ё ҳуқуқ ба молу мулк бо таҳдиди истифодаи зӯроварӣ ва маълумотҳои беобрӯкунанда нисбати ҷабрдида ё бо таҳдиди вайрон кардани молу мулк фаҳмида мешуд [18, с. 66]. Бояд қайд намуд, ки барои минбаъд инкишофи ин мафҳум қабули КҶ РСС Тоҷикистон аз соли 1961 асос гузошт. КҶ соли 1961 дар боби 2 «Ҷиноятҳо муқобили моликияти сотсиалистӣ» дар моддаи 95 мафҳуми тамаъҷӯиро чунин пешбинӣ намуд: «Тамаъҷӯӣ, яъне талаби додани молу мулкӣ давлатӣ ва ҷамъиятӣ ё ҳуқуқ ба молу мулк бо таҳдиди истифодаи зӯроварӣ нисбат ба шахс ё бо таҳдиди ифшои маълумотҳои беобрӯкунанда нисбати ҷабрдида ё наздикони ӯ, ошкор кардани чунин маълумотҳо оид ба ҳолатҳои, ки вай меҳақад онро ниҳон дорад, ҳамчунин бо таҳдиди несту нобуд, вайрон кардани молу мулкӣ ғайр» [17, с. 74].

КЧ РСС аз соли 1961 назар ба КЧ РСС Тоҷикистон аз соли 1935 мафҳуми тамаъҷӯиро ба таври васеъ пешбинӣ намуда, дар диспозитсияи моддаи 95 (КЧ РСС Тоҷикистон аз соли 1961) истилоҳҳои талаби додани молу мулкӣ давлатӣ ва ҷамъиятӣ, таҳдиди ифшои маълумотҳои беобрӯкунанда нисбати наздикони ҷабрдида ва таҳдиди несту нобуд кардани молу мулкӣ ғайр ворид карда шуд.

Бояд қайд намуд, ки тағйироти раванди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки пас аз дарёфти истиклолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал омад, ба вазъият ва динамикаи ҷинояткорӣ таъсири худро гузошт. Аз ин сабаб, моддаи 95 КЧ РСС Тоҷикистон аз соли 1961 ба таври назаррас тағйир дода шуд, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тағйирот ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 3 январи соли 1992 масъалаи мазкурро пешбини намудааст. Тибқи тағйироти мазкур аввалин маротиба дар моддаи 95 КЧ РСС Тоҷикистон аз соли 1961, дар баробари истилоҳи тамаъҷӯӣ истилоҳи «рэкет» ворид карда шуд.

Дар бисёр луғатҳои соҳавӣ барои маънидод кардани истилоҳи «рэкет», ҳамчун синоними «тамаъҷӯӣ» оварда шудааст. Истилоҳи «рэкет» дар тарҷума аз забони англисӣ, бо роҳи таҳдид ва зӯрварӣ ситонидани даромади дигаронро мефаҳмонад [11, с. 238-239]. Истилоҳи мазкур дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ба таври васеъ кор фармуда мешавад, бахусус, дар луғати калони ҳуқуқӣ таҳти истилоҳи «рэкет» «таҳдид ва зӯрварие, ки барои ба даст овардани молу мулк» содир шудааст, фаҳмида мешавад [1, с. 603].

Ҳамин тавр, истилоҳи «рэкет» дар адабиётҳои ҳуқуқӣ чунин мазмунро дар бар мегирад:

- ҳаммонандии тамаъҷӯӣ бо рэкет;
- рэкет яке аз намудҳои ҷинояти муташаккил аст;
- рэкет – ин талаби бардавоми пардохти маблағ аз соҳибкорони хурд мебошад.

А.И. Гуров бо ишора ба адабиётҳои ҳуқуқӣ қайд менамояд, ки таҳти мафҳуми «рэкет» - ин ва ё он нафарро доимо ба додани маблағ ва ё ашёҳои гаронбаҳо маҷбур кардан фаҳмида мешавад» [4, с. 155-156].

Ба андешаи Г.Н. Борзенков «тамаъҷӯӣ – ҷинояти хусусияти молу мулкӣ дошта буда, амали мустақилонаро талаб менамояд». Агар ба таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ назар афканем, рэкет ин навъи махсуси ҷинояти гурӯҳӣ буда, як намуди нишондиҳандаи он тамаъҷӯиро дар бар гирифта, аммо бо он баробар шуда наметавонад [2, с. 16].

Дар асоси ақидаҳои дар боло зикргардида зарурати муайян кардани мавқеи шахсӣ ба вучуд меояд. Ба андешаи мо, ақидаҳои, ки дар соҳаи ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ҳаммаъно будани мафҳумҳои мазкурро тасдиқ мекунанд, набояд онҳоро пазируфт. Ҳамбастагии худро ба ақидаҳои мавҷуда баён намуда, қайд мекунем, ки ба ҳеч сурат набояд мафҳуми рэкет бо тамаъҷӯӣ ва дигар намуди ҷиноятҳои мушаххас баробар дониста шавад. Истифодаи истилоҳи бегона дар амал метавонад нофаҳмиро ба вучуд орад, чунки фаҳмиши дақиқи ягона оид ба он мавҷуд нест.

Дар моддаи 250 КЧ ҚТ мафҳуми тамаъҷӯӣ чунин баён гардидааст: «Тасарруф бо роҳи тамаъҷӯӣ, яъне талаби додани молу мулкӣ ғайр ё ҳуқуқ ба молу мулк ё содир намудани дигар кирдорҳои дорои хусусияти молу мулкӣ бо таҳдиди ифшои таҳсилотҳои беобрӯкунанда (бадномкунанда) нисбати ҷабрдида ё наздикони ӯ, ошкор кардани чунин таҳсилотҳо оид ба ҳолатҳои, ки вай меҳодад онро ниҳон дорад, ҳамчунин бо таҳдиди истифодаи зӯрварӣ нисбати ӯ ё наздикони ӯ ё бо таҳдиди несту нобуд, вайрон кардани молу мулкӣ ғайр» [16].

Мафҳуми тамаъҷӯӣ, ки қонунгузор нишон додааст, дар умум аз ҷониби илми ҳуқуқи ҷиноятӣ пазируфта мешавад. Бояд қайд кард, ки дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ дигар мавқеъҳо нисбат ба масъалаи мазкур мавҷуданд. Масалан, ба тавзеҳоти қонунгузор тамаъҷӯӣ дорои нишонаҳои мебошад, ки амали онҳо натиҷаҳои хоси дигар ҷиноятҳои муқобили моликиятбударо дар бар намегирад. Бахусус оиди он, ки тамаъҷӯӣ ҳамчун тасарруф махсус меёбад. Дар ин бобат, қисман, П.С. Матишевская [8, с. 240], В.П. Емельянов [5, с. 112] ва дигарон ишора кардаанд. Ҳамин тавр, дуздӣ, роҳзанӣ, қаллобӣ ва тамаъҷӯӣ намудҳои тасарруф шинохта шудаанд, гарчанд баъзе аз олимони (масалан, А.А. Гертсензон,

А.А. Гелфер, И.А. Сперанский, А. Кригер, В.А. Владимиров, Ю.И. Ляпунов, В.П. Емелянов ва дигарон) тамаъҷӯиро ба намудҳои тасарруф марбут намедонанд.

Агар ба КЧ модели назар кунем, тамаъҷӯӣ дар байни тасарруфи моликият ҷой гирифтааст. Чун дар бораи намуди тасарруф будани тамаъҷӯӣ ақидаи ягона то айни замон мавҷуд набуда, дар бархе аз давлатҳои ИДМ ин номуайяни инъикос ёфтааст.

Кодекси ҷиноятӣ моделиро таҳлил намуда, чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки барои давлатҳои аъзои ИДМ, мафҳуми дақиқ дар бораи тамаъҷӯӣ пешбинӣ нашудааст, аммо ба тарзи дигар тавзеҳ додааст, ки тамаъҷӯӣ ҳамчун тасарруф шинохта намешавад [9, с. 122].

И.Л. Лобачевский қайд менамояд, ки дар бисёре аз давлатҳои ИДМ тамаъҷӯӣ бо таври зӯрварӣ азхудкунии молу мулки ғайр доништа мешавад [7, с. 18].

Тибқи моддаи 182 КЧ Ҷумҳурии Озарбойҷон тамаъҷӯӣ ҳамчун тасарруф шинохта нашуда, таҳти истилоҳи «шахсони наздики ҷабрдида», танҳо ҳешовандони наздик дохил шудааст [12]. Бояд қайд кард, ки ба шахсони наздики ҷабрдида метавонанд шахсони ба ҷабрдида ҳешовандинадошта ҳам дохил мешаванд.

Мафҳуми нисбатан муфассали тамаъҷӯиро метавон дар КЧ Ҷумҳурии Беларуссия дарёфт намуд, ки қонунгузори ҷиноятӣ Беларуссия тамаъҷӯиро ба навъҳои тасарруф ишора кардааст. Бояд қайд кард, ки мувофиқи КЧ Ҷумҳурии Беларуссия тамаъҷӯӣ ҳамчун амали ғаразнок ва тасарруф доништа мешавад [14].

КЧ Ҷумҳурии Гурҷистон мафҳуми тамаъҷӯиро дар боби «Ҷиноятҳо муқобили моликият» ҷой додааст, ки дар он «ба сифати предмети тамаъҷӯӣ манфиати молу мулкӣ, ҳуқуқ ба молу мулк ва молу мулки бегона доништа мешаванд, аммо аз амали тамаъҷӯён, шахсони наздики ҷабрдида берун аз муҳофизати қонунгузори ҷиноятӣ мемонанд [13, с. 217-218]. Аз таҳлили қонунгузори ҷиноятӣ Гурҷистон бармеояд, ки тамаъҷӯӣ ҳамчун тасарруф шинохта нашуда, новобаста аз он ки қонунгузор мафҳуми мазкурро дар байни ҷиноятҳои қаллобӣ, азониҳудкунӣ ё исрофкорӣ пешбинӣ кардааст.

Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Украина мафҳуми тамаъҷӯиро дар боби «Ҷиноятҳо муқобили моликият» ҷойгир намудааст [6]. Ба ақидаи мо мавқеи мазкур баҳсталаб мебошад, зеро кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Украина, тамаъҷӯиро ҳамчун намуди мустақили ҷиноятҳои ғаразнок муқобили моликият муқарар карда, аввалан тамаъҷӯиро ҳамчун тасарруф пешбинӣ накардааст, сониян, ҷиноятҳои ғаразнок муқобили моликиятро ба азониҳудкунӣ ё исрофкорӣ ва тамаъҷӯӣ ҷудо мекунад.

Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Ўзбекистон ба мисли Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Беларуссия мафҳуми тамаъҷӯиро дар боби 10 «Тасарруфи моликияти бегона» пешбинӣ намудааст. Қонунгузори ҷиноятӣ Ўзбекистон ба сифати предмети тамаъҷӯӣ ҳуқуқ ба молу мулк, кирдорҳои хусусияти молу мулкидошта, манфиатҳои молу мулкиро пешбинӣ кардааст [15, с. 188].

Таҳдид хангоми тамаъҷӯӣ мутобиқи Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Ўзбекистон:

- истифодаи таҳдид ва зӯрварӣ, бевосита нисбати шахсияти ҷабрдида ё ин ки нисбати шахсони наздики вай;

- таҳдиди несту нобуд кардани молу мулк ё вайрон кардани молу мулки ғайр;

- таҳдиди ифшои маълумотҳои беобрӯкунанда.

Тамаъҷӯӣ мутобиқи КЧ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба навъи тасарруф дохил мешавад. Дар асоси талаботи моддаи 250 КЧ ҚТ аз лаҳзаи талаби молу мулки ғайр ё ҳуқуқ ба молу мулк ё содир кардани дигар кирдорҳои хусусияти молу мулкидошта ҷиноят хотимаёфта эътироф мешавад.

Дар асоси таҳлилҳои дар боло қайд гардида, метавон чунин хулоса баровард:

- мафҳуми тамаъҷӯӣ, ки дар қонунгузори ҷиноятӣ ИДМ пешбинӣ шудааст, мафҳуми ҳуқуқӣ – ҷиноятӣ тамаъҷӯиро нопурра дар бар мегирад ва ихтисоршуда ба шумор меравад;

- зарур аст, ки дар асоси мафҳуми тамаъҷӯӣ хангоми муайян кардани муҳтавои нишонаҳои алоҳидаи он ҳамчун ғайриқонунӣ, бебозгашт гирифтани манфиати молу мулк ба роҳи маҷбурӣ, алоқаманд бо таҳдид ва зӯрварӣ фаҳмида шавад.

Ҳамин тавр, бо мақсади ворид намудани мафҳуми ягонаи тамаъҷӯӣ ба ҚЧ ҚТ пешниҳод менамоем, ки тамаъҷӯӣ дар мазмуни зерин ифода ёбад: Тамаъҷӯӣ, яъне талаби додани молу мулки ғайр ё ҳуқуқ ба молу мулк ё содир намудани дигар кирдори дорои хусусияти молу мулкидошта бо таҳдиди ифшои маълумотҳои беобрӯкунанда (бадномкунанда) нисбати ҷабрдида ё наздикони ӯ, ошкор кардани чунин маълумотҳо оид ба ҳолате, ки вай меҳаҳад онро ниҳон дорад, ҳамчунин бо таҳдиди истифодаи зӯрварӣ нисбати ӯ ё наздикони ӯ ё бо таҳдиди несту нобуд, вайрон кардани молу мулки ғайр, ҳамчунин ташкил кардани шароите, ки ҷабрдида маҷбур мешавад молу мулки худро бо мақсади пешгирии аз натиҷаҳои зарароварӣ нисбати худ ва наздиконаш пешниҳод кунад.

АДАБИЁТ

1. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских. - М., 1997. - С. 603.
2. Борзенков Г.Н. Усиление ответственности за вымогательство // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11: Право. - 1990. - № 2. - С. 16; Курс уголовного права. Т. 3. Особенная часть / под ред. Г.Н. Борзенкова, В.С. Комиссарова. - М., 2002.
3. Владимиров В.А., Ляпунов Ю.И. Социалистическая собственность под охраной закона. - М.: Юрид. лит., 1979. - С. 95-97; Тенчов Э.С., Корягина О.В. Вымогательство. Текст лекций. - Иваново: Иван. гос. ун-т, 1998. - С. 16.
4. Гуров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность / А.И. Гуров. - М., 1990.
5. Емельянов В.П. Квалификация преступлений против собственности: учеб. пособие. / В.П. Емельянов. - Харьков: Рубикон, 1996.
6. Криминальный кодекс Украины (Редакция 01.09.2001, 13, дополнениями включено до 01.12.2005 г.)
7. Лобачевский И.Л. Развитие уголовной ответственности за вымогательство в России и за рубежом / И.Л. Лобачевский. - М., 2003.
8. Матышевский П.С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления / П.С. Матышевский. - Киев: Юринком, 1996.
9. Модельный уголовный кодекс для государств-участников СНГ // Правоведение. - 1996. - № 1. - С. 122.
10. Раджабов К.Д. Вымогательство по уголовному законодательству зарубежных стран // Правовая жизнь. Научно-информационный журнал. - 2017. - № 3 (19). - С. 152-153.
11. Раджабов К.Д. Развитие понятия вымогательства в уголовном праве // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2017. - № 2/7. - С. 238-239.
12. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. URL: <http://www.crime.vl.ru/index.php?more=1&c=&tb=1&pb=1> (Дата обращения: 06.12.2018 г.).
13. Уголовный кодекс Грузии / науч. ред. З.К. Бигва; вступ. ст. В.И. Михайлова; обзорн. ст. О. Гамкрелидзе; пер. с груз. И. Мериджанашвили. - СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. Уголовный кодекс Республики Беларусь (с изменениями и дополнениями по состоянию на сентябрь 2016 года). URL: <http://levonevski.net/Provo/lnorm2013/num55/d55595/page4.html> (Дата обращения: 06.12.2018 г.).
14. Уголовный кодекс Республики Узбекистан. - СПб, 2001.
15. Уголовный кодекс РТ от 1 сентября 1998 года. Национальный центр законодательства при Президенте РТ // URL: <http://mmk.tj> (дата обращения: 06.12.2018 г.).
16. Уголовный кодекс Таджикской ССР. - Душанбе, 1961.
17. Уголовный кодекс Таджикской ССР. - Сталинабад, 1935.

ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ТАМАЪҶӮӢ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИ ҶИНОЯТИИ ИДМ

Дар мақолаи мазкур мафҳуми тамаъҷӯӣ тибқи қонунгузори ҷиноятии Озарбойҷон, Беларуссия, Гурҷистон, Украина, Ўзбекистон ва Тоҷикистон таҳқиқ карда шудааст. Муаллиф дар асоси таҳқиқи мафҳуми «тамаъҷӯӣ» тибқи қонунгузори ҷиноятии ИДМ ба ҳулосае омад, ки тамаъҷӯӣ ҳамчун шакли тасарруф маҳсуб намеёбад.

КАЛИДВОЖАҲО: тамаъҷӯӣ, ҷиноятҳо ба муқобили моликият, кодекси ҷиноятӣ, молу мулк, тасарруф.

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ВЫМОГАТЕЛЬСТВА В СООТВЕТСТВИИ С УГОЛОВНЫМИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВАМИ СНГ

В данной статье исследуется понятие вымогательства в соответствии с уголовными законодательствами Азербайджана, Белоруссии, Грузии, Украины, Узбекистана и Таджикистана. Автор на основе исследования понятия вымогательства в соответствии с уголовными законодательствами СНГ пришел к выводу, что вымогательство не является формой хищения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: вымогательство, преступления против собственности, уголовный кодекс, имущества, хищение.

CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR EXCESSION IN ACCORDANCE WITH THE CRIMINAL LAWS OF THE CIS

This article explores the concept of extortion in accordance with the criminal laws of Azerbaijan, Belarus, Georgia, Ukraine, Uzbekistan and Tajikistan. Based on the study of the concept of extortion in accordance with the criminal laws of the CIS, the author came to the conclusion that extortion is not a form of theft.

KEYWORDS: extortion, crimes against property, criminal code, property, theft.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабова Назира* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **919411458**.

Сведения об авторе: *Раджабова Назира* - Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **919411458**.

Information about the author: *Rajabova Nazira* - Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **919411458**.

ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ СУИИСТИФОДА АЗ ҲАДДИ ВАКОЛАТӢ МАНСАБӢ

Муминзода Ш. Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз масъалаҳои мубрам ва таҳқиқшаванда ин масъалаи суиистифода аз ваколатҳои мансабӣ, ки аз ҷониби шахсони мансабдори мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомотҳои худидоракунии маҳаллӣ амалӣ мешаванд, ба шумор меравад.

Дар замони имрӯза яке аз намудҳои ҷиноятҳои паҳнғаштае, ки ба манфиатҳои давлат ва манфиатҳои хизмати давлатӣ ва умуман манфиатҳои ҷомеаро халалдор мегардонад ин ҷиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ ва манфиатҳои хизмати давлатӣ ба ҳисоб мераванд. Ин гурӯҳи ҷиноятҳо бо суиистифодаи ваколатҳои мансабӣ ё хизмати аз ҷониби шахсони мансабдор ва хизматчиёни давлатӣ содир мегарданд ва онҳоро ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта низ ном мебаранд. Аммо бо муқовимати ҳамаҷониба ва андешидани чораҳои махсус нигоҳ накарда, ҳамоно ин ҷиноятҳо рӯз то рӯз зиёд шуда истодаанд. Яке аз ин ҷиноятҳои паҳнғаштае, ки имрӯз ҷомеаи азизи маҳбуи моро фаро гирифтааст ин ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта, яъне ҷинояти суиистифода аз ваколатҳои мансабӣ ба шумор рафта, моҳиятан ин ҷиноят фаъолияти муътадили шахси мансабдор мебошад, ки аз доираи ваколатҳои ба ӯ додашуда суиистифода намуда, дар натиҷа ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шаҳрвандон, ташкилоту муассисаҳо, ҷомеа ва давлатро поймол мекунад, ташкил медиҳад. Суиистифода аз ваколатҳои мансабӣ яке аз ҷиноятҳои марказӣ дар боби Ҷиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатиро ташкил дода, дар худ якҷанд ҷинояти дигарро касб намуда, хусусиятҳои хосро доро мебошад. Қонунгузор гунаҳгорона, зиддиҳуқуқӣ ва ба ҷамъият хавфнок будан, инчунин оқибатҳои дар натиҷаи содир кардани ҷунин кирдор фарорасандаро ба инобат гирифта, ҷавобгарии ҷиноятиро пешбинӣ намудааст.

Дар ин бобат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 – юми декабри соли 2017 қайд намуд, ки “мо диққати сохтору мақомоти давлатӣ ва аҳли ҷомеаро мунтазам ба масъалаи пурзӯр намудани мубориза бо коррупсия ҷалб мекунем, зеро бо вучуди тадбирҳои дар ин самт андешидаи ҳукумат ҳанӯз ҳам ҳолатҳои содиршавии амалҳои коррупсионӣ кам нестанд. Агар мо коррупсияро ба мисли занҷир тасаввур намоем, яке аз ҳалқаҳои асосии онро суиистифода аз ваколатҳои мансабӣ ташкил медиҳад. Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати миллии муқовимат бо коррупсияро пеш гирифта, дар ин самт чораҳои заруриро андешида истодааст”.

Ба ҳамаи мо маълум аст, ки ҷинояту ҷинояткорӣ падидаи нав набуда, таърихи хеле куҳанро ба худ касб намудааст. Аз замони қадим сар карда, то ба имрӯз ин ду падидаи номатлуб омада расидааст. Аз як давлат ба давлати дигар таҳвил гардида, рӯз то рӯз

тарзҳои нави содир гардидани он ба чашм расида истодааст, таркиб сохт, хусусият ва сатҳи ҷинойту ҷинойткорӣ бошад аз дараҷаи баланди инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ аз қабилӣ: иқтисодиёт, иҷтимоиёт фарҳанг сиёсат, одату анъанаҳои мардумӣ ва шуур иродаи мардум вобастагии хеле калон дорад. Баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист, ки ҳарчи зудтар истиқлолияти комили худро ба даст биёрад ва хушбахтона бо ташаббуси ғамхорӣ ва заҳмати беандозаи як қатор фарзандони боору баномус, меҳандусту меҳанпарвар, покнатату адолатхоҳи хеш тавонист, ки 9 —уми сентябри соли 1991 расман соҳиби истиқлолияти комил гардид. Ҷамчун худро давлати мустақил ва соҳибхитиёр дар арсаи байналмилалӣ эълон намуд, ки ҳуҷҷати асосии онро бошад Эълонияи истиқлолияти давлати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил дод, ки он 24-уми августи соли 1990 қабул гардида буд.

Мақомоти Қонунгузори кишвар дар самти сиёсати ҳуқуқи ҷинойтӣ як зумра сандаҳои меъёрӣ - ҳуқуқи соҳавиро ба тасвиб расонидааст, аз қабилӣ: Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон (21 05 1998), Кодекси муҳофизатии ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон (03 .12 2009), Кодекси иҷроӣ ҷазои ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон (08 .08 2001), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мубориза ба коррупсия (25 07 2005). Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарои) (03 12 2003), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мубориза бар зидди терроризм (16 11 1999), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ ва дигар санадҳои меъёрӣ - ҳуқуқиро ба тасвиб расонидааст, ки маҳаки асосии онро мубориза бар зидди ҷинойту ҷинойткорӣ ташкил медиҳад.

Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон чун натиҷаи кодификатсиякардашудаи санадҳои меъёрӣ - ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, аз Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва принсипи меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ сарчашма гирифта, ҷинойт будани кирдор, зиддиҳуқуқӣ будани кирдор ва дигар оқибатҳои ҳуқуқи ҷинойтӣ доштани онро муаян месозад. Бо қабул гардидани ин санади меъёрӣ – ҳуқуқӣ, яъне Кодекси Ҷинойтӣ он объектҳои, ки бояд ҳифз карда шаванд ва мавриди таъовуз қарор нагиранд дар моддаи дуҷуми ҳамин кодекс ба пуррраги ин объектҳои муайян ва мустаҳкам намудааст, аз қабилӣ Ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, амнияти ҷамъиятӣ ва саломати аҳоли, муҳити зист, тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ, ҳифзи моликият, ҳимояи сохтори конституционӣ ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таъовузи ҷинойтӣ, таъмини сулҳ ва амнияти башарият, тарбияи шаҳрвандон дар руҳияи конституция, қонунҳои Ҷумҳуриӣ, инчунин аз пешгирии ҷинойтҳо иборат мебошад.

Бояд фаромӯш набояд сохт, ки тавассути ин санади меъёрӣ - ҳуқуқӣ тамоми он муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки мавриди таъовуз қарор мегиранд, ҳифз карда мешаванд. Бо назардошти ин як қатор принсипҳои, ки дар моддаи сеюми кодекси мазкур муқарар гардидааст аҳамияти хеле назаррас доранд. Ин принсипҳо ба монанди: принсипи қонуният, баробарӣ дар назди қонун ва суд, ногузир будани ҷавобгарӣ, ҷавобгариҳои фардӣ ва гунаҳгорӣ, адолат, инсондӯстӣ ва демократизм, инчунин асосҳои ҷавобгариҳои ҷинойтӣ, мафҳуми ҷинойт ва категорияҳои он, мафҳум ва мақсади ҷазо, намудҳои ҷазо ва ҷинойтҳои алоҳидаро пешбинӣ намудааст.

Бояд таъкид дод, ки мафҳуми суиистифода аз ваколатҳои мансабӣ дар диспозитсияи моддаи 314 ба таври зайл пешбинӣ гардидааст: **“Суиистифода аз ваколатҳои мансабӣ -** аз ҷониби шахси мансабдор истифода намудани ваколатҳои хизматии худ бархилофи манфиатҳои хизматӣ, агар ин кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ) бо ғараз ё дигар манфиатҳои шахсӣ содир шуда, ба таври ҷиддӣ ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон ё ташкилотҳо ё манфиатҳои қонунан ҳифзшудаи ҷамъият ё давлатро поймол карда бошад.

Ҷинойт эътиоф намудани “суиистифода аз ваколатҳо” ва ҳолати хизматӣ, яъне содир намудани ягон хел ҳаракат ё беҳаракатиро аз ҷониби шахси мансабдори расмӣ ҳангоми иҷроӣ вазифаҳои бо мақсади ба даст овардани ягон хел афзалияти ғайриқонунӣ барои худаш ё шахси дигари воқеӣ ё ҳуқуқӣ бо вайрон намудани қонунгузори тавсия медиҳад. Чунин кирдорҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра бо моддаи ҳамаҷуми 314 - и Кодекси Ҷинойтӣ, ки таркиби он, ба андешаи мо бо моддаи 19 - и Конвенсия муолифате надорад, фаро гирифта мешаванд.

Дар зери мафҳуми шахси мансабдор бошад дар эзоҳи 1 моддаи 314 Кодекси Ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст:

“Таҳти мафҳуми **шахси мансабдор** дар Кодекси мазкур шахси таъин ё интихобшуда фаҳмида мешавад, ки ба таври доимӣ, муваққатӣ ё бо ваколати махсус вазифаи намоёндаи ҳокимияти давлатиро амалӣ менамояд, яъне бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои ваколатҳои амрдиҳӣ нисбат ба шахсоне мебошад, ки дар тобеияти хизмати \bar{u} қарор надоранд, инчунин шахсе, ки вазифаҳои ташкилию амрдиҳӣ, маъмурию хоҷагидориро дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ, муассисаҳои давлатӣ, мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот, ҳамчунин дар субъектҳои хоҷагидори давлатӣ ва дигар субъектҳои хоҷагидоре, ки дар онҳо ҳиссаи давлат на кам аз нисфро ташкил медиҳад, ба таври музднок ё бемузд иҷро менамояд ва шахсони ба онҳо баробаркардашуда.

Дар зери мафҳуми **ваколатҳои хизматӣ** - ҳамаи он салоҳияту ваколатҳои, ки тибқи Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст ба шахсони мансабдор дар асоси муайянкардаи қонун ба онҳо ба муҳлати муваққатӣ ба онҳо бовар карда супорида мешавад.

Дар зери мафҳуми **манфиатҳои хизматӣ** бояд фаъолияти мақомот, муассиса ё корхонаро фаҳмид, ки на танҳо бо санадҳои меъёрии дахлдор (оиннома, фармон, низомнома, дастур ва ғ.) муайян карда мешавад, балки амалан дар вобастагӣ ба вазъияти баамаломата низ муайян мегардад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми манфиатҳои хизматӣ пурра омадааст. Масалан, профессор Б.В. Здравомыслов зикр кардааст, ки амале, ки манфиатҳои хизматӣ тавассути он ба амал бароварда мешавад, вақте ки он фаъолияти ягон ҷузъи дастгоҳи давлатиро, ки дар он шахси мансабдор фаъолият менамояд, ҳалалдор мекунад, ба амалӣ шудани ҳадафҳои дар назди ҷомеа ва давлат гузошташуда монеъ мешавад, на дар асоси қонун ва на ба хоҳири риояи он ва дигар санади меъёрӣ, балки дар муҳолифат иҷро мешавад.

Дар зери **манфиатҳои давлатӣ** бошад - манфиатҳои умумии ҷомеа дар назар дошта мешавад, ки бо роҳи қабул намудани қарорҳои бегаразона ва қонуни аз тарафи шахсони мансабдори давлатӣ ҳангоми иҷрои уҳдадорихои мансабӣ амалӣ карда мешавад.

Дар зери мафҳуми **манфиатҳои шахсӣ** бошад - ғоидаи моддӣ ва ё ғоидаи дигаре, ки шахси мансабдор ё хизматчи давлатӣ бевосита ё бавосита барои худ ё барои шахсони сеюм дар натиҷаи иҷро намудани уҳдадорихои мансабии хеш кӯшиши гирифтани мекунад ё мегирад ва манфиатҳои бадастовардашро барои худ ва шахсони наздикаш истифода менамояд, дар назар дошта мешавад.

Манфиатҳои ғаразнок ё ангезаи ғаразнок - кӯшиши шахси мансабдор барои дарёфти ғоидаи моддӣ (ғайриқонунӣ соҳиб шудан ба имтиёзҳо, қарз, озод шудан аз хароҷоти молӣ ва ғ.) аст.

Ҳуқуқшиноси олмонӣ Ф. Лист объекти ҷиноятро чунин баён намудааст: “Объекти ҷиноят гуфта, манфиатҳои ҳаётии бо ҳуқуқ ҳифзшаванда, ки мавриди таҷовуз қарор мегиранд, ташкил медиҳад”. Олими рус Н. С. Таганцев бошад объекти ҷиноятро дар ҳуди ҷиноят арзёбӣ менамояд Мавсуф қайд мекунад, ки “Ҷиноят гуфта, кирдори ба манфиатҳои ҳаётии ҳифзшаванда дар ҳамон кишвар, дар ҳамон вақт муҳим, ки давлат бо нокифоягии чораҳои дигар таҳти татбиқи ҷазо манъ мекунад, дар назар дорад. Маҳаки асосии таърифи ўро объекти ҷиноят ташкил медиҳад. Объекти ҷиноят ҳамеша вучуд дорад, яъне меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ наметавонанд объектеро, ки дар ҳақиқати воқеӣ вучуд надорад, ҳифз намоянд”.

Боби 30 – юми Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки моддаи таҳлилшаванда дар он аст, “Ҷиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ ва манфиатҳои хизмати давлатӣ” номида шудааст. Ин маъноӣ онро дорад, ки объекти намудиро муносибатҳои ҷамъиятии алоқаманд бо ҳокимияти давлатӣ ва манфиатҳои хизмати давлатӣ ташкил медиҳад.

Объекти асосии суиистифода аз ваколатҳои мансабиро фаъолияти муътадили мақомотҳои мушаххаси давлатӣ, муассисаҳо, сохторҳои худидораи маҳаллӣ, обрӯю эътибори сохторҳои давлатӣ ва сохторҳои худидораи маҳаллӣ, қисми ҳарбӣ ташкил медиҳад. Фаъолияти мақомотҳои давлатӣ, муассисаҳо, сохторҳои худидораи маҳаллӣ дар асоси Конститутсия ва қонунҳо, низомномаҳо ва дигар санадҳои дохилӣ муайян карда

мешавад. Ҳар як мақомоти давлатӣ самти муайяни фаъолият, вазифаҳои муайяни иҷронамӯй дорад ва ҳангоми суиистифода аз ваколатҳои воғузоркардашуда на танҳо обрӯю эътибори мақомоти давлатӣ дар ҷамъият паст мегардад, балки боварии шаҳрвандонро ҷиҳати ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонуниашон дур месозад.

Дар масъалаи объекти суиистифода аз ваколатҳои мансабӣ олимони андешаҳои гуногун доранд. Масалан, Е. В. Львович таъкид мекунад, ки истифодаи ибораи “фаъолияти қонунӣ” – и мақомоти давлатӣ нодуруст аст. Чунки дар доираи қонун фаъолият намудан хусусияти асосии мақомоти давлатӣ аст, қонуният асоси ҳуқуқии ҳокимият аст. Фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ба роҳ монда мешавад. Истифодаи ибораи “фаъолияти муътадил” бошад мувофиқи меъёр, ба таври муқаррарӣ фаъолият намудани мақомоти ҳокимияти давлатӣ аст.

АДАБИЁТ

1. Кодекси ҷингоягии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998. Душанбе, 2022.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҚТ аз 22.12.2017.
3. Конвенсия СММ дар бораи мубориза бар зидди корупсия моддаи 19
4. Тафсири Кодекси Ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Глобус” соли 2006 моддаи 314
5. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Под ред. В.М. Лебедев. М: “Юрайт-Издат” 2004. С. 283-284.
6. Қонуни ҚТ дар бораи хизмати давлатӣ аз 5. 03.2007 .
7. Уголовное право России. Общая часть. Под ред. В. П. Ревина. М.: "Юстицинформ" 2010. С. 66.
8. Таганцев Н. С. Русское уголовное право: Лекции. Часть общ.: В 2 т. / Сост. и отв. ред. Загородников Н. И. - М.: Наука, 1994. С. 34
9. Львович Е. В. Должностное злоупотребление: проблемы криминализации, квалификации и отграничения от правонарушений, не являющихся преступлениями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2004. С. 19.

ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ СУӢИСТИФОДА АЗ ВАКОЛАТӢИ МАНСАБӢ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои суиистифода аз ҳадди ваколатҳои мансабӣ меравад. Дар асоси таҳлили қонунгузорию ҷорӣи ҷиноятӣ, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва омӯзиши адабиётҳои илмӣ, муаллиф ақидаҳои олимони оварда, суиистифода аз ваколатҳои мансабиро баррасӣ менамояд.

КАЛИДВОЖАҲО: қонуни ҷиноятӣ, ҷиноят, ҷазо, суиистифода аз ваколатҳои мансабӣ.

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЕ ДОЛЖНОСТНЫМИ ПОЛНОМОЧИЯМИ

В статье речь идет об уголовной ответственности за злоупотребление должностными полномочиями. На основе анализа действующего уголовного законодательства, международно-правовых документов и изучения научной литературы автор приводит мнения некоторых ученых и рассматривает случаи злоупотребления служебными полномочиями.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовное право, преступление, наказание, злоупотребление должностными полномочиями.

CRIMINAL LIABILITY FOR ABUSE OF POWER

The article deals with criminal liability for abuse of power. Based on the analysis of the current criminal legislation, international legal documents and the study of scientific literature, the author examines the opinions of scientists and considers cases of abuse of power.

KEYWORDS: criminal law, crime, punishment, abuse of power.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муминзода Шарофати Шукруддин* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси якуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **905-08-44-43**.

Сведения об авторе: *Муминзода Шарофати Шукруддин* - Таджикский национальный университет, магистрант первого курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **905-08-44-43**.

Information about the author: *Muminzoda Sharofati Shukruddin* - Tajik National University, first-year master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **905-08-44-43**.

ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ҚАСДАН РАСОНИДАНИ ЗАРАРИ ВАЗНИН БА САЛОМАТӢ

Кишварзода М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд ва арзиши баланди иҷтимоӣдоранд, инчунин ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ низ ба дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дохил карда шудааст. Ин меъёри Конститутсия саломатии инсонро ҳамчун арзиши олии ва ҳамчун ба вучудоварандаи ғайбӣ ҳаётии ҳар як инсон пешбинӣ намуда, эътироф, риоя ва ҳифзи онро давлат таъмин менамояд.

Саломатӣ асоси ҳастӣ ва неъматӣ пурарзиши ниҳоятан муҳим барои инсон маҳсуб ёфта, маҳз аз ин лиҳоз, ҳуқуқи инсон ба ҳифзи саломатӣ зери ҳимояи қонун, ки ба меъёри конститутсионӣ асос мегирад, қарор дорад. Бинобар ин, аз бештари ҳуқуқе, ки қонуни асосии мамлакат пешбинӣ намудааст, мумкин аст ҳуқуқи инсон ба саломатиро ҳамчун ҳуқуқе, ки ҳасти ҷисмонӣ уро қафолат медиҳад ва яке аз шартҳои таъмин ва иҷрокунии дигар ҳуқуқҳои инсон мебошад.

Рузмарра будани ин мавзӯ дар он аст, ки проблемаи ҳифзи саломатӣ ва ғайбӣ ба самти мустақкамнамоии саломатӣ таваҷҷуҳи зиёдро аз тарафи давлат талаб менамояд.

Ҳифзи саломатӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлат ва омили асосии таъмини амнияти миллии ба ҳисоб меравад.

Меъёрҳои амалкунанда метавонанд ба таври пурра муносибатҳои дар ин самт бавучудояндаро танзим намояд.

Ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ ин ҳуқуқи фитрии инсон буда, аз табиати инсон бар меояд, ки ба гурӯҳи ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дохил мешавад. Айни замон ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ қисми таркибии ҳуқуқҳои миллии ақсарияти мамлакатҳои ҷаҳон буда, дар бисёр конститутсияҳои давлатҳои Аврупо низ мустақкам карда шудааст. Ҳамин тавр, ҳуқуқи шаҳрванд ба ҳифзи саломатӣ дар конститутсияҳои Полша, Словения, Руминия, Эстония, Сербия ва дигар давлатҳои дунё ба таври дақиқ мустақкам карда шудааст. Қариб дар бештари ин мамлакатҳо қафолати конститутсионӣ ба хизматрасонии ройғони тиббӣ дар асоси суғуртаи иҷтимоӣ пешбинӣ гардидааст.

Дар сатҳи байналмилалӣ ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ дар асоси “Эълумияи умумии ҳуқуқи башар” қафолат дода шудааст, ки он аз тарафи Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид 10 – уми декабри соли 1948 қабул шудааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад айни замон танҳо як моддаи Конститутсия оид ба принципҳои хизматрасонии тиббӣ дар мамлакат мебошад.

Мувофиқи моддаи 38 - и Конститутсияи мамлакат “Ҳар шахс ҳуқуқи ҳифзи саломатӣ дорад. Шахс дар доираи муқаррарнамудаи қонун аз ёрии тиббии ройгон дар муассисаҳои ниғаҳдорӣ тандурустӣ давлатӣ истифода менамояд. Давлат барои солимгардонии муҳити зист, инкишофи оммавии варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва туризм тадбирҳо меандешад”.

Ҳифзи саломатиро давлат бо воситаҳои гуногун, ки маблағгузорӣ мешавад таъмин менамояд, аз ҷумла соҳаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, тиббӣ - санитарӣ ва профилактикӣ солимгардонӣ. Давлат ба ҳамаи шаҳрвандон шароити таъсирбахши хизматрасонии тиббиро муҳайё месозад. Дар муассисаҳои давлатӣ ва корхонаҳои кумуналии ҳифзи тандурустӣ хизматрасонии тиббӣ ба тариқи ройгон дода мешавад. Агар ин хизматрасонӣ ройгон бошад, пас гуфтаҳои дар боло зикршуда маънои худро гум мекунад, зеро ройгон будан ин маънои онро дорад, ки ёрии тиббии бе пул бояд ба ҳама дастрас бошад. Ин саволҳои додашуда барои равшан сохтани мазмуни моддаи 38 - и Конститутсия, ки қафолатдиҳандаи таъмини ёрии тиббии ройгон дар ҶТ мебошад, пешкаш карда шудаанд.

Ҳуқуқи шаҳрвандон ба ҳифзи саломатӣ дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақкам шудаанд.

Шаҳрвандон мувофиқи қонунгузори ҚТ ба гирифтани товони зарар, аз ҷумла зарари маънавию, ки муассисаҳои давлатӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, сарфи назар аз шакли моликиятшон, ё шахсони дигар ба саломатии онҳо расонидаанд, ҳуқуқ доранд, инчунин ҷуброни товони зарар гунаҳгоронро аз ҷавобгарии интизомӣ, маъмурӣ ё ҷиноӣ озод намекунад.

Зери мафҳуми ҳифзи саломатӣ маҷмуи чораҳои хислати сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, тиббӣ, санитарӣю гигиенидошта дар назар аст.

Инчунин, ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ на танҳо аз тарафи қонунҳои дар боло зикргардида ба танзим дароварда мешавад, балки аз тарафи Кодекси Граждани Қумҳурии Тоҷикистон қисми 1, ки аз 30 июни соли 1999 қабул шуда ва аз 1-уми январи соли 2000 – ум мавриди амал қарор гирифтааст, мавриди танзим қарор мегирад.

Мутобиқи қисми 1- и моддаи 170 - и Кодекси граждани Қумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ ба неъматҳои ғайримоддӣ дохил мешаванд, ки мувофиқи он ҳаёт, саломатӣ ва неъматҳои дигари ғайримоддӣ, ки ба шаҳрванд аз рӯзи таваллуд ё бо ҳукми қонун тааллуқ доранд, бегона карда ё ба тариқи дигар гузашт карда намешаванд.

Ба ғайр аз санадҳои меъриӣ зикршуда саломатии инсонро ҳамчун арзиши олии эътироф менамояд, ин Кодекси ҷиноятӣ Қумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки манфиатҳои шахсиятро дар мадди аввал гузошта, манфиатҳои ҷамъият ва давлатро дар ҷойи дуюм ва сеюм мегузорад, ки ин омили гуфтаҳои болост.

Ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ тибқи қонунгузори ҷиноятӣ ҚТ аз 21 майи соли 1998 Фасли аввали Қисми махсуси Кодекси Ҷиноятӣ ҚТ (VII) Ҷиноятҳо ба муқобили шахсият мебошад, ки боби 16 ба Ҷиноятҳо ба муқобили ҳаёт ва саломатӣ бахшида шудааст.

Бесабаб нест, ки Кодекси ҷиноятӣ Қумҳурии Тоҷикистон соли 1998 моддаи нахустини худро (м. 110 ҚЧ ҚТ) дар иртибот бо м. 5 Конституцияи Қумҳурии Тоҷикистон аз ҳифзи чунин яке арзиши олии оғоз намудааст. Ҳамин нуқот низ мусаллам аст, ки тамоми муҳаққиқини риштаи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ба истисноӣ баъзе аз онҳо объекти бевоситаи муносибати ҷамъиятӣ, ки таҳти ҳифзи м.м. 110 – 119 ҚЧ ҚТ қарор гирифтаанд саломатӣю каси дигарро чун мавҷудоти биологӣ медонанд.

Баъд аз қабули Кодекси Ҷиноятӣ ҚТ 21 майи 1998 сол таркиби ҷинояти қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ ба тағйиротҳои муайян дучор гардид. Аз ҷумла, дар м. 110 ҚЧ ҚТ, ки дар он таркиби ҷинояти мазкур тасвир шудааст ҳолатҳои вазнинкунандаро пешбинӣ менамояд, ки дар ҚЧ ҚТ 1961 сол ҷой надоштанд. Пешбинӣ шудани ҳолатҳои вазнинкунандаи нав ва баъд аз фарқгузори таркиби ҷинояти мазкур бо дигар ҷиноятҳои ба муқобили шахсият равонагашта дар амалияи судӣ ва тафтишотӣ баъзе мушкилиҳоро ба миён меорад (масалан, ҳангоми бандубасти м 108 ҚЧ ва қ 3м110 ҚЧ ҚТ). Бинобар ин, барои дар амалия дуруст татбиқ шудани таркиби ҷинояти м. 110 ҚЧ ҚТ анҷом додани корҳои муайяни илмию тадқиқотиро талаб менамояд. Барои муқаррар кардани зарари вазнин ба саломатӣ олимони соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ақидаҳои гуногунро пешкаш менамоянд.

О.С. Иоффе ва М.Д. Шаргородский кайд менамоянд, ки «Агар эътироф кунем, ки назария бояд воқеиятро инъикос кунад, пас расидан ба натиҷаи мусбӣю амали танҳо дар заминаи базиси мустаҳкамии назариявӣ имконпазир аст. Аз ин лиҳоз бояд мафҳумҳои кор карда шаванд, ки моҳияти зухуроти воқеияти объективиро, ки барои соҳаи мазкур аҳамияти фундаментали доранд, ифода намоянд».

В.Д.Меншагин ва З.А.Вишинская зарари ҷисмониро ҳамчун қасдан ва ё аз беэҳтиётӣ расондани зарар ба саломатии шахси дигар бо роҳи вайрон кардани ягонагии анатомии узвҳо ё бофтаҳои бадан ё бо роҳи вайрон намудани фаъолияти дурусти ин ё он узви бадан маънидод кардаанд.

И.А. Исмоилов бошад, ақидае иброз намуд, ки зарари ҷисмонӣ ин кирдори ба ҷамъият хавфнокӣ зиддиҳуқуқи қасдан ва ё аз беэҳтиётӣ содиршаванда мебошад, ки бе мақсади куштан содир шуда, ба саломатии инсон зарар мерасонад. Ин зарар дар вайрон шудани фаъолияти муътадилӣ организм ифода меёбад. Яъне, зарар ба саломатӣ натиҷаи иловагии дигар кирдори хавфноктар набуда, балки худ ҷиноят мебошад.

Д.И. Читлов бо ин ақида қисман розӣ шуда, ба муқобили илова намудани аломати «бе мақсади куштан» баромад намудааст. Ӯ қайд мекунад, ки агар дар ҳуди мафҳум аломатҳои зарари ҳисмониро аз аломатҳои ҷиноятҳои дигари ҳамҷавор ҷудоқунанда нишон дода шаванд, зарур меояд, ки аломатҳои ин ҷиноятро аз авбошӣ, ғоратгарӣ, вайрон кардани қоидаҳои ҳаракати роҳ ва истифодаи воситаи нақлиёт ва ғайра фарққунанда низ дар ҳуди мафҳум нишон дода шаванд. Ба ақидаи ӯ дар зери мафҳуми зарари ҳисмонӣ кирдори барои ҷамъият хавфноки гунаҳкоронае фаҳмида мешавад, ки дар натиҷаи он ба саломатии шахси дигар расида, ин зарар дар вайрон гардидани функсияи ин ё он узви бадани ҷабрдида ифода меёбад.

С.М.Рахметов қайд кардааст, ки ҷиноят ба муқобили саломатӣ гунаҳкорона ва зиддиҳуқуқи расонидани зарар ба саломатии шахси дигар мебошад, ки он дар вайрон шудани ягонагии анатомии бадан ё функсияи физиологии ин ё он узви бадани инсон ифода меёбад.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994.
2. Кодекси Гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, соли 2001.
3. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998
4. Иоффе О. С., Шаргородский М.Д. О значении общих определений в исследовании вопросов права и социалистической законности// Советское государство и право, 1963, № 5. С.49
5. Исмаилов И.А Ответственность за причинение тяжких телесных повреждений по советскому уголовному праву. Издательство академии наук Азербайджанской ССР. Баку. 1969.- С.24
6. Меншагин В.Д. Курс Уголовного права / В.Д. Меншагин. - М., 1938 С.308.
7. Пионтковский А.А. и В.Д. Меншагин. Курс советского уголовного права, часть особенная, т.1 / А.А. Пионтковский., В.Д. Меншагин. - М., 1955.
8. Рахметов С.М. Уголовное право РК учебник особенная часть ч.1. / С.М. Рахметов. - «Данекер» Алматы 2000. - С. 102
9. Читлов Д.С. Охрана здоровья граждан от тяжких насильственных посягательств / Д.С. Читлов. - Саратовский университет 1974. - С.15

ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ҚАСДАН РАСОНИДАНИ ЗАРАРИ ВАЗНИН БА САЛОМАТӢ

Дар мақолаи мазкур ҷавобгарии ҷиноятӣ барои қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ мутобиқи қонунгузориҳои ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ, ки ба масоили таҳқиқшаванда бахшида шудааст, инчунин соҳти моддаи 110 - и Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллиф ба хулосае омадааст, ки қонунгузор ҳангоми тарҳрезии мафҳуми қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, баъзе норасоиро ба вуҷуд меовард, ки метавонад дар татбиқи ин меъёр мушкилоти зиёд ба бор орад. Вобаста ба ин, мафҳуми мазкури қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, аз нуқтаи назари муаллиф, ба таҳқиқу тақмил ниёз дорад.

КАЛИДВОЖАҲО: қонуни ҷиноятӣ, ҷиноят, ҷиноятҳо ба муқобили саломатӣ, тавсифи умумӣ, қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ.

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА УМЫШЛЕННОЕ ПРИЧИНЕНИЕ ТЯЖЕЛОГО ВРЕДА ЗДОРОВЬЮ

В данной статье анализируются уголовная ответственность умышленного причинения тяжкого вреда здоровью по уголовному законодательству Республики Таджикистан. На основе изучения научных трудов посвященных исследуемой проблеме, а также законодательной конструкции статьи 110 Уголовного кодекса Республики Таджикистан автор приходит к выводу, что законодатель при конструировании понятия умышленного причинения тяжкого вреда здоровью допустил некоторые неточности, которые могут вызывать немалые проблемы при реализации данной нормы. В связи с этим, данное понятие умышленного причинения тяжкого вреда здоровью, по мнению автора, нуждается в дальнейшем исследовании и усовершенствовании.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовный закон, преступление, преступления против здоровья, общая характеристика, умышленное причинение тяжкого вреда здоровью.

CRIMINAL LIABILITY FOR INTENTIONALLY CAUSING GREAT BODY HARM

This article analyzes the general characteristics of intentional grievous bodily harm under the criminal law of the Republic of Tajikistan. Based on a study of scientific papers on the issue under study, as well as on the legislative construction of Article 110 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan, the author concludes that the legislator, when designing the concept of intentional grievous bodily harm to health, made some inaccuracies that could cause considerable problems in the implementation of this norm. In this regard, this list of the concept of intentional grievous bodily harm, according to the author, needs further research and improvement.

KEYWORDS: criminal law, crime, crimes against health, general characteristics, intentional infliction of grievous bodily harm.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Кишварзода Муҳаммад* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **00844-2530**

Сведения об авторе: *Кишварзода Муҳаммад* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса кафедры уголовного права и борьбы с коррупцией юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **00844-2530**.

Information about the author: *Kishvarzoda Muhammad* - Tajik National University, 2 - nd year Master`s student of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **00844-2530**.

THE PLACE OF THE PRINCIPLE OF REFRAINING FROM THE THREAT OR USE OF FORCE IN THE SYSTEM OF BASIC PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LAW

Davlatzoda A.B., Qodirqulov Kh.R.
Tajik National University

Before the 20th century international law admitted the right of states to wage war as a means of settling disputes among them. In the 1927 the League of Nations adopted Declaration on Aggressive Wars where it declares the aggressive war as an international crime.

The first multilateral international treaty that forbade aggressive wars was the Treaty on Rejection of War as Means of National Policy of August 27, 1928, which is known also as Briand - Kellogg Pact or the Pact of Paris.

After World War 2 in the Charters and sentenced of Nuremberg and Tokyo International Military Tribunals the war and preparation to war was condemned and forbidden.

The principle of non-use of force or threat by force is fixed in the Charter of the United Nations: "All members shall refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any state, or in any other manner inconsistent with the purposes of the United Nations"(Article 2 , par.4).

The 1970 Declaration on Principles of International law concerning Friendly Relations and Cooperation among States proclaimed the following: "Every State has a duty to refrain from threat or use of force against the territorial integrity of any States or as a means of settling their international disputes including territorial disputes and those concerning state frontiers ".

The Declaration further states that: "Every State has the duty to refrain from organizing or encouraging the organization of irregular forces or armed groups, including mercenaries, for incursion into the territory of another State. Every State has a duty to refrain from organizing, instigating, assisting or participating in acts of civil strife or terrorist acts in another State or acquiescing in organized activities within its territory, directed towards the commitment of such acts, when the acts referred to in the present paragraph involve a threat or use of force .No State shall organize, assist, foment, finance, incite or tolerate subversive, terrorist or armed activities directed towards the violent overthrow of the regime of the another State...."

On December 14, 1974 the General Assembly of United Nations adopted the Resolution 3314(XXIX) on the definition of aggression, article 3 of that definition states:

"Any of the following acts, regardless of declaration of war, shallqualify as an act of aggression:

a) The invasion or attack by the armed forces of a State of the territory of another State, or any occupation, however temporary, resulting from such invasion or attack or any annexation by the use of force of the territory of another State or part thereof;

b) Bombardment by the armed forces of State against territory of another State or the use of any weapons by a State against the territory of another State;

c) The blockade of the ports or coast of a State by the armed forces of another State.

d) An attack by the armed forces of a State on the land, sea or air forces, or marine and air fleets or another State;

e) The use of armed forces of one State which are within the territory of another State with the agreement of the receiving State, in contravention of the conditions provided for in the agreement or any extension or their presence in such territory beyond the termination of the agreement;

f) The action of a State in allowing its territory, which it has placed at the disposal of another State, to be used by that other State for perpetrating an act of aggression against a third State;

g) The sending by or on behalf of a State of armed bands, groups, irregulars or mercenaries, which carry out acts of armed force against another State of such gravity as to amount to the acts listed above, or its substantial involvement therein".

However, each use of armed forces shall not be qualified as an act of aggression or is forbidden by international law.

Firstly, every State according to the article 51 of the United Nations Charter has the right to self-defense: "Nothing in the present Charter shall impair the inherent right of individual or collective self-defense in an armed attack occurs against a member of the United Nations, until the Security Council has taken measures necessary to maintain international peace and security".

Secondly, armed forces can be used by the States according to the Resolution of the UN Security Council to uphold or to restore international peace and security in conformity with article 42 and 43 of Chapter VII of UN Charter.

Thirdly, armed forces can be used by peoples in colonial and dependent countries in their struggle for their independence in order to use the right for their self-determination and to defend their territorial integrity. This provision is stated in the Declaration on Principles of International law of 1970:

"Every State has the duty to refrain from any forcible action which deprives peoples referred to above in the elaboration of the present principle of their right to self-determination and freedom and independence

In their actions against, and resistance to, such forcible action pursuit of the exercise of their right to self-determination, such peoples are entitled to seek and to receive support in accordance with the purposes and principles of the Charter".

Declaration on Strengthening the Effectiveness of the Principle of Non-Threat or Use of Force in International Relations - Declarations - Declarations, conventions, agreements and other legal materials

Declaration on Strengthening the Effectiveness of the Principle of Non-Threat or Use of Force in International Relations adopted by General Assembly resolution 42/22 of 18 November 1987.

General Assembly, recalling the principle that States refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any State, or in any other manner inconsistent with the purposes of the United Nations.

Recalling that this principle is enshrined in Article 2, paragraph 4, of the Charter of the United Nations and reaffirmed in a number of international instruments.

Reaffirming the Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations, the Definition of Aggression and the Manila Declaration on the Peaceful Settlement of International Disputes.

The United Nations adopted Resolution 3314 (XXIX) on the definition of aggression, article 3 of this definition states:

<< Any of the following acts, whether or not a declaration of war, ... qualifies as an act of aggression:

a) Invasion or attack by the armed forces of a State on the territory of another State, or any occupation, however temporary, resulting from such an invasion or attack, or any annexation by force of the territory of another State or part thereof;

Declaration on Strengthening the Effectiveness of the Principle of Non-Threat or Use of Force in International Relations - Declarations - Declarations, conventions, agreements and other legal materials.

Declaration on Strengthening the Effectiveness of the Principle of Non-Threat or Use of Force in International Relations.

Adopted by General Assembly resolution 42/22 of 18 November 1987.

The General Assembly, Recalling the principle that States refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any State, or in any other manner inconsistent with the purposes of the United Nations.

Recalling that this principle is enshrined in Article 2, paragraph 4, of the Charter of the United Nations and reaffirmed in a number of international instruments.

Reaffirming the Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations,¹ the Definition of Aggression² and the Manila Declaration on Peaceful resolution of international disputes³/

Reaffirming the commitment to the maintenance of international peace and security in accordance with the purposes of the United Nations,

Modern international law, in the parameters of its universal regulatory impact, defines itself as integrity and equal applicability to all members of the world community. By prescribing general criteria for proper conduct. In turn, the rules of proper behavior manifest themselves through the right norm. Being brought together within the framework of a specific direction of their regulatory impact, the most general and fundamental norms of international law form, in their totality, the principle of international law.

When understanding the principle of international law as including the most general fundamental norms of international law, the world community establishes precisely the principles of international law as a criterion for the proper behavior of states. And here the resolutions of Article 2 of the UN Charter are significant: "To achieve the goals specified in Article 1, the Organization and its Members act in accordance with the following Principles." The principles of international law are thus designated as a measure of the proper behavior of all UN member states to ensure the goals of members of the world community.

The main principles of international law are the principles that have found their direct embodiment in the norms of international law and recognized by the subjects of international law as guiding principles in their activities.

Scientists have different attitudes to the definition of the basic principles of international law, for example, according to the well-known lawyer G.I. Tunkin, "the state as a subject of international law, its basic rights and obligations are the concept of the basic principles of international law". Kudryavtsev also recognizes the basic principles of international law. This opinion is supported by many scientists. 4(4).

The principle of international law is designated as including both general and fundamental rules. This is how the principle was defined in the parameters of the proceedings in the case of the delimitation of the maritime boundary in the Gulf of Maine during its consideration in the International Court of Justice (Canada and the USA, 1981-1984). While the principle includes the most general and fundamental and results in a certain institution, the set of principles constitutes law as such. Lotus Judgment of 7 September 1927 The Permanent Court of International Justice made an essentially conceptual conclusion: "the meaning of the usage, mean anything other than international law itself as in which word 'principles of international law' cannot, according to their common h it operates among all the peoples that form an international community", i.e. "the principles that apply between all independent peoples apply equally to all contracting parties".

The basic principles of international law are historical in nature, they were created and formed at the same time in the history of mankind and gradually changed their meaning under different political and economic systems.

The basic principles of international law have the following characteristics;

The basic principles of international law are recognized by all subjects of international law and are actively implemented in the practice of interstate relations.

The basic principles of international law are universal in nature, that is, their scope is not specific to a particular state or region, but applies to all subjects of international law.

The basic principles of international law are expressed in the sources of international law, including the UN Charter, the Declaration "On the Principles of International Law of Cooperation and

Friendly Relations among States in accordance with the UN Charter" of October 24, 1970, the Final Act of the Conference of Heads of State on Security Issues and cooperation in Europe of August 1, 1975, Declaration "On non-intervention and interference in the internal affairs of other states" of December 9, 1981, Declaration "On the principle of the non-threat of force and its application in international relations" of November 18, 1987. and etc.

The basic principles of international law are closely related and interrelated, for example, when the principle of respect for human rights and fundamental freedoms is violated, the principle of conscientious fulfillment of international obligations is violated, and vice versa.

LITERATURE

1. Международное право /Под ред. Г.В.Игнатенко. -М.: Высш.шк., 1995. -399 с.
2. Международное право: Учебник // Отв. ред. Г.И.Тункин. -М.: Юрид.лит., 1982.
3. Сарсембаев М. А. Международное право: Учебное пособие / М.А. Сарсембаев. - Алматы: Жеты жаргы, 1996. - 448 с.
4. Кудрявцев Д.И. Основы международного права / Д.И. Кудрявцев. -М.1970. -С.10
5. Раджабов С.А. Международное право / С.А. Раджабов. - Душанбе, 2009. -С.19.
6. Декларация об усилении эффективности принципа отказа от угрозы силой или ее применения в международных отношениях от 18 ноября 1987 года
7. Bluntschli J. C. Le Droit International Codifié. 1874. Pp. 238–240; Fauchille P. Traité de droit international public. 1922. Vol. I. 1ère partie. P. 22; Verdross A. Forbidden Treaties in International Law // American Journal of International Law. 1937. Vol. 31. P. 571 et seq.
8. Meron T. On a Hierarchy of International Human Rights // American Journal of International Law. 1986. Vol. 80. P. 14.

ПРИНЦИПИ БОЗДОРИИ ҚУВВА ВА ТАҲДИДИ ҚУВВА ДАР СИСТЕМАИ ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ ХУҚУҚИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ

Дар ин мақола тавсифи мухтасари муқоисавии ҳуқуқии принсипи боздории қувва ва таҳдид дар системаи принсиҷҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ оварда шудааст. Тибқи Оиномаи СММ моҳияти принсипи истифода намудани қувва ва таҳдид дар он ифода меёбад, ки ҳар як давлат вазифадор аст аз ташкил кардан ё ташвиқ намудани ташкили қувваҳои ғайримусаллаҳ ё гурӯҳҳои мусаллаҳ, аз он ҷумла зархаридон барои ҳуҷум кардан ба ҳоки давлати дигар худдорӣ кунад. Ҳар як давлат бояд аз ташкил, барангезиш, мусоидат кардан ё иштирок дар амалҳои бетартибҳои шаҳрвандӣ ё амалҳои террористӣ дар давлати дигар худдорӣ кунад ё ба ғайриҷаҳиши муташаккил дар қаламрави худ, ки ба содир кардани ҷунин амалҳо нигаронида шудааст, даст кашад. Дар ин ҳошия ҳеч як давлат набояд ғайриҷаҳиши таҳрибкорӣ, террористӣ ё мусаллаҳонаро ташкил кунад, қумак кунад, таҳрик диҳад, маблағгузорӣ кунад ва иҷозат диҳад.

КАЛИДВОЖАҲО: принсиҷ, худдорӣ аз таҳдид ё истифодаи қувва, давлат, эълomia, шартномаи байналмилалӣ, оиннома, Созмони Милали Муттаҳид, мода, тасдиқ.

ПРИНЦИП СДЕРЖИВАНИЯ СИЛЫ И УГРОЗЫ В СИСТЕМЕ ОСНОВНЫХ ПРИНЦИПОВ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

В данной статье приведена краткую сравнительно-правовую характеристику принципа сдерживания сила и угрозы в системе основных принципов международного права. Каждое государство обязано воздерживаться от организации или поощрения организации нерегулярных сил или вооруженных групп, включая наемников, для вторжения на территорию другого государства. Каждое государство обязано воздерживаться от организации, подстрекательства, оказания помощи или участия в актах гражданских беспорядков или террористических актов в другом государстве или потворства организованной деятельности на его территории, направленной на совершение таких актов, когда акты, упомянутые в настоящий параграф включает угрозу силой или ее применение. В этой связи ни одно государство не должно организовывать, помогать, разжигать, финансировать, подстрекать или допускать подрывную, террористическую или вооруженную деятельность, направленную на насильственное свержение режима другого государства.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: принцип, воздержание от угрозы силой или ее применения, государство, декларация, международный договор, устав, Организация Объединенных Наций, статья, подтверждение.

THE PLACE OF THE PRINCIPLE OF REFRAINING FROM THE THREAT OR USE OF FORCE IN THE SYSTEM OF BASIC PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LAW

A case where a state is under an obligation to refrain from organizing or encouraging the organization of irregular forces or armed forces, including a group of mercenaries, to intrude into the area of responsibility. The test state is required to influence the organization, instigation, assistance or participation in acts of combating terrorism or anti-crime activities in other or confidingly organized activities in its territory aimed at the commission of such acts of states, when the acts, activities found in this paragraph include an exception or its application. In this regard, no state should organize, girl, incite, finance, incite or allow subversive, violent or armed activities aimed at the aggressive overthrow of the regime of another state.

KEYWORDS: principle, refraining from the threat or use of force, state, declaration, international treaty, charter, United Nations, article, confirmation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Давлатзода Азиза Бахриддин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Қодирқулов Хуршед Раҳмонович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992 208798081**.

Сведения об авторах: *Давлатзода Азиза Бахриддин* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Кодиркулов Хуршед Рахмонович – Таджикский национальный университет, кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+992 208798081**.

Information about the authors: *Davlatzoda Aziza Bahriddin* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

Qodirqulov Khurshed Rakhmonovich - Tajik National University, Candidate of legal sciences, Associate Professor of the Department of International Law of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **+992 208798081**.

МЕЖДУНАРОДНО – ПРАВОВОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ГОСУДАРСТВ В ОБЛАСТИ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТОРГОВЛЕ ЛЮДЬМИ

Олимов С.О.

Таджикский Национальный Университет

Основатель мира и Национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, в своем ежегодном Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан 23 декабря 2022 года указал, что: “Во всех развитых странах и цивилизованном обществе человек, его права и свободы, составляют основную суть политики государства. Ярким примером этого является признание мировым сообществом в качестве высшей ценности человека его права и свободы”. Но невозможно реализовывать эти высшие цели без законов, отвечающих современным требованиям демократического общества, а также регулирующих системную деятельность государственных органов.

Свобода человека является одной из главных ценностей современного цивилизованного общества, а обеспечение неприкосновенности свободы личности – одной из главных функций государства.

Преступления международного характера по объекту посягательства и степени общественной опасности отличаются от международных преступлений. Это такие преступные деяния индивидов или групп лиц, которые посягают не только на национальный, но и международный правопорядок, представляя общественную опасность для двух или нескольких государств. Это такие преступления, как, например, распространение и торговля наркотиками, подделка денежных знаков, терроризм, торговля людьми. Одним из серьезных и тяжких преступлений международного характера является торговля людьми, которая требует действенного и усиленного межгосударственного сотрудничества, так как данный феномен не обошел стороной ни одно государство мира.

Торговля людьми – преступление международного характера. В структуре криминального бизнеса этот вид преступлений занимает значительное место. Так, по данным ОБСЕ ежегодно в мире 4 млн. человек становятся жертвами торговли людьми. Это приносит преступным синдикатам до 7 млрд. долл. США ежегодной незаконной прибыли, что ставит торговлю людьми в один ряд с торговлей наркотиками, оружием, делает ее составляющей частью организованной международной преступности и одним из источников финансирования терроризма. Рост

масштабов торговли людьми, особенно женщинами и детьми, становится страшной мировой проблемой. По данным ОБСЕ, ежегодно жертвами подобных противоправных деяний становятся 800-900 тысяч человек. Более 30 % из них - дети и молодежь не старше 18 лет. Естественно, приводимые данные не отражают общего масштаба проблемы, что связано с латентностью данного преступления, но и на их основании можно сделать вывод о необходимости кардинальных, и прежде всего уголовно-правовых мер борьбы с торговлей людьми.

Торговля людьми и использование рабского труда часто ставит под угрозу жизнь и здоровье людей, сопровождается физическим насилием, пытками, угрозами и принуждением. Общественная опасность этих преступлений увеличивается за счет того, что они нередко сопряжены с другими, не менее опасными преступлениями: похищение людей, незаконное лишение свободы, захват заложников, бандитизм и др. В большинстве случаев они связаны с нарушением трудового и миграционного законодательства. И задача по искоренению этих форм современного рабства лежит в контексте решения других глобальных проблем современности.

Из вышеперечисленного видно, что торговля людьми сегодня, к глубочайшему сожалению, занимает одно из лидирующих мест в рейтинге латентной преступности, а также является актуальной проблемой, привлекающей внимание всего мирового сообщества. За последние годы отмечается тенденция роста преступлений, связанных с торговлей людьми, а также с использованием рабского труда. Однако системные данные о торговле людьми в мире отсутствуют.

Торговля людьми в значительной степени обусловлена разницей в социальном положении различных слоев населения и в уровне доходов между различными регионами. В поисках лучшей жизни и просто работы люди вынуждены покидать постоянное место жительства, выезжать за пределы своего региона и даже страны. Республики Таджикистан рассматривается не только как поставщик, но и как страна назначения и транзита.

Комплексный и транснациональный характер торговли людьми, ее связь с организованной преступностью, малоуязвимой для непосредственного антикриминального воздействия, обусловили необходимость сочетания международно-правового и внутригосударственного механизмов для борьбы с этим явлением. Одним из ключевых условий эффективности и результативности совместных усилий государств по противодействию торговле людьми является применение единого подхода к формулированию юридически значимых категорий в данной области. В первую очередь это касается самого понятия торговли людьми, определение которого не было выработано в международном праве на протяжении долгого времени.

Международное сотрудничество государств в сфере борьбы с торговлей людьми началось с Декларации о прекращении торговли неграми, принятой на Венском конгрессе 1814 - 1815 гг., и до конца XIX в. такое сотрудничество осуществлялось в рамках борьбы с работоторговлей. В начале XX в. происходит осознание необходимости запрещения как работоторговли, так и самого рабства.

Одновременно с этим внимание международного сообщества привлекает проблема пресечения продажи женщин и детей без цели обращения их в рабство, а преимущественно для занятия проституцией. Однако принятые Международное соглашение о борьбе с торговлей белыми рабынями 1904 г., Международная конвенция о пресечении торгога женщинами 1910 г., Женевская конвенция о запрещении торговли женщинами и детьми 1921 г., Международная конвенция о борьбе с торговлей совершеннолетними женщинами 1933 г. и Конвенция о борьбе с торговлей людьми и с эксплуатацией проституции третьими лицами 1949 г. не содержат определения понятия торговли людьми.

Первое официальное упоминание в международно-правовом акте термина «торговля людьми» вне зависимости от их пола и возраста имело место в Конвенции 1949 г.

В основу Конвенции ООН о борьбе с торговлей людьми и с эксплуатацией проституции третьими лицами от 2 декабря 1949 г. был положен проект, разработанный в рамках Лиги Наций в 1937 г. В данном нормативно-правовом акте впервые вместо ранее применявшихся понятий «торговля белыми рабынями», «торговля женщинами и детьми», «торговля совершеннолетними женщинами» было введено понятие «торговля людьми». «Торговля людьми», «преследующая

цели проституции», объявляется преступной. Несмотря на это в документе нет четкого разграничения понятий «торговля людьми, преследующая цели проституции» и «эксплуатация проституции». Особенностью данной Конвенции является то, что она содержит достаточно емкий перечень обязательств государств, и, прежде всего, обязательство подвергать наказанию каждого, кто:

- 1) сводит, склоняет или совращает в целях проституции другое лицо, даже с согласия этого лица;
- 2) экспортирует проституцию другого лица, даже с согласия этого лица (ст. 1);
- 3) содержит дом терпимости или управляет им, или сознательно финансирует или принимает участие в финансировании дома терпимости;
- 4) сдает в аренду или снимает здание, или другое место, или часть такового, зная, что они будут использованы в целях проституции третьими лицами (ст. 2).

В 2000 году, ситуация с торговлей людьми изменилась благодаря принятию Конвенции ООН о транснациональной преступности и дополняющего ее Протокола «О предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее». Этот международный акт дал понятие «торговля людьми», указал на некоторые условия привлечения к ответственности, установил рекомендации к назначению наказания, таким образом, обусловил обязанности государств по противодействию торговле людьми. В соответствии со ст. 3 торговля людьми означает осуществляемые в целях эксплуатации вербовку, перевозку, передачу, укрывательство или получение людей путем угрозы силой или ее применения, или других форм принуждения, похищения, мошенничества, обмана, злоупотребления властью или уязвимостью положения либо путем подкупа, в виде платежей или выгод, для получения согласия лица, контролирующего другое лицо. Содержащееся в ст. 3 Палермского протокола определение торговли людьми, впервые согласованное на международном уровне, в дальнейшем получило широкое распространение в различных актах международного права и национального законодательства государств.

В статье 130 Уголовного кодекса Республики Таджикистан торговля людьми до 2011 года определялась как купля-продажа человека либо его вербовка, перевозка, передача, укрывательство или получение, совершенные в целях его эксплуатации.

Как видим, трактовка термина «торговля людьми» в Уголовном Кодексе РТ по содержанию близка к международному определению, однако не охватывает всего многообразия сделок, которые могут быть совершены в отношении человека. Позже законодатель учел, что в отношении человека помимо купли-продажи могут быть совершены и иные сделки, а именно: дарение; обмен; использование жертвы в качестве залога; обеспечивающего возвращение долга; предоставление человека во временное пользование.

Успешное противодействие торговле людьми зависит от правового обеспечения решения этой проблемы как на уровне международного, так и внутригосударственного права. В настоящее время противоборство торговле людьми затруднено.

Транснациональная преступность произвела хорошо отработанный механизм осуществления торговли людьми, при котором проследить движение «живого товара» чрезвычайно трудно. Статистические данные неопровержимо указывают на тенденцию возрастания торговли детьми во многих других государствах мира. Так, из примерно 600-800 тыс. человек, которые каждый год становятся жертвами международных торговцев людьми, 80% составляют женщины и девочки и до 50% - несовершеннолетние.

Большинство этих жертв попадают в коммерческую сексуальную эксплуатацию. Эти цифры не включают в себя миллионы людей во всем мире, которые становятся объектом торговли внутри стран их проживания. В мире практически нет стран, которых так или иначе не коснулась бы проблема торговли людьми. 127 стран являются поставщиками «живого товара», 98 - странами транзита и 137 - пунктом назначения.

Современное состояние торговли женщинами и детьми позволяет вычленить ее наиболее распространенные по целевому назначению формы:

- торговля в целях сексуальной эксплуатации, в том числе и для участия в изготовлении порнографических материалов и занятия проституцией;
- торговля для подневольного труда (отработки долговой зависимости);
- торговля для занятия принудительным трудом;
- торговля с целью незаконного усыновления/удочерения;
- торговля для трансплантации органов и тканей.

Все эти последствия торговли детьми заставляют всерьез задуматься о путях противодействия ей. Для решения этой международной проблемы необходимо принять определённые меры, которые следует осуществить по трём основным направлениям:

1. Совершенствования действующего национального законодательства.
2. Улучшение экономических, социальных и иных условий жизни и устранение условий, стимулирующих торговлю людьми.
3. Совершенствования деятельности правоохранительных органов, органов государственной власти, органов местного самоуправления в вопросах защиты прав, свобод и законных интересов женщин и детей.

В первую очередь, любое государство должно стремиться к выполнению уже существующих международных Конвенций и договоров (Конвенции о борьбе с торговлей людьми и с эксплуатацией проституции третьими лицами, Конвенции о правах ребенка и других актов), а также принимать дополнительные национальные законодательные акты, отвечающие существующим международным конвенциям и открывающих возможность более эффективного противодействия торговле людьми.

Для успешного противодействия торговле женщинами и детьми необходимо принятие определенного комплекса социально-экономических, политических и информационно-психологических мер, которые направлены на снижение масштабов распространения данного международного преступления.

В плане противодействия предложению необходимо устранять условия, которые стимулируют торговлю «живым товаром»:

- предупреждать население об угрозе торговли детьми, улучшать образовательные и экономические возможности уязвимых групп, поощрять равный доступ к образованию,
- просвещать людей об их законных правах. Правоохранительные органы должны принимать меры, направленные на эффективную борьбу с торговлей детьми, а именно:
 - преследовать по закону торговцев людьми и их пособников, бороться с коррупцией в органах государственной власти, которая поощряет торговлю, выявлять и перекрывать каналы торговли посредством улучшения сбора оперативных данных, уточнения юридических определений торговли людьми и координации работы правоохранительных органов, а также обучать сотрудников правоохранительных органов идентификации жертв торговли людьми и направлению их за надлежащей помощью.

Следует отметить, что торговля людьми приобрела угрожающий характер и требует незамедлительного принятия комплексных мер, направленных на защиту прав человека, которые должны быть направлены на усовершенствование законодательных норм, расширение международного сотрудничества в области противодействия поставленной на поток торговле людьми, воздействие на многочисленные социально-экономические и морально-психологические факторы, порождающие данную преступную деятельность, взаимодействие органов государственной власти, органов местного самоуправления, национальных и региональных органов по борьбе с торговлей женщинами и детьми, также применение нетрадиционных подходов в борьбе с организованной преступностью.

В качестве примера отметим, что в рамках СНГ на период с 2013 по 2022 гг. была утверждена Программа сотрудничества государств в борьбе с торговлей людьми, в рамках которой планировалось реализовать целый комплекс мер нормативно-правового, организационно-практического, профилактического, информационного и научно-методического характера. В частности, в целях гармонизации национального законодательства государств – участников СНГ планировалось разработать изменения и дополнения в модельные Уголовный и

Уголовно-процессуальный кодексы для государств – участников СНГ по вопросам борьбы с торговлей людьми, принять Национальные программы (Планы) по борьбе с торговлей людьми и защите ее жертв, создать Государственные фонды для оказания помощи жертвам преступлений.

В современных таджикских реалиях проблемы несоблюдения прав человека, в частности, такие вопиющие, как похищение, рабство и торговля людьми, не только не перестают быть актуальными, но и зачастую приобретают все более массовый характер.

По данным МВД Республики Таджикистан, количество жертв торговцев людьми в Таджикистане, т.е. людей, подверженных эксплуатации и принудительному труду, исчисляется миллионами. Особое место среди них занимают дети-мигранты, которые продаются в Таджикистане для трудовой и сексуальной эксплуатации, а также для попрошайничества.

Поэтому борьба с данными негативными тенденциями должна занимать не последнее место в государственной политике. Введение в действующий уголовный закон норм, предусматривающих ответственность за торговлю людьми и использование рабского труда, является значительным шагом вперед российского законодателя в деле усиления уголовно-правовой борьбы с посягательствами на физическую свободу человека. Однако данные нормы нуждаются в совершенствовании.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Послание Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, в ежегодном Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан 23 декабря 2022 года- Конуният, Душанбе-2022
2. Права человека и торговля людьми (обзор) [Электронный ресурс] // Управление Верховного комиссара ООН по правам человека. URL: <https://www.ohchr.org/RU/Issues/Trafficking/TiP/Pages/Index.aspx> (дата обращения: 04.02.2022).
3. Норов, У. С. Проблема торговли людьми и ее влияние на состояние национальной безопасности Республики Таджикистан / У. С. Норов // Современное право. - 2008. - № 7. - С. 113-116.
4. Тюрюканова Е.В. Торговля людьми в Российской Федерации: обзор и анализ текущей ситуации по проблеме [Электронный ресурс]. М.: ЮНИСЕФ, 2006. 160 с. URL: https://www.un.org/ru/rights/trafficking/human_trafficking_russia.pdf (дата обращения: 12.05.2019).
5. Пиров, М. Т. Торговля людьми и использование рабского труда: уголовно-правовая и криминалистическая характеристика деяния / М. Т. Пиров // Правовое поле современной экономики. - 2012. - № 9. - С. 149-156.
6. Синицын Ф.Л. Международное законодательство по проблеме торговли людьми. Пермь: Перм. центр против насилия и торговли людьми, 2000. С. 18-20.
7. Хусейнов, С. Х. Торговля людьми в системе преступлений против личности и ее объект / С. Х. Хусейнов, Н. А. Мулладжанова // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. - 2012. - № 2 (18). - С. 87-93.
8. Абдурашидов, А. А. Наказание по уголовному законодательству Республики Таджикистан (эволюция и современное состояние) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Абдурашидов Азиз Абдумансурович. - Душанбе, 2011. -190 с.
9. Ищенко, Г. К. Уголовно-правовые и криминологические меры противодействия торговле людьми и использованию рабского труда: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ищенко Галина Константиновна. - Ростов н/Д., 2010. - 210 с.
10. Доклад Альваро Хиль-Роблеса, комиссара по правам человека, о его визите в Российскую Федерацию с 15 по 30 июля и с 19 по 29 сентября 2004 г. [Электронный ресурс]: п. 388-389, Страсбург, 20 апреля 2005 // Портал Credo.ru. - Режим доступа: <http://www.portal-credo.ru/site/?act=news&id=32940>. - Доступ свободный.
11. Исаев, А. В. Душанбе открыли Центр по противодействию торговле людьми [Электронный ресурс] // Новостное агентство «Sputnik». - Режим доступа: <http://ru.sputnik-tj.com/country/20160902/1020586786.html>. - Доступ свободный.

ҲАМКОРИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ-ҲУҚУҚИИ ДАВЛАТҶО ДАР СОҶАИ ПЕШГИРӢ ВА МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ ХАРИДУ ФУРӢШИ ОДАМОН

Мақолаи мазкур дар доираи яке аз масъалаҳои мубрами ҷомеаи Тоҷикистон ва ҷаҳон – хариду фурӯши одамон ва ҳамкориҳои байналмилалӣ-ҳуқуқии давлатҳо бахшида шудааст, ки ҷинойтҳои дорой хусусияти байналмилалӣ бо объекти таҷовуз ва дараҷаи хавфи ҷамъиятӣ фарқ мекунад. Яке аз ҷинойтҳои вазнини дорой хусусияти байналмилалӣ хариду фурӯши одамон мебошад, ки ҳамкориҳои муассир ва густариши байнидавлатиро тақозо мекунад, зеро ин падида давлатҳои дунёро водор месозад, ки бо ҳамкориҳои мутақобилаи худ роҳи ин зухуроти номатлубро пешгирӣ намоянд.

КАЛИДВОЖАҶО: муқовимат, созишнома; ҳамкорӣ; хариду фурӯши одамон.

МЕЖДУНАРОДНО – ПРАВОВОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ГОСУДАРСТВ В ОБЛАСТИ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТОРГОВЛЕ ЛЮДЬМИ

В статье рассматриваются международное законодательство по противодействию торговле людьми, взаимодействие органов Республики Таджикистан с правоохранительными органами зарубежных государств в данной сфере. Автор делает выводы о том, что сформирована правовая основа международного сотрудничества по противодействию и предупреждения торговле людьми; на разных уровнях осуществляется сотрудничество государств по противодействию торговле людьми; Республики Таджикистан активно участвует в данном процессе, ее деятельность соответствует комплексной государственной политике по борьбе с этим явлением; результаты международного сотрудничества Республики Таджикистан по противодействию торговле людьми имеют высокую эффективность.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: противодействие; соглашения; сотрудничество; торговля людьми.

INTERNATIONAL LEGAL COOPERATION OF STATE IN PREVENTING AND COMBATING TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS

The article examines international legislation on counteracting human trafficking, the interaction of Internal Affairs bodies of the Republic of Tajikistan with Law Enforcement agencies of foreign countries in this sphere. The author concludes that the legal basis for international cooperation to counteract human trafficking has been formed; cooperation of states on counteracting human trafficking is carried out at different levels; Tajikistan actively participates in this process and complies with a comprehensive state policy to combat this phenomenon; the results of international cooperation of the Republic of Tajikistan on combating human trafficking are highly effective.

KEYWORDS: agreements; cooperation; counteraction; human trafficking.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Олимов Сомон Олимович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси якуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Чумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **930200070**.

Сведения об авторе: *Олимов Сомон Олимович* - Таджикский национальный университет, магистрант первого курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **905-08-44-43**.

Information about the author: *Olimov Somon Olimovich* - Tajik National University, first-year master's student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **930200070**.

НИЗОЪҲОИ ҲАРБИИ ҒАЙРИБАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИНСОНДӢСТӢ

Маҳрами Сулаймон
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар солҳои охир бештари низоъҳои ҷаҳон аз намуди низоъи ҳарбии ғайрибайналмилалӣ буданд. Бештар шудани ин намуди низоъи ҳарбӣ нишондиҳандаи он аст, ки яке аз мавзӯҳои доғи рӯз дар сатҳи байналмилалӣ аст.

Нахустин бор дар конфронтатсияи байналмиллалӣ Салиби Сурх, ки дар соли 1912 дар Вашингтон баргузор шуд, пешнависи конвенсиониро ироа карданд, ки мунҳасиран ихтисос ба низоъ ҳарбии дохилӣ дошт. Дар натиҷа пешнавис атто ба баҳс низ гузорида нашуд. Дар 17 - умин конференсияи байналмилалӣ Салиби Сурх дар Истакҳалам дар соли 1948, ки барои таҳаққуқи чунин ҳадафе баргузор шуд, саранҷом давлатҳо пазируфтанд то Муқарраротеро ҳам барои низоъҳои ҳарбӣ дохилӣ вазъаш кунанд. Дар ҳоли ҳозир ҳуқуқи аҳдномаи ҳоким бар низоъи ҳарбии дохилӣ маҳдуд аст. Ба моддаи 3 - и муштарак байни Конвенсияи ҷаҳоргонаи Женева (соли 1949) ва Протоколи дуҷуми ба ин Конвенсияҳои Женева (соли 1977) махсуб ба конфронтатсияи дипломатӣ аст, ки аз 1974 то 1977 дар Женева ташкил шуд.

Моддаи 3 юми Конвенсияи Женева

Чунончи муҳосима ҷанбаи байналмиллалӣ надошта бошад ва дар ҳоки яке аз давлатҳои муттаҳид рӯй диҳад ҳар яке аз тарафҳои муҳосима мукаллаф аст, ки лоақал муқаррароти зеро иҷро наояд:

Бо касоне, ки мустақиман дар ҷанг ширкат надоранд, шомили неруҳои афроди мусаллаҳ, ки аслиҳа бар замин гузоштаанд ва касоне, ки ба сабаби беморӣ, захм ё боздошт

ва ё ба ҳар иллоти дигаре қодир ба ҷанг набошанд, бояд дар ҳама аҳвол бидуни ҳеч таъбири номатлуб новобаста аз наҷод, ранг, ақида, аслу насаб, ё сарват ё ҳар сабаби мушобеҳи он бо усули инсоният рафтор шавад.

- Рафторҳои зерин дар мавриди ашхоси мазкур дар ҳар замон мақом мамнуъ аст ва хоҳад буд.

А) Латма ба ҳаёт ё тамомияти ҷисмонӣ, аз ҷумла қатл, рафтори бераҳмона, шиканча ва озор;

Б) гирифтани гаравгон;

С) садама ба ҳайсиати ашхос ба хусус таҳқир ва таҳфиф;

Д) ҳукм баровардан ва ба дор овехтан бидуни ҳукми додгоҳе, ки саҳеҳан ташкил шуда аст.

2) Маҷруҳон, яъне захмдорон ва беморон ҷамъоварӣ гарданд, як комиссияи баррасии бетараф монанди комитети байналмилалӣ Салиби Сурх метавонад ҳадамоти худро ба тарафҳои муҳосима арза дорад.

Бештар аз мавридри боло зикри тарафҳои мутахосим зайл хоҳанд намуд ва қисмати аз дигар муқарроти ин Конвенсияро аз тариқи мувофиқатномаҳои махсус ба иҷро гузоранд. Иҷрои муқарроти ғавқ асари дар вазъи ҳуқуқии низоъҳо нахоҳад дошт. Инро бояд бо таассуф гуфт, ки дар ҳар ду навбат, яъне чи дар конференсияи соли 1949 ва чи дар солҳои 1974-1977 муҳолифати беш аз ҳадди давлатҳо бо тадвини муқаррарот марбут ба низоъи дохилӣ сабаб шуд то муқарроти маъҷуб бисёр ноқис ва ибтидоии дароянд ва умуман дар ҳадди поён аз ҳуқуқи урфӣ қарор гиранд. Дар конфронси соли 1949 ба манзури ислоҳ ва такмили ҳуқуқи байналмилалӣ инсондӯстона бар асоси таҷрибаи ба даст омада аз ҷанги дуҷони ҷаҳон ташкил шуд. Низоъи ҳарбии дохилӣ яке аз баҳсбарангестарин мавзуот буд ва мучодилони бисёреро барангехт. Ин мучодилаҳо бе ҷиҳат набуд ва тақрибан бар ҳама равшан буд, ки аз ин пас ҷаҳон шоҳиди чунин низоъе хоҳад буд. Дар воқеъ, пас аз поёни Ҷанги дуҷони ҷаҳон хеле зуд доништа шуд, ки шумори ҷангҳои байналмилалӣ, камтар хоҳад шуд ва ҷанги дохилӣ бештар ва ба ҳамин далел буд, ки Комитети байналмилалӣ Салиби Сурх дигар бор аз фурсат баҳра ҷуст ва мавзӯ бафт.

Гарчи метавон гуфт, ки Протоколи дуюм гоҳе бисёр муҳим ва асоси дар масири таҳаввул ва тақомули ҳуқуқи низои мусаллаҳи дохилӣ ба шумор меравад, аммо ҳанӯз ниёзманди эҳтимоли бештар ва пардохтан ба қабули муқаррарот барои боло бурдани боздорандагӣ аз осеб ба ғайринизомӣ ва ҳифозат аз ҷойҳои фарҳангӣ ва ғайра мебошад.

Тибқи Протоколи 2-юми иловашуда 2 меъёр барои шумули муҳосима таин шудааст, тибқи моддаи 1 Протокол бояд ин ду шарт мебошанд:

1) Нерӯҳои муҳолиф бар баҳше аз сарзамин мусаллат шуда бошад, ба сурате, ки битавонад амалиёти низомиро мудовим ва мутамарказ анҷом диҳанд.

2) Нерӯи муҳолиф қодир ба иҷрои протокол бошад.

Давлатҳо ҳозир ба эътироф ба тасаллоти шӯришиён бар қисмати аз хоки кишвар нестанд чун ҳокимияти муассири давлат бар кулли сарзаминашро зери савол мебарад.

Бештари низои ҳарбии дар қарни 20-ум ба шакли ҷанги дохилӣ буда аст. Иллоти воқеъ шудани ин ҷангҳо замоне идеология ва ба қасди мубориза барои қасби истиқлол буда ва имрӯза ҷанбаи мазҳабӣ ва қавмӣ дошта ва дар ҷиҳати қасби хувият аст, мутаасифона, ки аксари ин низоъ бо нақси густарда ҳуқуқи байналмилал инсондӯстона ҳамроҳ буда ва қавоид ва усули аввалияи он ба дасти фаромӯшӣ супурда шудааст. Дар низои ғайрибайналмилалӣ фақат моддаи 3 - и муштараки 4 Конвенсияи Женева аст, ки нисбат ба ин қобили иҷро аст. Тибқи Протокол аввал ба қарор қабулшудаи соли 1977 ҷангҳои озодбахши миллӣ бояд ҳамчун як даргири байналмилалӣ дар назар гирифта шаванд, алорағми бархурдорӣ аз муқаррароти ин баҳш аз ҳуқуқи муоҳидот боло гуфта шуда, муқаррароти мазкур қодир набуда, баҳши бузурге аз низоъи ҳарбии имрӯзӣ бо ҷузъиёти кофӣ ба риштаи тадвин дароварда ва далели ин амри он аст, ки аксари низоъҳои ҷорӣ даргири ҳарбии ғайрибайналмилалӣ ҳастанд. Ҷарчанд ки шумораи онҳо рӯ ба афзоиш аст, аммо дар муқоиса бо низоъи байналмилалӣ теъдоди хеле каме аз қонунҳои муоҳидотӣ, нисбат ба ин гуна низоъ иҷро мегардад. Дар воқеъ теъдоди маҳдуде аз муоҳидот нисбат ба низоъи ҳарбӣ ва ғайрибайналмилалӣ эъмол мегардад, зеро ҳама кишварҳо Протоколи

дуюмро имзо накарданд ва бисёри кишварҳо чунин қанғоеро дар салоҳияти миллии худ ва тахти қавонини дохилӣ таҳлил карда, тамоюли ба ҷалби мушорикати байналмилалӣ дар ин хусус надоранд.

АДАБИЁТ

1. Фаслномаи мутолиоти байналмилалӣ, (ISJ), соли 13 - ум, рақами 3, зимистони 2016.
2. Ҳуқуқи инсондӯстона. Техрон, Ганҷи дониш, ҷоми 4ум, 2017.
3. Конвенсияи Женева, соли 1949, модаи 3.

НИЗОЪҲОИ ҲАРБИИ ҒАЙРИБАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИНСОНДӢСТӢ

Дар ин мақола як намуди низои ҳарбӣ, яъни низои дохилӣ ё ғайрибайналмилалӣ ва нақши ҳуқуқи байналмилалии инсондӯстӣ барои пешгирӣ аз хушунати бисёр дар қанғои дохилӣ мавриди баррасӣ ва баҳс қарор гирифтааст. Дар ин мақола роҳҳои пешгирӣ аз иттифок афтодани ин намуди хушунат мавриди баррасӣ қарор гирифта шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: низоъ, Ҳуқуқи байналмилалии, Ҳуқуқи байналмилалии инсондӯстӣ, Ҳуқуқи қанғ, Низоъи мусаллаҳона.

НЕМЕЖДУНАРОДНЫЕ ВОЕННЫЕ КОНФЛИКТЫ В МЕЖДУНАРОДНОМ ГУМАНИТАРНОМ ПРАВЕ

В данной статье рассматривается и обсуждается тип военного конфликта, то есть внутренний или немеждународный конфликт, а также роль международного гуманитарного права в предотвращении чрезмерного насилия во время внутренних войн. В данной статье рассматриваются способы предотвращения попадания этого вида насилия в союз.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: конфликт, международное право, международное гуманитарное право, право войны, вооруженный конфликт,

NON-INTERNATIONAL MILITARY CONFLICTS IN INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

This article examines and discusses the type of military conflict, i.e. internal or non-international conflict, as well as the role of international humanitarian law in preventing excessive violence during internal wars. This article discusses ways to prevent this type of violence from entering the union.

KEYWORDS: conflict, international law, International humanitarian law, right of war, Military conflict.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Махрами Сулаймон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 992911012579. E - mail: sulimanmahrami80@gmail.com.

Сведения об авторе: *Махрами Сулаймон* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 992911012579. E - mail: sulimanmahrami80@gmail.com.

Information about the author: *Mahrami Suliman* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 992911012579. E - mail: sulimanmahrami80@gmail.com.

МАҚСАДИ ҶАЗОИ ҶИНОЯТӢ

Сангалиева О. О.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷазодиҳии ҷиноятӣ ин яке аз проблемаҳои асосии илми ҳуқуқшиносӣ ба ҳисоб меравад.

Ҷазодиҳии ҷиноятӣ – ин яке аз нишондодҳои муҳимтарини ҷиноят мебошад. Ҷазодиҳӣ – ин ҷавоби давлатӣ нисбати ҷинояти содиршуда мебошад. Агар кирдори ҷамъиятӣ ҷазо дода нашавад, ин маънои онро дорад, ки он ҷиноят ҳисобида намешавад.

Ба ин нигоҳ накарда, дар қонунгузорию ҷиноятӣ консепсияҳои гуногун оид ба робитаи байни ҷиноят ва ҷазодиҳӣ ҷой дорад. Бисёр ҳуқуқшиносон тасдиқ мекунанд, ки аввал ҷинояткорӣ асту, баъдан ҷазодиҳӣ ҷой дорад, барои ҳамин ҳам системаи ҷазодиҳӣ ин

системаи мубориза бар зидди ҷинояткорӣ мебошад. Ҳеч мумкин нест, ки мафҳуми ҷиноят бе ҷазодихӣ, инро таърихи кодексои ҷиноятӣ боз як маротиба тасдиқ мекунад.

Аз ин рӯ ҷазо – ин чораи маҷбурунии давлатие мебошад, ки бо ҳукми суд таъин карда мешавад. Он нисбати шахсе, ки дар содир намудани ҷиноят гунаҳгор эътироф шудааст, татбиқ гардида, аз маҳрум ё маҳдуд кардани ҳуқуқи озодии шахс, ки дар ҳамин кодекс пешбинӣ гардидаанд, иборат мебошанд (қисми 1 моддаи 46 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Мақсади ҷазо – барақарор намудани ҳақиқати иҷтимоӣ, ислоҳ намудани гунаҳкор ва огоҳ намудан аз содиршавии ҷиноятҳои нав ба мақсад расонидани натиҷаҳои иҷтимоие, ки ба он қонунгузор ва суд кӯшиш мекунад, муқаррар намудани чораҳои, ки дар моддаи Кодекси ҷиноятӣ ва татбиқ намудани онҳо оид ба гунаҳкор чораи аниқи ҷазоро дар назар мегирад. (қисми 2 моддаи 46 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Таълимот дар бораи мақсаду моҳияти ҷазо – яке аз баҳсои муошират дар таърих мебошад, ки дар назарияи ҳозиразамон, инчунин, дар ҳуқуқи ҷиноятӣ низ дида мешавад. Моҳият ва мақсадҳои фаъолияти чораҳои ҷазодихӣ бо ду гурӯҳ гузаронида мешавад:

1. Назарияҳои, ки ба гузаштан иттиҳоти намуда, ҷазоро фақат ҳамчун музддиҳӣ барои сӯйиқасд ба тартиботи ҳуқуқ ва содиршавии бадиҳо дар гунаҳкор мебинанд (назарияи қасос).

2. Назарияҳои, ки ба оянда назар карда, дар ҷазо на фақат водоршавиро, балки сабабияти кори ҷиноятиро ва нишон додани мақсаднокии фаъолияти давлат (назарияи судмандӣ).

Назарияҳои, вучуд доранд, ки ин ду назарияро як намудаанд. Ин мавзӯ аз даври қадим диққати олимониро ба худ ҷалб намуда буд. Файласуфи қадим Платон дар мақсадҳои ҷазо тозашавии руҳро меидид.

Намояндаи файласуфони классики немис Эммануел Кант мақсади ҷазоро ҳамчун қасоси баробарӣ тасаввур мекард.

Пуффендорф тасдиқ менамуд, ки мақсади ҳақиқии ҷазо аз пешгирии зарар ва озурдагӣ, ки як одам бо дигарон таҳдиду хатар меоранд, мебошад.

Гурӯҳи олимони (Н.А. Беляев, И.И. Карпец, В.Г. Смирнов П.П. Осипов ва дигарон) ба гайр аз мақсадҳои номбаршуда боз мақсади ҷазоро ҷудо мекунад. Подош бо формулаи беақлона «фавт аз болои фавт» вобастагӣ надорад, ҷинояткор аз рӯи содиршавии ҷинояти муайян ҷазоро мегирад.

Мувофиқи моддаи 43 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷазоро бо он мақсад истифода мебаранд, ки ҳақиқати иҷтимоӣ барақарор шавад, ҳамчунин, бо он мақсаде, ки гунаҳкор ислоҳ шавад ва ҷиноятҳои нав пешгирии карда шаванд.

Бо ҳамин тавр «ҷазо пеши худ мақсади овардани дарди ҷисмонӣ ё паст намудани обрӯи одамро наменояд (моддаи 5 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, моддаи 7 Пакти Байналмилалии дар бораи ҳуқуқҳои шахрвандию сиёсӣ).

Мувофиқи маҷмуаи Қонунҳо, ҷазо бояд аз рӯи се мақсад таъкиб карда шавад:

- барқарор намудани ҳақиқати иҷтимоӣ;
- илоҳшавӣ;
- тарсондан.

Кодекси ҷиноятии нав аз соли 1998 мақсади ислоҳшавиро ҳамчун аз нав тарбия намудани гунаҳкор тавсиф менамояд – чунки тарбия ин як равиши дуру дароз мебошад, ки тамоми умр амал мекунад. Олимони чунин мешуморанд, ки маънои огоҳ намудани ҷазо на дар бераҳмию золимӣ, балки дар хатӣ будани он мебошад.

Ду нуқтаи назар дар бораи огоҳии шахси мавҷуд аст:

1. Вазифаи асосии он иборат аз шартҳои хусусӣ дар вақти раван будани ҷазо, ки бояд маҳкумкардагон дигар фикри содир намудани ҷинояти навро пайдо мекунад.

2. Дар тадбири шахси мо онро мефаҳмем, ки барпо намудани (ҷинояти навро) он шароитҳои, ки инкор намудани имконияти содиршавии ҷиноят дар вақти адои ҷазо.

Дар сиёсати ҳуқуқӣ-ҷиноятии имрӯза се равиши истифода намудани ҷазо мавҷуд аст, ки иҷро намудани мақсади огоҳиро инъикос менамояд:

- а) кӯтоҳ намудани истифодабарии маҳрумияти озодӣ;

б) васеъ намудани имкониятҳое, ки ба амал овардани ҷазо мегирад ва бо маҳрумӣ аз озодӣ вобаста нест, пеш аз ҳама бо қорҳои ислоҳшаванда ва ҷарима;

в) тафриқай ба амал овардани ҷазо дар намуди маҳрумияти озодӣ.

М.Д. Шаргородский чунин мешуморад, ки ҷазо ин ҳам соҳае мебошад, лекин бо он сарф намешавад «Маъноӣ ҷазо, - меғуфт ӯ, - ин сазо ва тарбия аст». С.И. Дементьев чунин қайд кардааст, ки «ҷазо ин сазо мебошад». Дар қонунгузории ҷиноятӣ ҳозира фаҳмиши «сазо» дида намешавад.

Сабаби бо қонунгузорӣ инкор намудани фаҳмиши ҷазо ва сазо, ки маъноӣ яхела дорад ва он барои муайян намудани маъноӣ ҷазо ёрӣ намерасонад - ин фикрро Дуюнов В.К. ва Савюк Л.К. дастгирӣ намудаанд.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994.
2. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998
3. Карпец И.И. Наказание: социальные, правовые и криминологические Проблемы. – М., 1973. С. 89-90.
4. Гальперин И.М. Наказание: Социальные функции, практика применения / И.М. Гальперин. – М.: Юрид. лит., 1983. С. 105.
5. Курс уголовного права. – Л., 1970. Т. II. С. 201.
6. Дементьев С.И. Лишение свободы: уголовно-правовое и исправительно-трудовые аспекты. – Ростов, 1981. С. 45.
7. Дуюнов В.К. Наказание в уголовном праве России – принуждение или кара? // Государство и право, 1997, № 11. С. 67.
8. Уголовное право. Общая часть. Под ред. Н.И. Ветрова, Ю.И. Ляпунова. – М., 1997. С. 408.

МАҚСАДИ ҶАЗОИ ҶИНОЯТӢ

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои муҳими қонунгузории ҷиноятӣ, аз қабилӣ мақсади ҷазои ҷиноятӣ бахшида шудааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ соҳа ва қонунгузории амалкунандаи ҷиноятӣ масоили сиёсати ҳуқуқи ҷиноятӣ оид ба мақсади ҷазои ҷиноятӣ тибқи қонунгузории ҷиноятӣ таҳлилу баррасӣ карда шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: қонуни ҷиноятӣ, ҷиноятӣ, ҷавобгарии ҷиноятӣ, мақсади ҷазои ҷиноятӣ, барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, ислоҳи маҳкумшуда, пешгирии содиршавии ҷиноят.

ЦЕЛЬ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ

Данная статья посвящена одному из важных вопросов уголовного законодательства, такому как назначение уголовного наказания. На основе изучения научной литературы отрасли и действующего уголовного законодательства проанализированы и рассмотрены вопросы уголовно-правовой политики относительно назначения уголовного наказания по уголовному законодательству.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовное право, уголовное право, уголовная ответственность, назначение уголовного наказания, восстановление социальной справедливости, исправление осужденных, предупреждение преступности.

PURPOSE OF CRIMINAL PUNISHMENT

This article is devoted to one of the important issues of criminal law, such as the imposition of criminal punishment. Based on the study of the scientific literature of the industry and the current criminal legislation, the issues of criminal law policy regarding the imposition of criminal punishment under criminal law are analyzed and considered.

Keywords: criminal law, criminal law, criminal liability, imposition of criminal punishment, restoration of social justice, correction of convicts, crime prevention.

Маълумот дар бораи муаллиф: Санғалиева Оймхол Одиловна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси якуми факултети ҳуқуқшиносӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 938700107.

Сведения об авторе: Санғалиева Оймхол Одиловна - Таджикский национальный университет, магистрант первого курса юридического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 938700107.

Information about the author: Sangalievа Oimkhol Odilovna - Tajik National University, first-year master`s student of the Faculty of Law. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: 938700107.

ҚОИДАҲОИ МАХСУСИ ТАЪИНИ ҶАЗОИ САБУКТАР Ё ҶАЗОИ САХТТАР НИСБАТ БА ҶАЗОЕ, КИ ПЕШБИНИ ГАРДИДААСТ

Бобоев А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қонунгузориҳои ҷиноятӣ ҳангоми таъини ҷазо барои маҷмуи ҷиноятҳо ва маҷмуи ҳукмҳо, ба судҳо имконият додааст, ки аз ҳадди болоии ҷазое, ки дар санксияҳои моддаҳои дахлдори қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ пешбинӣ гардидааст, ҷазоро вазнинтар ё ҳангоми мавҷуд будани маҷмуи ҳолатҳои мустасноӣ ҷазоро аз ҳадди поёнии муқаррарнамуда пасттар таъин намоянд.

Мутобиқи муқарароти моддаи 20 КҶ маҷмуи ҷиноят ин содир кардани ду ё зиёда аз он кирдори ҷиноятӣ дар моддаҳои гуногун ё қисмҳои мухталифи ҳамон моддаҳои Қисми махсуси ҳамин Кодекс пешбинигардида мебошад, ки шахс барои ҳеҷ кадоми он маҳкум нашудааст. Ҳангоми содир намудани маҷмуи ҷиноят шахс барои ҳар ҷинояти содирнамудааш дар асоси модда ё қисми дахлдори ҳамин Кодекс ба ҷавобгарӣ кашида мешавад.

Замина ва асосҳои ҳуқуқии таъини ҷазо барои маҷмуи ҷиноятҳо дар моддаи 67 КҶ ҚТ муқарар гардидааст. Мутобиқи талаботи моддаи 67 дар сурати содир намудани маҷмуи ҷиноятҳо суд барои ҳар ҷиноят алоҳида ҷазо (асосӣ ва иловагӣ) таъин намуда, бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар ва ё бо роҳи пурра ё қисман зам кардани ҷазоҳои таъиншуда ҷазои ниҳоиро муайян менамояд. Агар маҷмуи ҷиноятҳоро ҷиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёна дар бар гирифта бошад, ҷазои ниҳой бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар ва ё бо роҳи пурра ё қисман зам кардани ҷазоҳо таъин карда мешавад. Дар ин ҳолатҳо ҷазои ниҳой ҳангоми зам кардан набояд аз муҳлат ё андозаи ҷазои болоие, ки барои содир намудани ҷинояти нисбатан вазнинтар, аз ҷумлаи ҷиноятҳои содиршуда пешбинӣ гардидааст, сахттар бошад. Агар яке аз ҷиноятҳои дар маҷмуъ содиршуда ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин бошад, он гоҳ ҷазои ниҳой бо роҳи қисман ё пурра зам кардани ҷазоҳои таъиншуда таъин карда мешавад. Дар ин ҳолат ҷазои ниҳой дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ набояд аз сӣ сол зиёдтар бошад.

Мувофиқи талаботи м. 67 КҶ ва 344 КМҶ ҚТ, ки тартиби таъини ҷазоро пешбинӣ месозанд, суд вазифадор аст барои ҳар як ҷиноят дар алоҳидагӣ ҷазо таъин карда, онро дар ҳукм нишон диҳад ва баъдан ҷазои ниҳоиро барои маҷмуи ҷиноятҳо муайян кунад.

Дар мавриди таъин намудани ҷазо барои маҷмуи ҷиноятҳо бо роҳи ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар ё ин ки пурра ё қисман зам кардани ҷазоҳои барои ҷиноятҳои алоҳида таъинкардашуда, судҳо бояд хусусият ва дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноятҳои содиршуда, мақсад ва ҳадафи ҳар кадоми онҳо, шаклҳои гуноҳ, намуди ҷиноятҳои ба маҷму (воқеъ ё идеалӣ)-и дохилшаванда, ҳолатҳоеро, ки ҷазоро сабук ё вазнин мекунанд, инчунин маълумотҳо оид ба шахсияти гунаҳгорро ба ҳисоб гиранд. Дар баробари ин, бояд дар назар дошт, ки банду бастаи дурусти ҳуқуқии кирдори содиршуда ва таъин намудани ҷазои мувофиқ барои ҳар як ҷинояте, ки ба маҷмуъ дохил мешавад, шарти зарурии таъин намудани ҷазои ниҳойи одилона мебошад.

Риояи асосҳои умумии таъин намудани ҷазо барои маҷмуи ҷиноятҳо яке аз шартҳои муҳимми муайян кардани ҷазои қонунӣ, асоснок ва одилона ба шахсоне мебошад, ки барои якчанд ҷиноят ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд. Бояд дар назар дошт, ки аз тарафи шахс содир гардидани якчанд ҷиноят, хусусан ҷиноятҳои қасдона, аз хавфнокии баланди ҷамъиятии кирдори содиршуда ва шахсияти гунаҳгор шаҳодат медиҳад.

Ҳолати дигаре, ки ба судҳо имкон медиҳад, ки аз ҳадди болои ҷазои муқаррарнамудаи санксияи моддаи дахлдор ҷазоро вазнинтар таъин намоянд, ин таъини ҷазо аз руи маҷмуи ҳукмҳо мебошад. Асосҳои ҳуқуқӣ ва тартиби таъини ҷазо барои маҷмуи ҳукмҳоро Кодекси ҷиноятӣ дар моддаи 68 муқаррар менамояд. Қонунгузор гарчанде ки мафҳуми маҷмуи ҷиноятҳоро мушаххасан пешбинӣ намуда бошад, аммо ба маҷмуи ҳукмҳо таъриф на додааст. Лекин мо метавонем аз рӯи донишҳои назариявӣ ба маҷмуи ҳукмҳо ба мазмуни зайл таъриф

пешниҳод созем: маҷмуи ҳукмҳо - ин таъин кардани ҷазо нисбати шахси маҳкумшудае мебошад, ки ҷазои қаблан нисбаташ таъиншударо то ба охир адо накардааст.

Тартиби таъин намудани ҷазо аз рӯи маҷмуи ҳукмҳо, ки дар моддаи 68 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, дар ҳолате татбиқ карда мешавад, ки агар маҳкумшуда пас аз эълон намудани ҳукм, вале то адои ҷазои асосӣ ва ҳам ҷазои иловагӣ, ҷинояти нав содир карда бошад. Агар баъди баровардани ҳукм муайян гардад, ки маҳкумшуда барои содир кардани дигар ҷиноятҳои низ гунаҳгор мебошад, ки баъзе аз онҳо то ва дигарашон баъд аз баровардани ҳукм содир карда шудаанд, дар ин ҳолат ҷазо бо ҳукми дуҷум бо татбиқи ҳам моддаи 67 ва ҳам моддаи 68 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин карда мешавад. Ҳамзамон, ҳангоми таъин намудани ҷазо аз рӯи маҷмуи ҳукмҳо ба судҳо лозим аст, ки дар қисми муқаддимавии ҳукм намуд ва қисми адонагардидаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншударо, ки дар асоси моддаи 68 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд пурра ё қисман ба ҷазои бо ҳукми нав таъиншуда зам карда шавад, муфассал муқаррар намуда, онҳоро аниқ нишон диҳанд.

Қонунгузор, ҳамзамон, ҳангоми таъини ҷазо барои маҷмуи ҳукмҳо ба намуди ҷазо яъне ҷазоҳои, ки ба маҳрум сохтан аз озодӣ вобастаанд ва ё не, диққати махсус дода, оид ба уҳдадорӣ таъин кардани ҷазоҳои, ки бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста нестанд, дар доираи муҳлат ва андозаи муқарарнамудаи Қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ барои ин намуди ҷазо (қ.2 м.68 КҶ) ва ҳамзамон уҳдадорӣ таъини ҷазои ниҳой дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ баландтар аз андозаи ҷазои барои ҷинояти охир аз рӯи ҳукми охир пешбинӣ шудааст, вале на зиёда аз си солро (қ.3 м.68 КҶ) ба таври мушахас муқаррар намудааст.

Муқаррароти моддаи 63-и КҶ дорои аҳамияти махсуси амалӣ дар раванди таъини ҷазо буда, тибқи муқаррароти он судҳо метавонанд, ки ҷазоро аз ҳадди поёнии дар санксияи моддаи дахлдор пешбинигардида камтар таъин намоянд. Мувофиқи талаботи моддаи 63 КҶ дар ҳолати мавҷуд будани ҳолатҳои мустасноӣ вобаста ба мақсаду ниятҳо, нақши гунаҳгор, рафтори ӯ ҳангоми содир намудани ҷиноят ё пас аз он ё ҳолатҳои дигаре, ки дараҷаи хавфнокӣ чамъиятии ҷиноятро хеле кам мекунанд ва ҳамчунин дар ҳолати мусоидати фаъолонаи иштирокчии ҷинояти гурӯҳӣ барои ошкор намудани ҷинояти содирнамудаи гурӯҳ, мумкин аст ҷазо аз ҳадди поёнии дар моддаи дахлдори Қисми махсуси ҳамин Кодекс пешбинигардида камтар таъин карда шавад ё суд метавонад нисбат ба ҷазои дар ин модда пешбинигардида ҷазои сабуктар таъин намояд ё ҷазои иловагиро, ки ба сифати ҷазои ҳатмӣ пешбинӣ шудааст, таъин накунад.

Дар раванди татбиқи амалии талаботи моддаи 63 КҶ судҳо ҳангоми ҳалли масъалаи эътироф кардани ҳолати мустасноӣ дар асоси ҳолатҳои сабуккунандаи муқарарӣ ё маҷмуи онҳо ба душворӣ дучор мегарданд. Саволе ба миён омаданаш мумкин аст, ки оё судҳо метавонанд ҳолатҳои сабуккунандае, ки дар моддаи 61 КҶ номбар нашудаанд, ҳамчун асос барои ҳолати мустасноӣ эътироф намоянд?

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ мафҳуми “ҳолатҳои истисноӣ”-ро гуногун маънидод мекунанд. Яке аз муҳаққиқони рус Б. Коробейников чунин андеша дорад, ки “ҳангоми пасттар таъин кардани ҷазо аз ҳадди поёнии муқарраргардида, судҳо бояд на ба ҳолатҳои муқаррарии сабуккунанда дар моддаи 61 КҶ пешбинигардида, балки ба ҳолатҳои истисноӣ таъин намоянд”. Ҳамзамон, чунин назарияҳо хеле васеъ паҳн гардид, ки барои татбиқи талаботи моддаи 63 КҶ на як ҳолати сабуккунанда, балки маҷмуи чунин ҳолатҳо зарур аст. В.Я. Таций ҳолатҳои истисноиро “маълумотҳои мушахаси муқарраршуда дар бораи ҷинояти содиршуда, ки дар баробари ҳолатҳои сабуккунанда дараҷаи пасти ба чамъият хавфнокӣ ҷиноятро нишон медиҳад” муайян кардааст. Ба ақидаи Н.Беляев “ҳар як ҳолатҳоро дар сурате истисно дониш мумкин аст, ки агар он дараҷаи хавфнокӣ чамъиятии кирдорро қатъиян паст созад”.

Таҷрибаи судӣ тули солҳои зиёд ҳолатҳои истисноиро ҳамчун ҳолатҳои алоҳидаи сабуккунанда ва маҷмуи чунин ҳолатҳо меҳисобид. Дар аввал чунин таҷриба бо тавзеҳоти суди олий роҳандозӣ мегардид ва сониян дар сатҳи қонунгузорӣ муқаррар гардид. Дар қисми дуҷуми моддаи 63 КҶ ҚТ аз соли 1998 қабулгардида, қонунгузор таҳрири навро бо мазмуни зайл муқаррар кард: “Ҳолатҳои алоҳидаи сабуккунанда ва ҳам маҷмуи чунин ҳолатҳо метавонанд ҳамчун ҳолатҳои мустасно эътироф карда шаванд”.

Қонунгузори чиноятӣ дар моддаи 63 тақрибан мафҳумҳои якхеларо истифода кардааст: “вобаста бо мақсаду ниятҳо, нақши гунаҳгор, рафтори ӯ ҳангоми содир намудани чиноят ё пас аз он ё ҳолатҳои дигаре, ки дараҷаи хавфнокӣ чамбъятии чиноятро хеле кам мекунад” ва “дар ҳолати мусоидати ғаёлонаи иштирокчии чинояти гурӯҳӣ барои ошкор намудани чинояти содирнамудаи гурӯҳ”. Саволе ба миён омаданаш мумкин аст, ки чаро қонунгузор ҳолатҳои истисноиро дар як қисм ба ду гурӯҳ ҷудо сохтааст? Ҳамин тарик, агар вақте ки мо муқарароти қ.1 м. 63 КҶ-ро муфассал тафсир созем, ба мо муайян мегардад, ки дар мавриди аввал қонунгузор ҳолатҳоро номбар месозад, ки онҳо тахминӣ ҳастанд ва дар мавриди дуюм ҳолати конкретие номбар мегардад, ки он бояд ҳамавақт ҳамчун ҳолати истисно эътироф карда шавад. Махсусан бояд қайд кард, ки муқаррароте, ки дар банди “и”-и қ.1, моддаи 61 ва қ.1 м.63 КҶ ҚТ аз ҳамдигар фарқ мекунад. Дар ҳолати аввал (банди “и”-и қ.1 м.61 КҶ)-ин “...ғаёлона мусоидат кардан дар ошкор намудани чиноят, фош кардани дигар иштирокчиёни чиноят ва дар кофтукови молу мулки дар натиҷаи чиноят бадастомада...”. Қонунгузор дар инҷо ду ҳолати сабуқкунандаи ҷазоро тавсиф кардааст: якум - ғаёлона мусоидат кардан дар ошкор намудани чиноят, ки инро метавонад ҳар як шахс, ки мустақилона чиноят содир кардааст ё дар якҷоягӣ бо дигар шахсон; дуюм - фош кардани дигар иштирокчиёни чиноят ва дар кофтукови молу мулки дар натиҷаи чиноят бадастомада аз ҷониби шахсе, ки бевосита якҷо бо гурӯҳи чиноятӣ ҳамин чиноят ё чинояти дигарро содир кардаанд. Дар ҳолати дуюм (қ.1 м.63 КҶ) - мусоидати ғаёлонаи иштирокчии чинояти гурӯҳӣ барои ошкор намудани чинояти содирнамудаи гурӯҳ мебошад. Яъне, дар амал ин як ҳолати махсуси “мусоидати ғаёлона барои ошкор намудани чиноят” аз ҷониби шахси муайяне мебошад, ки дар гурӯҳи чиноятӣ бо дигар шарикон якҷоя чиноят содир кардааст.

Ҳамин тарик, мувофиқи қ.1 м.63 КҶ ҚТ таъини ҷазои сабуқтар нисбат ба ҷазои пешбинигардида маъноӣ таъин кардани чунин ҷазоро дорад: а) аз ҳадди поёнии моддаи Қисми махсус муқаррарнамуда, пасттар таъин намудани ҷазо; б) аз рӯйи хусусият ва намуди ҷазо, ки дар моддаи дахлдори Қисми махсус муқарар гардидааст, ҷазои сабуқтар таъин кардан; в) таъини ҷазо бидуни ҷазои иловагӣ, агар он ҳамчун ҷазои иловагии ҳатмӣ пешбинӣ шуда бошад. Мувофиқи варианти якум, суд метавонад ҷазоеро таъин кунад, ки аз рӯйи андоза аз ҷазои муқаррарнамудаи моддаи дахлдори Қисми махсус КҶ фарқкунанда бошад. Дар ин ҳолат суд ҳуқуқ надорад, ки аз ҳадди поёнии намуди дахлдори ҷазо, ки дар Қисми умумии КҶ оид ба ин намуди ҷазо муайян шудааст, берун барояд (масалан, ҳадди поёнии ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ мувофиқи м.58 КҶ шаш моҳ муқаррар шудааст). Татбиқи талаботи қ.1 м.63 КҶ ҳангоми таъини ҷазо аз рӯйи санксияҳои моддаҳое, ки як намуди ҷазои асосӣ доранд, ягон мушкилӣ пеш намеояд. Мушкилӣ дар ҳолате рӯйи кор меояд, ки таъини ҷазо бо татбиқи талаботи қ.1 м.63 КҶ аз рӯйи санксияи моддаҳое сурат мегирад, ки дорои якҷанд намуди ҷазои асосӣ мебошанд. Оё суд метавонад, ки ҳангоми мавҷуд будани асосҳои ҷазоро дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ барои чинояте, ки мувофиқи қ.2. м.244 КҶ бандубаст гардидааст, таъин намояд, ҳоло он ки санксияи қисми 2 моддаи 244 алтернативӣ буда, ба ғайр аз маҳрум сохтан аз озодӣ (аз 2 то 5 сол), ба сифати ҷазои ҷазои асосӣ ҷазои ҷаримаро низ пешбинӣ сохтааст?

Мувофиқи варианти дуюми дар боло номбаршуда, мумкин аст тибқи талаботи қ.1 м.63 КҶ аз намуди ҷазои пешбининамудаи санксияи моддаи дахлдор дида суд ҷазои сабуқтар таъин намояд. Ҷазои сабуқтар ҷазое дониста мешавад, ки дар санксияи моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ пешбинӣ нагардидааст ва он дар моддаи 47 КҶ, ки намудҳои ҷазоро пешбинӣ месозад, пеш аз ҷазое ҷойгир шудааст, ки он дар санксияҳои моддаҳои Қисми махсус барои чиноятҳои алоҳида муқарар гардидаанд. Гузариш аз намуди ҷазоҳои алтернативӣ ба ҷазои сабуқтар, ки барои чинояти муайян пешбинӣ шудаанд, мумкин аст. Дар ин ҳолат зарур аст, ки суд гузариш ба ҷазои сабуқтарро нисбат ба ҷазоҳое, ки барои чинояти алоҳида муқарар шудааст (санксияҳои алтернативӣ дар назар дошта шудааст), мувофиқи мақсад шуморад.

Суоли навбатӣ, ки ҳангоми таъини ҷазои сабуқтар метавонад ба миён ояд, ин худуди ҷазои интихобнамудае мебошад, ки дар санксияи моддаи дахлдор пешбинӣ нагардидааст. Дар сурати мавҷуд будани асосҳои барои татбиқи қ.1 м.63 КҶ маҳдудиятҳои ҳадди поёни ва

болоии чазои интихобгардида аз рӯйи он муқарраротҳои меъерие, ки дар Қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ оид ба ин намуди ҷазо пешбинӣ гардидааст, ба назар гирифта мешавад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси Ҷиноятӣ ҚТ аз 21 майи соли 1998.
2. Кодекси иҷроии ҷазои ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 августи соли 2001.
3. Таций В.Я. Вопросы применения статьи 43 УК РСФСР. // Правоведение. 1976. № 6. С. 108.

ҚОИДАҲОИ МАХСУСИ ТАЪИНИ ҶАЗОИ САБУКТАР Ё ҶАЗОИ САХТТАР НИСБАТ БА ҶАЗОЕ, КИ ПЕШБИНИЙ ГАРДИДААСТ

Дар мақолаи мазкур қоидаҳои махсуси таъини ҷазои сахттар ё ҷазои сабуктар нисбат ба ҷазое, ки дар санксияи моддаи дахлдори ҚЧ пешбинӣ гардидааст, мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Бо мақсади дарки пурраи мазмун ва мухтасари асосҳои умумии таъини ҷазо бо дарназардошти ҳолатҳои истисноӣ муқарраротҳои меъерии қонуни ҷиноятиро дар ин ҳусус (қ.қ.1 ва 2 м.63, м.67 ва 68 ҚЧ ҚТ) таҳлил намуда, онҳоро аз нигоҳи донишҳои назариявӣ-ҳуқуқӣ асоснок намудем. Ҳамзамон, дар атрофи асос ва шартҳои таъини ҷазои сабуктар ё ҷазои вазнинтар низ нисбат ба ҷазои муқарраргардида дар санксияҳои алоҳидаи моддаҳои қисми махсуси ҚЧ чанде низ фикру андешаҳои худро баён намудаем.

КАЛИДВОЖАҲО: қоидаҳои махсус, ҳолатҳои истисноӣ, ҷазои сабуктар, ҷазои вазнинтар, маҷмуи ҳолатҳои сабуккунанда, маҷмуи ҷиноятҳо.

СПЕЦИАЛЬНЫЕ ПРАВИЛА НАЗНАЧЕНИЕ БОЛЕЕ МЯГКОГО ИЛИ СТРОГОВО НАКАЗАНИЯ ЧЕМ ПРЕДУСМОТРЕННО ЗА ДАННОЕ ПРЕСТУПЛЕНИЕ

В данной статье анализируем специальные правила назначения более строгого или более мягкого наказания, чем наказание, предусмотренное санкцией соответствующей статьи Уголовного кодекса. Для полного понимания содержания общих принципов назначения наказания с учетом исключительных случаев были проанализированы нормативные положения уголовного закона в этом отношении (ч.ч. 1 и 2 статьи 63, статьи 67 и 68 УК РТ) и с точки зрения теоретико-правовой знаний мы предоставили юридическое обоснование. Вместе с тем мы высказали свои мысли и мнения об основаниях и условиях назначения более легкого или более строгого наказания, чем наказание, предусмотренный отдельными санкциями статей особенной части УК РТ.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: особые правила, исключительные случаи, более легкое наказание, более строгое наказание, совокупность смягчающих обстоятельство, совокупность преступлений.

SPECIAL RULES FOR A LESSER OR SERIOUS PENALTY THAN IS PROVIDED FOR THIS CRIME

In this article, we analyze the special rules for imposing a more severe or more lenient punishment than the punishment provided for by the sanction of the corresponding article of the Criminal Code. For a complete understanding of the content of the general principles of sentencing, taking into account exceptional cases, the normative provisions of the criminal law in this regard were analyzed (parts 1 and 2 of Article 63, Articles 67 and 68 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan) and from the point of view of theoretical and legal knowledge, we provided legal justification. At the same time, we expressed our thoughts and opinions on the grounds and conditions for imposing a lighter or more severe punishment than the punishment provided for by separate sanctions of the articles of the special part of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan.

KEYWORDS: special rules, exceptional cases, lighter punishment, more severe punishment, set of extenuating circumstances, set of crimes.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобоев Аминҷон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 17. **Телефон:** 988 3333 84, 888 3333 84. **E-mail:** BoboevAminjon@icloud.com

Сведения об авторе: *Бобоев Аминджон* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** 988 3333 84, 888 3333 84. **E-mail:** BoboevAminjon@icloud.com

Information about the author: *Boboev Aminjon* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** 988 3333 84, 888 3333 84. **E-mail:** BoboevAminjon@icloud.com

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ПАДИДАИ САФЕДКУНӢ ДАР МУРОФИАИ ЧИНОЯТӢ

Алтиева С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар илми ҳуқуқи чиноятӣ ва муурофиавии чиноятӣ мафҳумҳои «сафедкунӣ» ва «сафедшуда», “пурра сафед кардан” ва “реабилитатсия” истифода мешаванд.

Решаи морфологии калимаи «сафедкунӣ» аз калимаи «ҳақиқат» сохта шудааст, ки аз замонҳои қадим ба ғайр аз маънои умумӣ ҳамчун ҳақиқат ё вафодорӣ ба маънои юридикӣ ҳамчун ҳуқуқ ё қонун низ истифода мешуд.

Дар забони юнонӣ ва латинӣ низ калимаҳои сафедкунӣ ва ҳақиқат ё адолатро мушоҳида намудан мумкин аст. Аввалин зикри падидаи муурофиавии сафедкунӣ аз қонуни судии Юнони қадим бармеояд, ки тибқи он парвандаи чиноӣ дар Ареопаг метавонад бо сафедкунӣ хотима ёбад, ҳатто агар овозҳои архонҳо баробар бошанд.

Дар Рими қадим судҳои ҳакамӣ мавҷуд буд, ки аз рӯи натиҷаи овоздиҳии ҳакамон бо истифодаи лавҳаҳои навиштаҷотӣ ҳукм мебаровард. Дар лавҳаҳо метавон навишт: барои сафедкунӣ - «А» (absolvo - озод мекунам, сафед мекунам), "NL" (non liquet) - ба қадри кофӣ исбот нашудааст.

Дар давраи ҷумҳуриявӣ судҳои магистратҳо метавонистанд ҳукмҳои сафедкунанда бароранд, ки онҳо ниҳой буданд ва бар хилофи ҳукми айбдоркунанда, аз тарафи маҷлис аз нав дида баромада шаванд.

Дар муурофиаи чиноятӣ Англия бошад падидаи мазкур муддати дуру дароз вучуд дошт, вақте ки «...айбдоркунанда ҳуқуқи шикоят кардан аз ҳукмҳои бо иштироки ҳакамон баровардашуда, яъне шикоят аз болои қарори сафедкунанда ё ҳукми сабуккунандаи ҷазо қобили қабул дониста намешуд.

Дар асри 16 дар муурофиаи чиноятӣ Олмон се намуди ҳукмҳои судӣ муайян шуда буданд: сафедкунанда, маҳкумкунанда ва дар шубҳа мондан (Каролина). Зимнан, Кодекси муурофиавии чиноятӣ муосири Олмон аллақай чор намуди ҳукмро пешбинӣ мекунад: ғайр аз айбдоркунӣ сафедкунӣ, инчунин ҳукм дар бораи қатъ намудани парванда, ҳукм дар бораи таъини чораҳои ислоҳӣ ва бехатарӣ.

Энциклопедияи бузурги шуравӣ дар байни мафҳумҳои «сафедкунӣ» ва «ҳукми сафедкунанда» аломати баробар гузоштааст, танҳо онҳоро ҳамчун бегуноҳ эътироф намудани судшаванда ҳисоб мекунад.

Таҳкурсии падидаи ҳозираи муурофиавии сафедкуниро Асосҳои муурофиавии чиноятӣ ИҶШС ва республикаҳои иттифоқӣ аз соли 1924, ки тартиб ва асосҳои сафедкунии айбдоршавандагонро муқаррар кардааст, гузоштаанд.

Марҳалаи асосии тараққиёти қонунгузори муурофиавии шуравӣ дар солҳои баъд аз ҷанг, Кодекси муурофиавии чиноятӣ РСФСР аз 27 октябри соли 1960, ки зиёда аз 40 сол боз истифода бурда мешавад, эътироф карда мешавад.

6 январи соли 1989 дар рӯзномаи “Правда” Қарори КМ ҲКИШ “Дар бораи чораҳои иловагӣ оид ба барқарор намудани адолат ба муносибати қурбонҳои шахсоне, ки дар солҳои 30-40 ва оғози 50 ҷойдошта” ҷоп шуда буд. Дар ин санад маълумоти ҳуҷҷатӣ, амалияи сафедкунӣ, маълумотҳои анҷуманҳои ХХ- XXII ҲКИШ ҷой дошта буданд.

Дар асоси қарорҳои ҲКИШ дар назди Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумлаи вакилони халқ ва намоёндагони созмонҳои ҷамъиятӣ Комиссия оид ба сафедкунии беасос ва бе далели кофӣ пахшшудагон таъсис дода шуда буд. Аз тарафи ин комиссия шахсони номии давлативу ҷамъиятӣ, олимон, омӯзгорон, шоирону нависандагони халқи тоҷик сафед карда мешуданд.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ баробари мафҳуми сафедкунӣ мафҳуми реабилитатсия низ вучуд дорад. Дар байни олимони баҳс оид ба масъалаи таносуби байни мафҳумҳои «сафедкунӣ» ва «реабилитатсия» ба миён омадааст, ки ҳалли он бештар ба асосҳои илмии мансубияти соҳа таъсир мерасонад. Муҳаққиқон оид ба таносуби истилоҳоти ин категорияҳо якҷанд нуктаи назарро дастгирӣ менамоянд.

Б.Т. Безлепкин, А.Г. Эдилян, А.И. Столмаков, И. А. Либус одатан мафхумҳои «сафедкунӣ» ва «реабилитатсия»-ро баробар эътиоф карда, ба онҳо маъноии синонимӣ медиҳад.

Дар таърифи Б.Т. Безлепкина реабилитатсия ин «аз ҷониби суд сафед кардани судшаванда ё қатъ намудани парвандаи ҷиноятӣ нисбати маҳкумшуда, айбдоршаванда, инчунин гумонбаршуда бо сабаби мавҷуд набудани ҳодиса ё таркиби ҷиноят, бинобар исбот нашудани иштироқи айбдоршаванда дар содир намудани ҷиноят мебошад».

Р.М. Оганесян низ ҳамин гуна ақида дошта, мафҳуми ҳукми сафедкунандаро ҳамчун санади ҳокимияти давлатие, ки ба шаҳрванди пурра сафедкардашуда дода мешавад, арзёбӣ намудааст. Истифодаи мафҳумҳои «сафедкунӣ» ва «реабилитатсия» ба сифати мафҳумҳои ивазшаванда дар қори олимони Ч.С. Касумова, В.В. Соловев ва дигарон воমেҳӯранд.

Вале бояд қайд кард, ки бисёре аз олимони ҷонибдори он мебошанд, ки мафҳуми «реабилитатсия» назар ба мафҳуми «сафедкунӣ» дида, маъноии васеътарро доро мебошад.

Т.Т. Тоҷиев, реабилитатсияро ҳамчун қарори салоҳиятдори мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ки дар санади муурофиавии ҷиноятӣ қонун пешбинӣ шудааст ва изҳор мебарорад, ки ҳодиса ё таркиби ҷиноят вучуд надорад ё ин ки исбот карда нашудааст, ё иштирок дар содир намудани ҷиноят исбот нашудааст. Ҳамзамон, олим бар он ақида мебошад, ки реабилитатсия на танҳо сафед кардани судшаванда, балки ҷаброни зарари моддӣ ва маънавӣ, ки дар рафти беасос дастгир кардан ва ба ҷавобгарӣ ҷалб намуданро низ дар бар мегирад.

Н.Я. Шило эътироф мекунад, ки реабилитатсия аз лаҳзаи қабули қарор оғоз шуда, бегуноҳии шаҳрвандро тасдиқ мекунад, ҳамзамон олим қайд мекунад, ки реабилитатсия бо ҷораҳои барқарорсозии ҳуқуқ ва шаъну шараф вобастагӣ дорад.

Ба ақидаи Н.В. Ильютченко мафҳуми реабилитатсия низомии унсурҳои зеринро дарбар мегирад: бо тартиби муқаррарнамудаи қонун эътироф ё изҳороти бегуноҳии айбдоршаванда (судшаванда); барқарорсозии амалӣ намудани ҳуқуқҳо ва ўҳдадорихо барои шахсе, ки ба таъқиби ғайриқонунии ҷиноятӣ гирифта шудааст; кафолати барқарорсозии ҳуқуқи ўҳдадорихоии шахсе, ки аз таъқиби ғайриқонунии ҷиноятӣ зарар дидааст.

Ҳамин тариқ, зеро мафҳуми реабилитатсия маҷмуи ҷораҳои граҷданӣ-ҳуқуқии ҷаброни зарари дар рафти тафтишот ва муурофиавии судӣ расонидашуда фаҳмида мешавад.

Қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми сафедкунӣ ва реабилитатсияро наододааст. Дар Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ низ мафҳумҳои мазкур вучуд надоранд.

Тибқи ақидаи олимони ватанӣ сафедкунӣ ин фаъолияти судӣ буда, аз беасос ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ё ғайриқонунӣ маҳкум шудани шахсро исбот кардан иборат аст.

Дар моддаи 47-и Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ ҚТ қайд гардидааст, ки судшавандае, ки нисбат ба ӯ ҳукми суд эътибори қонунӣ пайдо кардааст, маҳкумшуда номида мешавад, агар ҳукм пурра сафедкунанда бошад, сафедшуда номида мешавад. Моддаи 340 КМҚ ҚТ бошад ба асосҳои баровардани ҳукми сафедкунанда бахшида шудааст. Ғайр аз ин, Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳукми судӣ» қабул шудааст, ки падидаи сафедкуниро ба танзим мебарорад.

Аз муҳтавои меъёрҳои мазкур бармеояд, ки агар дар рафти муурофиавии ҷиноятӣ гуноҳии шахси маҳкумшуда исбот нашавад, нисбати ӯ ҳукми сафедкунанда бароварда мешавад, ки шахс сафедшуда номида мешавад.

Ҳукми сафедкунанда дар сурате бароварда мешавад, ки агар ҳодисаи ҷиноят вучуд надошта бошад, дар қирдори судшаванда таркиби ҷиноят мавҷуд набошад ва иштироқи судшаванда дар содир кардани ҷиноят исбот нагардад. Сафедкунӣ вобаста ба ҳар яке аз асосҳои номбаршуда маъноии эътирофи бегуноҳии судшавандаро дошта, боиси пурра сафед гардидани ӯ мегардад.

Падидаи сафедкунӣ на танҳо аз ҷониби ҳуқуқи муурофиавии ҷиноятӣ, балки бо меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ низ танзими худро ёфтааст. Дар моддаи 85-и Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд шудааст, ки шахсе, ки ҷиноят содир накарда, беасос ба

чавобгарии ҷиноятӣ кашида шудааст ё ғайриқонунӣ маҳкум гардидааст, бояд сафед карда шавад, яъне суд далели беасос ба чавобгарии ҷиноятӣ кашидан ё ғайриқонунӣ маҳкум шудани ӯро эътироф намояд.

Як нуқтаро бояд қайд кард, ки қонунгузории ватанӣ байни мафҳумҳои сафедкунӣ ва реабилитатсия фарқият нагузоштааст. Аниқтараш калимаи “реабилитатсия” дар матни русии Кодекси муурофиявии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қисми 2 моддаи 340 КМҶ ҚТ дарҷ гардидааст ва дар матни забони тоҷикии КМҶ бошад он дар шакли мафҳуми “пурра сафед кардан” қайд гардидааст.

Тибқи ақидаи мо мафҳуми “пурра сафед кардан” аз мафҳуми “сафедкунӣ” дида васеътар аст, зеро он на танҳо бо баровардани як ҳукми сафедкунанда, балки бо барқарор кардани ҳуқуқҳои шахси сафедкардашуда, аз номи давлат узр хоستان ва ҷуброн намудани зарари маънавие, ки айбдоршаванда дар рафти тафтишот ва муурофияи судӣ гирифтааст, фаҳмида мешавад. Яъне, ҳамаи ҳуқуқҳои шахси сафедкардашуда пурра барқарор карда шуда, дар ҳолати зарурӣ аз ӯ ва ё хешовандонаш аз номи давлат узр хоста мешавад. Агар шахси сафедкардашуда розӣ бошад, давлат дар матбуоти маҳалли зисти шахси сафедкардашуда узри худро ба таъб мерасонад ва ҳамзамон зарареро, ки ба шахрванд дар натиҷаи ғайриқонунӣ маҳкум кардан ё ғайриқонунӣ ба чавобгарии ҷиноятӣ кашиданаш расонида шудааст, давлат пурра талофӣ менамояд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 .
2. Кодекси муурофиявии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 апрели соли 2010 – [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ [http://www.adlia.tj/base/\(санаи мурочиат: 30.05.2022\)](http://www.adlia.tj/base/(санаи мурочиат: 30.05.2022)).
3. Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 сентябри соли 1998. – [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ [http://www.adlia.tj/base/\(санаи мурочиат: 30.05.2022\)](http://www.adlia.tj/base/(санаи мурочиат: 30.05.2022)).
4. Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2010, №33. Маҷмӯаи Қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2002-2019), 2019. – 450 с.
5. Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Саидов Ш.Н. Ҳуқуқи ҷиноятӣ бо истифода аз усули тадريس интерактивӣ. (Қисми умумӣ). Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2016. – 496 с.
6. Абрамов А.В. Оправдание в уголовном процессе [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Абрамов Алексей Владимирович – Москва, 2005. – 206 с.
7. Чельцов-Бебутов М.А.. Курс советского уголовно-процессуального права. Том 1. М., 1957.
8. Покровский И.А. История римского права. – [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.ancientrome.ru> (санаи мурочиат: 27.05.2022).
9. Гуценко К.Ф., Головкин Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. Изд. 2-е, доп. И испр., - М., 2002. – 528 с.
10. Филимонов Б.А. Основы уголовного процесса Германии. Москва; Издательство МГУ, 1994. – 104 с.

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ПАДИДАИ САФЕДКУНӢ ДАР МУРОФИАИ ҶИНОЯТӢ

Дар мақола мафҳум ва моҳияти падидаи сафедкунӣ, фикру андешаҳои олимони дар ин самт, таносуби мафҳумҳои сафедкунӣ ва реабилитатсия, мавқеи қонунгузории ватанӣ дар ин самт ва дигар масъалаҳои мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: сафедкунӣ, ҳукми сафедкунанда, реабилитатсия, пурра сафед кардан, муурофияи ҷиноятӣ, ҳуқуқи ҷиноятӣ

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ИНСТИТУТА ОПРАВДАНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

В статье анализируются понятие и сущность институт оправдания, взгляды ученых в этой области, соотношение понятий оправдание и реабилитация, положение отечественного законодательства в этой сфере и другие вопросы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: оправдания, оправдательный приговор, реабилитация, полное оправдание, уголовный процесс, уголовное право.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE INSTITUTE OF JUSTIFICATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article analyzes the concept and essence of the institution of justification, the views of scientists in this area, the relationship between the concepts of justification and rehabilitation, the position of domestic legislation in this area and other issues.

KEYWORDS: acquittal, acquittal verdict, rehabilitation, full acquittal, criminal process, criminal law.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Алтиева Садбарг* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Алтиева Садбарг* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Altieva Sadbarg* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

СИЁСАТ – ПОЛИТИКА

ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДӢ ВА АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ОН

Наҳтулло Маҳбуба
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳамгиروي иқтисодӣ - раванди иқтисодии мутақобилаи давлатҳо, ки ба наздикшавии механизмҳои хоҷагидори меоварад ва шакли созишномаи байнидавлатиро қабул карда, аз тарафи мақомотҳои муттаҳидаи байнидавлати, танзим карда мешавад. Равандҳои ҳамгироӣ ба тараққиёти иқтисодии минтақавӣ меоварад, ки дар натиҷаи он гурӯҳи давлатҳои алоҳида байни худ шароитҳои мусоидро барои тичорат ва дар баъзе ҳолатҳо барои ҳаракати байни минтақавӣ омилҳои истеҳсолот фароҳам меоваранд. Дар ин маврид шароитҳои мусоид фақат барои давлатҳои аъзои иттиҳод пешниҳод карда мешаванд [3;71].

Аломатҳои ҳамгиروي байналхалқии иқтисодӣ инҳоянд:

- якҷояшавӣ ва омехташавии равандҳои миллии истеҳсолӣ;
- дар ин замина ба вучуд омадани дигаргуниҳои дохилии сохторӣ дар иқтисодии мамлакатҳои иштироккунанда;

- зарурият ва танзимкунии мақсадҳои равандҳои интегратсионӣ;

- ба вучуд омадани сохторҳои байнидавлатӣ;

Омилҳои асосии инкишофи равандҳои ҳамгиروي байналхалқии иқтисодӣ инҳоянд:

- тақвиятҳои Ташкилоти Байналхалқии Меҳнат;

- афзоиши сатҳи кушодашавии иқтисодии милли;

- байналмиллалашавии фаъолияти хоҷагӣ;

- тезонидани пешрафти илмию техникӣ;

Барои ташкили иттиҳодҳои ҳамгироӣ ва тезонидани равандҳои ҳамгироӣ, шароитҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва ғайра мавҷуданд, ки бевосита ба ташаккули равандҳои ҳамгироӣ суръат мебахшанд, яъне заминаҳои интегратсияи иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд [7;145].

Аз инҷо бар меояд, ки шароит ва заминаҳои ҳамгироӣ аз инҳо иборат аст:

Яқум. Наздикии сатҳи тараққиёт ва дараҷаи рушди бозории давлатҳои узви ҳамгироӣ. Ғайр аз ҳолатҳои нодир, ҳамгиروي байнидавлатӣ ё байни мамлакатҳои тараққикардаи саноатӣ ё байни мамлакатҳои рӯ ба инкишоф ривҷ меёбанд, ки аз ҷиҳати рушди иқтисодӣ дар сатҳи монанд ҷойгиранд. Кӯшиши созмон додани иттиҳодҳои ҳамгироӣ байни давлатҳои саноати ва рӯ ба инкишоф мавҷуданд, аммо дар марҳилаи аввали ташаккули қарор доранд ва баровардани ҳулосаҳо оид ба самаранокии онҳо ҳоло ғайриимкон аст. Дар ин ҳолат аз сабаби номувофиқии механизмҳои хоҷагидори муносибатҳои онҳо аз бастанӣ созишномаҳо оид ба тичорат, ҳамкорӣ ва ба монанди онҳо оғоз меёбанд. Мӯҳлати иҷроиши ин созишномаҳо ба солҳои дароз тул қашида, то вақте давом мекунад, ки дар давлати сатҳи тараққиёт пасттар механизмҳои бозорӣ, ки аз ҷиҳати сатҳи ташаккулиашон ба механизмҳои бозории давлатҳои тараққикарда мувофиқанд, ба вучуд меоянд [5;43];

Дуюм. Наздикии ҷуғрофии мамлакатҳои ҳамгиرويшаванда, инчунин мавҷуд будани марзҳои ягона ва алоқаҳои иқтисодии таърихан ташаккулифта. Созмондихии бештари иттиҳодҳои ҳамгиروي ҷаҳон аз якҷанд давлати ҳамсоя, ки дар наздикии ҳамдигар дар як минтақа ҷойгир буда, роҳҳои нақлиёти ягона доранд ва дар ҳолатҳои алоҳида бо як забон гап мезананд, оғоз меёбанд. Ба давлатҳое, ки асосгузори иттиҳод буданд, бо мурури замон дигар давлатҳои ҳамсоя якҷоя мешаванд [1;32];

Сеюм. Ягонагии масъалаҳои иқтисодӣ ва дигар масъалаҳо, ки дар пеши давлатҳо истодаанд. Ин масъалаҳо чунин соҳаро дар бар мегиранд: маблағгузорӣ, танзими иқтисодиёт ва ҳамкориҳои сиёсӣ.

Ҳамгирии иқтисодӣ бояд маҷмуи масъалаҳои аниқии давлатҳои ҳамгироишавандаро ҳал кунад. Барои ҳамин ҳам давлатҳо, ки масъалаҳои асосии талаботи онҳо ташкили асосҳои иқтисоди бозори аст, наметавонанд бо давлатҳои интегронида шаванд, ки дар онҳо бозор ба дараҷаи баланд тараққӣ карда, дохил кардани арзи умумиро талаб мекунад. Инчунин дигар давлатҳо, ки масъалаи асосии онҳо таъмини аҳоли бо об ва озӯқа аст, наметавонанд бо давлатҳои яқҷоя шаванд, ки ҳалли масъалаи ҳаракати озоди сармояро байни давлатҳо меҷӯянд [3;58].

Дар назарияи иқтисодиёти байналхалқӣ нуқтаи назари гуногун нисбат ба муайяннамоии тавсифи дохилии ҳамгирии иқтисодии байналхалқӣ вучуд дорад[1;24].

Нуқтаи назари анъанавӣ. Намояндагони ин самт фақат заминаҳои иқтисодиро ба асос мегиранд, ки дар доираи марҳалаҳои аввали ҳамгирии иқтисодӣ барқарор карда мешаванд. Мувофиқи ин ақида дар чараёни ҳамгироӣ маҷрои нави ҳаракати молҳо байни мамлакатҳои аъзои гурӯҳи ҳамгироӣ ташкил меёбад, ки истехсоли ҳамин навъи молҳои нисбатан қиматро дар дохили мамлакат баргараф карда, инчунин воридоти молҳои ҳамин навъро аз мамлакатҳои сеюм иваз мекунад. Ҳамин тавр, “бурди соф” маҷрои нави молҳо дар доираи ҳамгирии афзоиши истехсолот ва махсусгардонӣ мебошанд. Ҳамаи ин имконият медиҳад, ки самаранокии истехсолот дар ҳар як мамлакат баланд бардошта шавад. Вале чунин ақида ҳалқаи суст низ дорад, чунки вазъияти стандартиро дар назар дорад. Ҳақиқатан гоҳ-гоҳ мамлақати алоҳида ба чунин нишондиҳандаҳо ноил мешавад ва гоҳе ҳатто беҳтар назар ба “ҳамгироишуда”, агар чораҳои яктарафаро оид ба либерализатсияи сиёсати тижорати хориҷӣ ба истифода гирад.

Ақидаи неокейнсианӣ пешниҳод мекунад, ки ташкили гурӯҳи ҳамгироӣ ба иштирокчиён имконоти гузаштани мақсади умумӣ ва яқҷоя ҳал кардани онро фароҳам месозад. Дар ин ҳолат таъя ба баланд бардоштани нақши давлат дар ҳалли проблемаҳои ҳамгирии иқтисодӣ дода мешавад, ки фақат бо саъю кӯшиши он бозори умумӣ ташкил меёбад ва чораҳои оптималии таъминкунандаи истехсоли молҳо ва хизматҳо қабул мешавад. Дар ин ҳолат, сиёсати давлати баргараф кардани “шикасти” бозорро имконпазир мегардонад, ва барои истехсоли молҳои муфиди ҷамъияти ва таъмини аҳоли бо онҳо имконият медиҳад [2;114].

Ақидаи неотехнологӣ. Дар ин ҳолат диққат ба аҳамияти махсуси омилҳои технологӣ дар ҳамгирии иқтисодии байналхалқӣ дода мешавад. Баланд шудани аҳамияти онҳо дар марҳалаи муосир, мамлакатҳоро маҷбур менамояд хароҷотро барои КИТТК ба зудӣ зиёд намоянд. Муттаҳид кардани саъю кӯшиш ва захираҳо дар ин соҳа ба воситаи ҳамгироӣ ба мамлакатҳои ҳамгироишаванда имконияти хеле кам кардани чунин хароҷотҳоро медиҳад [4;19].

Интегратсияи байналхалқӣ ки натиҷаи қонунии байналмилалишавии ҳаёти хоҷагӣ дар доираи (худуди) гурӯҳи давлатҳо мебошад. Ҳамчун ҳодисаи нисбатан нав дар робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ вай ташкили идораҳои минтақавии байналмилалӣ ва фавқулмиллии танзими муносибатҳои иқтисоди мамлакатҳои ба иттиҳодияҳои ҳамгироӣ шомилшударо дар назар дорад.

Ҳамин тавр, ҳамгирии иқтисодии байналхалқӣ - ин шакли нави алоқаи (робитаҳои) мутақобилаи иқтисодиёти миллӣ дар худуди иттиҳодияҳои минтақавии ҳамгироӣ мебошад. Ҳамгирии иқтисодии байналхалқӣ ин нишондиҳандаи ҷалбшавии давлатҳо ба хоҷагии ҷаҳон мебошад ва аз ду сатҳи ин ҷалбшавӣ вобастагии амиқ дорад: дар сатҳи давлатӣ (ҳукумати) ва сатҳи субъектҳои алоҳидаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ.

Равандҳои интегратсионӣ дар сатҳи байнидавлатӣ аз рӯи фаъолияти мақсадноки давлат ва ё гурӯҳи давлатҳо бо мақсади тараққии бисёртарафаи алоқаҳои иқтисодии беруни, наздикшавии байниҳамдигарӣ, ҳаракати сармоя байни ҳамдигар фаҳмида мешавад. Дар сатҳи субъектҳои алоҳидаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бошад, субъектҳои алоҳидаи хоҷагидор метавонанд, ки ба равандҳои ҳамгироӣ бо роҳи

якҷоянамоии меҳнат ва сармояи дар ихтиёрашон буда дохил шаванд. Чунин сатҳи ҳамгироӣ ба созмон додани ширкатҳои фаромиллалӣ (ТНК) сабаб шуданд [4;224].

Ҳамин тариқ, ҳамгироии минтақавӣ дар ин сатҳ метавонад иқтисодиёти миллии давлатҳои аъзои онро мустақкам намояд. Муносибатҳои тичоратӣ - иқтисодӣ воситаи умедбахши устуворнамоии вазъи иқтисодии ин давлатҳо ба шумор мераванд ва ин марҳила (сатҳ) барои гузариши онҳо ба сатҳи дигари баландтари ҳамгироӣ дар хоҷагии ҷаҳон, ки ҳамгироии ҳаматарафа (байналхалқӣ) ном дорад, шароити мусоид фароҳам меорад [3;74].

Ҳамгироии умумӣ (глобалӣ, ҳаматарафа, интегратсионалӣ, байналхалқӣ) ин шакли ҳамгироии байналхалқӣ буда, фаъолияти иқтисодии хориҷӣ аз рӯи сарҳад ҷойгиршавии бемаҳдуд буда, барои бадастории натиҷаҳои умумичаҳонӣ дар амалиётҳои содиротӣ – воридотӣ аз рӯи меъёрҳои ҷаҳони равона карда шудааст. Агар дар ҳамгироии минтақавӣ танҳо давлатҳои хориҷии наздик дар назар дошта шуда бошанд, дар ҳамгироии умумӣ бошад имконияти қор карда баромадани меъёрҳои умумичаҳонӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ дар назар дошта мешавад [3;47]:

- ин таъсири байниҳамдигарии давлатҳои аз ҷиҳати ҷойгиршавӣ ба ҳам наздик бо мақсади ба дастории зинаҳои ҳамкориҳои тичоратӣ- иқтисодӣ;

- муборизаи мазкури иқтисодии давлатҳои иштирокчи бо мақсади ба дастории натиҷаҳо дар савдои умумии озода.

Ҳамгироии умумӣ аз ду омил вобаста аст:

- аз қобилияти рақобат доштани қорхонаҳо ва соҳаҳои иқтисодии ҳар давлат дар арсаи байналхалқӣ;

- аз дараҷаи ташкилдихии шароит баҳри ҷалб намудани сармояи хориҷии умедбахш ва кафолатдошта дар фазои ҷуғрофи- иқтисодии давлати мазкур.

Ин сатҳи ҳамгироӣ ташкили чунин сохтори истехсолотро дар назар дорад, ки молҳои истехсолшаванда қобилияти рақобатиро дар бозори ҷаҳонӣ доро мебошанд ва метавонанд ба ҳар гуна тағйиротҳои шартҳои тайёр бошанд. Ба ин хусусиятҳо на ҳамаи қорхонаҳои давлатҳо, балки гурӯҳи алоҳидаи онҳо дохил мешаванд. Чун қоида ба ин қорхонаҳои қалонҳаҷм, ширкатҳои трансиллатӣ, ки имконияти ба рақобат тоб оварданро доранд, дохил мешаванд [2;204].

Ҳадаф аз овардани ин масъалаҳо дар он аст, ки маҳз ҳамгироии иқтисодии байни давлатҳо метавонад ба созмон додани ташкилотҳои иқтисодии байналхалқию ҷаҳонӣ шароити мусоид фароҳам орад.

АДАБИЁТ

1. Агапова Т.А. Макроэкономика, 4-е изд. / Т.А. Агапова. - "ДиС-МГУ", Учебник, 2001.
2. Борисов Е.Ф. Экономическая теория / Е.Ф. Борисов. - М., Юрайт, 2000.
3. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения, 2-е изд., / В.М. Гранатуров. - "ДиС", 1998.
4. Грязнова А.Г. Микроэкономика. Теория и российская практика / А.Г. Грязнова. - "КноРус" Учебник, 2000.с-19
5. Зиядуллаев Н.Ж. Современная экономическая ситуация в СНГ. Экономист, №1, М - 2004.с-43
6. Нуриддинов Р.Ш., Ибодуллозода А. И. Перспективы развития гидроэнергетического сектора Республики Таджикистан в контексте регионального сотрудничества. Паёми Политехникӣ. -№3 (51). -2020. - С.10-13.
7. Социально-экономическое положение стран СНГ в 2009 г. [текст]: // Общество и экономика. – 2010. – №1. – С. 142-188.

ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДӢ ВА АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба ҳамгироии иқтисодӣ маълумот дода, асосҳои назариявии онро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Назарияи иқтисодиёти байналхалқӣ нуктаҳои назариявии гуногун, аз он ҷумла нуктаи назари анъанавӣ, неокейнисианӣ, неотехнологӣ ва ғайраҳо дар бар мегирад. Қайд карда шудааст, ки ҳамгироии иқтисодӣ ин шакли нави алоқаи мутақобилаи иқтисодиёти миллии дар ҳудуди иттиҳодҳои минтақавӣ ҳамгироӣ буда, нишодиҳандаи ҷалбшавии давлатҳо ба хоҷагии ҷаҳон мебошад. Муаллиф дар мақола аз ду сатҳ иборат будани ҳамгироии иқтисодиро муайян намудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: равандҳои ҳамгироӣ, ҳамгироии иқтисодӣ, асосҳои назариявии иқтисодӣ, ҳамгироии умумӣ.

В данной статье автор предоставляет информацию об экономической интеграции и анализирует ее теоретические основы. Теория международной экономики включает в себя различные теоретические положения, в том числе традиционные, неокейнсианские, неотехнологические и другие. Отмечено, что экономическая интеграция представляет собой новую форму взаимодействия народного хозяйства в границах региональных интеграционных объединений и является признаком вовлеченности государств в мировое хозяйство. В статье автор определил, что экономическая интеграция состоит из двух уровней

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: интеграционные процессы, экономическая интеграция, экономико-теоретические основы, всеобщая интеграция.

ECONOMIC INTEGRATION AND ITS THEORETICAL FOUNDATIONS.

In this article, author provides information about economic integration and analyzes its theoretical foundations. The theory of the international economy includes various theoretical positions, including traditional, neo-Keynesian, neo-technological and others. It is noted that economic integration is a new form of interaction between the national economy within the boundaries of regional integration associations and is a sign of the involvement of states in the world economy. Author determined that economic integration consists of two levels.

KEYWORDS: integration processes, economic integration, economic and theoretical foundations, general integration.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нахтулло Маҳбуба* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992006606099**.

Сведения об авторе: *Нахтулло Махбуба* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+992006606099**.

Information about the author: *Nakhtullo Makhbuba* – Tajik National University, 2-nd year master`s student of the Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **+992 00 660 6099**.

КУМИТАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЛИБИ СУРХ: ТАЪРИХИ ТАЪСИСЁБӢ, СОХТОР ВА ПРИНЦИПҲОИ ОН

Саиданоева Г.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нависанда ва рӯзноманигори Швейтсария Анри Дюнан, ки дар соли 1859 тасодуфан шоҳиди ҷанги назди Солферино байни артиши муттаҳидаи Фаронса, Пайдмонт ва Сардиния аз як тараф ва артиши Австрия аз дигар мегардад. Дюнанро саҳнаи хунрезӣ ва дарди инсонӣ ғамгин месозад. Баъди бозгашт ба Женева Дюнан китоби "Ёддошт дар бораи ҷанги назди Солферино"-ро навишт ва қарор кард, кӯшише кунад, то ки минбаъд барои баргараф намудани ранҷу азоби ҷанговарон хизматашро гузорад.

Китоби ӯ соҳиби маъруфияти ҷиддӣ гардид. Ниҳоят, дар моҳи феввали соли 1863 ташкилоти эҳсонкорӣ "Ҷамъияти Женевагии муҳофизат" кумита иборат аз панҷ нафар таъсис намуд, ки ба он вазифа гузошта шуда буд, ки пешниҳодҳои Дюнанро баррасӣ намояд. Дертар, дар ҳамон сол, дар Женева, конференсия байналмилалӣ баргузор гардид, ки дар он Салиби Сурх таъсис дода шудааст. Ҳамчун аломати ҷамъият парчами Швейтсария интихоб шуд, ки дар он ранги сурхи парчам ба сафед ва ранги сафеди салиби сурх — ба сурх тағйир дода шуда буд. Кумитаи панҷ баъдан номи "Кумитаи Байналмилалӣ Салиби Сурх" (КБСС)-ро гирифтааст [3;46].

Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх ҳадафи худро, ки вазифаи асосии он аст, барои таъмини ҳимоя ва расонидани кумак ба зарардидагон дар низоъҳои мусаллаҳона ва муқовимати дохилӣ мебинад. Принципиҳо, ки асоси фаъолияти кумита мебошад, аз он иборат аст, ки ҳатто рафти ҷанг бояд дар доираи муайяни маҳдудиятҳо дар усул ва воситаҳои пешбурди амалиёти низомӣ ва рафтори солими тарафҳои даргири муқобил бояд риоя карда шаванд. Маҷмуи асосии он, дар ҳуқуқҳои байналмилалӣ башардӯстона акс ёфтааст, ки асоси он Конвенсияи Женева мебошад. Конвенсияи Женева аз ҷониби ҳамаи

давлатҳои ҷаҳон ба имзо расид ва ин амал нишон медиҳад, ки он бештар хислати умумӣ нисбат ба ҳамаи дигар созишномаҳои байналмилалӣ дорад [4].

Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх — ташкилоти мустақил ва бетараф аст. Тибқи мандати ба Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх супоридаи ҷомеаи ҷаҳонӣ, ташкилот мувофиқи принсипи бегаразӣ, ба шахсони тахти ҳабс ҷойдошта, беморон, захмдоштагон ва шаҳрвандон, инчунин ба шахсоне, ки дар натиҷаи муқовимати мусаллаҳона зарар дидаанд, кумак мерасонад.

Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх, ҷамъиятҳои миллӣ ва Федератсияи Байналмилалӣ - Ҳаракати байналмилалӣ Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмарро ташкил медиҳанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки ба Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх, се маротиба, дар соли 1917, 1944 ва 1963 Ҷоизаи Нобелӣ барои Сулҳ дода шудааст [5;83].

Мақомоти идоракунии Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурхро чунин сохторҳо ташкил медиҳанд:

- Ассамблея (комиссариати олии мақоми идоракунӣ);
- Шурои Ассамблея (мақоми амалкунанда бо супориши Ассамблея);
- Президент ва муовинони ӯ (таъмин намудани фаъолияти Ассамблея, Шурои Ассамблея ва масъул барои робитаҳои берунаи КБСС)
- Раёсат ё Директорат (мақоми иҷроия, иборат аз директори Генералӣ ва се нафар директорон);
- Мақомоти назоратӣ.

Президенти Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх — Петер Маурер мебошад. Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх ба принсипҳои бунёди Ҳаракати Байналмилалӣ Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар, ки дар асоси кӯшишҳои аҳли башар барои сулҳ ва ваҳдат ки дар конфронси XX байналмилалӣ Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар соли 1965, дар Вена эълон гардид, таъяс мекунад [3;95]. Ҷамъиятҳои Салиби Сурх зиёда аз 130 сол боз вучуд доранд.

Дар Федератсияи Русия Ҷамъияти Салиби Сурх моҳи майи соли 1867 бо номи “Ҷамъияти нигоҳубини ҷангиёни мачруҳ ва бемор” таъсис дода шуд. Дар соли 1918 он ба Салиби Сурхи Пролетар табдил дода шуд, дар соли 1925 Иттиҳоди Ҷамъиятҳои Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмари Иттиҳоди Ҷумҳурияҳои Шуравии Сотсалистӣ (ИҶШС) таъсис дода шуд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 23 декабри соли 1927 Ҷамъияти Ҳилоли Аҳмари Тоҷикистон (ҶҲАТ) таъсис дода шуд. ҶҲАТ низ яке аз аъзоёни Иттиҳоди Ҷамъиятҳои Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмари ИҶШС буд. Соли 1992 дар робита бо пошхӯрии ИҶШС санад “Дар бораи барҳам додани Иттиҳоди Ҷамъиятҳои Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмари ИҶШС” қабул карда шуд.

Ҳифзи ҳаёт, саломатӣ ва шаъну шарафи инсон, махсусан ҳангоми офатҳои табиӣ ва дигар ҳолатҳои фавқулода ва мусоидат намудан ба беҳтар шудани некуаҳволии иҷтимоӣ, ихтиёран муттаҳид намудани саъю кӯшиши фардӣ ва ҷамъиятӣ барои расондани ёрии рафоқат, хайрхоӣ ва дигар кумакҳои башардӯстона ба ҳамаи ниёзмандон мақсади асосии Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх ба шумор рафта, барои ноил шудан ба ин ҳадаф бояд принсипҳои муайян риоя карда шаванд, ки принсипҳои Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх инҳо мебошанд [5;106]:

Башардӯстӣ. Муҳофизат намудани ҳаёт ва саломатӣ, инчунин таъмин кардани эҳтироми ҳар як фарди ҷомеа. Ҳаракат намудан ба инкишофи ҳамфикрӣ, дӯстӣ ва ҳамкорӣ, ки барои мустаҳкам шудани сулҳи байни халқҳо мусоидат менамояд;

Бегаразӣ. Вучуд надоштани фарқиятҳои миллӣ, нажодӣ, синфӣ, мазҳабӣ ва сиёсӣ дар байни одамон. Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх кӯшиш мекунад, ки дарду ранҷи одамонро сабук кунад, танҳо ниёзҳои онҳоро ба роҳ монда, дар навбати аввал ба онҳое, ки ба кумак бештар ниёз доранд, ёрӣ мерасонад;

Бетарафӣ. Боварии умумӣ, бетарафӣ ҳангоми даргириҳои мусаллаҳона, дар баҳсҳои дорой хусусияти сиёсӣ, динӣ, нажодӣ ё идеологӣ;

Сохибистиклолӣ. Чамъиятҳои милли дар баробари кумак ба ҳукуматҳои худ дар фаъолиятҳои башардӯстона ва эҳтиром ба қонунҳои кишварҳояшон, бояд ҳамеша истиклолияти худро нигоҳ доранд, то мувофиқи принципҳои бунёди амал кунанд;

Ихтиёрӣ. Дар фаъолияти худ оид ба расонидани кумак Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх ба даст овардани фоидаи моддӣ роҳнамоӣ намекунад;

Ягонагӣ. Дар ҳар як кишвар танҳо як Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх ё Ҳилоли Аҳмар вуҷуд дошта метавонад. Он бояд барои ҳама шахрвандон боз буда, дар саросари кишвар фаъолиятҳои башардӯстонаи худро амалӣ намояд;

Ғуногунҷабҳавӣ. Салиби Сурхи байналмилалӣ дар саросари ҷаҳон фаъолият намуда, ҳама чамъиятҳои ба он дохилшуда баробаранд ва уҳдадорҳои баробар доранд, ки ба ҳамдигар кумак мерасонанд.

Ин принципҳо соли 1965 дар конференсияи XX байналхалқии Салиби Сурх дар Вена қабул карда шуда буданд.

Ҳамин тариқ, Кумитаи Байналмилалии Салиби Сурх дар тури мавҷудияти худ, аз оғози таъсисаш то имрӯз, барои расонидани кумак ба қурбониёни даргириҳои мухталиф фаъолиятҳоро анҷом додааст. Аз фаъолияти амалӣ, яъне бевосита муолиҷаи осебдидагон, расонидани маводи ғизоӣ ва доруворӣ ва ғайра оғоз намуда, бо коркарди назариявии ҳуҷҷатҳои дорой аҳамияти байналмилалӣ, инчунин андешидани тадбирҳо оид ба маҳдуд кардани паҳншавии силоҳ ва ғайраҳо анҷом меёбад.

АДАБИЁТ

1. Бирюков П. Н. Международное право / П.Н. Бирюков. - М.: «Юристъ», 2001 г.
2. Вооружённый конфликт: право, политика, дипломатия. / Арцибасов, Егоров. - М.: «Инфра-М». - 1989.
3. Женевские конвенции и дополнительные протоколы к ним. // Международный Комитет Красного Креста, - М.: «Инфра-М». - 1997.
4. Кодекс поведения международного движения красного креста и красного полумесяца и неправительственных организаций (НПО) при осуществлении операций помощи в случае стихийных бедствий и катастроф. // <http://library.cjes.ru/online/>
5. Международный Комитет Красного Креста/ Майкл Игнатъевф. //Сборник «Военные преступления», М.: «Текст», 2002.

КУМИТАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЛИБИ СУРХ: ТАЪРИХИ ТАЪСИСЁБӢ, СОХТОР ВА ПРИНЦИПҲОИ ОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба таъсиси Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх маълумот дода, онро ташкилоти мустақил ва бетараф шуморидааст. Инчунин, муаллиф дар мақола оид ба ҳадафи Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх, ки барои таъмини ҳимоя ва расонидани кумак ба зарардидагон дар низоъҳои мусаллаҳона ва муқовимати дохилӣ мебинад, қайд намудааст. Қайд карда шудааст, ки барои ноил шудан ба ин ҳадаф принципҳои муайян риоя карда мешаванд, ки онҳо беғаразӣ, бетарафӣ, сохибистиклолӣ, ихтиёрӣ, ягонагӣ ва ғуногунҷабҳавӣ мебошанд.

КАЛИДВОЖАҲО: Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх, ташкилот, ташкилоти ғайриҳукуматӣ, сохтори КБСС.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ КОМИТЕТ КРАСНОГО КРЕСТА: ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ, СТРУКТУРА И ПРИНЦИПЫ

В данной статье автор приводит информацию о создании Международного Комитета Красного Креста и считает его независимой и нейтральной организацией. Также автор отметил в статье о цели Международного Комитета Красного Креста, которая заключается в обеспечении защиты и помощи жертвам вооруженных конфликтов и внутреннего сопротивления. Отмечается, что для достижения этой цели соблюдаются определенные принципы, а именно беспристрастность, нейтральность, независимость, добровольность, единство и многообразие.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Международный комитет Красного Креста, организация, неправительственная организация, структура МККК.

INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS: ITS ESTABLISHMENT HISTORY, STRUCTURE AND PRINCIPLES

In this article, the author provides information on the establishment of the International Committee of the Red Cross and considers it an independent and neutral organization. Also, the author noted in the article about the goal of the International Committee of the Red Cross, which is to provide protection and assistance to victims of armed conflicts and internal resistance. It is noted that in order to achieve this goal, certain principles are observed, which are impartiality, neutrality, independence, voluntariness, unity and diversity.

KEYWORDS: International Committee of the Red Cross, organization, non-governmental organization, ICRC structure.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саиданоева Гулчехра – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дууми факултети муносибатҳои байналхалқӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992 004-400-141.

Сведения об авторе: Саиданоева Гулчехра – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета международных отношений. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992 004-400-141.

Information about the author: Saidanoeva Gulchehra – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of International Relations. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: +992 004-400-141.

НАЗАРИЯИ ГЕОПОЛИТИКИИ ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМРИКО НИСБАТ БА ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Каримова Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳодисаҳои 11-уми сентябри соли 2001 муносибати Вашингтонро ба масъалаи амнияти минтақавӣ дар Осиеи Марказӣ тағйир дод. Иёлоти Муттаҳидаи Амрико хуб дарк намуд, ки давлатҳои нави соҳибистиклол пайдоиши тамоюлҳои нави геополитикиро мефаҳманд, ки ин раванд дар навбати худ, ба ташаккули тавозуни стратегияи қувва дар қитъаи Евразия таъсир мерасонад. Бжезинский дар вақташ қайд карда буд, ки "Иёлоти Муттаҳидаи Амрико акнун қудрати паҳн кардани ҳузури сиёсии худ дар кишварҳои нави Евразияро дорад, вале онҳо нақши ҳалқунандаро дар Осиеи Марказӣ бозӣ намекунанд» [1;143]. Аммо, ӯ баъдтар иқрор шуд, ки ҳукумронии дилхоҳ давлати абарқудратро дар Авруосиё, ки тавони рақобат бо Амрико дорад, набояд роҳ дод.

Дар таҳияи стратегияи сиёсати хориҷӣ ва стратегияи иқтисоди хориҷӣ, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико омилҳои зеринро ба назар гирифтааст: вазъи суботи сиёсӣ ва иқтисодии давлатҳои минтақа ва ҷузъҳои он; вазъияти геополитикӣ, имконияти паҳншавии фундаментализм ва ифротгароии исломӣ; манбаи ашёи хом, иқтисод ҳамчун бозор барои молҳои амрикоӣ ва соҳаҳои рушди сармояи он, шароити мусоид барои дастрасии молиявӣ ва иқтисодӣ беамониат [6;57].

Баъзе коршиносони Иёлоти Муттаҳидаи Амрико мушкилихоеро ҷудо карданд, ки метавонанд ба сифати монеа дар роҳи ҷараёни инкишофи ҳамкорӣ дар Осиеи Марказӣ ва ҳамгироии муваффақ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳисоб раванд: муҳолифати иқтисодӣ ва ҳарбӣ - стратегӣ, мавҷудияти масоили ҳалнашуда, вобаста ба делимитатсия ва демаркатсияи сарҳадҳои давлатӣ. Аз ҷумла, ҳузури гурӯҳҳои бисёри этникӣ, забон ва имконияти сиёсисозии ислом, хатари муноқишаҳои байниэтникӣ ва байниқабилавӣ; коҳиши гардиши маҳсулот миёни ҷумҳуриҳо; набудани заминаҳои умумии иқтисодӣ дар минтақа барои содироти ихтисосӣ; иқтидори иқтисодии гуногуни кишвар, хусусан дар захираҳо: аз як ҷониб Қазоқистон, Ўзбекистон ва Туркманистон, ки аз ин захираҳо бой мебошад, аз ҷониби дигар, Тоҷикистон ва Қирғизистон; ва ниҳоят, таъминоти оби минтақа ва масъалаи асосии мавҷуда оид ба тақсмоти захираҳои обӣ. Аз тарафи дигар, дар минтақа мавҷудияти омилҳои, ки шароити мусоид барои рушди бомуваффақият мусоидат мекунад: ба ягдигар алоқамандии иқтисодӣ, системаи минтақавии нақлиёт ва коммуникатсия, меъёрҳои умумӣ ва ҳувият. Шароити муайян барои ҳамроҳсозии сиёсати минтақа метавонад аҳамияти умумии дар истикрори амният ва субот, пешгирии даргириҳои байниэтникӣ ва паҳншавии фундаментализми исломӣ эҷод намояд. Коршиносон ба он ишора мекунанд, ки набояд ба Осиеи Марказӣ чун ба «як қисми собиқ Иттиҳоди Шуравӣ», «хориҷаи наздик» - и Русия ва «қисми ҷаҳони ислом» назар кард, балки ҳамчун як қисми ҷаҳон, ки дар он

Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико манфиати назаррас дорад, «дар асоси он, ки имрӯз минтақа аз худ чиро нишон медиҳад ва дар оянда чӣ иқтидор дорад».

Ба гуфтаи коршиносон, вазъият дар минтақа, пеш аз ҳама, бо омилҳои зерин муайян карда мешавад:

- Нигоҳ доштани субот дар Осиёи Марказӣ ва бо ин мақсад зарурати таҳкими давлатҳо;

- Рушди иқтисод;

- Бартараф намудани хатар аз ҷониби ҳаракатҳои радикалии исломӣ;

- Ҳамкорӣ ва тавозуни манфиатҳои Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико, Русия ва Чин, ки ин дар навбати худ, аз тағйирот дар кишварҳои минтақа вобаста мебошад.

Дар бисёре аз суҳанрониҳои расмӣ ва нашрияҳо дар расонаҳои хориҷӣ намоёндагони Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико пайваста кӯшиши дар афкори ҷамъиятӣ мустаҳкам намудани тасаввурот оид ба ҳадафҳо ва манфиатҳои Амрико дар Осиёи Марказиро менамоянд, ки дар формулаи аз тезисҳои зерин рост меояд:

1) таъсиси муассисаҳои сиёсӣ демократӣ; 2) татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ бозоргонӣ, ки барои суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ нигаронида шудааст; 3) рушди ҳамкориҳои минтақавӣ миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ҳамгирии онҳо ба ҷомеаи ҷаҳонӣ; 4) пешбурди сиёсати самарабахш дар соҳаи амният, аз ҷумла мубориза бар зидди терроризм ва қочоқи маводи муҳаддир. Ин самтҳо ба таври рамзӣ метавон ҳамчун як лоиҳаи стратегияи маъмурияти Обама дар муносибат ба Осиёи Марказӣ номид [7;220].

Оид ба муносибатҳои иқтисодии минтақа бо Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико масъалаи захираҳои энергетикӣ, шояд яке аз масъалаҳои асосӣ бошад. Ҳадафҳои геополитикии Вашингтон дар ин нуқта, аз дастгирии рушди саноати нафту газ дар Осиёи Марказӣ ба ҳисоб меравад. Аҳамияти хоса ба рушди энергетикӣ долони нақлиёти Шарқ - Ғарб, ки метавонад воситаи бозғамод ва самараноки содироти захираҳои энергетикӣ минтақа барои қонеъ кардани талаботи афзоюндаи ҷаҳон ба маҳсулоти нафту маҳсулоти коркарди нафту бошад. Диққати асосиро дар робита ба ин, дипломатияи Амрико ба ҳамкориҳои минтақавӣ медиҳад, ки дар сурати набудани он сармоягузориҳои ҷуръати маблағгузориҳои фаъолона ба сохтмони кубурҳо нахоҳанд кард. Ин шартӣ аввалиндараҷа барои суръатбахшии рушди роҳҳои транзитии бисёрҷониба барои расонидани захираҳои энергетикӣ минтақа ба бозорҳои ҷаҳонӣ мебошад.

Бонки содироту воридотӣ (Export-Import Bank) Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико дар минтақа фаъолона амал мекунад, ташкилоти хориҷии сармоягузориҳои хусусӣ (Overseas Private Investment Corporation) ва Агентии оид ба тиҷорат ва рушд (Trade and Development Agency), барномаҳои, ки иштироки ширкатҳои амрикоӣ ва сармоягузориҳои дар банақшагири, маблағгузори ва сохтмони инфрасохтор дастгири менамоянд: алоқа ва нақлиёт, аз ҷумла нақлиёти ҳавоӣ, роҳҳо, роҳи оҳан, бандарҳо; таъминоти барқ ва савдо; низомии бонкӣ; суғурта; шабакаҳои алоқаи барқӣ; кашидани лулаҳои нафту газ.

Амрико кӯшиши дастгирии равандҳои ислоҳотӣ, дигаргунсозии сохтори иқтисодиёт, рушди инфрасохтор дар минтақа, бартарафнамоии монеаҳои тиҷоратӣ, аз ҷумла таъсиси тамоми шароити зарурӣ барои ҳамкориҳои иқтисодии минтақавиро рӯи даст гирифтааст. Бо ин мақсад онҳо мусоидати фаъол дар таҳияи қарорҳои сиёсӣ, қонунҳо ва меъёрҳои идоракуни, мусоидат ба рушди ҷумхуриҳои Осиёи Марказӣ дар самти иқтисоди бозаргонӣ, аз ҷумла дохилшавии онҳо ба Созмони умумиҷаҳонии савдо.

Соҳаи маҳсули сиёсати хориҷии Амрико ин дастгирии равандҳои демократикунонӣ ва рушди ҷомеаи шахрвандӣ дар минтақа мебошад, ки бо дастгирии ниҳодҳои демократӣ, созмонҳои ғайридавлатӣ, воситаҳои ахбори омма, барномаҳои байналмилалӣ мубодила ва тайёрии касбӣ ба мушоҳида мерасад. Дар баробари ин қайд карда мешавад, ки дастгирии Амрико набояд нисбат ба паҳншавии ғояҳои демократӣ дар навбати аввал бошад, муҳим ин эътирофи мураккабии мушкилоти мавҷуда ва зарурати як муддати муайян барои қабул кардани арзишҳои демократӣ аз ҷониби ҷомеаи минтақа мебошад. Пеш аз ҳама ин мусоидат ба намудҳои гуногуни барномаҳо дар соҳаи тандурустӣ, тайёрии техникӣ, таъмини молиявии лоиҳаҳо дар соҳаи экология ва тақсими захираҳои обӣ, гузаронидани

ислохотҳои судӣ ва ҳуқуқӣ, лоиҳаҳои таҳсилоти шаҳрвандӣ ва рушди шабакаи Интернетӣ хело назаррас мебошад. Бжезинский қайд мекунад: «Масъалаи ҳуқуқи инсон ҳамчун мушкилоти дарозмуддат муҳим мебошад ва ҳамчун ҳадафе, ки бояд эътироф ва таъкиб карда шавад. Вале ин ҳамчунин маънои эътироф намудани он, ки ҳаракат ба сӯи ин мақсад маънои дар мудати кутоҳ ба мақсад расиданро надорад. Мо бояд фаҳмем, ки ин давлатҳо асосан аз муносибати мустамликавӣ баромадаанд, ки ба таъсиси як фарҳанги сиёсии демократӣ мусоидат накардаанд. Барои парвариши фарҳанги сиёсии демократӣ вақт лозим аст, вале ин чизе бояд бошад, ки ба сӯи он бошуурона бояд шитоб намуд. Бинобар ин дар давраи кунунии муносибатҳои мо бо ин кишварҳо, метавон гуфт, ки ҳадафи нигоҳ доштани истиқлолияти онҳо, бояд аз мақсади татбиқи тамоми ҳуқуқи инсон боло бошад» [1;214].

Дар баробари ин, нигарони махсуси баъзе аз коршиносонро масъалаи татбиқи босамари барномаҳои Амрико дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, мувофиқ наомадани онҳо ба вазъиятҳои воқеӣ ва баъзан вақт ҳамоҳангсозии сусти онҳо зиёд намудааст. Таъкид мешавад, ки диққати кофӣ ба инкишофи махсуси кишварҳо дода намешавад, ба таври амик мушкилоти асосии минтақа мавриди баррасӣ қарор намегирад, ва мониторинги минбаъда рушд накардааст.

Ҳамзамон, дар марҳалаи кунунии рушди ҳамкорӣ бо Иёлоти Муттаҳидаи Амрико аҳамияти махсус масъалаҳои амниятӣ ва минтақавӣ, ҳамкорӣ дар чаҳорҷӯбаи созмонҳои байналмилалӣ, ҳамкорӣ дар соҳаи тағйири истехсоли мудофиавӣ, мубориза бар зидди терроризми байналмилалӣ ва гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, паҳншавии силоҳи қатли ом, технологияи ҳастай, ҳамкориҳо дар доираи барномаи НАТО "Ҳамкорӣ барои сулҳ" [5].

Аз нуқтаи назари бисёре аз таҳлилгарони Амрикоӣ, шарикӣ боэътимоди Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар минтақаи Ўзбекистон ба шумор меравад, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ рушди самаранок дошта ва аз лиҳози сиёсӣ устувор аст. Дар баробари ин, ба инобат гирифта мешавад, ки кишвар фаёлона истиқлоли худро муҳофизат мекунад, тавассути таҳияи барномаи самаранок, ки сохтори иқтисодӣ, иқтисодии захиравӣ, хусусиятҳо ва анъанаҳои демографӣ ва қавмиро ба инобат мегирад. Бо назардошти далели захираҳои бузурги инсонӣ, пойгоҳи маводи хом, мавқеи геостратегии мусоид ва инчунин қобилияти нақши созандаро дар нигоҳ доштани сулҳу субот дар минтақа ва иқтисодии иттифоқӣ шудан, метавон онро шарикӣ боваринок номид.

Бояд зикр кард, ки дар стратегияи худ оид ба кумак кардани кишварҳои минтақа, Вашингтон эътибори авалиндарача ба сиёсати хориҷии ин кишварҳо, дарачаи мутобиқати он бо ҳуқуқи байналмилалӣ, то чи дарача роҳбарияти кишвари муайян кӯшишҳои Иёлоти Муттаҳидаи Амрико оид ба пешгирии истехсоли силоҳи қатли ом, содироти маводҳои, ки тибқи қонунгузори назорати содироти яроқ ва назорати силоҳи кимиёвӣ ва бактериологӣ манъ шудааст, дастгирӣ менамояд. Вале муқаррар шудааст, ки дар баъзе мавридҳо чунин кумак равост, агар вай ба манфиатҳои миллии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико мувофиқ бошад ва ба таъсиси субот ва тартибот мусоидат намояд.

Дар маҷмӯъ, муҳаққиқони амрикоӣ бар он назаранд, ки Амрико бояд ба рушди робитаҳои иқтисодии қавӣ, ҳамкориҳои дипломатӣ, омодагии ҳарбӣ (таълим) ва зарурати баланд бардоштани ҳамоҳангсозии байни давлатҳо ва ширкатҳои, ки ба лоиҳаҳои рушди коридорҳои энергетика ва нақлиёт дар минтақаи шомиланд, таваҷҷуҳи бештар диҳад.

Ҳоло аз ҳама муҳим барои кишварҳои минтақа ин нигоҳ доштани тамоюли наздикшавӣ бо Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва ин корро бо канорагирӣ аз саргирии рақобатҳои геополитикӣ - анъанавии байни қудратҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ, бо модели «бозӣ аз сифр», бояд шуруъ намуд. Ҳузури низомӣ ва сиёсии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар минтақа дар робита бо амалиёти зиддтеррористӣ дар Афғонистон барои Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Русия, Чин ва дигар субъектҳои ғайриминтақавӣ геополитикаи Осиёи Марказӣ ва инчунин барои субъектҳои дохилиминтақавӣ як навъ озмоиш шуд.

Ҳамин тариқ, ҳамчун давлатҳои мустақили нав дар минтақа муносибатҳои худро бо Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар асоси манфиатҳои миллии алоҳида ё бо назардошти мавҷудияти манфиатҳои умумӣ минтақавӣ хоҳанд сохт.

АДАБИЁТ

1. Бжезинский Зб. Стратегический взгляд: Амрико и глобальный кризис/ пер.с англ. М. Десятовой. - Москва: Астрель, 2012. - 285, (3) с.
2. Бжезинский З. Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы) / З. Бжезинский. - М.: Международные отношения, 1998. -112 с.
3. Казанцев А.А. «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия. М.: Изд-во «МГИМО - Университет», 2008.
4. Ali Banuazizi and Myron Weiner, eds. The New Geopolitics of Central Asia and Its Borderlands (Bloomington: Indiana University Press, 1994) / Ali Banuazizi, Myron Weiner - P. 11.
5. Burner Boris. Disintegration and Reintergration in Central Asia: Dynamics and Prospects. //In B.Rumer (cd.)Central Asia in Transition. - N.Y.: M.E. Sharpe, 1996.
6. Jentelson Bruce W. American Foreign Policy: The Dynamic of Choice in 21st Century. -N.Y.: W.W, Norton&Co.,2000.
7. Mackinder H.J. The Geographical Pivot of History. The Geographical Journal 23/4 (1904), p.434. See also M. Hauner. What is Asia to Us. Russia's Asian Heartland Yesterday and Today (London, N.Y.: Routledge, 1992).
8. Wilson R.L. US Policy in Central Asia and the Caucasus. //Central Asia and the Caucasus: A New Version of the Great Game. - Washington, D.C., 2005. P. 29—49.

НАЗАРИЯИ ГЕОПОЛИТИКИИ ИЁЛОТИ МУТТАХИДАИ АМРИКО НИСБАТ БА ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф доир ба назарияи геополитикии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико нисбат ба Осиеи Марказӣ маълумоти мушаххас додааст. Инчунин, омилҳое, ки дар таҳияи стратегияи сиёсати хориҷӣ ва стратегияи иқтисоди хориҷӣ Иёлоти Муттаҳидаи Амрико баназар гирифтааст, муаллиф онҳоро дар мақола қайд намудааст. Муаллиф ба ҳулоса меояд, ки кишварҳои Осиеи Марказӣ ҳамчун давлатҳои мустақили нав дар минтақа муносибатҳои худро бо Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар асоси манфиатҳои миллии алоҳида ё бо назардошти мавҷудияти манфиатҳои умумӣ - минтақавӣ хоҳанд сохт.

КАЛИДВОЖАҲО: Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Осиеи Марказӣ, манфиатҳои милли, геополитика, сиёсати хориҷӣ.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ СОЕДИНЕННЫХ ШТАТОВ АМЕРИКИ ПО ОТНОШЕНИЮ К ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В данной статье автор даёт сведения о геополитической теории Соединенных Штатов Америки по отношению к Центральной Азии. Также автор отметил в статье факторы, учитываемые Соединенными Штатами Америки при разработке внешнеполитической стратегии и внешнеэкономической стратегии. Автор пришел к выводу, что страны Центральной Азии как новые независимые государства региона будут строить свои отношения с Соединенными Штатами Америки исходя из индивидуальных национальных интересов или с учетом наличия общих региональных интересов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Соединенные Штаты Америки, Центральная Азия, национальные интересы, геополитика, внешняя политика.

THE GEOPOLITICAL THEORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA IN RELATION TO CENTRAL ASIA

In this article, the author gave specific information about the geopolitical theory of the United States of America in relation to Central Asia. Also, the author noted in the article the factors considered by the United States of America in the development of foreign policy strategy and foreign economic strategy. The author concluded that the countries of Central Asia, as newly independent states in the region, will build their relations with the United States of America on the basis of individual national interests or taking into account the existence of common regional interests.

KEYWORDS: United States of America, Central Asia, national interests, geopolitics, foreign policy.

Маълумот дар бораи муаллиф *Каримова Хусниҷаҳон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992008880741**.

Сведения об авторе: *Каримова Хуснидҷаҳон* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+992008880741**.

Information about the author: *Karimova Husnijahon* – Tajik National University, 2-nd year master`s student of the Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **+992008880741**.

МАТЕМАТИКА – МАТЕМАТИКА

ВОБАСТАГИҲОИ КОРРЕЛЯТСИОНИИ БАЪЗЕ ХОСИЯТҲОИ НАМИИ ХОК

Иброимзода С.Н., Садуллоев Р.И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аён аст, ки мақсади асосии таҳлили коррелятсионӣ аз муайян намудани вобастагии функционалии қиматҳои як бузургӣ ва қимати миёнаи бузургии дигар дар асоси натиҷаҳои таҷрибаҳои гузаронидашуда ва аз муайян намудани дараҷаи алоқамандии ин бузургӣҳо иборат мебошад.

Вобастагиҳои коррелятсионии Y аз X ва X аз Y хаттӣ номида мешаванд, агар вобастагии қиматҳои як бузургӣ ва қимати миёнаи бузургии дигар функсияҳои хаттӣ бошанд:

$$\bar{y}^* = a \cdot x + b, (1)$$

$$\bar{x}^* = c \cdot y + d, (2)$$

ки дар ин ҷо a , b , c ва d доимиҳо мебошанд.

Барои муайян намудани дараҷаи алоқамандии бузургӣҳо мафҳуми коэффитсиенти коррелятсия дохил карда шудааст, ки он хосиятҳои зеринро дорад:

1. Қиммати мутлақи коэффитсиенти коррелятсия аз 1 зиёд намешавад, яъне
а. $|r| \leq 1$, ё $-1 \leq r \leq 1$.
2. Агар $r = \pm 1$ бошад, он гоҳ байни бузургӣҳои X ва Y вобастагии функционалии хаттӣ вучуд дорад.
3. Агар $r = 0$ бошад, он гоҳ дар байни бузургӣҳои X ва Y вобастагии коррелятсионӣ вучуд надорад.

Бигузур системаи ду бузургӣҳои тасодуфии X ва Y дода шуда бошад. Фарз мекунем, ки дар натиҷаи n таҷрибаҳо n нуқтаи $M_i(x_i, y_i)$, $i = \overline{1, n}$ ҳосил шудааст, ки дар байни онҳо нуқтаҳои якхела низ метавонанд бошанд. Аз рӯи натиҷаҳои ин таҷрибаҳо коэффитсиенти коррелятсия r_{xy} -ро ҳисоб карда, муодилаи хатҳои регрессияро тартиб додан мумкин аст.

Дар ҳақиқат, аз қонуни ададҳои калон бармеояд, ки ҳангоми кифоя калон будани n метавонем дар формулаҳои ёфтани дисперсияҳои σ_x^2 , σ_y^2 , коэффитсиенти ковариатсия C_{xy} интизориятҳои математикии $M(X)$, $M(Y)$ -ро бо қимати миёнаи арифметикии бузургӣҳои тасодуфии X ва Y иваз намоем, яъне баробариҳои тақрибии зерин ҷой доранд:

$$M(X) \approx \bar{x} = \frac{x_1 + x_2 + \dots + x_n}{n}, M(Y) \approx \bar{y} = \frac{y_1 + y_2 + \dots + y_n}{n},$$
$$\sigma_x^2 \approx \frac{x_1^2 + x_2^2 + \dots + x_n^2}{n} - \bar{x}^2, \sigma_y^2 \approx \frac{y_1^2 + y_2^2 + \dots + y_n^2}{n} - \bar{y}^2, (3)$$
$$C_{xy} \approx \frac{x_1 y_1 + x_2 y_2 + \dots + x_n y_n}{n} - \bar{x} \bar{y}$$

Дар асоси ин баробариҳо коэффитсиенти коррелятсия бо формулаи

$$r_{xy} = \frac{C_{xy}}{\sigma_x \sigma_y} (4)$$

ҳисоб карда мешавад. Агар алоқаи байни X ва Y мавҷуд бошад, он гоҳ наздикшавии хаттӣ \bar{y}_x^* аз x бо ёрии формулаи регрессияи хаттӣ (1) дода мешавад, ки дар он ҷо $a = r_{xy} \frac{\sigma_y}{\sigma_x}$, $b = \bar{y} - a\bar{x}$ аст.

Наздиқшавии хаттии \bar{x}_y^* аз у бо формулаи регрессияи хаттии (2) дода мешавад, ки дар он ҷо $c = r_{xy} \frac{\sigma_x}{\sigma_y}$, $d = \bar{x} - c\bar{y}$ мебошад.

X	5	15	25	35	45	55	65	75	85	95	110	130
Y	1,15	1,12	1,09	1,33	1,30	1,27	1,33	1,44	1,33	1,35	1,49	1,52

Ҷадвали 1. Ҷадвали натиҷаҳои таҷрибаҳо.

Ҳамин тавр, барои сохтани муодилаҳои регрессияи хаттӣ аз рӯи ҷадвали натиҷаҳои таҷрибаҳо бузургҳои $\bar{x}, \bar{y}, \sigma_x, \sigma_y, C_{XY}, r_{xy}$ -ро ҳисоб карда, муодилаҳои регрессия (1) ва (2)-ро тартиб додан мумкин аст [4].

Масъалаҳои амалии зеринро дида мебароем:

1. Дар қорҳои Хоҷаев Ш.И. ва дигарон [1, 2, 3] вобастагии чуқурии хок X (бо см) ва массаи ҳаҷмии об дар хок Y (бо гр/см³) ба намуди ҷадвали зерин оварда шудааст:

Муодилаҳои регрессияи вобастагии ин бузургӣҳоро ҳосил мекунем.

Барои осонии қор ҷадвали ёрирасони ҳисобкуниҳои мобайниро тартиб медиҳем.

Ҷадвали 2. Ҷадвали ёрирасони ҳисобкуниҳои мобайнӣ.

i	X	Y	X ²	Y ²	X×Y
1	5	1,15	25	1,3225	5,75
2	15	1,12	225	1,2544	16,8
3	25	1,09	625	1,6641	27,25
4	35	1,33	1225	1,7689	46,55
5	45	1,30	2025	1,69	58,5
6	55	1,27	3025	1,6129	69,85
7	65	1,33	4225	1,7689	86,45
8	75	1,44	5625	2,0736	108
9	85	1,33	7225	1,7689	113,05
10	95	1,35	9025	1,8225	128,25
11	110	1,49	12100	2,2201	163,9
12	130	1,52	16900	2,3104	197,6
Σ	740	15,72	62250	21,2772	1021,95

Аз сатри охири ин ҷадвал дида мешавад, ки $\sum_{i=1}^{12} x_i = 740$; $\sum_{i=1}^{12} y_i = 15,72$; $\sum_{i=1}^{12} x_i^2 = 62250$; $\sum_{i=1}^{12} y_i^2 = 21,2772$; $\sum_{i=1}^{12} x_i \cdot y_i = 1021,95$ аст.

Мувофиқи формулаҳои (3) ва (4) бузургҳои матлубро меёбем:

$$\bar{x} = \frac{6600740}{12} \approx 61,67; \bar{y} = \frac{15,72}{12} \approx 1,31;$$

$$\sigma_x^2 = \frac{62250}{12} - (61,67)^2 = 5187,5 - 3803,19 = 1384,31$$

$$\sigma_x = \sqrt{1384,31} \approx 37,21$$

$$\sigma_y^2 = \frac{21,2772}{12} - (1,31)^2 = 1,7731 - 1,7161 = 0,057$$

$$\sigma_y = \sqrt{0,057} = 0,24$$

$$C_{xy} = \frac{1021,95}{12} - 61,67 \cdot 1,31 = 85,1625 - 80,7877 = 4,3748$$

$$r_{xy} = \frac{4,3748}{37,21 \cdot 0,24} = \frac{4,3748}{8,9304} \approx 0,49$$

X	4,5	4,3	4,5	4,6	4,5	2,8	3,8	3,4	4,6	3,5	2,1	1,8
Y	6,7	6,4	6,7	6,9	6,7	4,2	5,7	5,1	6,9	5,2	3,1	2,7

Чадвали 3. Чадвали натиҷаҳои таҷрибаҳо

Ин баробарӣ нишон медиҳад, ки алокаи бузургҳои тасодуфии X ва Y ба андозаи кифоя асоснок аст.

Аввал муодилаи регрессияи Y-ро нисбат ба X тартиб медиҳем:

$$\bar{y}_x^* - \bar{y} = \frac{r_{xy} \cdot \sigma_y}{\sigma_x} (x - \bar{x})$$

Аз ин ҷо

$$\bar{y}_x^* - 1,31 = \frac{0,49 \cdot 0,24}{37,21} (x - 61,67)$$

$$\bar{y}_x^* - 1,31 = 0,0032(x - 61,67)$$

$$\bar{y}_x^* - 1,31 = 0,0032x - 0,1973$$

$$\bar{y}_x^* = 0,0032x + 1,1127$$

Акнун муодилаи регрессияи X-ро нисбат ба Y тартиб медиҳем:

$$\bar{x}_y^* - \bar{x} = \frac{r_{xy} \cdot \sigma_x}{\sigma_y} (y - \bar{y})$$

Аз ин ҷо

$$\bar{x}_y^* - 61,67 = \frac{0,49 \cdot 37,21}{0,24} (y - 1,31)$$

$$\bar{x}_y^* - 61,67 = 75,98(y - 1,31)$$

$$\bar{x}_y^* - 61,67 = 75,98y - 99,54$$

$$\bar{x}_y^* = 75,98y + 161,21$$

2. Ҳамчунин дар корҳои Хоҷаев Ш.И. ва дигарон [1, 2, 3] вобастагии қимати максималии гигроскопии (қобилияти обнигоҳдории) хок X (бо % аз массаи хок) ва намии хушкшавии растани Y (бо % аз массаи хок) ба намуди чадвали зерин оварда шудааст:

Муодилаҳои регрессияи вобастагӣҳои ин бузургӣҳоро ҳосил мекунем. Барои осонии ҳисоб чадвали ёрирасони зеринро тартиб медиҳем:

Чадвали 4. Чадвали ёрирасони ҳисобкуниҳои мобайнӣ.

i	X	Y	X ²	Y ²	X×Y
1	4,5	6,7	20,25	44,89	30,15
2	4,3	6,4	18,49	40,96	27,52
3	4,5	6,7	20,25	44,89	30,15
4	4,6	6,9	21,16	47,61	31,74
5	4,5	6,7	20,25	44,89	30,15
6	2,8	4,2	7,84	17,64	11,76
7	3,8	5,7	14,44	32,49	21,66
8	3,4	5,1	11,56	26,01	17,34
9	4,6	6,9	21,16	47,61	31,74
10	3,5	5,2	12,24	27,04	18,2
11	2,1	3,1	4,41	9,61	6,51
12	1,8	2,7	3,24	7,29	4,86

Σ	44,4	66,3	175,3	390,93	261,78
----------	------	------	-------	--------	--------

Аз сатри охируни ин чадвал дида мешавад, ки $\sum_{i=1}^{12} x_i = 44,4$; $\sum_{i=1}^{12} y_i = 66,3$; $\sum_{i=1}^{12} x_i^2 = 175,3$; $\sum_{i=1}^{12} y_i^2 = 390,93$; $\sum_{i=1}^{12} x_i \cdot y_i = 261,78$ аст.

Мувофиқи формулаҳои (3) ва (4) бузургиҳои матлубро меёбем:

$$\bar{x} = \frac{44,4}{12} \approx 3,7; \bar{y} = \frac{66,3}{12} \approx 5,525;$$

$$\sigma_x^2 = \frac{175,3}{12} - (3,7)^2 = 14,61 - 13,69 = 0,92$$

$$\sigma_x = \sqrt{0,92} \approx 0,960$$

$$\sigma_y^2 = \frac{390,93}{12} - (5,525)^2 = 32,5775 - 30,53 = 2,0475$$

$$\sigma_y = \sqrt{2,0475} \approx 1,44$$

$$C_{xy} = \frac{261,78}{12} - 3,7 \cdot 5,525 = 21,815 - 20,4425 = 1,3725$$

$$r_{xy} = \frac{1,3725}{0,960 \cdot 1,44} = \frac{1,3725}{1,3824} \approx 1$$

Ин баробарӣ нишон медиҳад, ки алокаи бузургиҳои тасодуфии X ва Y ба андозаи кифоя асоснок аст.

Аввал муодилаи регрессияи Y-ро нисбат ба X тартиб медиҳем:

$$\bar{y}_x^* - \bar{y} = \frac{r_{xy} \cdot \sigma_y}{\sigma_x} (x - \bar{x})$$

Аз ин ҷо

$$\bar{y}_x^* - 5,525 = \frac{1 \cdot 1,44}{0,960} (x - 3,7)$$

$$\bar{y}_x^* - 5,525 = 1,5(x - 3,7)$$

$$\bar{y}_x^* - 5,525 = 1,5x - 5,55$$

$$\bar{y}_x^* = 1,5x + 0,025$$

Акнун муодилаи регрессияи X-ро нисбат ба Y тартиб медиҳем:

$$\bar{x}_y^* - \bar{x} = \frac{r_{xy} \cdot \sigma_x}{\sigma_y} (y - \bar{y})$$

Аз ин ҷо

$$\bar{x}_y^* - 3,7 = \frac{1 \cdot 0,960}{1,44} (y - 5,525)$$

$$\bar{x}_y^* - 3,7 = 0,67(y - 5,525)$$

$$\bar{x}_y^* - 3,7 = 0,67y - 3,71$$

$$\bar{x}_y^* = 0,67y + 7,41$$

Чи хеле ки дида мешавад дар мисоли аввал вобастагии коррелятсионии бузургиҳо қавӣ набувад ($r_{xy} \approx 0,49$), дар мисоли дуюм қариб хаттӣ ($r_{xy} \approx 1$) мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ходжаев Ш.И., Аминджанов М. А, Иброхимов Н.Ш., Пачаджанова Л.Н. О мелиоративном состоянии почвогрунтов Вахшской долины и методах контроля его в новых условиях. // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал), №1/2(81), Душанбе, 2012.С. 247-253.
2. Ходжаев Ш.И., Иброхимов Н.Ш., Асоев Н.М. Ходжаев Д.И. Водно физические и агрохимические свойства староорошаемых серозёмных почв Каралангского массива Вахшской долины. //Вестник Таджикского национального университета (научный журнал), №1/1(156), Душанбе, 2015. -С.157-160.
3. Ходжаев Ш.И., Иброхимов Н.Ш., Асоев Н.М. Ходжаев Д.И. Природно-хозяйственные условия почвообразования, засоление почв и залегание уровня грунтовых вод Юго-восточного Таджикистана. //Вестник Таджикского национального университета (научный журнал), №1/5(188), Душанбе, 2015. -С.185-189.
4. Садуллоев Р.И., Шукуров Х.Р. Асосҳои назарияи эхтимолӣ ва омори риёзӣ / Р.И. Садуллоев., Х.Р. Шукуров. - Душанбе, Ирфон.-2009.-334с.

ВОБАСТАГИҶОИ КОРРЕЛЯТСИОНИИ БАЪЗЕ ХОСИЯТҶОИ НАМИИ ХОК

Дар мақола вобастагии коррелятсионии ҳатти ду бузургиҳои тасодуфӣ мавриди тадқиқ қарор дода шудааст. Дар мисолҳои мушаххас сохтани муодилаҳои регрессияи ҳатти байни бузургиҳо нишон дода шудааст. Дар ин мисолҳо нишон дода шудааст, ки дар байни чуқурии замин ва массаи ҳаҷми об дар он, вобастагии коррелятсионии ҳаттӣ ҷой дорад. Ба ҳамин монанд, нишон дода шудааст, ки дар байни қимати максималии гигроскопии хок X ва намии хушкшавии растани Y низ вобастагии коррелятсионии ҳаттӣ ҷой дорад.

КАЛИДВОЖАҶО: вобастагии ҳаттӣ, коррелятсия, тасодуфӣ, массаи ҳаҷм, массаи хос, коэффисиент, дисперсия, ковариатсия, муодила, регрессия.

КОРРЕЛЯЦИОННЫЕ ЗАВИСИМОСТИ НЕКОТОРЫХ СВОЙСТВ ПОЧВЕННОЙ ВЛАГИ

В статье исследовано линейная корреляционная зависимость между двумя случайными величинами. На конкретных примерах показаны построения уравнения линейной регрессии. В этих примерах показано что, между глубиной почвы (до 1 метра) и объемной массой воды, содержащей в ней, существует линейная корреляционная зависимость. Аналогично показано, что между максимальной гигроскопичностью почвы и влажностью завядания растения тоже существует линейная корреляционная зависимость.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: линейная зависимость, корреляция, случайное, масса объема, гигроскопичность, коэффициент, дисперсия, ковариация, уравнение, регрессия.

CORRELATION DEPENDENCIES OF SOME PROPERTIES OF SOIL MOISTURE

The article discusses the linear correlation between two random variables. Concrete examples show the construction of a linear regression equation. These examples show that there is a linear correlation between the depth of the soil (up to 1 meter) and the volume mass of water contained in it. Similarly, it is shown that there is also a linear correlation between the maximum hygroscopicity of the soil and the humidity of the wilting of the plant.

KEYWORDS: linear dependence, correlation, random, volume mass, hygroscopicity, coefficient, variance, covariance, equation, regression.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Садуллоев Роҳатулло Изатуллоевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дотсент. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **981-09-70-33**. E-mail: rohatullo1956@mail.ru.

Иброимзода Сайёҳат – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети механикаю математика. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **988-08-07-98**.

Сведения об авторах: *Садуллоев Роҳатулло Изатуллоевич* – Таджикский национальный университет, доцент. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **981-09-70-33**. E-mail: rohatullo1956@mail.ru.

Иброимзода Сайёҳат – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета механики и математики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **988-08-07-98**.

Information about the authors: *Sadulloev Rohatullo Izatulloevich* – Tajik National University, docent. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **981-09-70-33**. E-mail: rohatullo1956@mail.ru.

Ibroimzoda Sayohat - Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Mechanics and Mathematics. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **988-08-07-98**.

БИОЛОГИЯ – БИОЛОГИЯ

НЕКОТОРЫЕ ФИЗИОЛОГО-БИОХИМИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТОПИНАМБУРА

Сабурова Д.

Таджикский национальный университет

Топинамбур (земляная груша) –*Helianthus tuberosus* L. как высокопродуктивная культура в условиях Таджикистана представляет практический интерес. Урожай зеленой массы топинамбура в зависимости от почвенно-климатических условий зоны возделывания достигает 1000 ц/га, клубней -1300 ц/га [1].

В клубнях топинамбура основным запасным углеводом является инулин, содержание его достигает 17-19%, в клубнях содержится 25-30% сухих веществ, 2-3% азотистых веществ [2]. Интенсивное накопление инулина в клубнях наблюдается в фазы бутонизации и начала цветения [2].

Клубни топинамбура хорошее сырье для производства пищевого этилового спирта, инулина, фруктозы. Клубни можно использовать для консервирования и употреблять в пищу в вареном и жареном виде.

Биомасса топинамбура является высококалорийным кормом для животных. Листья и стебли топинамбура хорошо силосуются. Силос топинамбура по питательности не уступает кукурузному, хорошо поедается крупным и мелким рогатым скотом, лошадьми. Травянистая мука и гранулы из сухой массы надземных органов, клубни топинамбура являются хорошим кормом для домашних птиц и животных. 100 кг его клубней содержат 22-25 (листья и стебли - 22-23) кормовых единиц, 1,5 кг (листья и стебли -1,8) переваримого протеина.

Агротехника возделывания топинамбура изучена в Таджикистане в условиях орошения. Клубни топинамбура высаживают в апреле при достаточно высокой температуре почвы и среднесуточной температуре воздуха [1]. Топинамбур является теплолюбивой и светолюбивой культурой, отличается засухоустойчивостью, отзывчив на уровень плодородия почвы и влагообеспеченности. Уборку клубней производят в октябре и ноябре, их можно оставлять на зиму в грунте.

Топинамбур характеризуется высокой биологической продуктивностью. В связи с этим представляет особый интерес изучение фотосинтеза, фотосинтетического метаболизма и фотосинтетической продуктивности этого растения как основы высокой продуктивности растений топинамбура и для разработки рекомендаций по увеличению урожайности этой культуры.

В общей теории фотосинтетической продуктивности растительных ценозов центральное место занимает исследование фотосинтетических параметров высокопродуктивных растений [3]. Фотосинтетические характеристики многих сельскохозяйственных культур изучены достаточно хорошо [4- 7]. Видовые отличия, обнаруженные у различных растений по скорости газообмена и качественному составу продуктов фотосинтеза, определяются, прежде всего, генетической обусловленностью этого процесса и типом карбоксилирующих реакций [8,9].

Цель настоящей работы - изучение некоторых фотосинтетических параметров топинамбура.

Материал и методы исследований

Для исследования использовали топинамбур сорта Белый ранний. Брали третий сформировавшийся лист сверху. Дневной ход потенциальной интенсивности фотосинтеза определяли радиометрическим методом [10]. Световые кривые фотосинтеза получали с использованием оптического ступенчатого клина из нейтральных светофильтров с применением изотопа ^{14}C [11].

Для изучения метаболизма, ассимилированного при фотосинтезе ^{14}C использовали метод коротких экспозиций (10 с) листа в атмосфере $^{14}\text{CO}_2$ с последующим выдерживанием (5- 10 мин) в атмосфере воздуха. Листья фиксировали в кипящем этаноле.

Растворимые углеводы определяли резорциновым и анилинфталатным методами [13], содержание крахмала и его радиоактивность в спирто-водонерастворимом остатке - после дигестии 1%-ной сульфосалициловой кислотой [14].

Результаты исследования

На рис.2 представлены кривые дневного хода фотосинтеза на разных фазах развития топинамбура. Ранний период роста (7-8 парных листьев) по сравнению с последующими фазами отличался наибольшей ассимиляционной способностью (105-110 мг $\text{CO}_2/\text{гч}$). В утренние часы наблюдалось резкое увеличение ассимиляционной способности листьев, и к 11 ч она достигала максимума. До 13 ч интенсивность фотосинтеза оставалась неизменной, а к 14 ч наступал незначительный спад. Затем отмечался заметный подъем интенсивности процесса, а к концу светового периода (18 ч) - резкое снижение ассимиляции CO_2 . В фазе бутонизации после предполуденного максимума наблюдалось постепенное снижение ассимиляционной деятельности листа. В фазу массового цветения интенсивность фотосинтеза заметно снижалась, и более низкая скорость ассимиляции CO_2 сочеталась со сравнительно равномерным дневным ходом процесса.

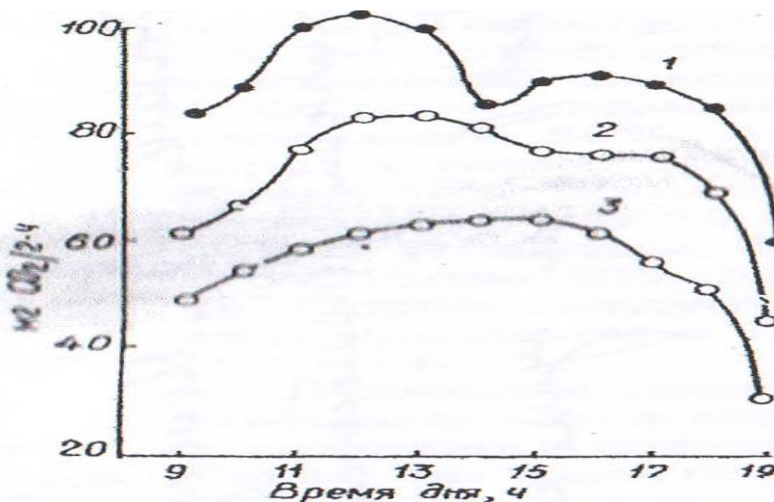

Рис. 2. Дневной ход потенциальной интенсивности фотосинтеза. Фазы развития: 1 - появление 7-8 листьев, 2 - бутонизация, 3 - цветение

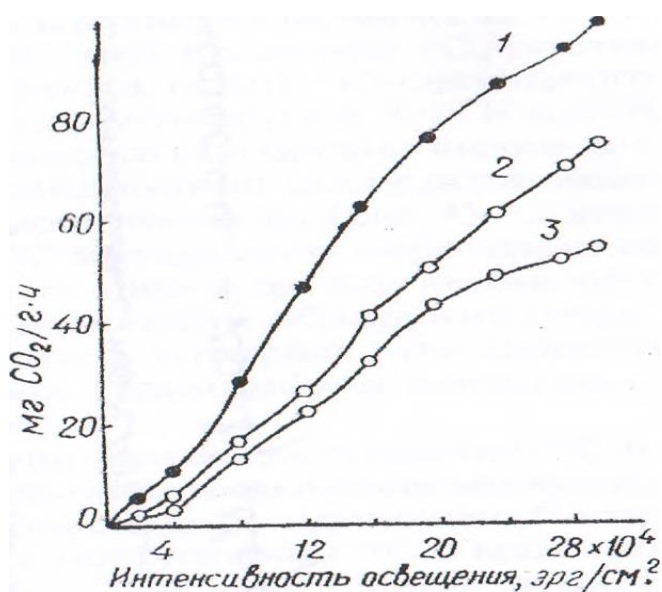

Рис. 3. Световые кривые потенциальной интенсивности фотосинтеза

Изучение световых кривых фотосинтеза также проводилось в течение вегетации (рис.3). В ранний период роста и в фазе бутонизации с увеличением освещенности до 280 тыс. эрг/см²-с непрерывно возрастала ассимиляция CO₂. Однако в фазе цветения наряду с уменьшением ассимиляции световое насыщение фотосинтеза наступало при более низких интенсивностях освещенности.

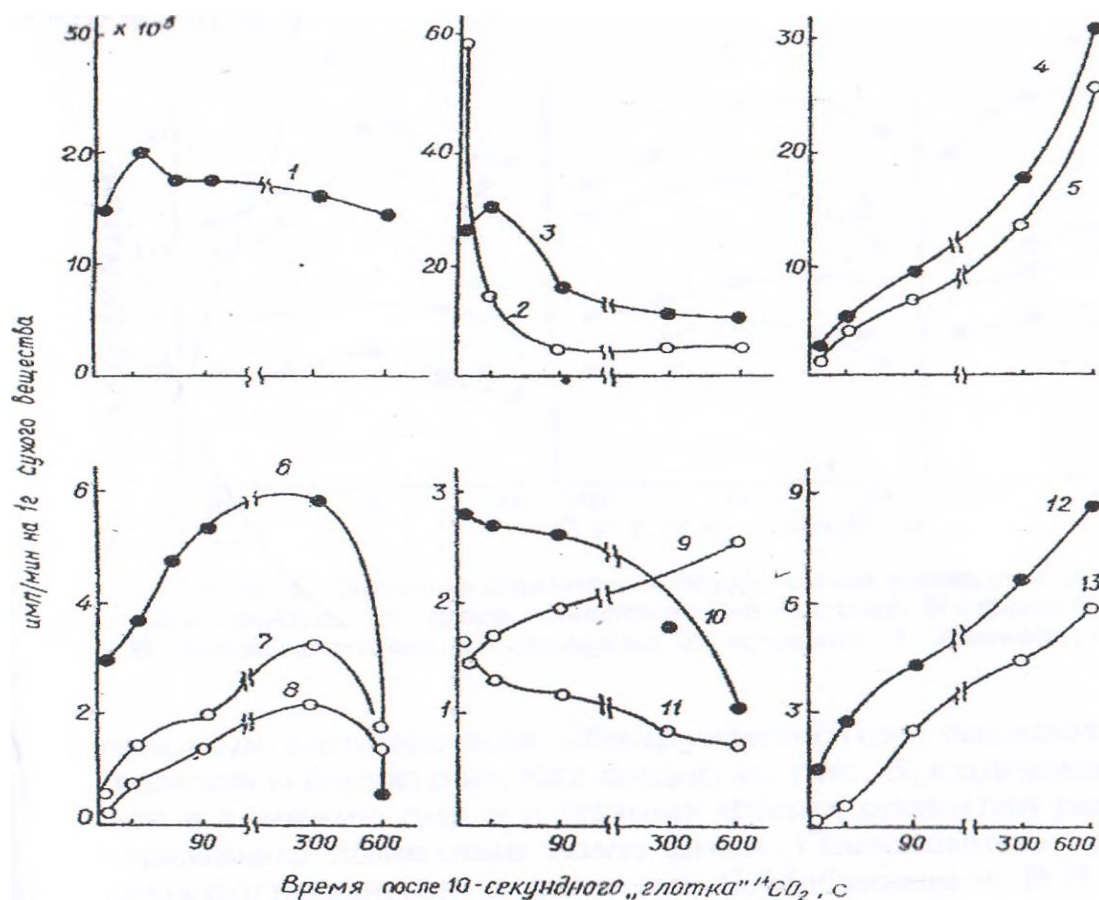

Рис. 4. Кинетика включения ¹⁴C в продукты фотосинтеза 1 - общая радиоактивность (РА), 2 - ФГК, 3 - ФЭС, 4 - сахароза, 5 - крахмал, 6 - аланин, 7 - глицирин+серин, 8 - аспартат, 9 - глицерин 10 малат, 11 - гликолат, 12 - спирт-водорастворимые белки, 13 моносахариды. Распределение ¹⁴C в соединениях выражено в процентах от общей радиоактивности [11].

Исследование кинетики включения ¹⁴C в продукты фотосинтеза показало, что усвоение ассимилированной ¹⁴C листьями осуществлялось в основном через восстановительный пентозофосфатный цикл Кальвина (C₃-растение). При мгновенной фиксации листа после 10-секундного "глотка" ¹⁴CO₂ доля радиоактивного углерода в 3-ФГК и ФЭС составляла около 80%. Аминокислоты и органические кислоты, сахара, а также другие соединения сосредотачивали в себе более 15% общей радиоактивности (рис.4). С увеличением экспозиции до 10 мин ¹⁴C интенсивно переходил из 3-ФГК и ФЭС в углеводы, белки, amino- и органические кислоты. При этом более 30% радиоактивности обнаруживалось в сахарозе, особо следует отметить тот факт, что скорость биосинтеза крахмала в листьях топинамбура оказалась довольно высокой.

Изучение дневной динамики поступления ¹⁴C в углеводы показало, что в утренние часы включение меченого углерода в сахарозу и крахмал происходило одинаково быстро (рис. 5). После полудня скорость поступления ¹⁴C в крахмал замедлялась, а биосинтез сахарозы оставался на высоком уровне. К концу дня (19 ч) биосинтез сахарозы и крахмала по сравнению с утренними и дневными часами резко снижался. В моносахаридах (глюкоза, фруктоза) обнаруживалось 7-10% радиоактивности, и в течение дня в динамике включения ¹⁴C значительных изменений не наблюдалось.

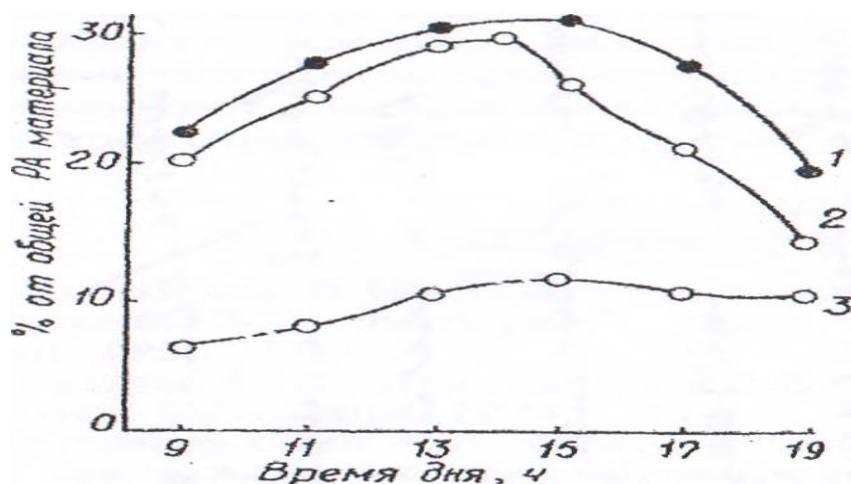

Рис. 5. Дневная динамика скорости включения ^{14}C в углеводы листьев топинамбура при 5-минутном фотосинтезе в фазе бутонизации: 1 - сахароза, 2 - крахмал, 3 - моносахариды.

Хроматографический анализ углеводов показал, что в листьях топинамбура в значительных количествах обнаруживаются сахароза, крахмал, глюкоза и фруктоза. Как видно из рис. 6, содержание углеводов в течение дня и в разных фазах развития растений претерпевало заметные изменения. Полученные нами результаты согласуются с данными Б.М. Каханы и В.В. Арасимовича [2]. В утренние часы в фазе 7-8 листьев сахароза и крахмал накапливались с большой скоростью, а к 14 ч их содержание достигало максимума. Затем содержание сахарозы и крахмала заметно убывало. В динамике накопления глюкозы и фруктозы на ранних фазах развития особых изменений не обнаруживалось, однако в период массового клубнеобразования (фаза цветения) их содержание значительно увеличивалось, а крахмала, наоборот, уменьшалось. В целом, можно заметить, что по мере старения растений наблюдалась тенденция к возрастанию доли растворимых углеводов. По-видимому, это связано с активизацией транспорта ассимилятов в запасующие органы.

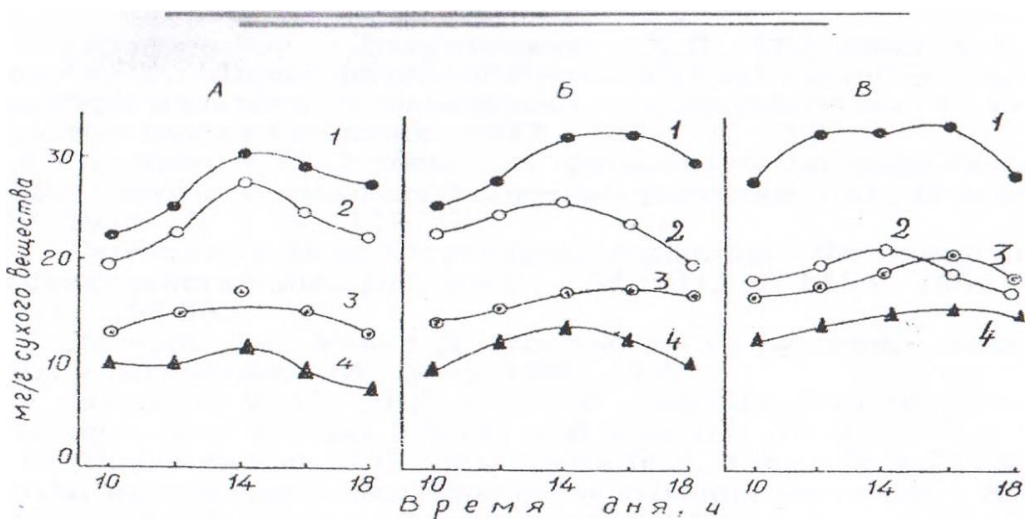

Рис. 6. Дневные изменения содержания углеводов в листьях топинамбура. А - фаза появления 7-8 листьев, Б - фаза бутонизация, В - фаза цветения. 1 - сахароза, 2 - крахмал, 3 - глюкоза, 4 - фруктоза.

Результаты опытов показали, что интенсивность фотосинтеза топинамбура как в течение дня, так и в онтогенезе закономерно изменялась. Изменения потенциальной интенсивности фотосинтеза в онтогенезе выражены отчетливо, что находится в связи с общим изменением физиологического состояния растений по мере развития. Максимальные величины

потенциальной интенсивности фотосинтеза были отмечены на начальных фазах вегетации (105-110 мг CO₂/гч).

По-видимому, одной из причин незначительного полуденного спада фотосинтеза в фазе 7-8 листьев было то, что скорость накопления ассимилятов превышала их отток (см. рис. 6, А). Как видно, в 14 ч содержание углеводов в листьях достигало максимума. Более равномерный ход фотосинтеза в течение дня в фазах бутонизации и цветения, возможно, объясняется усилением транспорта метаболитов в осевые органы, вследствие чего устраняется продуктивное ингибирование процесса.

Итак, анализ полученных данных показывает, что топинамбур отличается высокой ассимиляционной способностью и исключительным светолюбием. Дневная продуктивность фотосинтеза во все фазы развития достаточно высока. В этом отношении его можно сравнить с такими высокоактивными в отношении фотосинтеза культурами, как кукуруза, сорго, сахарный тростник, амарант и другие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белан Н.Ф., Абдурахманова З.Н. Разделение продуктов фотосинтеза методом хроматографии в тонких слоях / Докл. АН ТаджССР. - 1969. - Т. 12, № 10. - С. 61-64.
2. Вознесенский В.Л., Заленский О.В., Семихатова О.А. Методы исследования фотосинтеза и дыхания растений / В.Л. Вознесенский., О.В. Заленский., О.А. Семихатова. - М - Л.: Наука, 1965. - 295с.
3. Заводская И.Г., Горбачева Г.И., Мамушина Н.С. Количественное определение углеводов резорциновым и анилин - фталатным методами с помощью бумажной хроматографии / Методика количественной бумажной хроматографии сахаров, органических кислот и аминокислот растений. - М-Л.: Изд-во АН СССР, 1962. - С. 17-27.
4. Кахана Б.М., Арасимович В.В. Биохимия топинамбура / Б.М. Кахана, В.В. Арасимович. - Кишинев: Штиинца, 1974. - 93 с.
5. Кершанская О.И. Фотосинтетические основы продукционного процесса у пшеницы / О.И. Кершанская. - «Аматш» 2007, 244с.
6. Литвинов В.Н. Земляная груша в Гиссарской долине Таджикской ССР.- Автореф. ... дисс. канд. биол. наук. - Сталинабад, 1958. 27 с.
7. Мокронос А.Т. Фотосинтез картофеля/ Физиология сельскохозяйственных растений. - М.: Изд-во МГУ, 1971. - Т. 12. - С. 99-128.
8. Насырой Ю.С., Домуллоджнион Х.Д., Абдуллаев Х.Д., Асроров К.А. Морфо физиологические и хозяйственно-ценные параметры идеитипа среднополокнистого хлопчатника / Сельскохозяйственная биология. -1987. - №7. - С. 33-36.
9. Ничипорович А.А. Фотосинтетическая деятельность растений как основа их продуктивности в биосфере и земледелии / Фотосинтез и продукционный процесс / А.А. Ничипорович. - М.: Наука, 1988. - С. 5-39.
10. Оканенко А.С. Особенности фотосинтеза сахарной свеклы /Физиология сельскохозяйственных растений / А.С. Оканенко. - М.: Изд-во МГУ, 1968. - Т.7. - С. 127-203.
11. Тарчевский И.А. Фотосинтез пшеницы / Физиология сельскохозяйственных растений / И.А. Тарчевский. - М.: Изд-во МГУ, 1969. - Т.4. - С. 298-365.
12. Чмора С.Н., Оя В.М. Измерения световых кривых фотосинтеза радиометрическим методом с применением камеры- клина / Физиология растений / С.Н. Чмора., В.М. Оя. - 1967. - Т. 14. - С. 179-186.
13. Эдвардс Дж., Уокер Д. Фотосинтез С₃-растений: механизмы и регуляция / Дж. Эдвардс., Д. Уокер. - М.: Мир, 1986. - 598 с.
14. Ястрембович Н.И., Калинин Ф.Л. Определение углеводов и растворимых соединений азота в одной навеске растительного материала / Рост и продуктивность растений / Н.И. Ястрембович., Ф.Л. Калинин. - Киев: Изд-во УСХА, 1962. - С. 119-137.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ФИЗИОЛОҒИ ВА БИОХИМИЯВИИ ТОПИНАМБУР

Дар мақолаи мазкур маълумот доир ба зироати серҳосили хӯрокаи баландарзиши топинамбур (*Helionthus tuberosus* L) ва баъзе маълумотҳо оид ба ҳосилнокӣ, рушд ва инкишофи он дар шароити иқлимии водии Ҳисор оварда шудааст. Ҷамчунин, таҷрибаҳо доир ба шиддатнокии фотосинтези потенциали ба изотопи ¹⁴C ва муайян намудани натиҷаҳои таркиби қанди барги топинамбур дар давраи асоси сабзиш ва инкишоф гузаронида шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: фотосинтез, афзоиш, инкишоф, ҳосилнокӣ, топинамбур.

НЕКОТОРЫЕ ФИЗИОЛОГО-БИОХИМИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТОПИНАМБУРА

В этой статье приведены информации о высокоурожайной продовольственной культуре топинамбура (*Helionthus tuberosus* L) и некоторые данные о его продуктивности, росте и развитии в климатических условиях

Гисарской долины. Также были проведены опыты по интенсивности потенциального фотосинтеза на изотоп ^{14}C и определение результатов сахаристости листьев топинамбура в основной период прорастания и развития.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: фотосинтез, рост, развитие, продуктивность, топинамбур.

SOME PHYSIOLOGICAL AND BIOCHEMICAL FEATURES OF TOPINAMBUR

This article provides information on the high-yielding food crop of Jerusalem artichoke (*Helionthus tuberosus* L) and some data on its productivity, growth and development in the climatic conditions of the Gisar Valley. Experiments were also carried out on the intensity of potential photosynthesis for the ^{14}C isotope and the determination of the results of the sugar content of Jerusalem artichoke leaves in the main period of germination and development.

KEYWORDS: photosynthesis, growth, development, productivity, Jerusalem artichoke.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сабурова Дилноза* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети биология. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **929995146**.

Сведения об авторе: *Сабурова Дилноза* - Таджикский национальный университет, магистрант 2-го курса факультета биологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **929995146**.

Information about the author: *Saburova Dilnoza* - Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Biology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **929995146**.

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

<i>Ибодати О.</i> Вазъияти мактаб ва мадрасаи Бухорои охири асри XIX дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ.....	5
---	---

ФАЛСАФА, ПСИХОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА – ФИЛОСОФИЯ, ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА

<i>Филина О.</i> Таҳаммулпазирӣ ва шарҳи психологии он.....	10
<i>Зайдуллоев А.</i> Психологические условия и социализации личности детей.....	15
<i>Достиев Б.А.</i> Тавсифи психологии хонандагони синни хурди мактабӣ.....	21
<i>Қурбонов А. И.</i> Чанбаҳои психологии расонидани ёри паллиативӣ ба кӯдакони хурдсол ва оилаи онҳо.....	26

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА - ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Сун Ядзие</i> Концепт "красота" в китайской лингвокультуре.....	31
<i>Қутбиддинзода У.</i> Назаре ба фаъолияти рӯзноманигории Шариф Ҳамдамपुर.....	33
<i>Давлатбекова М.</i> Особенности философской лирики Дмитрия Мережковского (на примере стихотворения «Одиночество»).....	37
<i>Негматов С.Э., Одиназода Ф.</i> Характеристика ядерной зоны и семантических секторов поля «ложь, обман».....	40
<i>Роziқова Ш.</i> Истилоҳ ва истилоҳшиносӣ аз нигоҳи донишмандони ватанӣ ва хориҷӣ.....	43
<i>Нуралиева Ш.</i> Ифодаи пешояндҳои макон дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ (дар асоси маводи «Шоҳзода ва Гадо»-и Марк Твен).....	50
<i>Мухаметов Г.Б., Ян Лян</i> Прецедентные феномены (пф) в рекламе.....	54
<i>Сулаймонова А.М.</i> Грамматические особенности стандартного варианта английского языка.....	58
<i>Шарипова М. А.</i> Идеино-художественное своеобразие лирики Фёдора Сологуба (на примере стихотворения «Чертовы качели»).....	61
<i>Маликаи Р.</i> Анализ творчества Зинаиды Гиппиус (на примере стихотворения «Бессилье»).....	63
<i>Дандорова А.</i> Основные категории глагола.....	65
<i>Тахминаи Дж.</i> Философские подтексты повести «Призраки» И.С. Тургенева.....	75
<i>Маҳмадиев С.</i> Таҳқиқи муқоисавии ҷонишинҳои соҳибӣ дар забони англисӣ ва забони тоҷикӣ.....	77
<i>Атои М.</i> Обрядовая лексика как фрагмент национальной языковой картины мира.....	80
<i>Муродалева Б.Д.</i> Таҳаввулот дар жанрҳои публицистика.....	86
<i>Чэн Пэйянь</i> Желтый цвет в языковой картине носителей китайского языка.....	89
<i>Юлдашева М.</i> Архаизмы и их типы в русском языке.....	93

ИҚТИСОД-ЭКОНОМИКА

<i>Ахмедов У.</i> Зарурият ва имкониятҳои рушди соҳаи энергетика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	97
<i>Раҷабов Т. Б., Раҷабов П., Гулов Д.</i> Чанбаҳои назариявии баҳисобгирии истехлок ва сиёсати истехлокӣ дар шароити муосир.....	100

<i>Наҷмиддинзода А.Ю., Неъматова М.А.</i> Нақш ва аҳамияти ҳосилнокии меҳнат дар корхона.....	104
<i>Раҷабов Т. Б., Раҷабов П., Гулов Д.</i> Хусусиятҳои баҳисобгирии фаъолияти инноватсионӣ дар шароити муосир.....	107
<i>Бухориев С. М., Мусоева М.А.</i> Хусусиятҳои хоси ҳисоботи идоракунии дар корхонаҳои саноатӣ.....	111

ХУКУҚ – ПРАВО

<i>Камолов Ш.Х., Азиззода Т.А.</i> Асосҳои вазъи ҳуқуқи шахрвандони хориҷӣ тибқи қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон.....	117
<i>Асозода В.А.</i> Баъзе масъалаҳо оид ба мафҳуми низоми судӣ.....	121
<i>Қодирзода С.</i> Асоси чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ.....	124
<i>Қурбонзода М.</i> Мафҳум ва унсурҳои асосии давлат чун субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ.....	127
<i>Азизова Ф.</i> Масъалаҳои умуминазариявии сифати мол дар қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон.....	130
<i>Абдуқодирзода М.С.</i> Мафҳум ва мазмуни ҳуқуқи моликият.....	135
<i>Мададхонова М.М.</i> Рушди қонунгузори ҷиноятии Чумхурии Тоҷикистон оид ба хиёнат ба давлат.....	139
<i>Дусаева М.</i> Табиати ҳуқуқи санади авф.....	143
<i>Исоева Ш. М.</i> Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ба худкушӣ расонидан.....	146
<i>Сафарзода А. Ф.</i> Мафҳум ва асосҳои озод намудан аз ҷазо бинобар сабаби беморӣ.....	150
<i>Азизҷони Х. А.</i> Табиати ҳуқуқи хунуқназарӣ мутобиқи қонунгузори ҷиноятии Чумхурии Тоҷикистон.....	153
<i>Абдуқодирзода М.</i> Даъвати оммавӣ дар ба амал баровардани фаъолияти экстремистӣ.....	156
<i>Раҷабова Н.</i> Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои тамаъҷӯӣ тибқи қонунгузори ҷиноятии ИДМ.....	160
<i>Муминзода Ш. Ш.</i> Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои суиистифода аз ҳадди ваколатҳои мансабӣ.....	164
<i>Кишварзода М.</i> Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ.....	168
<i>Davlatzoda A.B., Qodirqulov Kh.R.</i> The place of the principle of refraining from the threat or use of force in the system of basic principles of international law.....	171
<i>Олимов С.О.</i> Международно – правовое сотрудничество государств в области предупреждения и противодействия торговле людьми.....	175
<i>Маҳрами Сулаймон</i> Низоми ҳарбии ғайрибайналмилалӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ инсондӯстӣ.....	180
<i>Сангалиева О. О.</i> Мақсади ҷазои ҷиноятӣ.....	182
<i>Бобоев А.</i> Қоидаҳои махсуси таъини ҷазои сабуқтар ё ҷазои сахттар нисбат ба ҷазое, ки пешбинӣ гардидааст.....	185
<i>Алтиева С.</i> Мафҳум ва моҳияти падидаи сафедкунии дар муҳофизати ҷиноятӣ.....	189

СИЁСАТ - ПОЛИТИКА

<i>Наҳтулло Маҳбуба</i> Ҳамгироии иқтисодӣ ва асосҳои назариявии он.....	193
<i>Саиданоева Г.</i> Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх: таърихи таъсисёбӣ, сохтор ва принсипҳои он.....	196
<i>Каримова Ҳ.</i> Назарияи геополитикии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико нисбат ба Осиёи Марказӣ.....	199

МАТЕМАТИКА – МАТЕМАТИКА

Иброимзода С.Н., Садуллоев Р.И. Вобастагиҳои коррелятсионии баъзе хосиятҳои
намии хок..... 203

БИОЛОГИЯ – БИОЛОГИЯ

Сабурова Д. Некоторые физиолого-биохимические особенности топинамбура..... 208

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ

«Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд

Телефон: (992-37)227-74-41

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи «Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матн бо забони русӣ англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола таҳсил мекунад;

– матн асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25;

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз **3 номгӯ** ва на бештар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насаб, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва калидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз **5 сатр** ва калидвожаҳо **на камтар аз 7 номгӯ**);

– дар охири мақола бо се забон (**тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ**) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), номи муассисае, ки дар он муаллиф меҳонад, телефон, e-mail, нишони ҷойи кор в ё таҳсили муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал

«Молодой исследователь»

Телефон: (992-37)227-74-41

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой учится автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 3 и не более 10 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 5 строк, ключевые слова до 7 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на таджикском, русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, название организации, в которой учится (авторы), телефон, e-mail, а также почтовый адрес место учебы автора).

INFORMATION FOR THE AUTHORS

Requirements for scientific articles submitted to the scientific journal "Young researcher»

Phone: (992-37)227-74-41

All submitted scientific journal articles must meet the following requirements: a) the article must be written in compliance with the established requirements; b) the article must be the result of scientific research; c) the article must conform to one of directions (sections) of the journal.

Requirements for registration of scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, Times New Roman font, size 14, margins 2.5 cm on all sides, interval 1.5.

The volume of the article (including the abstract and the list of references) should be within the range of 8 to 10 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- article title;
- surname and initials of the author (for example, D. M. Sharipov);
- name of the organization where the author of the article studies;
- main text of the article;
- when quoting specific material, the references are indicated in square brackets [].

Sample: [4, p. 25]. That is, literature #4 and page 25;

- tables, diagrams, diagrams, and drawings should be grouped and numbered. Tables, diagrams, diagrams, and drawings must have a name;

- list of references (no less than 3 and no more than 10 titles of scientific literature).

The list of references is made according to the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008;

- after the list of references, the following information is made out in three languages (Tajik, Russian and English): the title of the article, the author's full name, the name of the organization, the abstract and keywords (abstract of at least 5 lines, keywords to 7 words or phrases);

- Information about the author in Tajik, Russian and English (full name of the author, the name of the organization where the author studies, phone number, e-mail, and postal address of the place of study or work of the author are indicated here).

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

2023. №1

Ответственный редактор: **Хакимова С.**

Издательский центр

Таджикского национального университета

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Тел.: **(+992 37) 227-74-41**